Державна фіскальна служба України
Університет державної фіскальної служби України

МІЖНАРОДНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Заснований у червні 2014 р.

За редакцією доктора юридичних наук,
професора П. В. Цимбала

Випуск 2 (4) 2016

Ірпінь – 2016

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 20778-10578 Р
від 24.06.2014 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету державної фіскальної служби України (протокол № 8 від 29 вересня 2016 року)

Журнал включено до переліку наукових фахових видань наказом Міністерства освіти та науки України від 21.12.2015 року № 1328

Адреса редакції:
Університет державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31
м. Ірпінь,
Київська обл., 08201
тел. 38(098)878-46-91
e-mail: in_yur_visnuk@ukr.net

УДК 34:33(477)(08)

ЗМІСТ

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Адміністративне право, фінансове право, інформаційне право

Цивільне право і процес; трудове право

Господарське право

Судоустрій, прокуратура та адвокатура

Теорія та історія держави і права, міжнародне право

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.9

Г. П. Власова,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики ПВНЗ «Європейський університет»,
К. Л. Чечельницька,
магістр Університету державної фіскальної служби України

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу та дослідженню права особи на одержання безоплатної правової допомоги і його забезпечення в Україні та зарубіжних країнах, а також розробці пропозицій стосовно удосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: *безоплатна правова допомога, адвокат, Бюро публічного захисту, соліситори, баристери.*

Статья посвящена анализу и исследованию права человека на получение бесплатной юридической помощи и его обеспечение в Украине и зарубежных странах, а также разработка предложений по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: *бесплатная правовая помощь, адвокат, Бюро публичной защиты, солиситоры, барристеры.*

This article analyzes and research of the right to obtain legal aid and his support in Ukraine and foreign countries, and to develop proposals for improving the current legislation.

Keywords: *legal aid, lawyer, public protection bureau, solicitors, barristers.*

Хартія основних прав Європейського Союзу зазначає, що безоплатна правова допомога надається тим, кому бракує достатніх засобів, за потреби, в якій така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до правосуддя.

Конвенція про захист прав і основоположних свобод, ратифікована Верховною Радою України, передбачає, що кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [3].

Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН щодо запобігання злочинам у серпні 1990 року, містять положення про те, що будь-яка людина має право звернутися за допомогою до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту в усіх стадіях кримінальної процедури, а також що уряди мають забезпечити необхідне фінансування та інші ресурси для юридичної допомоги бідним та іншим незаможнім людям [6].

Згідно з нормами міжнародно-правових актів обвинувачений має право захищати себе особисто або через вільно обраного на власний розсуд захисника серед юристів, які наділені відповідними повноваженнями і можуть надати ефективний правовий захист, а в разі необхідності зробити це безкоштовно. Ці положення міжнародних документів відтворені у статті 59 Конституції України: кожен має право на правову допомогу, яка є гарантованою державою і полягає у можливості будь-якої особи незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримати юридичну допомогу в обсязі і формах, як вона того потребує. В Україні для виконання цієї норми діє інститут адвокатури. У випадках, передбачених законом, така допомога надається безкоштовно. Також наголошується на тому, що кожен вільний у виборі захисника своїх прав [2].

Кожен громадянин при розгляді будь-якого пред'явлення йому кримінального обвинувачення має право бути засудженим у його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безоплатно для нього в усякому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника [5].

Актуальність теми цього дослідження зумовлена тим, що Україною були взяті зобов'язання, згідно з міжнародними договорами, щодо надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують відповідного захисту, але на сьогодні спірним є питання, чи повною мірою і належним чином вони реалізуються та виконуються.

Метою статті є дослідження та аналіз права особи на одержання безоплатної правової допомоги і його забезпечення в Україні та зарубіжних країнах.

Відповідно до зазначеної мети були поставлені такі завдання:

1) дослідити та розкрити механізм реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу;

2) проаналізувати чинне національне законодавство та міжнародний досвід у частині забезпечення права людини на безоплатну правову допомогу.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням права людини на отримання безоплатної правової допомоги.

Проблемним питанням забезпечення права особи на безоплатну правову допомогу присвячено ряд наукових робіт вітчизняних вчених та адвокатів, серед яких варто зазначити Т. В. Варфоломєєва, І. Ю. Головацький, В. Г. Гончаренко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, М. В. Руденко, А. М. Титов, О. Г. Яновська.

Безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [1].

Механізм надання безоплатно правової допомоги, її підстави і порядок визначено Законом України «Про безоплатну правову допомогу». Розрізняють первинну та вторинну безоплатну правову допомогу.

Безоплатна первинна правова допомога надається громадянам України, іноземцям, особам без громадянства, в тому числі біженцям, які перебувають під юрисдикцією України, і включає в себе ряд правових послуг, які стосуються як надання актуальної правової допомоги, консультацій, роз'яснень, так і складання відповідних заяв, скарг та інших документів правового характеру.

Безоплатна вторинна правова допомога відрізняється від первинної, по-перше, суб'єктом, який має право її отримати, по-друге, видом правових послуг, які вона в себе включає. Отримати таку допомогу можуть визначені в ч. 1 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» категорії осіб, а також громадяни держав, з якими Україна уклала міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

За чинним КПК України, процедура залучення адвокатів для надання безоплатної правової допомоги передбачає вирішення питання про призначення захисника особою, яка проводить дізнання, слідчим або судом. На цьому етапі виникає питання про механізм залучення захисника у кримінальне провадження та законодавчо також не врегульоване питання про відповідальність адвоката у випадку відмови від участі у провадженні. Керівники адвокатських об'єднань у порядку черговості доручають здійснення захисту за призначенням адвокатами.

В Україні також існує мережа центрів з надання безоплатної правової допомоги – це державні установи, які здійснюють первинне консультування тих громадян, які безпосередньо звертаються до центру.

На сьогодні питання про забезпечення захисника за призначенням є проблемним, це пояснюється тим, що захисники не отримують достатню оплату своєї праці від держави щодо надання правової допомоги. Якщо порівнювати з іншими країнами, наприклад Канадою, США, то, звичайно ж, в Україні річні бюджети в рази, іноді в десятки разів менше. Тобто вважається у кримінальному процесі нормою, коли фінансування системи державної юридичної допомоги прирівнюється до фінансування прокуратури.

Уповноважені законом особи у випадках про залучення захисників у кримінальних провадженнях на безоплатній основі звертаються за місцем проведення розслідування чи розгляду справи, по суті, до центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги або до юридичних консультацій. Особи, які є членами адвокатських об'єднань, несуть додаткове навантаження, оскільки їх залучають до участі у кримінальних провадженнях за призначенням порівняно з адвокатами, які проводять свою діяльність індивідуально, тому що вони на законних підставах мають право не брати участі у цьому процесі, оскільки чинним законодавством їх участь не регламентована.

Сьогодні оплата праці адвоката, який надає безоплатну правову допомогу, відіграє вагому роль, адже від цього часто залежить і якість виконуваних ним функцій. Щодо врегулювання цієї проблеми вітчизняні фахівці висловлювали ряд пропозицій, зокрема екс-голова Верховного Суду України В. Т. Маляренко пропонує свій варіант вирішення проблеми оплати праці адвокатів, які беруть участь у кримінальному процесі за призначенням. Він стверджує, що

оскільки прокурор від імені держави підтримує державне обвинувачення, а адвокат за призначенням від імені тієї ж держави захищає його, то слід було б їх зрівняти і в оплаті. Цей рівень оплати повинен відповідати і належному рівню розгляду справи, тобто якщо адвокат захищає клієнта у суді першої інстанції, його погодинна заробітна плата повинна відповідати середньому рівню оплати працівників районної прокуратури; відповідно, за участі адвоката в апеляційному або касаційному провадженні – його заробітна плата має становити середню заробітну плату працівників прокуратури цього рівня. В. Т. Маляренко вважає також за необхідне, щоб за призначенням брав участь не будь-який адвокат, а лише той, що внесений до спеціального списку, затвердженого міністром юстиції України й головою професійної асоціації адвокатів України. До цього списку слід внести найбільш кваліфікованих адвокатів, оскільки адвокати за призначенням уособлюють державу, створюючи їй відповідний імідж [4].

Навколо питання щодо надання безкоштовної правової допомоги існує багато проблем. З метою знайдення шляхів їх вирішення слід звернутися до міжнародного досвіду. Для забезпечення захисниками за призначенням у США створено спеціальні фірми – Бюро публічного захисту (Public Defender Office). Такі фірми виникли ще в 60-х роках минулого століття. У них працюють особи, які беруть участь лише за призначенням, у разі визначення судом за необхідне забезпечити захистом людину безкоштовно. У PDO існує спеціалізація, й розподіл між адвокатами справ здійснюється відповідно до цього принципу. Такі фірми утворюються як центральним урядом, так і місцевою владою. Але в усіх документах вказано, що ці фірми є незалежними від держави. Крім цього, на рахунок PDO надходять різні пожертвування від приватних осіб, організацій тощо. Кошти PDO можуть складатися також з частини судових витрат, вартості конфіскованих знарядь злочину.

У США є ще інші форми надання безкоштовної правової допомоги. Зокрема, в окремих штатах деякі фірми, і правники у тому числі, забезпечують захист за призначенням відповідних органів (contracting, franchising). Як правило, кошти цій фірмі сплачує держава. Але є випадки, що посередником у такому питанні виступає Рада PDO [7, с. 45].

У Великобританії практикується на рівні повної безоплатної правової допомоги й часткова для певного кола малозабезпечених осіб. Виконанням цих завдань за дорученням уряду займається Правове товариство. Наявність коштів у малозабезпеченої особи, яка звертається за правовою допомогою, визначається комісією з додаткових асигнувань міністерства соціального забезпечення.

Уряд Великобританії виділяє значні кошти для надання правової допомоги населенню у кримінальних справах і частково на захист інтересів у цивільних справах. В окремих випадках особа, яка скористалася безоплатною правовою допомогою, після вирішення її справи може одержати судовий наказ про сплату частини суми, яка обраховується з урахуванням характеру злочинних дій та матеріальних можливостей. При несплаті визначеного внеску він може бути стягнений судом як борг [8].

У Великобританії кожна особа має доступ до безоплатної правової поради, незважаючи на її соціальний статус. Надання правової допомоги розподіляється між Бюро з консультування громадян і адвокатами, які підписали угоду з Міністерством юстиції Великобританії про участь у програмі «Правова допомога».

Англію і Уельс для більшої зручності користування безоплатною правовою допомогою було поділено на 12 районів, у кожному з яких діє територіальний комітет. У складі кожного комітету працюють практикуючі баристери та соліситори, а також підпорядковані їм численні

місцеві комітети з відповідними фахівцями права. До основних функцій територіальних комітетів слід віднести: нагляд за діяльністю адвокатів, оплата їх праці, затвердження списку соліситорів та баристерів, які надають безоплатні консультації і ведуть справи за призначенням [9].

У ході проведеного аналізу міжнародного досвіду у сфері організації системи надання безоплатної правової допомоги можна дійти висновку про те, що ідеальної моделі, яка б демонструвала, як повинна бути організована система надання безоплатної правової допомоги, не існує, але більшість держав вважають за необхідне утворення спеціальної координуючої організації, яка була б наділена відповідними повноваженнями у цій сфері, а також сприяла налагодженню взаємодії між суб'єктами цього процесу.

Отже, ефективне функціонування системи безоплатної правової допомоги є одним із пріоритетних напрямів реформування кримінального судочинства. Реформуючи систему надання безоплатної правової допомоги, потрібно враховувати ряд важливих аспектів, таких як суттєві фінансові та часові витрати, а також внесення необхідних адекватних змін у чинне законодавство. Необхідно вдосконалити систему оплати праці адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу; ввести заохочувальну систему для діяльності адвокатів у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України: від 02.06.2011 № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3460-17.

2. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Маляренко В. Т. Про інститут понятих у кримінальному процесі України / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 3 (25). – С. 22–27.

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

6. Основні положення про роль адвокатів: від 01.08.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

7. Уолкер Рональд. Английская судебная система / Рональд Уолкер. – М.: Юрид. лит., 1980. – 631 с.

8. The Guardian 12 March 2009, Legal aid in 21st-century Britain [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.theguardian.com/money/2009/mar/11/legal-aid-justice-gap/

9. Legal aid [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_aid#cite_note-guardian20309-8

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 373-0751

І. М. Бацько,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОГНОЗУВАННЯ СЛІДЧОГО В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Роботу присвячено прогнозуванню в організації діяльності слідчого як процесу наукового передбачення майбутнього стану злочинності (на слідчій дільниці, окремих об'єктах тощо) на основі аналізу його характерних ознак, а також поведінки правопорушників. Розглянуті як загальне поняття прогнозування, що використовується слідчими для планування власної кримінально-процесуальної та профілактичної діяльності, так і методи, які використовуються при цьому.

Ключові слова: *кримінальне провадження, прогнозування, правовідносини, слідчі версії.*

Работа посвящена прогнозированию в организации деятельности следователя как процессу научного предположения будущего состояния преступности (на следственном участке, отдельных объектах и т.п.) на основе анализа её характерных признаков, а также поведения правонарушителей. Рассмотрены как общее понятие прогнозирования, используемое следователями для планирования собственной уголовно-процессуальной и профилактической деятельности, так и методы, которые используются при этом.

Ключевые слова: *уголовное производство, прогнозирование, правоотношение, следственные версии.*

The article is devoted to prognostication in the organization of investigator's activities as the process of scientific assumptions of future state of criminality (investigative sector, special objects, etc.) based on the analysis of its characteristic features and behaviour of offenders. General concept of prognostication used by the investigators to schedule their own criminal procedural and preventive activities are considered and methods that are used at the same time.

Key words: *criminal proceedings, prognostication, legal relationship, investigative versions.*

У науковій літературі, присвяченій правовідносинам і організації діяльності слідчого, певне місце належить прогнозуванню як процесу наукового передбачення майбутнього стану злочинності на основі аналізу його характеристик у теперішній час [1]. Вирішення розумових задач покладається в основу організації будь-якого виду діяльності, у тому числі й організації діяльності слідчого. У першу чергу, це твердження відноситься до прогнозування під час розслідування кримінальних справ. Однак у літературі питання прогностичної діяльності слідчого висвітлені недостатньою мірою. Наукові узагальнення наявного передового досвіду

слідчої діяльності, як і практичні рекомендації, дозволяють визначити найбільш загальне коло методів прогнозування, принципів і способів планування розслідування, висування слідчих версій, проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій. У зв'язку з цим *метою цієї роботи* є необхідність з'ясування *загального поняття прогнозування в діяльності слідчого* під час розслідування і визначення, які саме методи при цьому використовуються.

Для вітчизняної правової науки розробка заходів і методів прогнозування з метою належної організації протидії злочинності є новим напрямом. У юридичній літературі прогнозуванню слідчого приділялася належна увага. Проблемам розробки практичних аспектів прогнозування не приділялось уваги з боку вчених процесуалістів та криміналістів. Більше шестидесяти років тому першим на необхідність наукової розробки вказаних аспектів вказав Б. М. Шавер [2]. У подальшому теорію криміналістичного прогнозування розвинули Р. С. Бєлкін [3], Г. Г. Зуйков [4], І. Я. Фрідман [5], Г. Ф. Горський [6], Г. Л. Грановський [7] та інші вчені. Перше фундаментальне дослідження сутності та змісту теорії криміналістичного прогнозування сьогодні здійснив Л. Г. Горшенін [8]. Вагомий внесок у розробку правових аспектів прогнозування внесли також О. М. Бандурка, Ю. Булатов, В. О. Коновалова, О. М. Ларін, А. І. Михайлов, М. І. Порубов, А. Р. Ратінов, М. П. Селіванов, Л. Соя-Сєрко, С. Яні та інші теоретики і практики. В Україні на рівні дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук проблему криміналістичного прогнозування розробив В. А. Журавель [19].

Водночас, незважаючи на наявність глибоких та змістовних наукових досліджень, які мають практичну спрямованість, правоохоронні органи в Україні на сьогодні не мають достатньо ефективної організаційно-правової та практичної концепції, яка б кардинально вирішувала проблеми протидії злочинності, особливо її організованим формам, за допомогою прогнозування як форми діяльності слідчого. Існує потреба належного регулювання в чинному законодавстві порядку застосування наявних рекомендацій щодо прогнозування у практичній діяльності слідчих.

Результати творчої діяльності виступають у декількох аспектах: ідея; наукове, культурне надбання суспільства; інформація; матеріальний носій; майнові та немайнові права, що виникають через факт їх створення, використання та розповсюдження [9, с. 215]. На відміну від інших виробничих форм людської діяльності вся розумова та практична діяльність слідчого, яка пов'язана з розслідуванням злочинів, знаходиться у сфері правового регулювання, тобто трудові операції слідчих організовані та регламентовані законами. І будь-які дії слідчого можуть здійснюватися лише таким чином, щоб під час розслідування не було протиріч з нормами КПК України, що суттєво відрізняють їх від інших видів суспільно корисної праці.

Пошук нових форм організації слідчої діяльності спрямований на найефективніше здійснення досудового розслідування та удосконалення його форм, закріплених у КПК України. Водночас законодавча уніфікація форм слідчої діяльності зовсім не виключає елементів творчості. З одного боку, вона акумулює наукові основи правового регулювання процесу розслідування, з іншого – визначає обов'язкові форми організації діяльності слідчого. Серед таких загальних засад досудового розслідування, що сприяють кращій організації щоденної діяльності слідчого, виділяють основні положення наукової організації слідства: 1) науково обґрунтоване планування та *прогнозування* (*виділено нами*) діяльності слідчого; 2) координацію слідчих та оперативно-розшукових дій; 3) використання науково-технічних засобів; 4) економію процесуальних засобів; 5) різноманітність форм комунікативних правовідносин; 6) оптимальне вирішення розумових (мисленнєвих) завдань [1, с. 9–10].

Як бачимо, у науковій організації діяльності слідчого певне місце належить прогнозуванню як процесу наукового передбачення майбутнього стану злочинності (на слідчій дільниці, окремих об'єктах тощо) на основі аналізу його характерних ознак на сьогодні. Для з'ясування, що собою являє прогнозувальна діяльність слідчого під час розслідування та які методи для цього використовуються, необхідно встановити: що собою взагалі являє прогнозування як вид розумової, творчої діяльності людини, а також які ж методи для цієї діяльності придатні.

Словники визначають: прогноз (від грецьк. *prognosis – передбачення*) як передбачення про розвиток будь-чого, засноване на певних даних; науково обґрунтована гіпотеза про вірогідне в майбутньому перебування системи і об'єктів та показники, що характеризуватимуть цей стан [10, с. 401]. В. А. Журавель визначив прогноз як аргументоване судження про якісні та кількісні характеристики (параметри) певного об'єкта криміналістичного прогнозування в майбутньому, строки настання і шляхи досягнення [19, с. 5]. Прогнозування – складання прогнозу розвитку, становлення, розповсюдження будь-чого (наприклад, науки, окремої галузі виробництва, процесу, відносин та ін.) на основі ретельно відібраних даних [10, с. 401]. Таким чином, розробку та складання прогнозу називають прогнозуванням [9, с. 508]. Прогнозування широко використовується на перших стадіях розробки планів і програм як інструмент наукового передбачення, отримання додаткової інформації у ході розробки рішень. Прогнози використовуються як плани-орієнтири. У ринковій економіці розповсюджено прогнозування попиту, ринкової кон'юнктури [9, с. 508]. Тобто під науковим передбаченням розуміють обґрунтоване припущення про необхідність або вірогідність настання подій, процесів, які ще не відбулися або існують, але ще не спостерігаються [11].

Можна зробити висновок, що прогнозування у діяльності слідчого *являє собою передбачення про стан і розвиток тих об'єктів, процесів та відносин між суб'єктами розслідування, а також показники, що характеризуватимуть цей стан у майбутньому*. Прогнозування слідчими використовується для планування власної кримінально-процесуальної та профілактичної діяльності у взаємодії з іншими учасниками судочинства та ОРД. Які ж методи використовуються при цьому?

Сукупність методів складання і визначення прогнозу у довідковій літературі прийнято називати прогностикою (від грецьк. *prognostike*) [10, с. 401]. За твердженням В. А. Журавля, прогностика – це самостійне вчення, що становить собою систему наукових положень про загальні закономірності будови і перевірки прогнозів, які відображають перспективи і напрями розвитку науки криміналістики та об'єктів її пізнання в майбутньому [19, с. 7].

Метод (від грецьк. *methodos* – шлях, дослідження, відстеження) – спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного опанування дійсністю.

Намагання знайти єдиний метод, який можна було б застосовувати скрізь (ідеал «методологічного монізму»), показали, що «універсального методу» не існує і більш того кожний предмет і кожна проблема потребують на власний метод. Метод і система є основними напрямами науки [12]. Методи криміналістики – способи вивчення, дослідження, що застосовуються в криміналістиці для пізнання предмета криміналістики і об'єктів реальної дійсності [13]. Вчення про методи криміналістики – розділ загальної теорії криміналістики, суттєвий елемент її методологічних основ.

Розвиток наукових уявлень про методи криміналістики пов'язаний, з одного боку, з розвитком самої криміналістики, а з іншого – з формуванням філософських поглядів на методи

науки взагалі. У 1970 р. Р. С. Бєлкін на основі розроблених попередниками філософських положень запропонував власну концепцію і структуру методів криміналістики, яка згодом була ним уточнена. Система методів криміналістики, на думку Р. С. Бєлкіна, складається з трьох рівнів методів. *Перший, базовий рівень,* утворює матеріалістична діалектика, його зміст складають діалектична та формальна логіки. *Другий рівень* – загальнонаукові методи, тобто методи, які використовуються у всіх науках. Чисельність таких методів у кожний такий момент розвитку науки та практики обмежена, у сучасний період є підстави відносити до них спостереження, описання, порівняння, вимірювання, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, моделювання, ексіоматичний метод, історичні та математичні методи. Не змінюючи своєї гносеологічної природи, ці методи набувають певні специфічні особливості залежно від сфери їхнього застосування. *Третій рівень* складають спеціальні методи криміналістики, які підрозділяються на дві групи: 1) власно криміналістичні методи та 2) методи інших наук, які застосовуються криміналістикою (фізичні, хімічні, медикобіологічні тощо). Власно криміналістичні методи розроблені в криміналістиці спеціально для вирішення її завдань. Серед них можуть бути і такі, що являють собою результат певної трансформації методів інших наук, яка суттєво змінює зміст, умови, цілі та результати їх використання.

Методи криміналістики використовуються для вирішення завдань цієї науки: розробки засобів і методів роботи з доказами; методів запобігання злочинності та ін. Виконуючи ці завдання, криміналістика створює та удосконалює засоби і методи практичної діяльності, ті засоби і методи, які й прийнято називати криміналістичними, і являють собою «продукт» криміналістики. У цьому розумінні між методами криміналістики як методами науки криміналістики і криміналістичними методами як методами практики існує принципове розмежування. Це відноситься до спеціальних методів криміналістичної науки. Що стосується загальних (загальнонаукових) методів, то їхнє найменування свідчить про можливості їхнього застосування в практичній діяльності, але ж з урахуванням їхньої специфіки [13, с. 115–116].

Серед методів прогнозування потреб майбутнього (як об'єктивні знання про майбутнє людства) Ю. Іщенко називає такі потужні методи, як метод часових рядів; методи регресійного аналізу як одномірного, так і множинного, імітаційного моделювання; економетричні моделі та ін. Так, починаючи з середини 60-х років XX століття, широко використовувалися метод Делфі (відомий як метод експертних оцінок), метод Сааті (базується на результатах у галузі «неструктурованого прийняття рішень»), метод морфологічного аналізу, метод застосування моделі Байєса [14]. При цьому Ю. Іщенко зауважує, що за допомогою цих методів, незважаючи на широке їх використання в суспільній практиці, не вдалося спрогнозувати світову нафтову кризу у середині 70-х років з її руйнівними наслідками, а також вибухоподібний розвиток інформаційних технологій у 90-х роках [15]. Жоден з них самостійно не розв'язує проблем передбачення. Вони можуть розглядатися лише як складові системної методології, а всі названі методи ґрунтуються на використанні висновків експертів у конкретній сфері знань і тому відносяться до групи методів якісного аналізу [14].

У юридичній літературі питання прогнозування у сфері протидії злочинності найповніше розроблені у джерелах кримінології. Кримінологічне прогнозування (англ. *criminology situation/forecast*) – передбачення вірогідності вчинення злочинів у майбутньому, в тому числі повторних (прогноз рецидивізму), або вірогідності для особи бути жертвою злочину (прогноз вірогідності стати жертвою). Поряд з іншими чинниками, кримінологічне прогнозування злочинної поведінки має значення для визначення міри покарання,

встановлення режиму утримання і застосування умовного засудження або умовно-дострокового звільнення, а також для перевірки підстав арешту при небезпеці повторного вчинення злочину та необхідності процедур, пов'язаних з пред'явленням особи для впізнання. Під кримінологічним прогнозуванням у більш широкому смислі прийнято розуміти передбачення вірогідних наслідків для суспільства законодавчих заходів, судової практики та управління у сфері кримінального судочинства. Питанням прогнозування в кримінології приділили увагу Н. Н. Кондрашов, В. Н. Кудрявцев, С. Є. Віцин, Ю. Д. Блувштейн, Ю. М. Антонян та інші.

Юридичні довідники надають визначення кримінологічного планування, яке певною мірою має спільні риси з визначеннями планування, що використовуються у криміналістичній літературі. Кримінологічне планування (англ. *criminology planning*) – розробка на основі прогнозу злочинності цілей та завдань боротьби зі злочинами, напрямів, шляхів та засобів їх вирішення [16].

У кримінології до числа найвикористовуваних методів прогнозування відносять екстраполяцію, моделювання та експертні оцінки [17]. З цього приводу Г. Л. Грановський справедливо зауважив, що будь-яке прогнозування здійснюється шляхом екстраполяції: «Закономірності, яким підкоряється у прогнозі явище тепер і в майбутньому часі, розповсюджуються з певними поправками на майбутнє цього явища» [7].

Аналіз стану і руху злочинних проявів на слідчій дільниці та на його окремих об'єктах дозволяє скласти уявлення, за допомогою якого можна одержати підстави для прогностичних висновків, які необхідні для науково обґрунтованого планування слідчої діяльності. Прогнозування слідчого може бути короткочасним (на незначний, малий відрізок часу) або оперативне (передбачає прогноз на один або декілька днів). Прогнозування слідчого охоплює періоди, пов'язані з планами його діяльності, і визначається місячним терміном. Прогнозувальна діяльність слідчих, на думку В. О. Коновалової, не підпорядкована науковій методиці (через відсутність такої), а має емпіричний характер. З цієї причини прогнози недостатньо чітко визначені тому, що не включають у себе перелік багатьох показників, що можуть привести до точних та обґрунтованих висновків. Крім того, у районних та міських органах правопорядку не існує штатних посад спеціальних прогнозувальників, які були б здатні здійснювати цю складну роботу [1, с. 11]. Водночас вчені-криміналісти наголошують, що прогнозування є необхідною передумовою для планування організації певних етапів розслідування та слідчої роботи в цілому. Підставами для прогнозування слідчого є результати аналітичної діяльності на дільниці: вивчення стану злочинності; причин та умов вчинення злочинів; вивчення ефективності здійснюваної профілактики. Одержані дані дозволяють визначати та коригувати плани майбутньої слідчої діяльності. Прогнози слідчого впливають при складанні планів розслідування окремих злочинів для раціонального розподілу часу і майбутніх зусиль.

Прогнозування і планування в роботі слідчого – це тісно взаємопов'язані процеси, де перше визначає друге. Прогноз – це передбачення того, що за своїми об'єктивними показниками може співпасти з бажаним. Саме тому науково обґрунтоване планування має здійснюватися на основі прогнозування. До числа найбільш використовуваних методів прогнозування у діяльності слідчого у кримінальних справах слід віднести спостереження, описання, порівняння, вимірювання, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, моделювання,

ексіоматичний метод, історичні та математичні методи, екстраполяцію, моделювання та метод експертних оцінок.

Потреба у криміналістичних прогнозах відчувається практично у всіх сферах правоохоронної діяльності на місцях, у тому числі й під час розкриття та розслідування злочинів. Криміналістичні прогнози суттєво допомагають у встановленні та розшуку осіб, які вчинили злочини, розшуку викрадених речей, виявленні слідів злочинної діяльності, визначенні подальшої поведінки злочинців у процесі досудового слідства, встановленні свідків та очевидців злочину і передбаченні їхньої поведінки на допитах і під час проведення інших слідчих дій (пред'явлення для впізнання, очних ставок та ін.). Зокрема, описання огляду місця події та обробка отриманих даних дозволяють розробляти відповідні прогнозні моделі можливої поведінки злочинця, шляхи його підходів та відходів з місця події, час, витрачений на вчинення злочину, і можливу відстань, на яку він міг просунутися після здійснення протиправних дій. Програми алгоритмів на основі аналізу вихідних даних, що наявні в матеріалах кримінальних справ, можуть використовуватися для перевірок алібі та пошуку осіб, що вчинили злочини. Прогнозна інформація слідчим може з успіхом використовуватися для висування слідчих версій; у складанні слідчих планів розслідування та спільних планів щодо взаємодії з іншими органами для проведення взаємопов'язаних та узгоджених слідчих і оперативно-розшукових дій, а також узгоджених у часі та просторі тактичних комбінацій і спільних операцій. Більш узагальнені криміналістичні прогнози можуть використовуватися для розслідування конкретної справи або групи справ [8].

На думку відомого криміналіста Р. С. Бєлкіна, розвиток теорії криміналістичного прогнозування потягне за собою такі дослідження [18]. Проблематика критеріїв і методів оцінки прогнозів, шляхів і форм їхньої реалізації потребує ретельних та широких досліджень. Безумовно, ці питання безпосередньо пов'язані з плануванням як наукових досліджень, так і заходів щодо удосконалення засобів, прийомів і методів судового дослідження, діяльності наукових та практичних (експертних) криміналістичних установ, з питаннями організації та управління наукою і практикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя [Текст] / В. Е. Коновалова. – К.: РИО МВД УССР, 1973. – С. 11.

2. Шавер Б. М. Предмет и метод криминалистики / Б. М. Шавер // Соц. законность. – 1938. – № 6. – С. 74; Шавер Б. М. Криминалистика: учеб. для юрид. школ / Б. М. Шавер, А. И. Винберг. – 1-ое изд. – М., 1940. – С. 131; Шавер Б. М. Криминалистика: учеб. для юрид. школ / Б. М. Шавер, А. И. Винберг. – 2-ое изд. – М., 1949. – С. 138.

3. Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики [Текст] / Р. С. Белкин. – М., 1970. – Гл. 8.

4. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: автореф. и дисс. на соиск. науч. степени д-ра юрид. наук / Г. Г. Зуйков. – М., 1970.

5. Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений / И. Я. Фридман. – К., 1972.

6. Горский Г. Ф. Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР: автореф. и дисс. на соиск. науч. степени д-ра юрид. наук / Г. Ф. Горский. – М., 1973.

7. Грановский Г. Л. О криминалистическом прогнозировании: Тезисы / Г. Л. Грановский. – М., 1976.

8. Горшенин Л. Г. Основы теории криминалистического прогнозирования: монография / Л. Г. Горшенин. – М., 1993; Горшенин Л. Г. Теория криминалистического прогнозирования: автореф. дисс. на соиск. науч. степени д-ра юрид. наук / Л. Г. Горшенин. – Минск, 1994.

9. Барихин А. Б. Большой энциклопедический словарь / А. Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2002.

10. Словарь иностранных слов. – 14-ое изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 401.

11. Никитина А. Г. Сила научного предвидения [Текст] / А. Г. Никитина. – М., 1963. – С. 10; Пилипенко Н. В. Необходимость и случайность / Н. В. Пилипенко. – М., 1965. – С. 180; Виноградов В. Г. Законы общества и научное предвидение / В. Г. Виноградов, Н. И. Гончарук. – М., 1972. – С. 31; Природа научного открытия / под ред. В. С. Готт. – М., 1986.

12. Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 266.

13. Белкин Р. С. Методы криминалистики / Р. С. Белкин // Криминалистическая энциклопедия. – 2-ое доп. изд. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – С. 115.

14. Іщенко Ю. Аналіз деяких методів передбачення / Ю. Іщенко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. [Текст]. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 35; 36.

15. Іщенко Ю. Прогнозування майбутньої потреби / Ю. Іщенко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. [Текст]. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 899; 900.

16. Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия. – 5-ое изд., доп. и перераб. / Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров; под ред. М. Ю. Тихомирова. – М., 2002. – С. 449.

17. Остроумов С. С. Советская судебная статистика [Текст] / С. С. Остроумов. – М., 1976. – С. 53; 55.

18. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособ. для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., дополн. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 534.

19. Журавель В. А. Теорія і методологія криміналістичного прогнозування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / В. А. Журавель. – Х., 1999. – 36 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.13

В. І. Завидняк,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансових розслідувань Університету державної фіскальної служби України

ОБУМОВЛЕНІСТЬ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ

У цій статті акцентується увага на механізмах впровадження судового прецеденту в систему джерел кримінального процесуального права України та зосереджується увага на умовах і ризиках цього процесу. Досить детально охарактеризовано обставини, які обумовлюють розвиток судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права України.

Ключові слова: *судовий прецедент, суд, прецедентна форма, джерело, право.*

В данной статье акцентируется внимание на механизмах внедрения судебного прецедента в систему источников уголовного процессуального права Украины и сосредотачивается внимание на условиях и рисках данного процесса. Достаточно подробно охарактеризованы обстоятельства, которые обусловливают развитие судебного прецедента как источника уголовного процессуального права Украины.

Ключевые слова: *судебный прецедент, суд, прецедентная форма, источник, право.*

This article focuses on the mechanisms of judicial precedent in the sources of criminal procedural law of Ukraine and focuses attention on the conditions and challenges of this process. Quite described in detail the circumstances that lead to the development of judicial precedent as a source of criminal procedural law of Ukraine.

Keywords: *legal precedent, the court, case-form source, right.*

В умовах сучасних інтеграційних тенденцій становлення вітчизняної правової системи не може відбуватись ізольовано. Особливо це стосується досвіду використання маловідомих українському праву інструментів правового регулювання, таких як судовий прецедент.

Значний внесок у висвітлення питання судової правотворчості на теренах України зробили такі дослідники, як: Т. Анакіна, В. Беляневич, Д. Кирилюк, Л. Луць, І. Овчаренко, А. Осетинський, Л. Петрова, О. Скакун, Р. Тополевський, В. Трофименко, С. Шевчук та інші.

Метою роботи є комплексне виявлення і науково-теоретичне обґрунтування онтологічного виміру, сутнісних аспектів, аксіологічних констант судового прецеденту й визначення об'єктивних закономірностей формування його як важливого компонента вітчизняної системи джерел права, опираючись на світовий досвід.

За наслідками дослідження, сформульовані напрями впровадження судового прецеденту як одного із важливих джерел права.

Впровадження судового прецеденту в систему джерел кримінально-процесуального права України є необхідним та цілком обумовленим кроком.

Обставини, які обумовлюють розвиток судового прецеденту як джерела кримінально-процесуального права України, доцільно поділити на декілька видів (груп): історичні; соціальні, правові.

Історичними умовами необхідно вважати основним чином такі обставини:

1) відхід від нормативізму як єдиного праворозуміння надає можливість визнати судову практику джерелом права. Місце, яке судовий прецедент займає серед інших джерел права, залежить від історичних умов формування права тієї чи іншої держави;

2) процеси конвергенції правових систем та визнання нормотворчої ролі судової практики не лише в країнах загального права. Зростання ролі правових прецедентів у системах джерел права сучасних правових держав пов'язане, зокрема, з підвищенням ролі громадянського суспільства і органів, які можна умовно назвати «інституціями громадянського суспільства». До таких можна віднести органи, що регулюють діяльність телерадіомовлення, омбудсмена, посадових осіб, що контролюють використання персональних даних (комісар із захисту персональних даних), а також суди. Вбачається, що в сучасних умовах розвитку правових систем пострадянських країн судовий прецедент повинен, нарешті, знайти своє місце серед джерел права;

3) історичні корені судового прецеденту на українських землях, окремі ознаки та прояви якого були притаманні системі джерел кримінального процесуального права України впродовж усієї її історії, починаючи з князівських часів. Прецедент як загальне явище не є обов'язковою приналежністю якоїсь однієї правої доктрини, оскільки у своїх загальних ознаках допустимий і у вітчизняному праві, варто лише відмовитися від психологічного тягаря несприйняття самого терміна. Генеза досліджень вітчизняного кримінального процесуального права свідчить про наявність ознак судового прецеденту, проте відсутня належним чином культура його застосування;

4) розробка та впровадження нових джерел права, які повинні вдосконалити механізм правового регулювання, в тому числі й у сфері кримінального процесу. На разі необхідною є теоретична розробка нових джерел права, які останнім часом набувають усе більшого значення у правовому регулюванні, таких як нормативно-правова угода, правова доктрина, судовий прецедент та інші [57, с. 72].

До соціальних умов вбачається за необхідне відносити такі обставини:

1) рішення Верховного Суду України, а в окремих випадках і апеляційних судів, фактично виступають як регулятор кримінально-процесуальних відносин, заповнюють законодавчі прогалини та сприяють здійсненню конституційного принципу судового захисту.

Потреби практики вимагають законодавчого закріплення судового прецеденту, який створюється вищими судовими органами, визначення порядку та меж його застосування. Політика замовчування і заперечення судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права в цьому випадку не є конструктивною та соціально вигідною. У зв'язку з цим офіційне визнання судового прецеденту сприятиме можливості впорядкування його фактичного застосування;

2) визначальна роль суду в механізмі забезпечення захисту прав і свобод людини в демократичній, правовій державі; саме на суд як орган судової влади суспільство покладає відповідальність за правильне застосування законів, сприяння утвердженню принципу верховенства права, забезпечення режиму законності, охорону та поновлення прав і законних інтересів громадян. Особливо актуальним є такий захист у кримінальному процесі, де, з одного боку, встановлені підвищені гарантії захисту прав та інтересів людини, з іншого – саме для нього актуальними є конституційні та законодавчі обмеження таких прав. Складається доволі парадоксальна ситуація, коли окремі аспекти кримінального судочинства регулюються підзаконними актами виконавчої гілки влади, до якої належать учасники кримінального процесу, що виконують функцію обвинувачення. З іншого ж боку, можливість підзаконної правотворчості судової гілки влади – носія функції вирішення справи, ставиться під сумнів. Проте якщо виконавча гілка влади не обмежується виняткова виконанням законів та є нормотворцем не тільки у сфері виконання законів, а втручається у сферу правосуддя, то чому, власне, судова гілка влади, яка є винятковим суб'єктом, здійснити правосуддя не може. Парадокс ситуації полягає в тому, що окремі з органів (посадових осіб), які є учасниками кримінального судочинства, суд не є заінтересованою стороною у судовому спорі. Заперечуючи можливість забезпечувати, проте здійснювати підзаконну правотворчість в інтересах правосуддя судова гілка влади повинна. Власне, в цьому також є гарантією незалежності суддів, яка, як відомо, є похідною від незалежності судової гілки влади. Погоджуючись з думкою В. Стефанюка, можна стверджувати, що судову владу як одну із основних структур правової держави не можна зводити тільки до розгляду конкретних справ, передбачених нормами цивільного або кримінального права. Діюча судова влада виникла в результаті набуття судом додаткових, якісно нових функцій [1, с. 17];

3) надання окремим рішенням прецедентного значення в цілому підвищить рівень законності та обґрунтованості судових рішень у кримінальному процесі, підвищить повагу у суспільстві до судових рішень у цілому;

4) завантаженість судової системи України вимагає вжиття заходів щодо вирішення цієї проблеми. Зважаючи на те, що однією з причин такої завантаженості є недосконалість законодавства та його неоднакове застосування судами України, впровадження судового прецеденту як субсидіарного щодо закону джерела кримінального процесуального права з підвищеним ступенем правової конкретизації сприятиме вирішенню проблеми завантаженості судової системи і, як наслідок, забезпечення права кожного на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку (стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод);

5) високий рівень правової кваліфікації суддів. Як справедливо вважає Р. З. Лівшиц, «суд завдяки його більшій незалежності та кваліфікації значно менше прийнятний та зручний для тоталітарного режиму як орган влади» [2, с. 4]. Зважаючи на те, що більшість законів приймаються внаслідок погодження певних політичних воль, наступна судова деталізація таких приписів та вироблення судом загальнообов'язкових норм покращить якість правового регулювання тієї чи іншої сфери кримінального процесу.

До правових умов вбачається за необхідне відносити такі обставини:

1) принцип (вимога) однакового застосування законодавства судами України, яка є елементом реалізації принципу рівності усіх перед законом і судом, приводить до необхідності пошуку правових засобів та вжиття заходів забезпечення такої вимоги, одним із найбільш ефективних з яких є судовий прецедент;

2) відповідно до Конституції України правосуддя в Україні здійснюється лише судами. Власне, ніщо не забороняє тому ж таки Верховному Суду України здійснювати приховане регулювання кримінально-процесуальних відносин шляхом вироблення певної спільної позиції суду та застосування її в процесі розгляду справ у касаційному порядку. Адже на відміну від місцевих та апеляційних судів судді Верховного Суду України, які розглядають кримінальні справи за спеціалізацією, об'єднані в судову палату з кримінальних справ, і тому очевидно тлумачити та застосовувати закон палата повинна однаково;

3) покладення на Верховний Суд України обов'язку забезпечення однакового застосування законодавства України. Очевидно, лише шляхом здійснення правосуддя Верховний Суд України забезпечити дію зазначеного принципу не може, й тому поряд з функціями щодо здійснення правосуддя судові необхідно надати й інші важелі впливу, в тому числі імперативного характеру;

4) закріплення в Конституції України принципу верховенства права, який поширюється, зокрема й на кримінально-процесуальні відносини. Необхідно підтримати позицію тих учених, які вважають, що додаткові можливості реалізації принципу верховенства права полягають у наданні судовій владі поряд з функцією законозастосування функції нормотворчої, тобто у визнанні певних судових рішень так званими «прецедентами», як це робиться у споріднених системах права [3, с. 182];

5) відсутність у Конституції України лише переліку джерел права, в тому числі кримінального процесуального, а також відсутність заборони судам встановлювати певні правила, загальнообов'язкові для судів при розгляді певних справ, у тому числі щодо роз'яснення положень законодавства;

6) надання суду правотворчих функцій та подальше впровадження інституту судового прецеденту в систему джерел кримінального процесуального права України необхідно розглядати додатковою процесуальною гарантією.

Процесуальні гарантії є одним з різновидів юридичних гарантій, що забезпечують повне відшкодування завданої злочинами матеріальної шкоди, кримінально-процесуальні гарантії, що у широкому розумінні є «передбаченими кримінально-процесуальним законом засобами забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав та законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь» [4, с. 32]. Такі гарантії вбачаються насамперед у принципах кримінального судочинства, процесуальній формі, процесуально-правових нормах й інститутах, що регулюють той чи інший аспект кримінального процесу, у діяльності суб'єктів відповідних правовідносин, у тому числі службових осіб правоохоронних органів і окремих учасників кримінального процесу відповідно до своїх повноважень, у належному здійсненні прокурорського нагляду та судовому контролі. Причому на відміну від деяких інших гарантій впровадження судового прецеденту в систему джерел кримінально-процесуального права буде системною гарантією, оскільки присутня на будь-якій стадії кримінального судочинства та щодо будь-якого питання, що лежить у кримінально-процесуальній площині та стосується прав особи.

При впровадженні судового прецеденту в систему джерел кримінально-процесуального права України необхідно дотримуватись певних застережень, зокрема:

1) щодо мети застосування судового прецеденту – винятково для захисту прав людини і громадянина в кримінальному процесі;

2) щодо меж судового прецеденту – не повинен суперечити закону та погіршувати або обмежувати процесуальні права і гарантії суб'єктів кримінального судочинства, визначені законом. Наприклад, неприпустимим є штучне надання Верховному Суду України повноважень суду першої істанції з метою наступного визнання його рішень судовим прецедентом, оскільки це суперечитиме Міжнародному пакту про громадянські та політичні права і позбавлятиме засуджених та інших учасників процесу права на апеляційне і касаційне оскарження судового рішення;

3) щодо механізму та суб'єктів створення судового прецеденту – передбачити та вжити ряд заходів щодо належного закріплення судового прецеденту в систему джерел кримінально-процесуального права, які б забезпечували його належне функціонування та запобігали б суддівській сваволі. Сваволя проявляється в умовах відсутності правових рамок судового розсуду. Якщо ж ми й надалі ховатимемо голову у пісок, уникаючи науково-практичної оцінки прецеденту у вітчизняній правовій системі за його фактичної наявності, ось саме тоді й створюватимуться умови для сваволі. Власне, застосування прецеденту повинно залежати винятково від самого судді, його правосвідомості та розсуду. Основне отримати від науковців і законодавця визначений перелік та вимоги до тих рішень, які в наступному підлягатимуть застосуванню в силу своєї обов'язковості чи переконливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стефанюк В. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / В. Стефанюк // Право України. – 2001. – № 1. – С. 15–18.

2. Лившиц Р. З. Судебная практика как источник права / Р. З. Лившиц; отв. редактор Б. Н. Топорнин. – М., 1997. – 48 с.

3. Гайворонський В. М. До питання про концептуальні засади законотворення (на прикладі законодавства про банкрутство) / В. М. Гайворонський, М. І. Тітов // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 1. – С. 182–186.

4. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К.: Либідь, 2009. – 251 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.98

А. М. Лазебний,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінального процесу
та криміналістики
Університету
державної фіскальної
служби України

РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті на основі зіставлення, порівняння, узагальнення наукової інформації щодо понять «експерт», «спеціаліст», «спеціальні знання», «кримінальне судочинство» автором уточнено сутність використовуваних дефініцій. Надано оцінку сучасному законодавству у сфері використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: *спеціальні знання, експерт, спеціаліст, кримінальне провадження, доказування.*

В статье на основе сопоставления, сравнения, обобщения научной информации по понятиям «эксперт», «специалист», «специальные знания», «уголовное судопроизводство» автором уточнено сущность используемых дефиниций. Дана оценка современному законодательству в сфере использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: *специальные знания, эксперт, специалист, уголовное производство, доказывание.*

In the article on the basis of the comparison, generalization of scientific information on the concepts «expert», «specialist», «special knowledge», «criminal justice» author specified entity definitions used. Provided estimates of current legislation on the using the special knowledge in criminal proceeding.

Keywords: *special knowledge, expert, specialist, criminal proceeding, proving.*

Спеціальні знання – це категорія, що означає таку сукупність знань, з якою учасники процесу доказування, як правило, не знайомі. У тлумачному словнику української мови «спеціальний» визначено як «призначений винятково для кого, чого-небудь; який має особливе призначення» [2].

На сучасному етапі розвитку криміналістики до таких знань належать наукові, технічні й інші, серед іншого й криміналістичні, професійні знання, які можуть бути отримані лише під час навчання, або ж навички, набуті у процесі роботи у певних галузях практичної діяльності. Варто зазначити, що спеціальні знання – це не обов'язково знання, якими не володіє слідчий, але це обов'язково професійні знання. Так, В. Д. Арсеньєв і В. Г. Заблоцький, досліджуючи

зміст спеціальних знань, у категоричній формі висловлюють думку про те, що «юридичні знання у галузі криміналістики, які використовуються як спеціальні під час проведення експертиз, так само, як і правові знання у певних спеціальних сферах (правила дорожнього руху, техніки безпеки, бухгалтерського обліку тощо), належать до предмета відповідних експертиз – автотехнічної, з техніки безпеки, бухгалтерської тощо» [3].

Наразі метою використання спеціальних знань є: отримання за їхньою допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для вирішення кримінального провадження. Це може бути: допомога у збиранні та дослідженні доказів (зокрема, слідів, речових доказів), побудова версій, планування розслідування, перевірка доказів, обрання тактики слідчих (розшукових) дій.

Суб'єктами застосування таких знань є слідчий, спеціаліст і експерт. Існує чітка вимога щодо незацікавленості цих осіб у результатах кримінального провадження. Це також слугує гарантією об'єктивності їхньої діяльності та вірогідності отриманих даних щодо певного конкретного кримінального провадження.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчий повинен вирішити певні проблемні питання, які виникають у процесі розслідування кожного конкретного кримінального провадження, а саме: що шукати, де шукати, як фіксувати та вилучати, який інформаційно-доказовий потенціал містять у собі знайдені докази і яким чином їх використовувати у процесі доказування. Найчастіше слідчий не знає про інформаційно-доказовий потенціал слідів, які на перший погляд здаються йому абсолютно звичними у певній обстановці, а також не має достатніх знань про джерела, що містять інформацію про злочинну подію й особу злочинця. Спеціаліст, який бере участь у слідчих (розшукових) діях, може іноді виявити предмети, сліди, що мають значення для розслідування, але залишилися поза увагою слідчого .

Участь спеціаліста підлягає повній, неухильній та точній фіксації у протоколі слідчої (розшукової) дії: вказується зміст його діяльності, застосовувані матеріально-технічні засоби й методи, результати їхнього застосування. Такий варіант фіксації виконаного спеціалістом обсягу роботи регламентовано чинним законодавством України, у першу чергу, КПК України [1].

Особливе місце в опосередкованому застосуванні спеціальних знань відведене консультаціям довідкового характеру. Довідкові дані – відомості про факти, які містяться у спеціальній літературі, довідниках, інструкціях, положеннях, статутах, номенклатурних документах тощо. До таких даних віднесено: посадові інструкції щодо прав та обов'язків посадових осіб, відомості про вартість товарно-матеріальних цінностей, правила техніки безпеки на виробництві, дані про технологію виробництва певних промислових товарів, стосовно схеми реалізації товарів тощо.

Відповідно до ст. 91 КПК України до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зазначені вид і розмір шкоди, які були завдані кримінальним правопорушенням. Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Як відомо, процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій, серед яких: пошук і виявлення доказів, фіксація доказової інформації, вилучення та збереження доказів для їхнього подальшого дослідження, оцінка й використання отриманих доказів у ході доказування у кримінальному провадженні та інші. Серед шляхів збирання доказів сторонами кримінального провадження, перелічених у ст. 93 КПК України, є й такі, що передбачають участь спеціаліста і потребують використання спеціальних знань, а саме: витребування та отримання висновків

експертів, проведення окремих необхідних слідчих дій, таких як обшук, огляд, слідчий експеримент тощо. За сучасною юридичною доктриною, спеціальні знання – це знання, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальним знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні базується насамперед на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками. Коло питань, які вирішуються кожним з них у кримінальному провадженні, обумовлюється їхнім процесуальним статусом [1].

Залучення спеціалістів – це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих (розшукових) дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій – це не перекладання слідчим частини своїх обов'язків, а необхідність грамотного використання спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування злочину.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчі мають справу як із традиційними для криміналістики, так і з нетрадиційними слідами злочинної діяльності та речовими доказами. У таких випадках для правильної підготовки та організації слідчої (розшукової) дії, виявлення й оцінки всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, правильного відбору тих об'єктів, які пов'язані з підготовкою та вчиненням злочину, лише базової юридичної підготовки слідчого може бути не достатньо. З метою забезпечення належної ефективності окремих слідчих (розшукових) дій бажаною, а то й обов'язковою, слід вважати участь спеціаліста у проведенні відповідної дії. Завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії. Уже на етапі проведення слідчої дії спеціаліст допомагає слідчому здійснити попереднє дослідження виявлених об'єктів з метою визначення в них ознак і властивостей, що мають доказове значення у кримінальному провадженні, водночас не завдаючи шкоди їм, не змінюючи їхнього стану та маючи на увазі, що в майбутньому для поглибленого дослідження таких об'єктів може бути призначено судову експертизу.

Найчастіше до участі в слідчих (розшукових) діях залучаються спеціалісти-криміналісти – співробітники експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ, які мають відповідну криміналістичну підготовку, з метою використання їх спеціальних знань у збиранні та фіксації слідів на місті скоєння злочину.

Довідково-консультативна форма використання спеціальних знань може застосовуватися сторонами та їхніми представниками у ході збирання доказів. Так, спеціаліст може вказати захиснику чи слідчому на об'єкти, які в майбутньому можуть набути статусу речових або документальних доказів. Частиною 2 ст.71 КПК України передбачена можливість залучення спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження і судом під час судового розгляду. Як відомо, процес збирання доказів передбачає здійснення сторонами кримінального провадження певних дій, зокрема: пошук і виявлення доказів, фіксацію доказової інформації вилучення і збереження доказів для їхнього наступного

дослідження, всебічне дослідження різноманітних боків та властивостей доказів, оцінювання й використання отриманих доказів під час доказування за кримінальним провадженням. Проте, як слушно зазначає В. Т. Нор, сторона захисту фактично позбавлена рівної можливості щодо збирання та подання доказів. Захисник може лише ініціювати перед слідчим, прокурором, слідчим суддею проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій для одержання сприятливої для захисту доказової інформації. Враховуючи те, що під час досудового розслідування захисник перебуває у нерівному становищі порівняно зі стороною обвинувачення, оскільки позбавлений права вчиняти слідчі (розшукові) дії, суд під час підготовчого провадження та слідчий суддя під час досудового розслідування сприяють захиснику у реалізації його права на збирання і подання доказів. Сторона захисту може заявляти клопотання щодо залучення до проведення слідчої (розшукової) дії спеціаліста певного профілю. До початку слідчої (розшукової) дії, в якій бере участь спеціаліст, слідчий має особисто пересвідчитися в його особі, з'ясувати його ставлення до підозрюваного або потерпілого. Якщо як спеціаліста запрошено співробітника державного експертного закладу, то питання щодо його компетенції вирішує керівник цього закладу. Поради спеціаліста, висловлені слідчому під час проведення слідчої (розшукової) дії, можуть стосуватися визначення порядку виявлення й дослідження різноманітних об'єктів, фіксації їх стану, можливості та доцільності вилучення об'єктів, а в разі здійснення таких дій – належного пакування та створення умов для надійного зберігання для забезпечення цілісності й недоступності для сторонніх осіб збереженої інформації. Також спеціаліст допомагає правильно описати дії слідчого з виявлення комп'ютерних об'єктів, вказати їхні правильні назви, які надають змогу в подальшому їх ідентифікувати [1].

Особливо важливо, щоб спеціаліст мав не лише спеціальні знання в певній галузі, але й достатні навички їхнього застосування на практиці. На етапі вилучення або відібрання зразків може бути використана допомога спеціаліста у створенні обставин та умов отримання зразків, застосуванні інструментів і приладів, визначенні якості та достатньої кількості отриманих зразків, роз'ясненні правил і способів їх вилучення або одержання, пакування та зберігання до часу передачі експерту тощо. Під час складання протоколу спеціаліст допомагає слідчому правильно вказати назву зразків, описати їх якість, особливості упаковки та інші обставини, які повинні бути в ньому відображені. При отриманні окремих зразків важливо дотримуватися й специфічних правил, які випливають з їхніх особливостей, а також існуючих технічних, санітарних та інших нормативів. Допомога спеціаліста має важливе значення не тільки під час відбору зразків, а й при оцінці їх достатності та придатності для дослідження. Спеціаліст, який знає технологічні умови й вимоги Держстандарту, може визначити та вказати на відповідність отриманих зразків пред'явленим вимогам. У разі їхньої невідповідності він з'ясовує причину, повідомляє про це особу, яка в подальшому призначатиме експертизу чи залучатиме експерта, і надає необхідну допомогу в повторному або додатковому їх відборі згідно з існуючими правилами та інструкціями. Експертиза теж є формою застосування суб'єктами судово-експертної діяльності спеціальних знань у судочинстві. У практичній діяльності захисника в конкретному кримінальному провадженні виникають питання щодо необхідності проведення експертного дослідження та з'ясування того, що тягне за собою призначення експертизи в цьому випадку, чи можливої доцільності рішення обмежитись лише консультацією спеціаліста. Залучена обізнана особа в першому випадку констатує необхідність призначення експертизи, в другому – надає необхідну консультацію. Якщо проведення експертного дослідження є

необхідним, але відсутня методика, яка дозволила б дати відповіді на питання, що цікавлять сторону захисту, обізнаний у цій частині спеціаліст вкаже на таку обставину. Отже, приречена на безрезультативність експертиза не буде призначена, що надасть змогу зекономити доволі значні кошти й час. У тому випадку, якщо необхідні для проведення експертних досліджень методики й технічні засоби об'єктивно існують, спеціалістом буде визначено клас, рід і вид експертизи, яку необхідно призначити, питання, які можуть бути поставлені перед експертом, що ще раз підтверджує думку про те, що як спеціаліста, бажано обирати атестованого експерта.

Єдиних критеріїв залучення спеціалістів для участі у слідчих діях не існує. Безперечно, запрошуючи спеціаліста, необхідно керуватися принципом практичної доцільності, під яким слід розуміти оптимальне використання спеціальних знань і практичних навичок для отримання максимально доказової та орієнтувальної інформації з матеріальних та ідеальних слідів злочину. Як спеціаліст, може бути залучена будь-яка обізнана особа, до якої закон висуває дві основні вимоги: незацікавленість у результаті справи і компетентність, тобто володіння спеціальними знаннями у певній галузі знань або практичній діяльності. Слідчий має право залучити спеціаліста до участі у підготовці до проведення слідчих дій, отримувати роз'яснення зі спеціальних питань, що виникають під час їхнього проведення, фіксації їхнього перебігу та отримання результатів. Спеціаліст залишається незалежним у межах своєї компетенції, але погоджує свої дії зі слідчим та іншими особами, що беруть участь у слідчій дії. Проте основною формою використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є судова експертиза, яка призначається тільки після відкриття кримінального провадження, коли інші засоби доведення не дозволяють встановити окремих обставин злочину, що розслідується. Призначення і проведення судових експертиз детально регламентовано чинним кримінальним процесуальним законодавством і Законом України «Про судову експертизу» [4].

Спеціаліст і експерт не мають права брати участь у кримінальному провадженні, якщо вони проводили перевірку, ревізію тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні. Таким чином, наприклад, працівники органів ДФС України, фінансової інспекції тощо, які проводили перевірку чи ревізію, не можуть бути в кримінальному провадженні ні спеціалістами, ні експертами. Для експертів існує ще одне обмеження щодо участі їх у провадженні, зазначене в п. 2 ст. 69 КПК України: експертами не можуть бути особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження чи потерпілого. Особа, яка виконувала експертизу, може з вищенаведених правових підстав бути залучена як спеціаліст у подальшому судовому розгляді справи, наприклад, у тому випадку, коли суд опитав експерта в судовому засіданні стосовно його висновку, і водночас при дослідженні речових доказів, документів така особа на підставі стст. 357, 358, 360 КПК України може бути залучена судом для отримання роз'яснень спеціаліста щодо тих документів, які не досліджувалися в процесі експертизи та на підставі яких особа як експерт не надавала висновку [1].

КПК України, на жаль, не відповідає на питання стосовно участі в провадженні спеціалістів, а саме не визначає процесуальне оформлення взаємовідносин спеціаліста зі сторонами провадження. Не визначено, яким чином захисник може залучити спеціаліста на договірних умовах. КПК України передбачає, що слідчий може запросити спеціаліста для проведення слідчої (розшукової) дії, однак у якій формі повинно бути це запрошення, законом не визначено. За аналогією можна зазначити, що оскільки процесуальне рішення слідчого повинно бути оформлене постановою, то обґрунтування необхідності такого запрошення певного спеціаліста й питання, на які він повинен дати відповідь або надати консультації чи роз'яснення,

повинні бути зазначені саме в постанові про проведення певної слідчої (розшукової) дії [1]. Процесуальний закон містить тільки одне посилання на п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України про те, що письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної дії, можуть бути додатками до протоколу, причому за приписами ст. 71 КПК України спеціаліст зобов'язаний надавати пояснення з поставлених питань, однак статтею не зазначено форми їхнього викладення та фіксування.

Щодо участі спеціаліста в суді, то він, згідно з приписами ст. 360 КПК України, надає усні консультації чи письмові роз'яснення на етапі дослідження доказів, і учасниками процесу йому можуть бути поставлені запитання щодо наданих ним консультацій у процесі дослідження доказів, а тому в процесуальному законі повинно бути визначено, що ці консультації заносяться (у разі усної форми) або приєднуються (у разі письмової форми) до матеріалів провадження судом.

Допит експерта на стадії досудового розслідування також не передбачений нормами процесуального закону. Так, п. 3 ст. 95 КПК України визначає, що експерт зобов'язаний надавати пояснення слідчому в порядку, визначеному процесуальним законом, а закон цього порядку не встановив, оскільки кодекс містить лише норми стосовно допиту експерта в суді. Частиною 7 ст. 101, ст. 356 КПК України визначено, що кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Кримінальним процесуальним законом введено сукупність нових негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 КПК України). Проведення деяких із таких дій, а саме: зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) і з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), здійснення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України), місця (ст. 270 КПК України) та інших – неможливе без застосування технічних засобів і залучення відповідних обізнаних осіб. Хто повинен здійснювати такі складні технічні операції, законом не визначено [1].

Важливим з точки зору перевірки достовірності висновків експертів є питання щодо публікації експертних методик та їх обговорення науковою спільнотою. Проведення судових експертиз лише на основі знань у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла без посилання на опубліковані методичні праці в галузі судово-експертного дослідження є серйозною підставою для сумнівів у вірогідності отриманих результатів. Знання сторонами кримінального провадження основ методики проведення й тактики призначення судових експертиз має важливе значення не лише для правильного оцінювання висновку експерта в експертизі, що проведена за ініціативою сторони обвинувачення, а й для вияву власної ініціативи з призначення експертизи за угодою або клопотання перед слідчим суддею про необхідність призначення експертизи [5].

Таким чином, допомога експерта (спеціаліста) в досудовому розслідуванні й судовому розгляді кримінального провадження забезпечує його об'єктивність, конкретність, повноту і чіткість. Саме прогнозування розвитку ситуації в межах правового аналізу разом з висновком експерта та допомогою спеціаліста з конкретної процесуальної проблематики дають той ефект, який дозволяє прийняти своєчасні та ефективні заходи для обрання правильної й обґрунтованої позиції усіх сторін кримінального судочинства, отримання якісного доказу, яким обґрунтовується прийняття правильного, неупередженого та об'єктивного процесуального рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

2. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури. – 2007. – Вип. 9. – С. 22–32.

3. Арсеньев В. Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела : учеб. пособ. / В. Д. Арсеньєв, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск: Красноярский ун-т, 1986. – 152 с.

4. Про судову експертизу : Закон України: від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – С. 232 (зі змінами : Закон України: від 9 вересня 2004 року № 1992-IV). – 2005.

5. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений / В. Н. Махов. – М. : Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2000. – 296 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.982.4

А. О. Мілевська,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
цивільного права та процесу
Університету державної
фіскальної служби України

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПІДРОБЛЕННЯМ НОТАРІАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті розглядаються питання, присвячені слідчим ситуаціям у кримінальному провадженні щодо злочинів, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів на початковому етапі. Зважаючи на специфіку таких злочинів, визначені найбільш типові джерела інформації про вчинені або підготовлювані кримінальні правопорушення у сфері нотаріальної діяльності та змодельовані слідчі ситуації, виділені процесуальні дії, що якомога швидше приведуть до повідомлення особі про підозру, зазначаються прогалини чинного законодавства у напрямі їхньої ефективності.

Ключові слова: *слідча ситуація, кримінальне провадження, досудове розслідування, підроблення нотаріального документа, початковий етап розслідування.*

В статье рассматриваются вопросы, посвященные следственным ситуациям в уголовном производстве в отношении преступлений, связанных с подделкой нотариальных документов на начальном этапе. Учитывая специфику таких преступлений, определены наиболее типичные источники информации о совершенных или готовящихся уголовных правонарушениях в сфере нотариальной деятельности и смоделированы следственные ситуации, установлены процессуальные действия, которые скорее приведут к сообщению лицу о подозрении, указываются пробелы действующего законодательства в направлении их эффективности.

Ключевые слова: *следственная ситуация, уголовное производство, досудебное расследование, подделка нотариального документа, начальный этап расследования.*

The article deals with the dedicated investigation of the situation in the criminal proceedings on crimes related to the forgery of notarial documents initially. Given the specificity of such crimes by the most common source of information on committed or prepared criminal offenses in notarial activities and simulated investigating the situation highlighted procedural actions as soon as possible to lead to the person on suspicion indicate gaps in the current legislation towards efficiency.

Keywords: *investigative situation, criminal proceedings, pre-trial investigation, counterfeiting notarial document, the initial stage of the investigation.*

Розслідування кримінального правопорушення відбувається під впливом багатьох факторів, таких як місця, часу його проведення, поведінки учасників кримінального процесу та інших, які впливають на діяльність органу досудового розслідування. Сукупність цих факторів утворює ту конкретну динамічну обстановку, в якій діють слідчі, здійснюється конкретний акт розслідування. Аналіз робіт з методики розслідування злочинів окремих видів показує, що типові слідчі ситуації використовуються в межах початкового і наступного етапів досудового розслідування. Але тут є складнощі, які обумовлюються тим, що визначення суттєвості етапів розслідування та їхніх меж нині є спірним. І це не відірвана від реалій теоретична полеміка, а принципова проблема, від вирішення якої залежить вирішення багатьох інших питань досудового розслідування, що мають як теоретичне, так і практичне значення.

Тривалий час сучасна кримінальна процесуальна наука на монографічному рівні не зверталась до загальних теоретичних засад побудови кримінального процесу, обговорюючи здебільшого наукові досягнення у цьому напрямі відомих вчених: С. А. Альперта, Р. С. Бєлкіна, В. П. Бож'єва, А. Я. Вишинського, А. Ф. Волобуєва, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, П. С. Елькінд, М. В. Жогіна, В. С. Зеленецького, Л. Д. Кокорева, Є. Д. Лукьянчикова, О. М. Ларіна, П. А. Лупинської, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшка, Р. Д. Рахунова, М. С. Строговича, Ф. Н. Фаткулліна, І. Я. Фойницького, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, Ю. К. Якимовича та ін., – здобутки, властиві існуючій до 2012 року формі кримінального провадження. Активізація досліджень відбулась у 2013 році після прийняття нового кримінального процесуального закону: захищено дисертаційні роботи Л. О. Максимовою «Структура кримінального процесу» [7], Г. В. Москаленко «Етапи розслідування злочинів: криміналістичний аналіз» [10], Ю. Ю. Бражником «Стадії кримінального процесу» [2], останнім разом із професором Д. С. Сліньком у 2015 році видано монографію «Теоретико-правова парадигма кримінального процесу» [14], початку досудового розслідування у цьому ж році присвячено дисертацію О. А. Вакулік [3].

Зважаючи на обрану тематику, авторами проведено історичний екскурс до проблематики, проаналізовано думки провідних вчених, висловлено власні позиції, окремі з яких викликають деякі заперечення, наприклад, щодо: побудови новим КПК України (тобто нормативно-правового врегулювання) структури стадій, етапів, слідчих ситуацій, окреслення їхньої функціональної послідовності та визначення кримінального процесу як лише «процесуальної та процедурної діяльності, яка здійснюється стороною обвинувачення слідчим, прокурором, оперативними підрозділами, для виконання завдань кримінального провадження, встановлення обставин злочину та особи, яка його вчинила, чітко регламентована правом галузь державної діяльності, спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина», виокремлення правових інститутів «функцій», «обвинувачення» і «сторін провадження» за вертикаллю побудови кримінального процесу (Л. О. Максимова [7, с. 1; с. 11]) або існування двох етапів досудового розслідування (Г. В. Москаленко [10, с. 16]) чи «закріплення функцій процесу за процесуальними правами та обов'язками сторін» і визначення лише трьох кримінальних процесуальних стадій: досудове розслідування, судовий розгляд, апеляційний розгляд (Ю. Ю. Бражник [1, с. 56; 2, с. 7]). Отже, теоретичні питання стадійності й етапності кримінального провадження за відсутності їхнього законодавчого закріплення (визначення досудового розслідування і притягнення до кримінальної відповідальності як стадій кримінального провадження (п. 5, п. 14 ст. 3 КПК України), а судового провадження – через

кримінальне провадження (п. 24 ст. 3 КПК України) не може вважатися нормативно-правовим урегулюванням поняття «стадія»; термін «етап» використано в КПК України лише один раз стосовно руху кореспонденції в суді (ст. 35) не втрачають своєї актуальності.

Зазвичай до питання проведення слідчих (розшукових) дій звертаються усі науковці, хто розглядає ті чи інші інститути, категорії, поняття досудового кримінального процесу, організацію і тактику розслідування тих чи інших злочинів (кримінальних правопорушень).

Не є винятком і нотаріальна сфера: в 2010 році О. І. Поповченком [12] захищено дисертацію, присвячену проведенню кримінально-процесуальних дій за участі осіб, які виконують нотаріальні функції, а в 2014 році О. Є. Остапенко [11] на монографічному рівні підняв питання забезпечення охорони нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві. До захисту прав нотаріуса у сфері кримінального судочинства звертався й професор В. Тертишник [15], а до способів отримання інформації, що становить нотаріальну таємницю, – професор В. Шепітько [16].

Разом з тим оскільки нині існує значна кількість різних визначень стадій кримінального провадження, які доволі часто цитуються дослідниками, а полеміка з цього приводу не перебуває в площині визначених цією статтею завдань, слід лише вказати, що найбільше імпонує усталена точка зору, згідно з якою під стадіями розуміють самостійні, пов'язані між собою кримінальними процесуальними нормами частини кримінального провадження, розмежовані одна від одної підсумковим процесуальним рішенням, які характеризуються безпосередніми завданнями, що випливають із загальних завдань кримінального судочинства, колом органів і осіб, учасників у провадженні у справі, порядком виконання процесуальних дій і характером кримінальних процесуальних відносин [4, с. 287; 9].

Питання визначення слідчих ситуацій висвітлені фрагментарно, що не позбавляє доцільності дослідження інституту слідчих ситуацій у контексті організації досудового розслідування злочинів, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів. Також потрібно зважати на внесені зміни до кримінального процесуального закону та спеціального закону в нотаріальній сфері, які напряму стосуються і слідчої діяльності в кримінальному провадженні, а в силу обраної тематики дослідження дослідники звертають увагу лише на окремі процесуальні дії, наприклад, у роботі О. Є. Остапенка розглянуто лише допит нотаріуса і тимчасовий доступ до нотаріальних документів та їх вилучення [11, с. 6–8].

Актуалізує пропоноване дослідження і той факт, що злочини у сфері нотаріальної діяльності, злочини, пов'язані з підробленням нотаріальних документів, законодавцем не виділені. Однак практика засвідчує наявність таких злочинів і можливість їхнього об'єднання за предметом злочинного посягання.

Метою цієї статті визначено виокремлення слідчих ситуацій, що дозволяють вирішити завдання кримінального провадження при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів.

Під етапом досудового розслідування нами розуміється певний період процедури вирішення кримінально-правового конфлікту в межах передбаченої кримінальним процесуальним законом форми, зумовлений наявністю доказової інформації, побудовою слідчих версій, процесуальними можливостями особи, що проводить розслідування, та спрямований на виконання завдань цієї стадії кримінального провадження.

Етапність саме стадії досудового розслідування найбільше привертає увагу дослідників, які виділяють від двох до десяти таких елементів (детальна характеристика класифікації етапів

наведена в сучасних роботах О. О. Мілевського та Г. В. Москаленко). Єдиного усталеного підходу до їх кількості і назв не існує й досі. Це пояснюється наявністю безлічі критеріїв теоретичного виділення в системі кримінального процесу самостійних елементів того чи іншого порядку [17, с. 204]. Але варто зауважити, що якщо раніше більшість вчених схилялись до виокремлення трьох етапів досудового розслідування із певними варіаціями у назвах – початкового (первинного), подальшого (проміжного) і завершального (заключного, підсумкового) (пропозиції Р. С. Бєлкіна, Н. П. Яблокова та ін.), то у зв'язку із оновленням кримінального процесуального закону прослідковується наголошення на двохетапності цієї стадії. Так, основним висновком у роботі Г. В. Москаленко є твердження про існування у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень лише початкового та подальшого етапів [10, с. 12], що, як вказувалось вище, викликає певні заперечення. Перед початковим етапом досудового розслідування автор, спираючись, зокрема, на тактичні дії слідчого, ставить сім завдань, що починаються із побудови слідчих версій і закінчуються виявленням (розшуком) усіх винних осіб та їхнім затриманням. Етап подальшого розслідування характеризується, на її думку, чотирма завданнями: від «з'ясування й оцінки слідчої ситуації, що утворилася після проведення первинних слідчих і оперативно-розшукових дій» до «вивчення особистості кожного обвинуваченого» і притягнення до кримінальної відповідальності. Наявність третього етапу (без назви) пов'язується лише з випадками «призупинення досудового розслідування чи повернення справи на додаткове розслідування» [10]. Такі висновки автора зроблені без урахування оновлених положень кримінального процесуального закону стосовно можливих варіантів завершення досудового розслідування та виконання дій з відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження (ст. 290 КПК України). Та чи інша слідча ситуація не може, на наше переконання, бути межею початкового і подальшого етапів досудового розслідування, оскільки вона зумовлена обставинами кримінального правопорушення і є спонукаючим чинником до визначення напрямів діяльності особи, що проводить розслідування.

Стосовно змістовного наповнення перевірочної діяльності чітко висловили свою позицію відомі процесуалісти Л. М. Лобойко [5], Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков [6], акцентувавши увагу на тому, що реєстрація заяв про кримінальні правопорушення і реєстрація кримінальних правопорушень є різними поняттями. За Інструкцією про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, оперативний черговий, отримавши таку заяву чи повідомлення, зобов'язаний зареєструвати її в журналі Єдиного обліку та направити на місце події слідчо-оперативну групу чи оперативну групу. Після перевірки (за необхідності) інформації щодо кримінального правопорушення відомості передаються начальникові слідчого підрозділу для внесення їх слідчими до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Щодо заяв і повідомлень, у яких відсутні відомості про кримінальне правопорушення, після реєстрації у журналі Єдиного обліку оперативний черговий доповідає начальникові органу Національної поліції для розгляду та прийняття рішення згідно із Законом України «Про звернення громадян» або Кодексом України про адміністративні правопорушення.

У будь-якому випадку для того, щоб внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, потрібно мати заяву чи повідомлення про кримінальне правопорушення або виявити його ознаки безпосередньо. З теоретичної усталеної точки зору наявність вказаних фактів може називатися приводом до початку

кримінальних процесуальних правовідносин, підставою для початку досудового розслідування слугуватимуть внесені відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

З урахуванням специфіки досліджуваних кримінальних правопорушень можна зазначити, що найбільш типовими джерелами інформації про вчинені або підготовлювані кримінальні правопорушення у сфері нотаріальної діяльності є:

а) виявлення нотаріусом ознак підроблення того чи іншого документа, на підставі якого мають вчинятись нотаріальні дії, і заявлення про це (такий обов'язок нотаріуса передбачений ч. 1 ст. 51 Закону України «Про нотаріат», а відповідно до п. 1.3. Інструкції про призначення та проведення експертиз й експертних досліджень нотаріус є серед суб'єктів, які мають право також звертатися про призначення експертизи [13], що також узгоджується із приписами ч. 2 ст. 51 Закону України «Про нотаріат»);

б) заява (повідомлення) особи (потерпілого чи заявника) про наявність підробленого документа, пропозицію щодо вчинення протиправних дій, пов'язаних з підробленням нотаріального документа. При цьому, з одного боку, недостатня правова обізнаність населення щодо підстав та порядку вчинення нотаріальних дій, а також щодо права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності нотаріусів призводить до того, що не кожна особа, яка зазнала шкоди від незаконної нотаріальної дії, здатна адекватно оцінити її характер та ступінь, особливо з огляду на встановлену законом презумпцію законності та обґрунтованості нотаріальної дії; а з іншого – для вчинення протиправних дій з підроблення нотаріальних документів зазвичай задіяна група заінтересованих осіб, які перебувають у змові, що виключає наявність заявника і потерпілого (останній може з'явитись уже під час розпочатого кримінального провадження);

в) самостійне виявлення уповноваженими особами: ознак підроблення нотаріального документа; поліграфічної або іншої техніки, яка використовувалась для виготовлення підробок; особи, що пропонувала послуги із виготовлення чи збуту таких документів. Безпосереднє виявлення уповноваженими особами правоохоронних органів підроблених нотаріальних документів чи діяльності, пов'язаної з таким підробленням, можливе зазвичай при розслідуванні інших кримінальних правопорушень (наприклад, шахрайств, зловживань повноваженнями, фіктивного підприємництва тощо) або в результаті надходження оперативної інформації і проведення оперативно-розшукових заходів щодо, наприклад, затримання особи, яка збуває підроблені нотаріальні бланки, печатки, чи самого нотаріуса при вчиненні ним протиправних дій (отриманні неправомірної вигоди).

Отримавши достатню інформацію про вчинення злочину, пов'язаного з підробленням нотаріальних документів, і розпочавши досудове розслідування, слідчий, залежно від наявних відомостей (обсягу інформації), моделює ситуацію і визначає процесуальні дії, що якомога швидше приведуть до повідомлення особі про підозру. При цьому можна визначити такі слідчі ситуації: 1) нотаріус заявляє про виявлене ним під час виконання своїх професійних обов'язків підроблення поданого особою документа; надає пояснення і представляє підроблений документ, звернення до експерта, висновок останнього тощо; 2) факт підроблення документа (у широкому значенні) встановлено при розслідуванні: заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайства) чи привласнення (розтрати) чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні; фіктивного підприємництва або іншого злочину; 3) про підроблений нотаріальний документ заявляє фізична або юридична особа, щодо яких він був використаний шляхом обману у тих

чи інших правовідносинах (цивільних, господарських та ін.); 4) підроблення нотаріального документа виявлено судом при розгляді цивільної, господарської, адміністративної справи або державною чи іншою установою, організацією, підприємством при виконанні ними своїх професійних функцій; 5) особу затримано під час виготовлення підробленого нотаріального документа (бланка, печатки) або його збуту, під час передачі нотаріусом спеціального бланка сторонній особі або передачі нотаріусу коштів чи іншої неправомірної вигоди за вчинення ним нотаріальної діяльності всупереч закону; 6) виявлено спеціальну техніку, ознаки якої можуть вказувати на несанкціоноване виготовлення нотаріальних бланків або печаток нотаріуса.

Основним завданням початкового етапу є з'ясування необхідної доказової і тактичної інформації та її носіїв (джерел). Під час такої діяльності отримується первинна, «сигнальна» інформація в результаті відповідної вихідної слідчої ситуації, будуються версії, збираються докази й інформація перетворюється на базову, яка відображає обставини предмета доказування в кримінальному провадженні. Залежно від обробки первинної інформації, її практичної перевірки і логічної оцінки орган досудового розслідування планує першочергові завдання, виробляє його стратегію і скеровує увесь хід подальшого розслідування [8, с. 13].

Акцент у досліджуваних кримінальних правопорушеннях припадає на достовірність документа (печатки, штампа, бланка), тобто вірогідність його підробки може виявлятися завдяки первинному огляду, при якому увага приділяється вивченню зовнішнього вигляду, змісту, реквізитів, видимих пошкоджень, матеріалу виготовлення. При цьому характерним є проведення опитування особи, у якої виявили ймовірний предмет кримінального правопорушення.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати, що початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів, характеризується відповідною слідчою ситуацією, зумовленою перш за все приводом до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та наявністю підробленого нотаріального документа. Первинні дії особи, що почала досудове розслідування таких кримінальних правопорушень, спрямовані перш за все на встановлення достовірності виявленого документа (бланка, печатки), способу його підроблення шляхом призначення експертизи (за відсутності висновку експерта за можливими зверненнями інших осіб до початку кримінального провадження).

Також доцільним вбачається опитування нотаріуса (звернення до нього із запитом), яким підписано (чи замість якого підписано) відповідний документ (бланк) або чия печатка використана; отримання інформації із Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів; огляд (різновид залежить від наявної інформації щодо злочину); отримання пояснень заявника (потерпілого), особи, чий підпис є на документі (наприклад, на статуті юридичної особи); вилучення виявлених документів (із дотриманням вимог щодо нотаріальної таємниці та гарантій нотаріальної діяльності) і спеціальної техніки, за допомогою якої виготовлено документ (печатку, бланк); встановлення фактів використання підроблених документів та осіб, причетних до такої «ланцюгової» протиправної діяльності (перевірка за криміналістичними обліками підроблених документів та обставин подібних нерозкритих кримінальних правопорушень).

Зважаючи на особливі характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів, зокрема на їх суб'єктний склад, організованість та

латентність, найбільш типовим джерелом отримання інформації про їхнє вчинення є безпосереднє виявлення ознак злочину під час розслідування інших кримінальних правопорушень, проведення оперативно-розшукових заходів. Широке використання підроблених нотаріальних документів у цивільно-правовому обороті й аналіз закріплених цивільним законодавством можливостей суду при виявленні фальшивих доказів окреслили проблему, пов'язану із обмеженістю суддів реагувати на такі факти, у зв'язку з чим запропоновані нормативно-правові зміни щодо: окремої ухвали суду в цивільній справі (повідомлення суду); закріплення поняття «повідомлення про кримінальне правопорушення» в кримінальному процесуальному законі; розробки Порядку надсилання органам прокуратури (органам поліції) інформації про виявлені судами ознаки кримінальних правопорушень під час здійснення цивільного, адміністративного, господарського проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бражник Ю. Ю. Генезис, поняття, завдання та структура стадії у кримінальному процесі / Ю. Ю. Бражник // Форум права. – 2012. – № 3.

2. Бражник Ю. Ю. Стадії кримінального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю. Ю. Бражник. – Запоріжжя: Класичн. приват. ун-т, 2014. – 16 с.

3. Вакулік О. А. Початок досудового розслідування в кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. А. Вакулік. – К.: НАВС, 2015. – 20 с.

4. Єні О. В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О. В. Єні, Л. Г. Матієк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 286–289.

5. Лобойко Л. М. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження: окремі аспекти / Л. М. Лобойко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 22–31.

6. Лук'янчиков Є. Д. Початковий етап досудового провадження / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. наук. ст. за матеріалами ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квіт. 2014 р. – Житомир: ЖНАЕУ, 2014. – С. 248–250.

7. Максимова Л. О. Структура кримінального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Л. О. Максимова. – К.: Відкрит. міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна», 2013. – 20 с.

8. Мілевський О. О. Особливості розслідування злочинів, вчинених у Чорнобильській зоні відчуження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. О. Мілевський. – Ірпінь: НУДПСУ, 2013. – 20 с.

9. Мілевський О. П. Початковий етап досудового провадження у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. П. Мілевський. – К.: Акад. упр. МВС, 2010. – 208 с.

10. Москаленко Г. В. Етапи розслідування злочинів: криміналістичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. В. Москаленко. – Одеса: Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2013. – 19 с.

11. Остапенко О. Є. Охорона нотаріальної таємниці у кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. Є. Остапенко. – К.: НАВС, 2014. – 16 с.

12. Поповченко О. І. Проведення кримінально-процесуальних дій за участі осіб, які виконують нотаріальні функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. І. Поповченко. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2010. – 16 с.

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України: від 08.10.1998 № 53/5 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2rada.gov.ua.

14. Слінько Д. С. Теоретико-правова парадигма кримінального процесу: монографія / Д. С. Слінько, Ю. Ю. Бражник. – Х.: НікаНова, 2015. – 218 с.

15. Тертишник В. Захист прав нотаріуса у сфері кримінального судочинства / В. Тертишник // МЕН. – К.: ДП «ПРЕСА», 2005. – № 5.

16. Шепитько В. Нотариальная тайна: уголовно-процессуальные способы получения информации [Электронный ресурс] / В. Шепитько. – Режим доступа: yurradnik.com.ua.

17. Якимович Ю. К. Дифференциация уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы / Ю. К. Якимович // Вестник Удмуртского ун-та. – 2013. – № 1. – С. 203–208.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.985

О. П. Мілевський,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики,
О. Д. Ворвихвост,
магістр Університету державної фіскальної служби України

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЛІДЧИХ ТА СУДОВИХ ПОМИЛОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У цій статті досліджено поняття та сутність слідчих і судових помилок, а також фактори, які впливають на їхнє виникнення. Обґрунтовано позицію щодо класифікації видів трансформації помилок при прийнятті тактичних рішень слідчим у судові помилки. Досліджено значення внутрішнього переконання судді у трансформації слідчих помилок.

Ключові слова: *судова помилка, слідча помилка, трансформація помилок, внутрішнє переконання судді, досудове розслідування, судовий розгляд.*

В данной статье исследовано понятие и сущность следственных и судебных ошибок, а также факторы, влияющие на их возникновение. Обоснованно позицию относительно классификации видов трансформации ошибок при принятии тактических решений следователем в судебные ошибки. Исследовано значение внутреннего убеждения судьи в трансформации следственных ошибок.

Ключевые слова: *судебная ошибка, трансформация ошибок, внутреннее убеждение судьи, досудебное расследование, судебное расследование.*

Thisa rticle explores the concept and nature of investigation and judicial errors and factors that influence their occurrence. Grounded position on classification of transformation errors when making tactical decisions in investigating judicial errors. Investigated mentioned inner conviction investigative judge in the transformation errors.

Keywords: *miscarriage of justice, transformation errors inner conviction of the judge.*

Під час судового розгляду часто можуть бути встановлені помилки, допущені при прийнятті процесуальних рішень та вчиненні процесуальних дій на стадії досудового розслідування. Зазначені помилки впливають на оцінку судом доказів, зібраних при проведенні слідчих (розшукових) дій. У системі доказів, сформованій при розслідуванні кримінального правопорушення, виявлені у ході судового розгляду слідчі помилки сприймаються залежно від їхнього впливу на цілісність цієї системи. Сприйняття (несприйняття) цієї помилки та здійснення на її основі судової – суть трансформації слідчої помилки в судову. Як наслідок,

наявність судових помилок у кримінальному провадженні негативно впливає на ефективне здійснення правосуддя.

Окремим питанням дослідження слідчих і судових помилок приділено увагу у роботах таких учених, як: Р. С. Бєлкін, В. Д. Берназ, А. Д. Бойків, В. І. Власов, Н. Л. Гранат, Г. А. Зорін, Н. І. Клименко, А. Д. Назаров, А. Б. Соловйов, С. А. Шейфер та інших, проте ця проблема набуває нової актуальності, зокрема, у зв'язку із прийняттям у 2012 році діючого КПК України [7].

Нерозробленість поняття видів і ступенів трансформації помилок слідчого при прийнятті тактичних рішень у судові помилки потребує вирішення. Розгляд цієї проблеми необхідно почати з розгляду судових помилок, що дозволить визначити наявність можливості трансформації тактичних помилок слідчого в судові. Як правило, уявлення про судову помилку формується після встановлення факту невідповідності постановленого вироку обставинам учиненого правопорушення, особі злочинця та наслідкам, що мають місце.

Судова помилка може виникнути при поєднанні різних факторів, часто взаємопов'язаних між собою, установлення яких можливе тільки стосовно конкретного вироку. Фактори, які можуть бути визначені як джерела виникнення судових помилок, належать до різних стадій та етапів кримінального провадження. Значна їх кількість має місце на етапах судового слідства та постановлення вироку у вигляді недоліків і упущень судді. Виникненню судових помилок сприяють такі чинники, як: а) особливості психологічної характеристики судді; б) його уявлення про суспільну небезпеку вчиненого правопорушення; в) протидія з боку зацікавлених осіб та ін. І як уже зазначалося, на виникнення судових помилок впливають також тактичні помилки слідчого, допущені на досудовому слідстві.

Співвідношення помилок, допущених судом, і тактичних помилок слідчого неоднозначне. Такі помилки в певних ситуаціях можуть існувати паралельно. Наприклад, тактичні прорахунки слідчого при проведенні допиту свідка-очевидця правопорушення жодним чином не пов'язані з помилкою судді при посиланні у вироку на статті кримінального процесуального закону. Водночас тактична помилка слідчого може стати помилкою судді, який, наприклад, у силу різних факторів (прийняття версії слідчого; емоційного стану від наслідків правопорушення та ін.) приймає (не приймає) його позицію.

Судова помилка, допущена при винесенні вироку і не пов'язана з помилками слідчого, може виникнути через помилки, допущені у ході судового слідства. На думку Р. С. Бєлкіна, ці помилки, іменовані «діяльними», можуть бути такими: учинення дій для одержання інформації, у якій немає потреби; призначення без достатніх підстав повторних судових експертиз; невстановлення важливих для справи обставин при дослідженні доказів; помилково обраний порядок дослідження доказів; хибні уявлення суду про можливості судових експертиз; доручення проведення експертизи некомпетентному експерту; задоволення необґрунтованих клопотань, заявлених сторонами [1, с. 193].

Наведений перелік так званих «діяльних» судових помилок не є вичерпним. За необхідності він може бути розширений помилками при проведенні: допитів обвинуваченого, потерпілого, свідків та експерта; при пред'явленні для впізнання; при проведенні огляду на місці та ін. Крім того, судова помилка може полягати в порушенні кримінального закону, що виражається в неправильній кваліфікації інкримінованого особі діяння або в неправильному обранні виду й міри покарання.

Безліч судових помилок передбачає їх поділ на певні групи залежно від джерела походження. Стосовно цього являє інтерес класифікація судових помилок, запропонована А. Д. Назаровим. За його переконанням, усі судові помилки можна поділити на три групи:

1. Судові помилки, на появу яких у кримінальній справі ні об'єктивно, ні суб'єктивно не могли вплинути ні слідчий, ні прокурор (наприклад, порушення таємниці нарадчої кімнати, помилки у складанні вироку, несправедливе призначення покарання тощо).

2. Судові помилки, на появу яких у кримінальній справі вплинули помилки слідчого, прокурора. Цих помилок суддя об'єктивно мав можливість уникнути, але з різних причин (поспіх, недбалість, поверховий підхід до вивчення справи й аналізу доказів тощо) у ході судового розгляду не уникнув, і ці помилки стали судовими помилками.

3. Судові помилки, на появу яких у кримінальній справі вплинули помилки слідчого, прокурора, але при розгляді кримінальної справи в суді суддя не мав об'єктивної можливості їх уникнути – вони були встановлені на ревізійних стадіях кримінального процесу (наприклад, слідчий проігнорував заяву підозрюваного про те, що до нього застосовувалися недозволені методи, і він щодо частини епізодів злочину обмовив себе; суддя отримав від прокурора для розгляду кримінальну справу, де всі епізоди обвинувачення в належному процесуальному порядку були підтверджені різними доказами, а підсудний у ході судового засідання не робив жодних заяв про застосування щодо нього насильства) [3, с. 63].

Зазначена класифікація судових помилок дозволяє дійти висновку про те, що помилки слідчого, допущені на досудовому слідстві, в одному випадку сприймаються судом, а в іншому – ні, з об'єктивних причин. Однак і в одному, і в іншому випадках помилки слідчого трансформуються в помилки суду, які проявляються у висновках про винність особи та в обвинувальному вироку. Таке тлумачення трансформації тактичних помилок слідчого в судові помилки дозволяє припустити наявність в її основі як суб'єктивних, так і об'єктивних ознак. Це випливає з помилковості підсумкового рішення суду – вироку, незалежно від того, мав чи не мав останній можливість уникнути трансформації тактичної помилки слідчого в судову.

Диференціація трансформації тактичних помилок слідчого в судові, залежно від суб'єктивних і об'єктивних ознак, дозволяє виділити такі її види: 1) сприйняття судом позиції слідчого та прийняття ситуації, що склалася повним обсягом; 2) сприйняття судом позиції слідчого та прийняття ситуації частково; 3) несприйняття судом позиції слідчого в ситуації можливого виявлення допущеної слідчим помилки; 4) несприйняття судом позиції слідчого в ситуації неможливого виявлення допущеної слідчим помилки.

Наведені види трансформації тактичних помилок слідчого в судові помилки надають уявлення про можливі ситуації, за яких тактичні помилки слідчого змінюють свій статус і стають судовими. Ступінь трансформації зазначених помилок включає певний обсяг помилок слідчого, що знаходить своє відображення в рішеннях суду.

Розглянемо кожен з названих видів трансформації більш детально. Суть першого виду трансформації полягає в тому, що тактична помилка слідчого виявляється у ході судового розгляду. При цьому суд, сприймаючи позицію слідчого, який допустив помилку, робить дії, спрямовані на її усунення, проте помилка слідчого все ж трансформується в судову. Тут спостерігаємо низький ступінь трансформації у зв'язку з прийняттям судом дій з усунення виявленої помилки. Прикладом може бути допущена помилка при обранні слідчим місця допиту неповнолітнього свідка, яка негативно вплинула на встановлення з ним психологічного контакту і, як наслідок, на встановлення фактів, що мають значення для розслідування. Суд,

приймаючи позицію слідчого, вживає заходів щодо усунення допущеної помилки. У результаті помилка слідчого мінімізується, проте все ж залишається і знаходить своє відображення у вироку.

Суть другого виду трансформації полягає у сприйнятті судом позиції слідчого та усуненні допущеної тактичної помилки (помилок) слідчого в якійсь частині. При цьому сприйняття позиції слідчого не дозволяє суду усунути виявлену помилку повним обсягом з об'єктивних причин і якась її частина або інші помилки залишаються і трансформуються в судові. Прикладом є поставлення питань експерту, які не достатньо деталізують суть дослідження. Допит експерта в судовому засіданні дозволяє усунути цю помилку слідчого. Однак неусунення іншої помилки (наприклад, помилки при упакуванні слідчим об'єктів для дослідження) сприяло допущенню судової помилки. Тут має місце середній ступінь трансформації у зв'язку з частковим усуненням помилки слідчого при тому, що її частина залишається неусунутою та трансформується в судову.

Суть третього виду трансформації полягає в несприйнятті позиції слідчого із суб'єктивних причин, які не дозволили судді у процесі аналізування матеріалів кримінального провадження та при проведенні судового розгляду виявити тактичну помилку слідчого (наприклад, унаслідок впливу на суддю психологічної характеристики особи злочинця). Основною ознакою зазначеного виду трансформації є наявність можливості в суду виявити цю помилку. Кінцевим результатом трансформації є відображення помилки слідчого у вироку у вигляді судової помилки. Трансформація цього виду має високий ступінь, що зумовлено переходом тактичної помилки слідчого в судову помилку повним обсягом.

Суть четвертого виду трансформації полягає в несприйнятті судом позиції слідчого з об'єктивних причин, які не дозволили виявити тактичну помилку слідчого, і запобігти її трансформуванню в судову. Прикладом може бути обмова обвинуваченим самого себе під час досудового розслідування та в суді. Слідчий допустив тактичну помилку, не з'ясувавши повним обсягом усі обставини вчиненого правопорушення. Суд не виявив помилку з об'єктивних причин, обвинувачений не зізнався в обмові. Тактична помилка слідчого перетворилася на судову помилку з високим ступенем трансформації [2, с. 58–59].

Аналізуючи зазначені види трансформації тактичних помилок слідчого в судові помилки, ми виявляємо схожість у джерелах першого, другого й третього видів. Основна ознака – наявна можливість у суду виявити тактичну помилку слідчого та не допустити її трансформації в судову помилку. Як видається, значне місце серед джерел такої трансформації займає суб'єктивний стан особи, яка здійснює судове слідство та формує вирок.

Суб'єктивне ставлення судді до помилок слідчого впливає на його внутрішнє переконання при оцінюванні доказів. Дослідження доказів у процесі судового розгляду та встановлення їхнього віднесення до предмета доказування здійснюється виходячи з переконання суду в їхній істинності. Психологічно процес формування внутрішнього переконання судді починається з аналізуванням інформації про предмет пізнання. Так, стосовно ситуацій, пов'язаних із розглядом матеріалів кримінального провадження в суді, цей процес починається на стадії підготовчого провадження при вивченні судом отриманих матеріалів. При цьому суддя, сприймаючи зібрані слідчим докази, формує ймовірнісну модель правопорушення, яка повністю або частково знаходить своє підтвердження при аналізуванні поданих матеріалів. При провадженні судового слідства переконання в правильності припущень спростовується чи підтверджується, наближаючись до істинного. Формуючись на даних аналізування

отриманої інформації, внутрішнє переконання судді, будучи достовірним, включає в себе судження як єдино можливе.

Зв'язок «внутрішнього переконання судді» й «достовірності доказів» є прямо пропорційним: чим більша достовірність доказів, тим більш значним стає внутрішнє переконання судді. Так, на думку А. Л. Ривліна, судді визнають певний доказ достовірним або недостовірним, таким, що має те або інше значення для певної справи залежно від того, чи переконує він їх у своїй достовірності [4, с. 207].

Отже, формуючись при дослідженні доказів, внутрішнє переконання судді сприяє прийняттю або неприйняттю ним позиції слідчого з тих чи інших питань. «Істинність знань» про злочин у свідомості судді внаслідок трансформації тактичних помилок слідчого може сприяти неправильному тлумаченню фактів, установлених при проведенні судового слідства. Рішення, що приймаються судом, зумовлені внутрішнім переконанням, які у своєму змісті можуть бути помилковими внаслідок впливу тактичних помилок слідчого. Це припущення зумовлює висновок про нерозривний зв'язок рішень, які приймаються судом, і тактичних рішень слідчого. Сполучною ланкою в цьому випадку є внутрішнє переконання судді, що містить суб'єктивну оцінку тактичного рішення слідчого, і модель свого рішення як єдино правильного. Цей висновок ґрунтується на тому, що за своєю сутністю категорія «внутрішнє переконання» є суб'єктивною впевненістю стосовно суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючим обставинам і фактам [5, с. 13].

Внутрішнє переконання слідчого, яке знаходиться в основі прийняття тактичного рішення, включає знання, отримані ним при оцінюванні доказів. Ця оцінка має попередній характер. Остаточне ж оцінювання доказів здійснюється суддею на підставі внутрішнього переконання [6, с. 207]. Такий підхід до розгляду співвідношення внутрішнього переконання слідчого та внутрішнього переконання судді дозволяє дійти до визначення механізму трансформації помилок слідчого при прийнятті тактичних рішень у суді.

Внутрішнє переконання особи, яка приймає юридично важливі рішення в кримінальному судочинстві, має свою структуру. Являє інтерес розгляд думок учених щодо структури внутрішнього переконання при прийнятті рішень. Так, на думку В. О. Коновалової, до структури внутрішнього переконання особи входить: а) аналіз вихідного матеріалу (відомостей, фактів, доказів); б) оцінювання кожної з його складових; в) синтез результатів аналізу як сукупності отриманих даних; г) його оцінювання як основа переконання [5, с. 13].

Розглядаючи проблеми формування суддівського переконання, Ю. М. Грошевий виділяє у структурі суддівського переконання три аспекти: гносеологічний, психологічний та етичний. Дещо інший підхід до визначення структури внутрішнього переконання слідчого ми спостерігаємо в О. Р. Ратинова, який виділяє у структурі: знання; віру в правильність цього знання; вольовий стимул, що спонукає до певних практичних дій [5]. При розгляді названих підходів до визначення структури внутрішнього переконання спостерігається подібність позицій зазначених авторів щодо його змісту, незважаючи на відмінності у викладенні окремих елементів.

За загальним правилом, внутрішнє переконання ґрунтується на інтерпретації доказової інформації, яка є в наявності. Водночас на формування внутрішнього переконання впливають різні комплекси суб'єктивних і об'єктивних факторів, які притаманні особі в процесі пізнання – формування її внутрішнього переконання. Так, на думку деяких авторів, до суб'єктивних факторів належать: психічний стан суб'єкта; його характер і темперамент; здатність до

вирішення розумових завдань; життєвий та професійний досвід; рівень комфортності; емоційний стан. До об'єктивних – вплив зовнішнього середовища; складність і небезпека вчиненого злочину; особа злочинця; гендерна належність [5]. Названі фактори, на нашу думку, можуть бути джерелами трансформації помилок слідчого при прийнятті тактичних рішень у судові помилки у зв'язку з їхнім впливом на формування внутрішнього переконання судді при оцінюванні доказів.

У юридичній літературі суб'єктивні та об'єктивні чинники досліджуються різними вченими, тому найбільш детально розглянемо деякі з них, зокрема вплив гендерної належності судді на формування його внутрішнього переконання. Гендерна належність судді, пов'язана зі сприйняттям вчиненого злочину, може мати вплив на формування його внутрішнього переконання та сприяти трансформації тактичних помилок слідчого в судові.

Досліджуючи суддівське переконання як цілісну характеристику стану свідомості судді, Ю. М. Грошевий акцентує увагу на ламанні в його переконанні своєрідності психічного складу, соціальних властивостей особистості, її установок [5]. Виникає питання про можливості впливу на формування внутрішнього переконання судді таких соціальних понять, як: суддя-мати; суддя-донька; суддя-сестра; суддя-батько та ін. Однозначної відповіді на це питання ми не знайдемо, проте відмінності у психологічних типах суддів, їхньому соціальному статусі, професійному досвіді дозволяють зробити висновок про наявність такої можливості. Відображення «чуттєвого переживання одержаних при розслідуванні результатів» у формуванні суддівського переконання виявляється у вигляді емоційного забарвлення, пов'язаного зі статевою належністю судді. Співпереживання та внутрішня підтримка учасників процесу чоловіком-суддею і жінкою-суддею можуть бути неоднаковими у зв'язку з їхнім соціальним статусом, гендерною належністю.

Приклади впливу гендерної належності судді на формування внутрішнього переконання іноді спостерігаються при розгляді матеріалів кримінальних проваджень, зокрема, у сфері статевої свободи та недоторканості, наслідком якої є помилки в постановлених вироках. Як видається, гендерна належність може впливати на формування внутрішнього переконання судді у тих випадках, коли наявні в нього соціальні установки превалюють над професійною спрямованістю, що включає в себе єдність морально-вольових та інтелектуальних якостей.

Підсумовуючи, можна сказати, що розгляд закономірностей трансформації помилок слідчого, допущених при прийнятті тактичних рішень, у судові помилки є основою для розроблення практичних рекомендацій із попередження зазначених помилок, а також дозволяє сформулювати наукові положення, використання яких сприятиме новим дослідженням у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня / Р. С. Белкин. – М. : Норма, 2001. – 240 с.

2. Булукуков О. Ю. Трансформація слідчих помилок у кримінальному судочинстві / О. Ю. Булукуков // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. – Х., 2015. – Вип. 15. – С. 55–60.

3. Назаров А. Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда / А. Д. Назаров. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 336 с.

4. Ривлин А. Л. Пересмотр приговоров / А. Л. Ривлин. – М., 2008. – 256 с.

5. Коновалова В. Е. Внутреннее убеждение: проблемы следственной и судебной деятельности / В. Е. Коновалова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. – Х. : Право, 2015. – Вип. 5. – С. 13.

6. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : РИО, 2000. – 468 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 2013 р. № 5076-VI // База даних «Законодавство України»; ВР України. URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

УДК 343.138:343.37(477)

Г. Л. Чигрина,
кандидат юридичних наук,
доцент,
в.о. завідувача кафедри
фінансових розслідувань
Університету державної
фіскальної служби України

ПИСЬМОВІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ СТВОРЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Метою дослідження є удосконалення методики збирання доказів під час досудового розслідування злочинів; визначення змісту понять «письмові процесуальні документи досудового розслідування» та «бланк письмового процесуального документа у кримінальному провадженні»; виявлення та характеристика особливостей створення окремих видів письмових процесуальних документів та їх використання під час досудового розслідування злочинів.

Ключові слова: *письмовий процесуальний документ у кримінальному провадженні; бланк письмового процесуального документа; досудове розслідування злочинів; збирання доказів.*

Целью исследования является совершенствование методики собирания доказательств в процессе досудебного расследования преступлений; определение содержания понятий «письменные процессуальные документы досудебного расследования» и «бланк письменного процессуального документа в уголовном производстве»; выявление и характеристика особенностей создания отдельных видов письменных процессуальных документов и их использование в процессе досудебного расследования преступлений.

Ключевые слова: *письменный процессуальный документ в уголовном производстве; бланк письменного процессуального документа; досудебное расследование преступлений; собирание доказательств.*

The aim of the study is to improve the methodology for evidence collection in the course of pre-trial investigation of crimes; definition of the concept of "written procedural documents of pre-trial investigation" and "a form of a written procedural document in criminal proceedings"; identification and characterization of the features of creating certain types of written procedural documents and their usage during the pre-trial investigation of crimes.

Keywords: *a written procedural document in criminal proceedings; a form of a written procedural document; pre-trial investigation of crimes; evidence collection.*

Згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від

кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України) [1].

Виконання поставлених завдань можливе тільки за умови відповідності змісту та форми кримінального провадження загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належать презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 7 КПК України) [1].

Доведеність вини (доказування) забезпечується шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів. При цьому всі прийняті у кримінальному провадженні процесуальні рішення, проведені процесуальні дії та одержані результати підлягають фіксуванню (документуванню, закріпленню) у письмових процесуальних документах та додатках до них.

Таким чином, виконуючи інформаційну та комунікативну функції, письмові процесуальні документи слугують засобом збереження і переносу інформації в просторі та часі [2; 3; 4, с. 324; с. 327].

КПК України встановлює обов'язкові форми фіксування (закріплення, документування) процесуальних дій (ст. 103 КПК України) та процесуальних рішень під час досудового розслідування у кримінальному провадженні (ст. 110 КПК України) [1]. При цьому кожна процесуальна дія у кримінальному провадженні може фіксуватися в одному або кількох письмових процесуальних документах. Види письмових процесуальних документів, підстави та порядок їх створення, підписання, погодження, затвердження визначаються відповідними статтями КПК України.

Підтримуємо думку про те, що письмовий процесуальний документ незмінно є найважливішим елементом процесуальної форми, яка покликана, по-перше, доводити до відома юридично значимі факти, закріплювати та засвідчувати отримані фактичні дані – докази, а тим самим сприяти встановленню фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню; по-друге, слугувати засобом реалізації учасниками процесу своїх прав та обов'язків; по-третє, бути гарантією законності [4, с. 328].

Разом з тим за результатами вивчення та аналізу змісту більше ніж трьох тисяч письмових процесуальних документів досудового розслідування злочинів, вчинених у сфері оподаткування, підслідних слідчим органам, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (далі – податкові злочини), нами пропонується власне визначення термінів «*письмові процесуальні документи досудового розслідування*» [5, с. 15] та «*бланк письмового процесуального документа у кримінальному провадженні*» [5, с. 15].

Так, на нашу думку, *письмові процесуальні документи досудового розслідування* – це текстові документи, які за допомогою письмових знаків відображають прийняті під час досудового розслідування процесуальні рішення, перебіг (хід) і результати проведених процесуальних дій чи сукупність послідовних дій, спрямованих на збирання доказів (фактичних даних) у кримінальному провадженні [5, с. 15].

Бланк письмового процесуального документа у кримінальному провадженні – це друкована стандартна форма письмового процесуального документа з обов'язковими реквізитами (елементами), що містять постійну, передбачену Кримінальним процесуальним

кодексом України, інформацію і наявним місцем для фіксування змінної інформації, що має значення для кримінального провадження [5, с. 15].

Проаналізуємо та обґрунтуємо зміст наведених визначень.

Так, слідчий та/або прокурор, які здійснюють досудове розслідування у кримінальному провадженні, залежно від слідчої ситуації, керуючись КПК України, визначають вид письмового процесуального документа та/або сукупність (систему, групу) письмових процесуальних документів, необхідних і достатніх для фіксування фактичних даних (доказової інформації) та формування процесуального джерела, яке міститиме ці фактичні дані (інформацію).

При цьому створення та рух письмових процесуальних документів під час досудового розслідування повинні бути цілеспрямованими та обумовленими основною метою: збирання (формування) доказів (фактичних даних) та процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні.

За певних умов письмові процесуальні документи самі стають процесуальними джерелами доказів, такими, як документи та/або речові докази, наприклад: у кримінальному провадженні, розпочатому за фактами зловживання службовими особами органів досудового розслідування чи прокуратури своїм службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [6]; службового підроблення (ст. 366 КК України) [6]; службового недбальства (ст. 367 КК України) [6] та інших.

Нами на прикладі досудового розслідування податкових злочинів були проаналізовані композиція, зміст (незмінний (реквізити) і змінний тексти) та процеси створення як окремих письмових процесуальних документів, так і груп (систем) письмових процесуальних документів, які використовуються для збирання (формування) передбачених КПК України процесуальних джерел доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) [1].

Виходячи з того, що *система документації* – це сукупність взаємопов'язаних службових документів, застосовуваних у певній сфері діяльності чи галузі [2], окремі письмові процесуальні документи об'єднуються у групи (системи) – залежно від застосованої правової процедури у кримінальному провадженні та виду процесуального джерела доказів, яке вони формують: показання, документи, речові докази чи висновки експертів.

Наприклад, враховуючи, що основним процесуальним джерелом доказів при розслідуванні податкових злочинів є документи, типовим прикладом групи (системи) письмових процесуальних документів, які дозволяють сформувати процесуальне джерело доказів – документи-речові докази, які містять банківську таємницю, можна вважати наведений нижче перелік. Так, щоб сформувати у кримінальному провадженні процесуальне джерело доказів – документи-речові докази, які містять банківську таємницю, необхідно створити систему (групу) письмових процесуальних документів, яка складатиметься з:

– *клопотання* про тимчасовий доступ до документів, які містять банківську таємницю;

– *ухвали* слідчого судді про тимчасовий доступ до документів, які містять банківську таємницю;

– *протоколу* тимчасового доступу до документів, які містять банківську таємницю;

– *постанови* про призначення криміналістичної експертизи на предмет виявлення елементів підроблення у вилучених під час тимчасового доступу документах, які містять банківську таємницю;

– *висновку* експерта про наявність елементів підроблення у направлених на експертизу документах, які містять банківську таємницю;

– *протоколу* огляду вилучених документів, які містять банківську таємницю;

– *постанови* про визнання речовими доказами у кримінальному провадженні документів, які містять банківську таємницю (ця постанова виноситься за наявності у кримінальному провадженні документів з елементами підроблення, що підтверджено висновком експерта).

Письмові процесуальні документи – підсистема ділової (офіційної) документації, якій притаманні широке застосування комп'ютерних систем обробки та друкування, впровадження вимог чинних державних стандартів щодо змісту та організаційно-технічного порядку оформлення документів.

Відповідно, ділова мова, яка застосовується при створенні письмових процесуальних документів, характеризується специфічними мовними засобами, активним використанням офіційно-ділового стилю. До ознак ділової мови належать: стандартність, уніфікованість, логічність, точність, нейтральність, доцільність, відсутність емоційного забарвлення, образності, вживання тільки літературної лексики активного запасу. У діловій мові часто використовуються кліше і штампи, тобто усталені синтаксичні конструкції, які дозволяють автору документа конструювати текст готовими блоками, а читачеві – однозначно його трактувати [7, с. 210–211].

Забезпечення однозначності трактування змісту створеного під час досудового розслідування письмового процесуального документа є особливо важливим і значною мірою залежить від професійного рівня автора документа (слідчого, прокурора, слідчого судді).

Для змісту письмових процесуальних документів характерним є офіційно-діловий стиль, якому притаманні: відсутність складних граматичних конструкцій та стилістичних зворотів, ясність, зрозумілість, змістовність і доцільність. Поєднуємо думку про те, що всі дії, предмети, явища у документі повинні означатися словами, які надають про них з граничною чіткістю точне уявлення та максимум інформації, лаконічно передають потрібні відомості; думки мають викладатися у такій послідовності, щоб одне положення виходило з попереднього та готувало б до розуміння наступного; не повинні використовуватись метафори, гіперболи, жаргонні слова, не рекомендується вживати маловідомі та неоднозначні для розуміння терміни, в тому числі слова іноземного походження; зміст документа повинен бути викладений зрозумілою, простою і доцільною термінологією [4, с. 343–344].

Створюючи письмовий процесуальний документ у кримінальному провадженні, доцільно використовувати професійну термінологію, яка вживається в нормах права: статтях КК України [5], КПК України [1], Податкового кодексу України (далі – ПК України) [8] тощо.

Таким чином, незалежно від виду і змісту, письмовий процесуальний документ має бути максимально раціональним, логічно і функціонально виваженим, зрозумілим і доцільним – мінімум слів, максимум інформації.

Погоджуємося, що кількісна перевага надається складним реченням над простими, а кращим є чергування простих і складних речень з дотриманням правил ритміки мови [4, с. 344].

Широко вживаються дієприкметникові та дієприслівникові звороти, які надають мові лаконізму, влучності та динамічності [4, с. 344], що також підтверджує вивчення змісту письмових процесуальних документів. Наприклад, слідчий зазначає у Клопотанні про дозвіл на затримання з метою приводу: «… *у порядку, передбаченому ст. 232 КПК України, з*

метою забезпечення оперативності досудового розслідування кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 32016110070000049, на виконання Постанови від 25 серпня 2016 року про проведення допиту у режимі відеоконференції необхідно виконати такі дії: роз'яснити процесуальні права свідку, встановити …»; «*…службові особи підприємства ТОВ «Колос», діючи з метою ухилення від сплати податків, у порушення норм податкового та митного законодавства, здійснювали митне оформлення імпорту устаткування для збирання соняшнику на підставі завідомо підроблених документів про його походження від фірми-нерезидента – «EURO LTD» із зазначенням у документах щодо митного оформлення (інвойсах та інших) заниженої митної вартості на імпортоване устаткування для збирання соняшнику, яке реалізовувалось юридичним особам-резидентам України…»*.

Вивчення практики досудового розслідування податкових злочинів надає підстави стверджувати, що для створення письмових процесуальних документів переважно використовується комп'ютерна техніка (понад 98 % документів у кримінальних провадженнях надруковані на комп'ютері) [5].

Застосування комп'ютерних технологій у слідчій практиці, з одного боку, дозволяє пришвидшити виготовлення письмових процесуальних документів, а з іншого – непоодинокі випадки, коли бездумне копіювання та компонування окремих блоків електронних примірників раніше створених процесуальних документів призводить до порушення композиції документа, обтяження його тексту зайвою інформацією та технічних помилок, наприклад: у мотивувальній частині тексту документа йдеться про ТОВ «А», а у резолютивній – про ТОВ «Т».

Композиція документа – це послідовність розташування інформації відповідно до її змісту і логіки фіксованих подій та правовідносин [4, с. 338]. Порушення композиції документа призводить до нагромадження у документах другорядної інформації, яка ускладнює сприйняття його тексту.

Уніфікація текстів письмових процесуальних документів – це моделювання певної логіко-інформаційної композиції тексту з найбільш оптимальним сполученням текстових формул (кліше), які відповідають найчастіше повторюваним юридичним ситуаціям, з тим, щоб при мінімумі слів точно і ясно передати максимум юридично значимої і доцільної інформації [4, с. 338].

Погоджуємося, що уніфікація текстів письмових процесуальних документів полегшує сприйняття змісту документів (виправдана з психологічної та гносеологічної точки зору), відкриває можливості машинної обробки, комп'ютерного компонування інформації (ефективна з технічної точки зору), прискорює, спрощує і оптимізує процесуальне діловодство (доцільна з економічної точки зору) [4, с. 338–339].

Як показує вивчення процесу досудового розслідування податкових злочинів, у слідчій практиці широко (98,5 % від загальної кількості письмових процесуальних документів у кримінальному провадженні) використовуються такі способи уніфікації документів, як трафарети та типові тексти (тексти-аналоги) [5].

Трафарет – спосіб викладення документа за допомогою поєднання штампів, що включають постійну типову інформацію, характерну для визначеного виду документів і текстових пробілів, що підлягають заповненню змінною інформацією [4, с. 339], наприклад обумовленою конкретною слідчою ситуацією, у зв'язку з якою складається письмовий процесуальний документ у кримінальному провадженні.

Прикладом застосування трафаретного способу викладення документа можуть служити письмові процесуальні документи, виготовлені на бланках встановленої форми (протокол допиту, протокол обшуку, протокол огляду тощо).

Крім того, у кримінальному провадженні окремі письмові процесуальні документи, такі, наприклад, як постанови (ч. 6 ст. 110 КПК України) [1], виготовляються на офіційних бланках. Враховуючи викладене, доцільно розрізняти поняття *«офіційний бланк»* та *«бланк письмового процесуального документа»*.

Державний стандарт України (далі – ДСТУ) з діловодства й архівної справи дає визначення термінів «*бланк*» та «*бланк установи*» [2].

Так, *бланк* – це друкована стандартна форма документа з реквізитами, що містять постійну інформацію [2].

Бланк установи – це бланк документа, що надає змогу визначити установу-створювача документа [2]. Як зазначалось вище, КПК України (ч. 6 ст. 110 КПК України) [1] бланк установи називає *офіційним бланком*, наприклад: офіційний бланк територіального органу Державної фіскальної служби України – бланк який надає можливість визначити установу-створювача документа – офіційний бланк ДПІ у Шевченківському районі м. Київ). При цьому необхідно враховувати, що структурні підрозділи установ офіційних бланків не мають. Відповідно, слідчі підрозділи фінансових розслідувань, які є структурними підрозділами територіальних органів ДФС України, своїх офіційних бланків не мають. На вимогу КПК України (ч. 6 ст. 110 КПК України), слідчий податкової міліції виготовляє (друкує) постанови чи інші письмові процесуальні документи у кримінальному провадженні (листи-запити, повідомлення про підозру тощо) на офіційному бланку того територіального органу ДФС України, у структурі якого знаходиться слідчий підрозділ, яким розслідується податковий злочин та/чи працює слідчий, який створює письмовий процесуальний документ.

Бланки установ (офіційні бланки) та бланки письмових процесуальних документів необхідно відрізняти від *зразків письмових процесуальних документів*. Зразок письмового процесуального документа може бути виготовлений з використанням як офіційного, так і звичайного бланка процесуального документа, а також поєднувати у собі офіційний та звичайний бланки. Наприклад, слідчий першого відділу кримінальних розслідувань СУ ФР ДПІ у Святошинському районі ГУ ДФС у м. Київ за потреби може використовувати як зразок Постанову про зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні, роздруковану на офіційному бланку ДПІ у Подільському районі м. Київ, текст якої виготовлений на бланку письмового процесуального документа – Постанови про зупинення досудового розслідування на підставі вимог п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України [1] (підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні). Електронний примірник зазначеної постанови може використовуватися слідчим як зразок при прийнятті аналогічних рішень в інших кримінальних провадженнях (у разі захворювань підозрюваних).

Як показує вивчення практики розслідування податкових злочинів, такий підхід значно пришвидшує не тільки процес створення аналогічних письмових процесуальних документів у кримінальному провадженні, але і процес розслідування податкових злочинів взагалі, дозволяючи закінчувати досудове розслідування у розумні строки.

Найпоширенішими у кримінальному провадженні є бланки таких письмових процесуальних документів, як протоколи, постанови, клопотання та деякі інші [5]. Застосування бланків підвищує культуру ділового спілкування, надає інформації офіційного характеру.

Створення бланків полягає у виділенні для групи однорідних документів постійних частин тексту – реквізитів, які розміщуються на паперових носіях у виді кліше [4, с. 339]. Із застосуванням комп'ютерних технологій у слідчій практиці все частіше використовуються електронні версії бланків процесуальних документів, які мають *постійну частину тексту* у виді кліше – реквізити, передбачені КПК України, та *змінну частину тексту*. Змінна частина тексту письмового процесуального документа заповнюється залежно від слідчої ситуації у кримінальному провадженні. Наприклад, постійну і змінну частини тексту мають такі письмові процесуальні документи, як протокол допиту, протокол обшуку, повістка, деякі види постанов, клопотань та ряд інших.

Особою, яка приймає процесуальне рішення чи проводить процесуальну дію (слідчим, прокурором), змінна частина тексту письмового процесуального документа може заповнюватись від руки або друкуватись на комп'ютері.

Наприклад, якщо прийнято процесуальне рішення про виклик свідка для допиту, змінна частина тексту повістки може як друкуватись на комп'ютері, так і заповнюватись від руки (стст. 133, 135 та 137 КПК України) [1]; якщо необхідно здійснити привід підозрюваного до слідчого, змінна частина тексту клопотання про привід заповнюється від руки тільки у виняткових випадках, в основному ці клопотання друкуються на комп'ютері (стст. 140–141 КПК України) [1]; у разі звернення слідчого до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до документів бухгалтерського та податкового обліку, які знаходяться у власності (володінні) порушника податкового законодавства, змінна частина тексту клопотання про тимчасовий доступ до документів друкується тільки на комп'ютері (ст. 160 КПК України) [1].

Під час проведення процесуальних дій змінні тексти письмових процесуальних документів, наприклад допиту, обшуку, огляду місця події тощо, залежно від слідчої ситуації можуть як заповнюватись від руки, так і друкуватись на комп'ютері. Так, під час проведення обшуку чи огляду місця події частіше за все слідчий заповнює змінну частину тексту протоколу обшуку чи протоколу огляду місця події від руки. У разі заповнення змінної частини тексту письмового процесуального документа від руки текст заповнюється розбірливо чорнилом чи кульковою ручкою (крім червоного, жовтого та зеленого кольорів). Усі виправлення у документі посвідчуються підписами слідчого та понятих, а за потреби також й інших учасників процесуальної дії (підозрюваного, перекладача, захисника, спеціаліста, потерпілого, представника юридичної особи та/чи іншого учасника кримінального провадження).

Як показує вивчення змісту окремих видів письмових процесуальних документів досудового розслідування податкових злочинів, наприклад клопотання, листи-запити, повідомлення про підозру, окремі види постанов та ряд інших, для їх створення у 99 % випадків використовуються типові тексти (тексти-аналоги, зразки) [5].

Типові тексти (зразки) письмових процесуальних документів являють собою стереотипні тексти, на основі яких швидко можуть складатися нові документи за аналогією з типовими. З типового документа при цьому можуть запозичатися як постійні дані, так і форма, мовне оформлення, композиція, логіка викладу змінної інформації.

Мова письмових процесуальних документів має бути простою, зрозумілою та гармонічною. Правильна композиція документа, викладення в ньому інформації відповідно

до її змісту, логіки фіксованих подій та правовідносин при вдалому застосуванні мовних трафаретів та типових текстів допомагає юридично грамотно скласти письмовий процесуальний документ у кримінальному провадженні.

При цьому необхідно пам'ятати, що кожний документ складається з окремих елементів, які називаються *реквізитами*. Відповідно до ДСТУ склад (зміст) та послідовність розміщення реквізитів (елементів) у документі називається *формуляром* [2]. Одним із синонімів до терміна «формуляр» є більш звичний для кримінального провадження термін «бланк».

Склад (зміст) окремих реквізитів (елементів), сукупність та послідовність їх розміщення на бланку (формулярі) письмового процесуального документа у кримінальному провадженні обумовлені вимогами КПК України та залежать від виду процесуальної дії чи прийнятого процесуального рішення.

Крім положень КПК України, під час підготовки (складання тексту) та виготовлення (друку, підписання, реєстрації тощо) будь-якого письмового процесуального документа необхідно також дотримуватися загальних вимог до оформлювання документів, встановлених державними стандартами України та іншими нормативно-правовими актами [2; 3; 9; 10; 11].

Незалежно від виду процесуального рішення чи процесуальної дії, кожен письмовий процесуальний документ у кримінальному провадженні повинен мати свої реквізити, тобто інформацію, зафіксовану в документі для його ідентифікації, організації обігу і (або) надання йому юридичної сили.

Так, у письмовому процесуальному документі, залежно від його виду та мети створення, обов'язково зазначаються:

– місце (населений пункт); дата (день, місяць, рік); за потреби – час (години та хвилини); особа (посада, звання, прізвище, ім'я, по батькові), яка проводить процесуальну дію (приймає процесуальне рішення); підстави та порядок (умови, перебіг) проведення процесуальної дії (прийнятого процесуального рішення);

– законність (посилання на відповідні статті, пункти та частини статей КПК України) й обґрунтованість прийнятого рішення (рішень), його мета та результати;

– всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин кримінального провадження;

– забезпечення прав учасників (роз'яснення їм прав та обов'язків з посиланням на відповідні статті Конституції України, КК України (наприклад, кримінальна відповідальність свідка за неправдиві показання) та КПК України), яких стосується процесуальна дія чи прийняте процесуальне рішення.

Ігнорування зазначених вимог тягне визнання судом недопустимих доказів, зміст та перебіг отримання яких зафіксовані у письмовому процесуальному документі (стст. 86–89 КПК України) [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України: Кодекс: від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17)

2. Про затвердження національного стандарту України: діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять ДСТУ 2732:2004: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт України): від 28 травня 2004 року № 97.

3. Про затвердження Типової інструкції з діловодства у центральних державних архівних установах України, Державному архіві в Автономній Республіці Крим, державних архівах областей, міст Києва і Севастополя: наказ Міністерства юстиції України: від 25.10.2012 № 1571/5. Про засади державної мовної політики: Закон України: від 3 липня 2012 року № 5029-VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page).

4. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник [Академічне видання] / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2014. – 440 с.

5. Письмові процесуальні документи досудового розслідування податкових злочинів : практикум : навч. посіб. / Г. Л. Чигрина, В. А. Некрасов, Р. С. Довбаш та ін. – Ірпінь : Видавництво НУДПСУ, 2016. – 558 с.

6. Кримінальний кодекс України: Закон України: Кодекс: від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)

7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д-Й. – 1999. – 744 с.: іл.

8. Податковий кодекс України: Закон України: Кодекс: від 02.12.2010 № 2755-VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page)

9. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету Міністрів України: від 5 березня 2009 року № 270 (із змінами і доповненнями).

10. Про затвердження Типової інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України: від 30 листопада 2011 р. № 1242.

11. Про затвердження Національного стандарту України: Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів (ДСТУ 4163-2003): наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт України): від 7 квітня 2003 року № 55.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.14

І. Ю. Наголова,
заступник начальника слідчого відділення Лиманського відділення поліції Слов'янського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Донецькій області

«ІНШІ ОБСТАВИНИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ» ЯК СКЛАДОВА ПОДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню складової предмета доказування, визначеної у пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України як «інші обставини вчинення кримінального правопорушення». Проаналізовано норми КПК України та ряду зарубіжних держав, точки зору науковців з цього питання, звернено увагу на необхідності встановлення і дослідження елементів предмета доказування та їх складових, які характерні для конкретного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *кримінальне провадження, обставини, які підлягають доказуванню, елементи предмета доказування, інші обставини вчинення кримінального правопорушення.*

Статья посвящена исследованию составляющей предмета доказывания, определенной в пункте 1 части 1 статьи 91 УПК Украины как «иные обстоятельства совершения уголовного правонарушения». Проанализированы нормы УПК Украины и ряда зарубежных государств, точки зрения ученых по этому вопросу, обращено внимание на необходимости установления и исследования элементов предмета доказывания и их составляющих, характерных для конкретного уголовного правонарушения.

Ключевые слова: *уголовное производство, обстоятельства, подлежащие доказыванию, элементы предмета доказывания, иные обстоятельства совершения уголовного правонарушения.*

The article is dedicated to the exploration of the component of subject of proof, that defined in paragraph 1 part 1 Article 91 of the CPC of Ukraine as «other circumstances of the criminal offense». It was analyzed the rules of the CPC of Ukraine and a number of foreign countries, the scientists' point of view on this issue, attention was drawn to the need of installation and research of elements of the subject of proof and their components which are typical for a particular criminal offense.

Keywords: *criminal proceedings, the circumstances to be proved, the elements of proof,other circumstances of the criminal offense.*

Визначенню змісту та ролі обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, завжди приділялася увага процесуалістів України. Питання, пов'язані з розглядом предмета доказування та його елементів, досліджували у своїх працях Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, Є. Г. Коваленко, Є. Д. Лук'янчиков, А. О. Ляш, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило та інші вчені. Проте у межах обраної теми дослідження потребує більш детального аналізу такої складової події кримінального правопорушення, як «інші обставини вчинення кримінального правопорушення». У пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України цей термін не деталізований. Немає його роз'яснення і в інших нормах цього кодексу. Тож особливістю цієї складової події кримінального правопорушення є те, що обов'язок визначення його змісту у кожному конкретному випадку покладено на правозастосовувача.

У ряді статей КПК України також йдеться про «інші обставини». Зокрема, у частині 1 статті 96 цього кодексу вказується, що сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо *інших обставин*, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка. Під час визначення поважних причин неприбуття особи на виклик у пункті 3 частини1 статті 138 КПК України серед інших також названі обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або *інші подібні обставини*). Про *інші обставини*, які об'єктивно унеможливлюють з'явлення особи на виклик без їх деталізації, йдеться у пункті 8 частини 1 цієї ж процесуальної норми. До відомостей, що мають бути внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань з метою початку кримінального провадження, відповідно до пункту 7 частини 5 статті 214 КПК України, належать *інші обставини*, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань. Частиною 1 статті 225 КПК України визначено випадки допиту свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. До них належать існування небезпеки для життя і здоров'я зазначених осіб, їх тяжка хвороба, наявність *інших обставин*, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

У письмовому повідомленні про підозру, крім інших, має бути вказаний також стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також *інших суттєвих обставин*, відомих на момент повідомлення про підозру (пункт 6 частини 1 статті 277 КПК України).

Під час судового розгляду *інші обставини*, пов'язані з річчю та її оглядом, можуть бути досліджені за клопотанням осіб, яким подані для ознайомлення речові докази (частина 1 статті 357 КПК України). *Інші обставини*, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути, відповідно до пункту 5 частини 2 статті 459 КПК України, є однією з підстав перегляду за нововиявленими обставинами у сукупності з визначеними іншими. Під час судового провадження на підставі угоди, зазначеній у частині 6 статті 474 КПК України, суд зобов'язаний переконатися у судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких *інших обставин*, ніж ті, що передбачені в угоді.

Під час здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, відповідно до пункту 1 частини 1 статті 505 КПК України, встановлюють

час, місце, спосіб та *інші обставини* вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення за аналогією із встановленням події кримінального правопорушення (часу, місця, способу та інших обставин) відповідно до пункту 1 частини 1 статті 91 КПК України.

Про «інші обставини» без деталізації їх сутності та складових йдеться й у нормах КПК України, що регулюють діяльність щодо визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передачу засуджених осіб. Зокрема, у частині 1 статті 605 цього кодексу визначено підставу для розгляду питання про передачу засудженої особи для відбування покарання, якою є запит уповноваженого (центрального) органу іноземної держави, звернення засудженого, його законного представника або близьких родичів чи членів сім'ї, а також *інші обставини*, передбачені законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Серед документів, що, відповідно до пункту 3 частини 2 статті 610 КПК України, подає Міністерство юстиції України на розгляд суду для здійснення провадження про приведення суду іноземної держави у відповідність із законодавством України, серед інших визначений документ про тривалість відбутої частини строку покарання, в тому числі інформацію про будь-яке попереднє ув'язнення, звільнення від покарання і про будь-які *інші обставини* щодо виконання вироку.

Отже, лише у дванадцяти нормах, за винятком пункту 1 частини 1 статті 91 КПК України, використано термін «інші обставини» й у жодному з цих випадків він не деталізований, відсутній хоча б приблизний перелік обставин, що охоплений цим терміном. Особливо важливо усвідомлювати його зміст, визначаючи подію кримінального правопорушення як обставину, яка підлягає доказуванню, з огляду на те, що у цій нормі інші обставини є складовими вказаного елементу предмета доказування, що обов'язково мають бути встановлені.

Аналіз кримінального процесуального законодавства ряду держав ближнього зарубіжжя засвідчує відсутність чіткого визначення терміна «інші обставини вчинення кримінального правопорушення», що підлягають доказуванню як складові події кримінального правопорушення.

За КПК Республіки Білорусь [1], Естонської Республіки [2], Латвійської Республіки [3], Російської Федерації [4], до обставин, які підлягають доказуванню, серед інших належать «інші обставини» без будь-якої їх конкретизації та визначення, а у КПК Киргизької Республіки зазначено про необхідність встановлення інших обставин вчинення злочину та шкідливих наслідків, що при цьому настали [5].

За КПК Республіки Молдова, поняття «інші обставини» не використовується. До обставин, які підлягають доказуванню, належать факти, що свідчать про наявність елементів злочину, а також причини, що усувають злочинний характер діяння [6].

Натомість, якщо звернути увагу на КПК Грузії [7], Азербайджану [8] та Вірменії [9], то в них поряд із загальними обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, йдеться також про деякі докази та деякі обставини без визначення їх сутності.

Отже, проаналізувавши КПК різних країн, питання визначення, конкретизації та уточнення поняття «інші обставини вчинення кримінального правопорушення», застосоване за КПК України, залишається дискусійним. На нашу думку, законодавець таким чином надає можливість слідчому, прокурору та суду залежно від виду, ступеню тяжкості та складності розслідування вчиненого кримінального правопорушення самостійно визначити зміст цього

поняття, встановлення якого забезпечить повне формування доказів та встановлення події кримінального правопорушення як елементу предмета доказування.

У навчальній та науковій літературі поняття «інші обставини вчинення кримінального правопорушення» лише зазначене у ряді підручників та навчальних посібників як один з елементів предмета доказування без його деталізації та визначення змісту [10, с. 87; 11, с. 191–193; 12, с. 120]. Цьому питанню присвячено лише невеликий ряд робіт науковців-процесуалістів.

Зокрема, Ю. М. Грошевий і С. М. Стахівський пропонують відносити до інших обставин: дані про потерпілого, за необхідності про характер його дій, вжиті обвинуваченим заходи щодо приховування злочину тощо. Ці вчені наголошують, що встановлення зазначених обставин є вимогою кримінально-процесуального закону щодо повноти, всебічності й об'єктивності дослідження усіх обставин справи [13, с. 15].

У цілому підтримуючи вказану позицію, Т. В. Лукашкіна та М. М. Стоянов, у свою чергу, зазначають, що до інших обставин вчинення злочину може належати не лише певна поведінка потерпілого, яка передувала вчиненню злочину та може стати підставою для того, щоб розглядати дії винного як такі, що вчиненні під час перевищення меж необхідної оборони або в стані сильного душевного хвилювання, а й поведінка обвинуваченого після вчинення злочину, що може свідчити про дійове каяття тощо [14, с. 236].

На думку Є. Г. Коваленка, до інших обставин вчинення злочину можна включити зміст дій потерпілого, попередніх або здійснених одночасно зі злочинними (характер поводження потерпілої у справі про зґвалтування; встановлення наміру здійснення суспільно небезпечного діяння, оскільки провина у здійсненні конкретної дії відсутня, якщо вона, відповідно до статті Особливої частини КК України, сконструйована як така, що може бути здійснена тільки з прямим наміром, та ін.) [15, с. 91].

Ряд науковців, розглядаючи подію кримінального правопорушення як обставину, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні, не акцентують належної уваги на визначенні «інших обставин вчинення кримінального правопорушення», зазначаючи їх серед складових досліджуваного елементу предмета доказування [16, с. 204; 17, с. 150] або досліджуючи їх з огляду на специфіку розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Наприклад, як пише О. О. Босак, «під час доказування шахрайства на об'єктах залізничного транспорту до інших обставин кримінального правопорушення можна віднести відомості про потерпілого, обстановку вчинення шахрайства, його суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними і безпосереднім учиненням злочину» [18, с. 220].

Однак звертає на себе увагу відсутність у літературі пропозицій щодо вичерпного переліку інших обставин вчинення кримінального правопорушення, про необхідність встановлення яких зазначено у пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України.

Питання щодо сутності поняття «інші обставини вчинення кримінального правопорушення» досліджувалося нами під час проведення анкетування 148 працівників органів досудового розслідування. За умовами анкетування, на це питання можливими було кілька відповідей з числа запропонованих. Як вважають 35 слідчих (23,6 % від загальної кількості проанкетованих), до інших обставин слід віднести відомості про обстановку вчинення злочину, практично однакова кількість опитаних – 34 (23 %) – зазначила про причини та умови, що сприяли вчиненню злочину. Серед інших відповідей привертає до себе увагу: відомості про суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок із вчиненням злочинних дій – 29 (19,6 %),

про обвинуваченого і вжиті ним заходи щодо приховання злочину – 28 (18,9 %), про потерпілого і характер його дій – 22 (14,9 %), про наявність свідків події – 18 (12,2 %), а на думку 58 (39,2 %) респондентів, до інших обставин вчинення кримінального правопорушення належать будь-які, у тому числі перераховані обставини, що сприяють встановленню події кримінального правопорушення.

Водночас 9 слідчих (6,1 %) висловили точку зору, відповідно до якої жодна з перерахованих в анкеті обставин не належить до інших, що мають бути встановлені під час доказування події кримінального правопорушення. Хоча кількість цих респондентів досить невелика, але їхня відповідь на поставлене запитання, а також відсутність одностайності у відповідях інших проанкетованих слідчих зайвий раз підкреслює його складність і неоднозначність у практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

Насправді, залежно від того, подія якого саме кримінального правопорушення підлягає доказуванню, інші обставини його вчинення можуть видозмінюватися. Отже, навести вичерпний та універсальний перелік інших обставин усіх кримінальних правопорушень, на нашу думку, неможливо та й недоцільно. Вважаємо, у пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України цілком слушно не надається переліку «інших обставин вчинення кримінального правопорушення». Визначення серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, «інших обставин» без їх уточнення є досить слушним і логічно виправданим. Таким чином, законодавець розширив межі події кримінального правопорушення та, відповідно, можливості слідчого, прокурора, слідчого судді та суду щодо необхідності встановлення того чи іншого елементу предмета доказування та його структурних складових. Саме така конструкція процесуальної норми надає реальну можливість досліджувати ті елементи предмета доказування, які характерні для конкретного кримінального правопорушення (обстановка вчинення, характер поведінки учасників, наявність причинного зв'язку з наслідками, що настали, тощо).

Особливістю категорії «інші обставини» є й те, що на відміну від імперативної вказівки щодо встановлення часу, місця і способу вчинення як складових події кримінального правопорушення інші обставини його вчинення носять диференційований характер залежно від того, за яким кримінальним правопорушенням здійснюється кримінальне провадження. Ці обставини залежать від виду кримінального правопорушення, його тяжкості, обстановки та механізму вчинення, особи, яка його вчинила, та інших умов. Однак беззаперечним є те, що встановлення, крім часу, місця, способу, ще й інших обставин вчинення кримінального правопорушення є гарантією всебічного й повного дослідження всіх обставин у кримінальному провадженні та прийняття обґрунтованого процесуального рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: от 16 июля 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414958.

2. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики: от 12 февраля 2003 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon24.ee/ugolovno-processualnyj-kodeks/.

3. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики: от 21 апреля 2005 года. – Рига, 2007. – С. 38.

4. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: от 18 декабря 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/.

5. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики: от 30 июня 1999 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241915.

6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова: от 14 марта 2003 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3833.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии: от 9 октября 2009 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.

8. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской республики: от 14 июля 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280.

9. Уголовно-процессуальный кодекс Армении: от 1 июля 1998 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31425005#pos=16;-253.

10. Басиста І. В. Кримінальний процес України: навч. посіб. / І. В. Басиста, В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.

11. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

12. Кримінальний процес [текс] : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.

13. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник / Ю. Грошевий, С. Стахівський. – 2-ге видання, стереотипне. – К.: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. – 158 с.

14. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.

15. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування: монографія / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 448, [91] с.

16. Віротченко С. С. Завдання кримінального провадження / С. С. Віротченко // Право і суспільство. – 2015. – № 5–2. – С. 201–205.

17. Козленко А. А. Особливості доказування події кримінального правопорушення / А. А. Козленко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 10–12. – Том 2. – С. 149–151. – (Сер.: Юриспруденція).

18. Босак О. О. Поняття «інші обставини вчинення кримінального правопорушення» та їх доказування при вчиненні шахрайства на об’єктах залізничного транспорту / О. О. Босак // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 1. – С. 219–225.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.98

Г. Ю. Нікітіна-Дудікова,
ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ,
А. А. Нікітіна,
завідувач відділу дослідження матеріалів, речовин і виробів Вінницького НДЕКЦ МВС України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗАДОВОЛЕННЯ СТАТЕВОЇ ПРИСТРАСТІ, ВЧИНЕНОГО СТОСОВНО МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

У науковій статті досліджується питання проведення окремих видів судових експертиз при розслідуванні насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненого стосовно малолітньої особи.

Ключові слова: *експертиза, спеціальні знання, криміналістичні експертизи, дактилоскопічні експертизи, експертизи слідів ніг, зубів, губ та нігтів, біологічні експертизи.*

В научной статье исследуется вопрос проведения отдельных видов судебных экспертиз при расследовании насильственного удовлетворения половой страсти неестественным способом, совершенного в отношении малолетнего.

Ключевые слова: *экспертиза, специальные знания, криминалистические экспертизы, дактилоскопические экспертизы, экспертизы следов ног, зубов, губ и ногтей, биологические экспертизы.*

The scientific article is devoted to the question of the individual types of forensic examinations in the investigation of forcible sexual assault by unnatural means, committed against a minor.

Keywords: *expertise, forensic examination, fingerprint examination, examination footprints, teeth, lips and nails, biological expertise.*

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене стосовно малолітньої особи, є складним для розслідування злочином, враховуючи специфіку вчинюваних дій та вік потерпілої особи.

Одним із джерел отримання доказів і шляхів встановлення обставин кримінального провадження є призначення та проведення судової експертизи.

Дослідженню питання класифікації методів судових експертиз і використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів присвячені роботи таких вчених: Т. В. Авер'янової, Г. К. Авдєєвої, Р. С. Бєлкіна, О. І. Вінберга, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченка, І. В. Постіки, О. Р. Росинської, М. Я. Сегая, О. Р. Шляхова та інших науковців.

Судова експертиза має пріоритетну роль у застосуванні досягнень науки й техніки в кримінальному процесі. Специфіка експертизи як правового явища полягає в отриманні процесуального документа, що відображає результати дослідження, – висновку експерта; в особливостях правового статусу учасників цієї дії; у складності оцінки висновку експерта як доказу [1, с. 3]. За допомогою експертизи, що проводиться на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва й ремесла, встановлюються фактичні дані, які мають доказове значення. Отже, розуміння характеру спеціальних знань, їх обсягу, структури вважаємо важливим як у теоретичному, так і практичному сенсі, а також для визначення предмета певної експертизи, об'єктів дослідження тощо [2, с. 102].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення змісту «спеціальних знань», проте найбільш розповсюдженою є точка зору, за якою спеціальними слід вважати знання, що містяться в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій. Таким чином, спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла.

Судова експертиза є кваліфікованою формою застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві, окремим видом діяльності обізнаних осіб.

Експерт є одним із представників обізнаних осіб, чиї спеціальні знання визначено як найбільш глибокі. За сучасних умов судова експертиза становить собою складну багатогранну діяльність, здійснювану в експертних установах відповідними висококваліфікованими фахівцями. Результативне використання можливостей судової експертизи в боротьбі зі злочинністю передбачає вирішення численних теоретико-правових проблем [3, с. 2].

У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» вказане поняття визначено як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, яка перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [4].

КПК України не надає чіткого визначення поняття судової експертизи в кримінальному процесі.

Т. В. Сахнова сформулювала поняття судової експертизи як спеціальне дослідження, призначуване ухвалою суду (судді) за наявності загальної (процесуальної) та спеціальної підстав, яке проводить обізнана особа-експерт. Зазначене дослідження має певну процесуальну форму для отримання судового доказу за справою (висновку експерта) [5, с. 47]. Проведення експертизи, на думку В. Г. Гончаренка, – це слідча дія, що полягає в дослідженні експертом за дорученням слідчого (суду) речових доказів та інших матеріалів із метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [6, с. 53]. Сутність судової експертизи О. Р. Россинська вбачає в аналізі за

завданням слідчого, дізнавача, суду експертом наданих у його розпорядження матеріальних об'єктів експертизи (речових доказів), а також різних документів із метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи [7, с. 154].

Н. І. Клименко зазначила, що судові експертизи відрізняються від інших і є специфічним різновидом експертиз, які мають особливий статус. Подібність до експертиз в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що вони є дослідженнями, заснованими на застосуванні спеціальних знань. Водночас судову експертизу відрізняють від інших експертиз в інших сферах людської діяльності за певними ознаками [8, с. 64–65]: 1) підготовка матеріалів на експертизу, її призначення й проведення відбувається з дотриманням правової регламентації; 2) експертні дослідження засновані на застосуванні спеціальних знань у різних галузях науки й техніки; 3) висновок експерта має статус джерела доказів; 4) зазвичай для дослідження використовують відповідне обладнання, без якого неможливе його проведення на відповідному науковому рівні; 5) здійснюється підготовка експертних кадрів і контроль за якістю їхніх досліджень; 6) проводяться складні комплексні й комісійні експертизи; 7) наука розробляє нові методики експертних досліджень.

Отже, ми погоджуємось із твердженням, що судова експертиза – це одна з форм використання сучасних науково-технічних досягнень у кримінальному процесі, сутністю якої є об'єктивний аналіз експертом, який проводить відповідне дослідження, наданих йому об'єктів за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для з'ясування обставин у кримінальному провадженні.

Усі судові експертизи вчені-криміналісти поділяють у кримінальному судочинстві на 16 класів: криміналістичні: економічні, товарознавчі, інженерно-технічні, інженерно-технологічні, фармацевтичні і фармакологічні, експертизи харчових продуктів, ґрунтознавчі, судово-біологічні, судово-екологічні, судово-ветеринарні, судово-медичні, судово-психологічні, судово-психіатричні, судово-мистецтвознавчі, судові експертизи інтелектуальної власності.

Під час розслідування насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчиненим стосовно малолітньої особи, найбільш розповсюдженими формами використання спеціальних знань є проведення криміналістичних, судово-психологічних, судово-психіатричних та судово-медичних експертиз.

Криміналістичну експертизу як один із видів судової експертизи, яка використовується при розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, можна визначити як лабораторне дослідження об'єктів з метою встановлення їхнього фактичного стану; можливості проведення певних дій; обставин, за яких були проведені дії; невидимих слідів зашифрованого змісту; групової належності об'єктів або їх тотожності [9, с. 220].

Найбільш розповсюдженими видами криміналістичних експертиз, які призначаються під час розслідування статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, є трасологічна та біологічна.

Трасологічна експертиза – дослідження слідів, слідоутворюючих і слідосприймаючих об'єктів та інших матеріалів справи проводиться особами, які знаються на трасології, в установленому законом порядку для визначення фактичних даних, що використовуються як докази [10].

Перед трасологічною експертизою можуть ставитися запитання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

Розрізняються такі основні підвиди трасологічної експертизи: експертиза слідів рук людини; експертиза слідів ніг людини, її взуття, шкарпеток, панчіх; експертиза слідів рукавичок, одягу людини, слідів пошкоджень на об'єктах, слідів нашарувань на об'єктах; експертиза слідів ніг (лап) тварини; експертиза знарядь, агрегатів, інструментів, холодної зброї і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами, експертиза слідів знаряддя та інструментів; експертиза слідів транспортних засобів; експертиза замикальних та контрольних засобів; експертиза слідів поділу цілого на частини; експертиза рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах; експертиза холодної зброї; експертиза вузлів та петель [11].

Під час розслідування статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, особливу увагу звертають на себе такі підвиди трасологічної експертизи, як: дактилоскопічна, експертиза слідів ніг, губ, зубів та нігтів.

У кожної людини відбитки пальців рук індивідуальні та неповторні – двох людей з однаковими папілярними візерунками на руках у світі не існує. При народженні на шкірі людини з'являються унікальні візерунки, змінити які будь-якими методами неможливо. Навіть якщо злочинець умисно намагатиметься знищити шкіру на руках, вона з часом відновиться. Саме ці властивості дозволяють криміналістам за слідами рук ідентифікувати особу. Досліджуючи виявлений слід, експерт може надати безліч інформації: вік, зріст, вагу, стать, фізичні вади та професійні навички особи, яка його залишила.

На вирішення цих питань направлена дактилоскопічна експертиза. Орієнтовний перелік вирішуваних дактилоскопічною експертизою питань при розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, є: чи є на об'єкті сліди рук; чи придатні ці сліди для ідентифікації особи; чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою; чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях; чи є на цьому предметі сліди рук і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації; якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди; які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо); якими ділянками поверхні долоні залишено сліди; у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо); чи були сліди до вилучення на поверхні конкретного об'єкта; чи є ознаки перенесення вилучених слідів з однієї поверхні на іншу [11].

Трасологічна експертиза слідів ніг та взуття при розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, надає можливість отримати інформацію про подію злочину та ідентифікувати особу, що їх залишила (за слідами босих ніг), або взуття, яким вони утворені. Запитаннями, які можуть бути поставлені на експертне вирішення, є: чи є на цій поверхні (цьому предметі) сліди босих ніг (панчіх, шкарпеток, взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації людини (панчіх, шкарпеток, взуття); чи залишені сліди цією особою, чи це сліди від шкарпеток, панчіх чи взуття, вилучених у певної особи; чи залишені сліди ніг (шкарпеток, панчіх, взуття), виявлені в різних місцях, однією особою (сліди тих самих шкарпеток, панчіх, взуття); взуттям якого виду залишені ці сліди і які його характеристики й особливі ознаки (розмір, ступінь зношування тощо); який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди; які особливості ходи людини відбились у «доріжці слідів»; який механізм утворення слідів взуття [11].

Іншим важливим підвидом судової трасологічної експертизи при розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, є експертиза слідів зубів, губ та нігтів. Враховуючи особливості скоєння досліджуваного злочину та безпосередню близькість потерпілої особи зі злочинцем, така експертиза має важливе значення, оскільки здебільшого контакт між потерпілою особою та злочинцем відбувається саме за допомогою рук, ротової порожнини та статевих органів.

Однак цей підвид трасологічної експертизи на практиці використовується досить рідко. Це пояснюється тим, що об'єкти для експертного дослідження вилучаються здебільшого під час проведення огляду місця події. Проте проведення огляду місця події, як і всього процесу розслідування статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, в цілому вимагає від слідчого володіння методикою розслідування саме цього злочину, враховуючи специфіку особи потерпілого та характеру вчинюваних стосовно нього дій.

Сліди зубів – це відображення форми, розмірів та взаємного розташування ріжучої поверхні та функціональних особливостей щелеп, які з'являються при надкушуванні або відкушуванні.

До питань діагностичного характеру, які можуть бути вирішені цим видом трасологічних експертиз при розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, належать: чи є залишені сліди, представлені на експертизу, залишеними зубами людини; зубами верхньої або нижньої щелепи і якими конкретно (молярами, різцями та ін.) залишені сліди; які особливості зубного апарату людини, що залишила сліди (відсутність зубів, дефекти зубів та ін.); який був механізм утворення слідів; чи залишені сліди зубів протезами. До питань ідентифікаційного характеру відносяться: чи належать сліди зубного апарату конкретній людині; сліди залишені зубами однієї людини або різних осіб; чи залишені сліди протезом, представленим на експертизу [11].

Якщо сліди зубів залишені на тілі людини, проводиться комплексна (трасологічна і судово-медична) експертиза, на вирішення якої може бути винесені, наприклад, питання: в якому становищі перебували потерпілий і підозрюваний на момент нанесення укусів, що відобразилися у слідах.

Трасологічна експертиза слідів губ проводиться для дослідження слідів, забарвлених помадою губ і слабовидимих відбитків губ (по краях посуду – стаканів, чарок, чашок; на цигарках і сигаретах). За слідами губ можливо ідентифікувати особу, яка їх залишила, а також отримати інформацію діагностичного характеру про стать, вік, зріст, деякі елементи зовнішнього вигляду, наявності ряду захворювань у особи, яка залишила сліди.

Сліди губ надаються на дослідження разом з предметом-носієм. При призначенні ідентифікаційної трасологічної експертизи як порівняльні зразки губ використовують їх забарвлені відбитки на папері.

Перед експертом зазвичай ставляться запитання: чи залишені сліди, представлені на експертизу, губами людини; чи придатні вони для ідентифікації; однією або кількома особами залишені сліди губ на цих предметах; чи залишені сліди губ цією особою [11].

Оскільки ці сліди, як правило, включають сліди слини, зазвичай призначається комплексна експертиза: трасологічна та судово-медична, у ході якої може бути встановлена групова і статева приналежність слини.

Наступним видом криміналістичної експертизи, який використовується при розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, є судово-біологічна експертиза.

Вказаний вид експертного дослідження доцільно використовувати, якщо між подією злочину та повідомленням про неї пройшов невеликий проміжок часу або про злочин повідомлено негайно. Основними завданнями біологічної експертизи при розслідуванні статевих злочинів є встановлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого.

Саме сліди біологічного походження відіграють основну роль у розкритті статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, оскільки їх дослідження може максимально ідентифікувати особу, причетну до скоєння цього злочину. Особливості об'єктів біологічного походження полягають у тому, що вони в основному менш помітні порівняно з іншими слідами і протягом часу змінюють свої властивості. Тому для їхнього пошуку і закріплення необхідні спеціальні знання, а також використання спеціальних технічних засобів.

Дослідження слідів біологічного походження проводиться в лабораторних умовах за допомогою імунологічних, цитологічних та молекулярно-генетичних методів.

Особливо велику увагу при розкритті злочинів проти статевої свободи слід приділяти комплексному цитологічному та молекулярно-генетичному дослідженню слідів біологічного походження.

Цитологічні методи дослідження засновані на вивченні за допомогою мікроскопа особливостей будови клітин, клітинного складу органів тканин, рідин організму людини. За допомогою цитологічного аналізу оцінюють стан епітелію, мезотелію, ступінь його проліферації та належність до певних тканин органів.

Молекулярно-генетична ідентифікація являє собою принципово новий тип наукового знання, що відкриває надійні перспективи вирішення ідентифікаційних завдань у кримінальному процесі та розвитку доказової бази і має ряд переваг перед традиційними серологічними методами дослідження біологічних слідів людини.

Метод молекулярної генетики (метод аналізу поліморфних ділянок геному людини) надає можливість ідентифікувати конкретну особу за слідами, які були залишені нею на місці події.

Принцип методу заснований на виділенні та очищенні ядерної ДНК людини із біологічного матеріалу і наступного аналізу визначених ділянок (локусів) молекули ДНК. При вивченні поліморфізму, як правило, аналізують визначені STR-локуси [12, с. 12], що займають певне положення в геномі, успадковуються за законами Менделя, мають у популяції велику кількість алелей (ознак), що відрізняються між собою числом елементів, які повторюються (повторів). Кожна із досліджуваних ознак має групову приналежність, проте у сукупності вони дозволяють індивідуалізувати об'єкт.

Використання спеціальних знань при розкритті та розслідуванні статевих злочинів, вчинених стосовно малолітньої особи, шляхом призначення у справі судових експертиз має велике значення, оскільки допомагає встановити обставини злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зайцева Е. А. Концепция развития института судебной экспертизы в условиях состязательного уголовного судопроизводства : автореф. дисс. на соиск. науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е. А. Зайцева. – М., 2008. – 52 с.

2. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : пособие для преподавателей, адъюнктов, соискателей и слушателей учеб. завед. МВД СССР : в 2-х т. / Р. С. Белкин. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1978. – Т. 2 : Частные криминалистические теории. – 410 с.

3. Джавадов Ф. М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. на здобув. наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ф. М. Джавадов. – К., 2000. – 30 с.

4. Про судову експертизу : Закон України : від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII (у ред. від 19 листопада 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12.

5. Сахнова Т. В. Судебная экспертиза / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 1999. – 368 с.

6. Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 405 с.

7. Россинская Е. Р. Реалии и перспективы использования специальных знаний по новому УПК / Е. Р. Россинская // Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: год правоприменения и преподавания : материалы Междунар. науч.-практ. конфер., Москва, 27–28 октября 2003 г. – М. : Изд-во МГЮА, 2004. – С. 153–163.

8. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій / Н. І. Клименко. – К. : Ін Юре, 2007. – 528 с.

9. Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 728 с.

10. Словник основних термінів трасологические експертиз. – М., 1987. – С. 118.

11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства Юстиції України: від 08.10.98 № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua

12. Ольховець С. О. Дослідження розподілу частот алелів STR-локусів у змішаній популяції України: методичні рекомендації / С. О. Ольховець / ДНДЕКЦ МВС України. – К., 2009. – 12 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.9

В. П. Бобік,
аспірантка Університету державної фіскальної служби України

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Стаття присвячена характеристиці та аналізу міжнародно-правових актів щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина. Проблема міжнародно-правового регулювання обмежень конституційних прав під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження є однією з найгостріших у досліджуваній проблематиці. Оскільки існують законодавчі прогалини, недостатнє забезпечення гарантій прав та свобод людини, яке не тільки ускладнює роботу правоохоронних органів та судів, а негативно впливає на імідж нашої держави на міжнародній арені.

Ключові слова: *конституційні права, обмеження прав, заходи забезпечення кримінального провадження, міжнародні стандарти, міжнародно-правовий акт.*

Статья посвящена характеристике и анализу международно-правовых актов относительно ограничения прав и свобод человека и гражданина. Проблема международно-правового регулирования ограничений конституционных прав во время применения мер обеспечения уголовного производства является одной из острейших в исследуемой проблематике. Поскольку существуют законодательные пробелы, недостаточное обеспечение гарантий прав и свобод человека, которое не только затрудняет работу правоохранительных органов и судов, а негативно влияет на имидж нашего государства на международной арене.

Ключевые слова: *конституционные права, ограничения прав, меры обеспечения уголовного производства, международные стандарты, международно-правовой акт.*

The article is devoted to the characterization and analysis of international legal acts concerning restrictions on rights and freedoms of man and citizen. After all, the problem of international legal regulation of restrictions of constitutional rights during the application of measures of providing of criminal proceedings is one of the most pressing issues in the study. Since there are legislative gaps, insufficient guarantees of the rights and freedoms of man, which not only complicates the work of law enforcement agencies and courts, and adversely affects the image of our country in the international arena.

Keywords: *constitutional rights, limitation of rights, measures to ensure criminal proceedings, international standards, international legal act.*

Тернистий шлях довелося пройти людству у боротьбі за ідею недоторканності прав та свобод людини. Ще в міфах містилися ідеї про недоторканність та цінність життя людини. Але законодавчо ці ідеї почали втілюватися дещо пізніше. Першим правовим документом, в якому відображені основи концепції прав людини та створено передумови для подальшого утвердження свободи людини, слід вважати Велику хартію вольностей, прийняту у 1215 році в Англії. Наступним важливим документом, що проголошував недопустимість існування таємних судів та позасудових репресій з метою недопустимості незаконного ув'язнення людини, стала Петиція про право (Англія, 1628).

У 1679 був прийнятий так званий Habeas Corpus Act, який конкретизував процедурні гарантії особистої недоторканності людини, вводилися обмеження строків тримання під вартою та вперше прозвучав інститут поруки та застави.

Юридичною основою конституційної парламентської монархії став прийнятий у 1689 році в Англії Білль про права. У ньому закріплювалися право на звернення до короля з петицією до короля, також він проголошував свободу вибору до парламенту та обмеження судових стягнень і штрафів.

Подальшим кроком на шляху закріплення прав та свобод людини можна назвати прийняття Декларації незалежності США 1776 року, яка містила у собі основи концепції прав людини. Створюючи свою незалежну державу, колоністи Північної Америки у 1776 році проголосували за «Декларацію незалежності», а потім конституційний акт, в якому уряд визначав фундаментальні права та свободи своїх громадян – «Білль про права», який проголошував свободу совісті, слова, зборів, недоторканість особи. Це були перші історичні акти, в яких проголошувалися права і свободи кожної людини.

Вони стали основою для розробки та прийняття Конституції США у 1787 році. Щодо філософської основи системи американської демократії, то її становили ідеї та погляди англійського юриста Джона Локка, враховуючи англійський досвід, вперше створює теорію держави і права, засновану на завжди існуючих природних законах, однаково обов'язкові положення про природні права людини, якими вважав право на життя як для підданих, так і для правителів. Він один з перших обґрунтував свободу і володіння майном.

На тлі Великої французької революції була створена Декларація прав людини та громадянина 1789 року, яка проголосила основи універсальної концепції прав людини, а саме: недоторканність особи та її майна, свобода слова, свобода совісті, презумпція невинуватості, та наголошувалося на обов'язку держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини.

У формуванні стандартів прав людини, яким сьогодні прагнуть слідувати усі країни, важливу роль відіграла Загальна декларація прав людини, прийнята у 1948 році Організацією Об'єднаних Націй. Вона є без перебільшення документом історичної ваги, адже в ній на міжнародному рівні задекларовані основні громадянські, соціально-економічні, політичні права. Принциповим стало розуміння свободи людини завдяки статті 3 Загальної декларації прав людини, яка проголосила, що кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність. Стаття 5 закріплює заборону на тортури, жорстоке, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання; стаття 7 наголошує, що перед законом всі люди рівні та мають право на рівний захист законом. Статтею 12 передбачено захист від втручань або посягань на приватне і сімейне; посягання на репутацію людини, на недоторканість житла та таємницю кореспонденції. У статті 29 Загальної декларації прав людини і громадянина

проголошувалося: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

Як бачимо, Загальна декларація прав людини стала свого роду взірцем для законодавчого закріплення прав людини з метою захищеності прав та інтересів особи і від свавілля влади.

Характерною рисою основоположних ідей міжнародного права є нормативний характер, адже вони закріплені в міжнародних договорах, деклараціях, конвенціях та інших нормативно-правових актах.

Не менш важливим документом є Європейська Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, підписана 4 листопада 1950 року. У цьому документі наводиться вичерпний перелік основних прав та свобод людини: право на життя; заборона катувань і нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження чи покарання; заборона рабства та примусової праці; право на свободу та безпеку; право на незалежний суд і демократичні процесуальні права; право на повагу до сімейного та приватного життя; право на недоторканість житла і таємницю листування; право на поновлення порушених прав та ін. [2, с. 89].

Водночас на розвиток прав і свобод людини суттєво вплинуло прийняття у 1995 р. України у члени Ради Європи. Це приєднання означало, що Україна братиме активну участь у багатосторонніх європейських конвенціях у галузі прав і свобод людини та, відповідно, зобов'язана ввести ці норми у національне законодавство. Членство в Раді Європи прискорило процес прийняття Конституції України.

Саме Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., визначила систему прав і свобод людини в усіх основних сферах життєдіяльності. У статті 3 Конституції України зазначається: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Визначальне місце у вдосконаленні нормативного регулювання в галузі прав та свобод людини посідає актуалізація моральних критеріїв. І це не дивно, оскільки без таких моральних категорій, як справедливість, добро і зло, відповідальність, гуманізм, честь, гідність, не може повною мірою розвиватися право. Категорії «право» та «мораль» тісно пов'язані між собою, і є важливими складовими суспільного життя. Органи та посадові особи при здійсненні провадження у кримінальній справі повинні опиратися на морально-правові критерії.

Ідеї гуманізму впливають на всі галузі життя суспільства. У кримінальному процесі гуманність простежується в меті кримінального процесу: забезпечення правильного застосування закону; охорона прав і свобод людини та громадянина; швидке і повне розкриття злочинів; викриття винних осіб.

Основоположні ідеї, які закріплені в міжнародних документах, знайшли втілення у Конституції України та Кримінально-процесуальному кодексі України. На них будуються принципи кримінального процесу. Право людини на свободу втілилося в принцип забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (стаття 12), право людини на житло – у недоторканності житла чи іншого володіння особи (стаття 13), право на особисте життя наклало відбиток на принцип невтручання у приватне життя (стаття 15) та ін.

Як бачимо, простежується зв'язок між кримінально-процесуальними та міжнародними нормами. Можна стверджувати, що саме міжнародні стандарти у галузі прав та свобод людини стали підґрунтям для формування норм чинного українського законодавства.

Таким чином, Україна, як чимало інших держав, зобов'язалася забезпечити права і свободи людини, які проголошені в міжнародно-правових актах. Відповідно до статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Т. Гоббс визнавав обмеження особистої свободи допустимим лише у випадках, коли необхідно гарантувати спільне життя, він наголошував на тому, що люди є рівними від природи і такими їх створила сама природа: «Природа зробила людей настільки рівними щодо здібностей тіла і розуму, що хоча вряди-годи можна зустріти когось, вочевидь сильнішого за інших тілом чи швидшого розумом, та все ж, якщо врахувати всі чинники, то різниця між двома особами не настільки значна, щоб на її підставі одна людина могла вимагати для себе будь-якої переваги, на яку інша, на відміну від неї, не могла б претендувати» [1, с. 235].

Як слушно зазначив Джон Локк у своїй праці «Два трактати про державне правління», у природному стані всі люди знаходяться у стані абсолютної свободи і рівності – при скеровуванні своїх дій, розпорядженні своєю власністю та особою так, як вони вважають за потрібне; це стан рівності, за якого вся влада та суди існують на засадах обопільності, кожен має не більше, ніж інший і жоден з людей не повинен спричиняти збиток життю, здоров'ю більше, ніж інший і жоден з людей не повинен спричиняти збиток життю, здоров'ю, свободі чи власності іншого, бо усі люди створені одним всемогутнім і нескінченно мудрим творцем [1, с. 328–329].

Аналізуючи практику зарубіжних країн щодо обмеження конституційних прав і свобод людини, можна стверджувати, що кримінальне провадження у таких країнах, як Англія, США, Німеччина та Франція, базується на загальнолюдських цінностях: свободі (право на свободу й особисту недоторканність; право на повагу до свого приватного й особистого життя, свого житла і своїх комунікацій), людській гідності та честі (заборона тортур, нелюдяного поводження та приниження людської гідності), справедливості та правосуддя (право обвинуваченого на презумпцію невинуватості та право на ефективний судовий захист).

У Франції кримінально-процесуальне законодавство зазнавало частих змін та коректівів. Закон від 10 липня 1991 р. «Про перехоплення повідомлень, що передаються за допомогою засобів телекомунікації» регламентував порядок проведення цієї слідчої дії з урахуванням дотримання прав людини. Разом з тим рядом нормативних актів передбачено граничний термін утримання під вартою (закони від 6 серпня 1975 р., від 9 липня 1984 р., від 6 липня 1989 р., від 30 грудня 1996 р. та від 15 червня 2000 р.). Закон від 30 грудня 1996 р. розширив права адвоката щодо ознайомлення з матеріалами справи під час попереднього слідства [5, с. 328–329].

Під час кримінального провадження такі права, як недоторканність особи, майна, житла, документів, піддаються обмеженню. Відповідно до Федеральних правил кримінального процесу, на основі яких базується діяльність окружних судів США, передбачено застосування заходів, що обмежують права людини під час кримінального провадження, які схожі із заходами процесуального примусу в кримінальному процесі України, а саме:

– правило 4 передбачає видачу ордера на арешт особи, стосовно якої є достатні підстави вважати, що вона вчинила злочин; це саме правило передбачає, що на відповідне прохання

прокурора замість ордера на арешт може бути видано повістку про виклик до суду; у разі нез'явлення обвинуваченого за повісткою видається ордер на арешт;

– правило 7 визначає, що згідно із судовим рішенням існує можливість конфіскації в кримінальній справі в тому разі, якщо обвинувальний акт або інформація містять вказівки на обсяг прав або власності, що підлягають конфіскації;

– відповідно до правила 12 обвинуваченому може бути такий запобіжний захід, як арешт, на заставу на вказаний час до подачі нового обвинувального акта у разі, якщо суд задовольнить клопотання адвоката про дефект первинного обвинувального акта. Можливість подібної заміни цього заходу знаходить свій прояв і у кримінально-процесуальному законодавстві України;

– правило 17 передбачає регламент видачі повістки про явку до суду. Ігнорування особою без поважної причини повістки вважається неповагою до суду і карається арештом;

– правило 41 регулює порядок проведення обшуків і вилучення, визначає осіб, які можуть видавати ордер на обшук і яку власність може бути вилучено, а також визначає осіб, які можуть бути арештовані під час проведення обшуку [4, с. 207].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що кримінально-процесуальне законодавство США характерно відрізняється від кримінально-процесуального законодавства України тим, що в ньому не існує регламентування заходів процесуального примусу, крім обшуку та арешту. Отже, під час кримінального провадження у США конституційні права і свободи людини та громадянина зазнають обмежень, особливо право на гарантію недоторканності особи.

У сучасному світі значення ідеї прав людини вийшло за межі внутрішньонаціонального вибору. Іншими словами, права людини зараз не лише стали базовим регулятором правового впорядкування суспільного життя в окремих країнах, які обрали за взірець правову державу, а й набули загальнолюдського, міжнародного значення. Тобто концепт прав людини, по-перше, став основою практики міжнародних відносин та їх юридичного регулювання; по-друге, він набув статусу правової вимоги міжнародного співтовариства (людства) до кожної окремої держави, незалежно від її суспільного ладу, та закріплений у ряді міжнародних правових документів [6, с. 193].

Таким чином, врахування європейських стандартів є необхідним під час кримінального провадження, адже закони України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997; «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004, у ч. 2 ст. 19 якого визначено, що чинні в Україні міжнародні договори мають перевагу над актами законодавства України; «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006, ст. 17 якого передбачає, що суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права; ч. 5 ст. 9 КПК України регламентує, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ.

Разом з тим кримінальне процесуальне законодавство у частині реалізації права на захист від кримінального переслідування не відповідає вимогам європейських стандартів. Відповідно до ст. 42 КПК України в особи з'являється право на захист після набуття нею процесуального статусу підозрюваного у разі повідомлення про підозру або затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. А повідомлення про підозру, відповідно до ст. 276 КПК України, здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з

передбачених КПК України запобіжних заходів; наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [3, с. 93].

Сьогодні є підстави констатувати, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України фактично відстає від рівня міжнародно-правової бази України у цій сфері. Воно залишилось майже незмінним ще з радянських часів. Водночас загальновідомо, що ефективність виконання міжнародних зобов'язань залежить від наявності дієвого механізму реалізації норм міжнародних договорів. Це зумовлює необхідність якісно нового підходу до побудови національного законодавства, що, звичайно ж, передбачає первинне глибоке наукове осмислення процесуальних проблем міжнародного співробітництва у кримінальних справах.

Міжнародні договори дозволяють виявити недоліки та прогалини у сфері реалізації правових механізмів міжнародних зобов'язань.

З іншого боку, міжнародні договори формують систему стандартів у сфері міжнародного співробітництва у кримінальних справах, що визначають спрямованість і засади діяльності компетентних державних органів. Закріплені у них міжнародні стандарти становлять також основу майбутньої національної правотворчості. Виступаючи як певні орієнтири, вони дозволяють виявити прогалини серед національних правових механізмів реалізації міжнародних зобов'язань у цій сфері. Крім того, шляхом їх часткової імплементації у внутрішньодержавне законодавство України формується вітчизняна правова база. Цим і пояснюється першочергова роль міжнародних договорів, вона ж пов'язана і з визнанням міжнародного договору як необхідної юридичної підстави виникнення зобов'язання надати взаємну правову допомогу у кримінальних справах.

Україна наполегливо прямує до міжнародних стандартів, у тому числі і в українському законодавстві. Слід поступово впроваджувати міжнародні стандарти, адже від цього залежить активна протидія злочинності, запобігання випадків обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, дотримання правоохоронними органами законності, які гарантовані Конституцією України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд; відп. ред. С. Головатий; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко; вст. сл. С. Головатий. – К.: Книги для бізнесу, 2008. – С. 235.

2. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод // Права человека: сборник международных документов. – М., 1990.

3. Лоскутов Т. Аналіз окремих положень Кримінального процесуального кодексу України крізь призму європейських стандартів забезпечення прав людини / Т. Лоскутов // Науково-практичний господарсько-правовий журнал «Підприємництво, господарство і право». – 2013. – № 11.

4. Махнов В. Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : учеб. пособие [Электронный ресурс] / В. Н. Махов, М. А. Пешков. – М.: ЗАО Бизнес-шк. «Интел-синтез», 1998. – 207 с. – Режим доступа: htt://www.pravo.vuzlib.net/book_z652_page_8.html

5. Стойко Н. Г. Уголовные процессы Англии и Уэльса, Германии, Франции и России: общая постановка вопросов для сравнения / Н. Г. Стойко // Изв. вузов. Правоведение. – 2004. – № 6. – С. 105–106.

6. Філософія права / О. О. Бандурка, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.; за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К., 2000. – 336 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.9

І. В. Діков,
аспірант Університету державної фіскальної служби України

РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Статтю присвячено ролі та процесу використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у формі приватного обвинувачення. Розглянуто історичний розвиток процесу виникнення спеціальних знань та використання їх у розслідуванні кримінальних правопорушень у формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: *приватне обвинувачення, спеціальні знання, досудове розслідування, кримінальне провадження.*

Статья посвящена роли и процессу использования специальных знаний при расследовании уголовных преступлений в форме частного обвинения. Рассмотрено историческое развитие процесса возникновения специальных знаний и использования их в расследовании уголовных преступлений в форме частного обвинения.

Ключевые слова: *частное обвинение, специальные знания, досудебное расследование, уголовное производство.*

The article focuses on the role and process of use of special knowledge in the investigation of criminal offenses in the form of a private prosecution. We consider the historical development of the emergence of expertise and use them in the investigation of criminal offenses in the form of a private prosecution.

Keywords: *private prosecution expertise, pre-trial investigation and criminal proceedings.*

Досліджуючи актуальне питання використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень приватного характеру, не можна не згадати тих пам'яток права, якими регулювалися та розвивалися провадження в історичні часи.

Найпершою збіркою норм права, регулюючою суспільні відносини, що склалися між слов'янськими народами, була «Русская Правда» [6, с. 64–132].

Звертаючись і до більш пізніх пам'яток права, можна натрапити на норми, реалізації яких передбачала використання певних спеціальних знань, оскільки обійтися без їхнього застосування було неможливо. Це, наприклад, ст. 9 «Устава святого князя Володимира, крестившаго Руську землю, о церковных судей» 1280 р. [13, с. 148–162], ст. 11 «Смоленских уставных грамот» 1136 року [10, с. 212–223], які передбачають відповідальність за чаклунство, виготовлення чарів, зілля тощо. Реалізація цих норм, яка здійснювалася церковним судом, очевидно передбачала, крім узаконених тоді ордалей, певні дослідження самих чар і зілля. На користь імовірності використання спеціальних знань у правовій практиці древньоруських

держав свідчить і детальна регламентація в джерелах права обов'язкового або бажаного документального оформлення цілої групи суспільних відносин. Цілий ряд таких документів перерахований у «Псковской судной грамоте» 1424 року, де вказується на грамоти про володіння і користування землею (ст. 11), рукописний заповіт (ст. 14), договір позики (стст. 28–30) та інші [9, с. 321–386]. В основному «Псковская судная грамота» серед інших видів доказів віддає перевагу письмовому акту – стст. 10, 44, 103, що, до речі, характерно і для інших нормативних актів того часу. У цій же грамоті звертається увага на необхідність дослідження «лживых грамот». Так, у ст. 61 грамоти говориться: «Князь и посадник не должны грамоты и доски произведя по истине расследование (следует) на судебном разбирательстве признать недействительными» [7, с. 314]. Поява цієї статті в судній грамоті вказує на те, що в XIV–XV століттях у Пскові вже мали місце випадки підробки князівських грамот, але покарання за їхнє виготовлення судна грамота не передбачала і фальсифікація карним злочином не вважалася.

Велика кількість документів і різноманітність їхніх видів надають можливість допускати, що при судовому розгляді тих або інших питань виникала необхідність їхнього дослідження на автентичність і достовірність, що вимагало залучення спеціальних знань. Своєрідним підтвердженням цієї тези можна вважати, на нашу думку, юридичне закріплення жорстокого покарання за підробку документів у «Судебнике» 1550 року. Стаття 59 «Судебника» встановлює новий вид злочину – «подделки», тобто підробка чужого підпису або почерку, яка каралася смертю. Відповідна норма міститься і в «Уставе Великого княжества Литовского» 1529 року в першому розділі статті 5 «Как должен быть наказан тот, кто подделывает великокняжеские письма или печати», а в її змісті сказано: «Если бы кто-либо подделывал наши листы или печати или заведомо пользовался поддельными, такой подделыватель должен быть сожжён на костре». У цьому разі норми права вказують на відповідальність за підробку документів, однак не визначають процедуру дослідження об'єктів, а також коло осіб, які повинні дослідити документи на предмет їх підробки. Водночас можна з упевненістю стверджувати, що доведення провини у випадках з підробкою документів вимагало їхнього дослідження, і це накладалося не на випадкових осіб, а доручалося людям, які володіли певними знаннями. Такими особами в ті часи були писарі і судові чиновники.

Період формування станово-представницької монархії характеризується великими змінами в економічному і соціально-політичному житті держави. Процес виділення злочинів з маси суто цивільно-правових деліктів, початий «Двинской Уставною грамотою», продовжувався безперервно, коло їх постійно розширювалося. Цей час відрізняється активною нормотворчою і кодифікаційною діяльністю: в 1497 році видається новий законодавчий акт – «Судебник», в 1550 році – «Царский судебник», у 1551 році – ще один закон, так званий «Стоглав», у 1589 році складається «Судебник царя Федора Ивановича», а невдовзі – «Сводный Судебник» 1606–1607 років.

Утворення в XV–XVII століттях централізованих держав і розвиток товарно-грошових відносин, посилення господарського обігу спричинили різного роду зловживання, зокрема підробку договорів, купчих грамот та інших документів. У великих торгових центрах, зокрема і Києві, дяки в необхідних випадках проводили «свидетельство» (тобто вивчення) підозрюваних у підробці документів, звірення підписів, виявлення фальсифікації.

З розвитком суспільства удосконалюється і законодавство. Слід звернути увагу на той факт, що у першому в Росії систематизованому законі «Соборном Уложении» 1699 року [11,

с. 83–442] значне місце займає розгляд злочинів, які пов'язані з підробкою печаток, підписів і грошей.

Аналіз перших джерел права: «Русской Правды», «Соборного Уложения», «Судебника» та інших – показав, що в Стародавній Русі при розслідуванні злочинів використовувалися спеціальні знання. Основними об'єктами досліджень, як правило, були письмові документи, до яких відносилися великокняжі листи або печатки, державні і купчі грамоти, різних видив угоди, що найчастіше зазнавали підробок, а з метою встановлення їхньої автентичності необхідно було застосовувати спеціальні знання. Як фахівці, притягувалися дяки і піддячі різних наказів, які і проводили ці дослідження. Крім вказаних документів, до об'єктів дослідження відносилися і гроші, які також зазнавали підробки. Встановлювали їхню автентичність дяки і піддячі монетного двору, до функцій яких входив нагляд за монетною справою в державі.

Могутнім поштовхом у розвитку використання спеціальних знань був період після проведення судової реформи 1864 року і введення в дію «Статуту Кримінального Судочинства», де вперше чітко визначені поняття і спеціальні знання, і фахівця, що, у свою чергу, вплинуло на розширення кола об'єктів досліджень і залучення з цією метою знаючих осіб з різних галузей людської діяльності.

Так, згідно зі стст. 112 і 325 «Статуту Кримінального Судочинства» знаючі люди запрошуються в тих випадках, коли для точного розуміння обставин, що склалися в справі, необхідні спеціальні відомості або досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі, промислі тощо. Як спеціалісти, могли бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники, скарбники й особи, які набули спеціального досвіду за фахом (ст. 325) [14, с. 320–364].

Найпоширенішими формами використання спеціальних знань у XVII та на початку XVIII стст. були різні консультації знаючих людей з питань, що стосувалися розслідування злочинів, правил застосування і використання технічних засобів, проведення за участі фахівців ревізій та інших попередніх експертних досліджень.

Разом з тим було б не повно не звернутися до сучасного розуміння використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України взагалі і при провадженні кримінальних правопорушень у формі приватного обвинувачення зокрема.

Під спеціальними знаннями у наукознавстві і філософії розуміють системно упорядкований і перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності у свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій, сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, практичної діяльності, дослідження тощо. Разом з тим у літературі часто вживаються терміни «знання» та «пізнання».

У сучасній гносеології є процес отримання людиною нового знання, відкриття невідомого раніше. В. Д. Арсеньєв, Ю. Т. Шуматов, міркуючи з приводу поняття «спеціальні знання», розуміють під ними систему відомостей з будь-якої діяльності та процесу оволодіння цими знаннями в окремій сфері пізнавальної діяльності людини [1, с. 91; 16, с. 8]. М. А. Асташов, уточнюючи їхню думку, зазначив, що саме пізнання є не процесом отримання спеціальних знань, а результатом цього процесу. Причому про наявність спеціальних пізнань в окремих осіб можна говорити лише після того, як вони придбали певні навички, навчилися використовувати ці знання на практиці. На думку В. Я. Марчака, при набутті спеціальних знань повинна бути присутня оцінка, що опирається на досвід [4, с. 7]. В. Г. Гончаренко

стверджує, що під спеціальними знаннями слід розуміти знання, які лежать в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій [2, с. 5].

Як відомо, спеціальні знання – це загальновідомі у судочинстві науково-технічні і практичні знання, придбані в результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, яка залучена як спеціаліст чи експерт. Це визначення відображає структуру змісту спеціальних знань і процесуальний характер цього поняття. Спеціальні знання – це сукупність сучасних знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла. Вони отримані, як правило, в результаті спеціальної підготовки чи професійного досвіду і використовуються з метою розслідування злочинів, організації оперативно-розшукових заходів, виконання експертних і судових досліджень. Спеціальні знання включають у себе також навички і вміння. Спеціальні знання – це знання, що розроблені наукою і втілені в практичну професійну діяльність осіб, які володіють ними, як правило, при отриманні вищої спеціальної освіти. Йдеться про те, що спеціальні знання використовуються лише особами, які ними володіють. В. В. Циркаль стверджує, що однією з особливостей спеціальних знань є використання їх під час провадження у справі експертом або спеціалістом [15, с. 172]. На думку В. К. Лисиченка, В. І. Шиканова, безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, судом є однією з найбільш важливих ознак спеціальних знань у розслідуванні злочинів [3, с. 17]. На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла.

Кожна з наведених точок зору більшою чи меншою мірою відображає суттєві ознаки поняття «спеціальні знання». Ми вважаємо, що найбільш вдалим є визначення Р. С. Бєлкіна, який стверджував, що спеціальні знання – це професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, необхідні для вирішення питань, виниклих при розслідуванні та розгляді у суді конкретних кримінальних справ. У кримінальному процесі особи, які володіють спеціальними знаннями, залучаються як спеціалісти або експерти.

Важливою рисою спеціальних знань у кримінальному процесуальному значенні є мета їх використання. Вони застосовуються для доказування, яке проводиться у встановленому законом порядку, а також для не процесуального застосування під час проведення оперативно-розшукових заходів. Метою застосування спеціальних знань також є сприяння збиранню доказової та орієнтуючої інформації для розслідування і попередження кримінальних правопорушень, а також розробка тактичних і технічних засобів та методів її збирання. Застосовувати спеціальні знання можуть не тільки обізнані особи (експерти, спеціалісти), але й особи, які проводять дізнання, слідство, здійснюють оперативно-розшукову роботу, хоча результати їхнього застосування матимуть різне процесуальне значення. Вважаємо правильною думкою те, що якщо «спеціаліст володіє методами і знаннями на професійному рівні, він, безумовно, має право їх застосовувати».

Розслідування кримінальних правопорушень, як і будь-яка діяльність, вимагає вироблення його мотивованих, цільових та ідеальних форм і планів, що можливе лише через застосування відповідних знань, зокрема спеціальних. Адже доказування – це збір доказової інформації для об'єктивного встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. На думку М. М. Михеєнка, – це діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів [5, с. 117]. С. М. Стахівський вважає, що це – передбачена законом діяльність суб'єктів кримінального процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки

доказів, прийняття на цій основі певних процесуальних рішень [12, с. 12]. Ці визначення включають у себе збір, перевірку, оцінку доказів та встановлення усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення об'єктивної істини.

Аналіз багатьох нормативних актів переконливо доводить, що в деяких галузях (медицина, ядерна фізика тощо) при дослідженні певних фактичних обставин використовуються лише ті засоби, способи та методи, які передбачені або ґрунтуються на відповідних правових нормах. Ці дослідження мають проводитися спеціально уповноваженими на це особами відповідно до їхньої компетенції та спеціальних знань. У деяких випадках відомчими нормативними актами врегульовані також і терміни наукових досліджень певних об'єктів.

Виходячи з викладених думок про сутність застосованих при розслідуванні кримінальних правопорушень спеціальних знань пропонується таке їхнє авторське визначення: «Спеціальні знання – це професійні наукові знання, вміння та навички, які сформувалися під час теоретичного засвоєння і практичного застосування практики за спеціальністю; які в установленому законом порядку можна використати при розслідуванні кримінальних правопорушень, з метою неупередженого, об'єктивного встановлення істини».

Таким чином, дослідженню передують знання не лише про об'єкт, але й певні знання – від узагальнення проблеми до методів та шляхів її вирішення. Самі фактичні дані у будь-якому науковому дослідженні, зокрема й кримінальному провадженні, означають певну форму достовірних знань. З іншого боку, це означає, що наукові знання про об'єкт пізнання мають бути аргументованими, доказаними. У цьому є одна із ознак спорідненості дослідження у кримінальному провадженні й у будь-якій іншій галузі знань.

Розгляд змісту спеціальних знань, їхнього місця і значення у розслідуванні кримінальних правопорушень неможливе без визначення ролі слідчого у їхньому використанні.

Спеціальні знання є одним з компонентів арсеналу організаційних, процесуальних, тактичних та інших засобів, що використовуються слідчим. Це зобов'язує до того, щоб їхній зміст відповідав завданням і меті кримінального судочинства.

На сьогодні неможливо досягти високої якості розслідування кримінальних правопорушень взагалі і у формі приватного обвинувачення зокрема «без застосування в процесі його провадження пізнань у різних галузях науки й техніки». Невідкладним завданням науки нині є необхідність досягнення такого стану, при якому сукупність засобів та методів розслідування кримінальних правопорушень у єдності з теорією кримінального процесу становили б єдиний правовий механізм, здатний реально забезпечувати вирішення завдань кримінального судочинства на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеньев В. Д. Понятие научно-технических средств расследования и некоторые процессуально-этнические вопросы их использования при производстве по уголовным делам / В. Д. Арсеньев // Доказывание по уголовным делам. – Красноярск, 1986. – С. 90–93.

2. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.

3. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике: учеб. пособие / В. К. Лисиченко. – К.: Вища школа, 1979. – 88 с.

4. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Я. Марчак / Нац. акад. внутрішніх справ України. – Київ, 2003. – 20 с.

5. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: підручник для юрид. вузів / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К.: Либідь, 1999. – 489 с.

6. Пространная редакция. Суд Ярославль Володимирович. Правда Руськая // Российское законодательство X–XX веков. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 64–132.

7. Памятники русского права. – М., 1952. – Вып. 1. – С. 74–110.

8. Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться за відсутності обвинуваченого: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи: від 19 січня 1973 року № (75) 11.

9. Пековская судная грамота // Российское законодательство X–XX веков. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 321–386.

10. Смоленские уставные грамоты // Российское законодательство X–XX веков. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 212–223.

11. Соборное уложение 1649 года // Российское законодательство X–XX веков. – Т. 3. Акты земских соборов. – М.: Юрид. лит., 1985. – С. 83–442.

12. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія / С. М. Стахівський. – К.: НАВСУ, 2005. – 272 с.

13. Устав святого князя Володимира, крестившаго Руськую Землю, о церковних судех // Российское законодательство X–XX веков. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 148–162.

14. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года // Российское законодательство X–XX веков. – Т. 8. Судебная реформа. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 320–364.

15. Цыркль В.В. Процесуальні підстави і криміналістичні умови участі спеціалістів у судових діях // Наук.-практ. конф. «Теорія та практика застосування чинного кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах»: у 2-х ч., Ч. І. – К.: НАВСУ, 2002. – 232 с.

16. Шуматов Ю. Т. Использование специальных познаний на предварительном следствии: автореф. дис. на соис. науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю. Т. Шуматов. – М., 1996. – 29 с.

УДК 343.1

Є. А. Котець,
аспірант ПВНЗ
«Європейський університет»

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ СТОСОВНО ОСІБ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬ ОСОБЛИВО ВІДПОВІДАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ

У статті розглянуто криміналістичні особливості початкового етапу розслідування злочинів стосовно осіб, які займають особливо відповідальне становище, визначено та охарактеризовано обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування таких злочинів.

Ключові слова: *початковий етап розслідування, особа, яка займає особливо відповідальне становище, обставини, які підлягають доказуванню, криміналістична методика, окрема категорія осіб.*

В статье рассмотрены криминалистические особенности первоначального этапа расследования преступлений относительно лиц, занимающих особо ответственное положение, определены и охарактеризованы обстоятельства, подлежащие установлению на начальном этапе расследования таких преступлений.

Ключевые слова: *начальный этап расследования, лицо, занимающее особо ответственное положение, обстоятельства, которые подлежат доказыванию, криминалистическая методика, отдельная категория лиц.*

The article deals with the forensic features of the initial phase of the investigation of crimes concerning the person who takes a particularly responsible position, the definition and describing of the circumstances to be established at the initial stage of investigation of such crimes.

Key words: *the initial stage of the investigation, a person who takes a particularly responsible position, circumstances to be proved, forensic method, a separate category of persons.*

Запровадження в Україні курсу на реальне викорінювання рівня корупції зумовило прийняття ряду нормативно-правових актів, зокрема законів України «Про запобігання корупції» [1] та «Про державну службу» [2], основною метою яких є мінімізація корупційних проявів і корупційних ризиків. Разом із прийняттям вказаних законів українське суспільство вимагає здійснення чітких та ефективних кроків щодо боротьби з вершиною корупційної складової – особами, які займають особливо відповідальне становище, та винесення обвинувальних вироків унаслідок їхньої протиправної діяльності. Крім того, протиправна діяльність осіб, які займають особливо відповідальне становище, реально загрожує розбудові демократичного суспільства та правової держави.

Попри це варто зазначити, що досягнення позитивних кроків щодо протидії злочинам, які вчиняють особи, що займають особливо відповідальне становище, неможливе без знання процесуальної форми розслідування злочинів, які вчиняються вказаною категорією осіб, і тактики розслідування таких злочинів, що включає передбачене законом найбільш доцільне застосування слідчих (розшукових), процесуальних дій.

Особливостям розслідування злочинів у сфері службової діяльності присвячено наукові доробки провідних учених-криміналістів України та інших держав, зокрема: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Бєлкіна, О. М. Васильєва, Ю. М. Грошевого, А. В. Дулова, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. С. Медведєва, М. М. Михеєнка, М. В. Салтєвського, М. Є. Шумила та ін. Реформа кримінального процесуального законодавства, яке, у свою чергу, спричинило зміни криміналістичної тактики і методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності, зумовила пошук новітніх прийомів у процесі доказування злочинів, учинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, на всіх його етапах, зокрема визначення обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування таких злочинів. З огляду на це особливої уваги потребує визначення найбільш необхідних обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів щодо осіб, які займають особливо відповідальне становище.

Метою статті є визначення обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів стосовно осіб, які займають особливо відповідальне становище, та здійснення характеристики елементів початкового етапу розслідування.

Процес розслідування злочинів включає в себе ряд етапів, до яких належать: початковий етап розслідування, подальший і завершальний етап. Не є винятком вказаного і розслідування злочинів стосовно осіб, які займають особливо відповідальне становище. Проте найповнішою, на нашу думку, у процесі розслідування злочинів щодо вказаної категорії осіб є початковий етап розслідування, оскільки саме на цьому етапі проводиться комплекс процесуальних і непроцесуальних дій, від яких залежить майбутній очікувальний результат слідчої діяльності – направлення кримінального провадження до суду.

Як слушно вважає А. Мазур, на початковому етапі визначають загальний напрям розслідування, висувають і перевіряють перші слідчі версії, планують подальші дії. Відповідно до отриманої первинної інформації, наслідків її перевірки і логічної оцінки орган досудового розслідування визначає першорядні завдання, розробляє стратегію і скеровує весь хід подальшого розслідування [3, с. 435].

Поряд з тим особливої уваги на початковому етапі розслідування потребує визначення кола обставин, що підлягають встановленню. Вказане цілком слушно стосується злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, адже у разі допущення грубої помилки при визначенні кола основних деталей на початковому етапі розслідування зводить нанівець подальшу роботу правоохоронних органів і ставить під сумнів очікуваний результат. Розглядаючи досліджувану проблематику, варто відмітити, що коло обставин, які підлягають встановленню та доказуванню у кримінальному провадженні, у кримінальному процесуальному праві називають «предметом доказування» [4, с. 131; 5, с. 54]. Предмет доказування забезпечує фактичну основу для правильної кримінально-правової кваліфікації вчиненого особою (особами) суспільно-небезпечного діяння, цілеспрямоване здійснення сторонами процесуальних повноважень у кримінально-процесуальному провадженні у

конкретній справі, індивідуалізацію кримінального покарання винних осіб і відшкодування завданої шкоди [6, с. 238].

Разом з тим зауважимо, що законодавчо, тобто в ракурсі кримінального процесуального права та у криміналістичній тактиці, яка застосовується у методиці розслідування злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, до обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, належать: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їхнім незаконним обігом, чи підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [7].

Як слушно зазначає А. Воєвода, визначені у законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення загальноорієнтуючий характер, стосуються розслідування усіх кримінальних правопорушень і недостатньо конкретизовані щодо певних категорій кримінальних правопорушень. Водночас переліки таких обставин для окремих видів кримінальних проваджень є специфічними й залежать від ознак складу правопорушення. Саме тому дослідження обставин, що підлягають встановленню та доказуванню у кримінальних справах окремої категорії, необхідно визнати невід'ємним елементом методики розслідування деяких видів кримінальних правопорушень [8, с. 123].

З огляду на викладене вище до обставин, які підлягають встановленню, належить чітко визначений перелік відомостей, які в сукупності утворюють склад кримінального правопорушення та встановлюють необхідні й достатні обставини для швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Але беручи до уваги початковий етап розслідування злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, та окрему думку А. Воєводи, варто констатувати, що до найбільш доцільних обставин належить з'ясування таких відомостей, а саме: події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого (особи, яка обґрунтовано підозрюється) у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися)

для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їхнім незаконним обігом, чи підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та можливих свідків протиправної діяльності.

З урахування визначеного нами кола обставин, які підлягають встановленню, насамперед зауважимо, що однією із зазначених нами обставин є подія кримінального правопорушення. Щодо цього слушно зазначає І. І. Митрофанов, який вказує, що «наявність в учиненому діянні складу злочину є єдиною і достатньою підставою для настання кримінальної відповідальності, що розглядається нами як юридичний факт у механізмі її реалізації. За відсутністю в учиненому діянні складу злочину неможливо застосувати до будь-кого санкції кримінально-правової норми Особливої частини КК України. Вказівка на факт вчинення особою діяння, що підпадає під часові та просторові межі дії цього закону і містить усі ознаки складу злочину, передбаченого таким законом, виступає як гіпотеза кримінально-правової норми Особливої частини КК України» [9, с. 367]. Беручи до уваги той факт, що при визначенні вказаної обставини, яка підлягає встановленню при розслідуванні злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, тобто тих, що вказані у частині третій примітки до ст. 368 Кримінального кодексу України [10], варто визначити, чи підслідне кримінального правопорушення тому органу, який має на меті внесення відомостей про час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Вказана підстава має досить вагоме значення на початковому етапі розслідування, яке пояснюється тим, що початок розслідування кримінального провадження органом і проведення найбільш доцільних слідчих дій правоохоронним органом, якому не підслідний цей склад кримінального правопорушення, автоматично може призвести до недопустимості доказів, які будуть здобуті в результаті порушення підслідності. Також при проведенні першопочаткових слідчих дій щодо з'ясування окресленої обставини події кримінального правопорушення доцільною є перевірка підпадання розроблювальної особи до кола осіб, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. Необхідність з'ясування цієї важливої деталі впливає на допустимість отриманої доказової бази.

Іншою вагомою обставиною, яка підлягає доказуванню на початковому етапі розслідування злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, є наявність вини такої особи. Цей важливий компонент обставин, які підлягають встановленню, має досить вагоме місце, оскільки наявність вини, яка виражається у формі умислу чи необережності, а також з'ясування мотивів і мети злочину, є одним із пріоритетів при визначенні кваліфікації суб'єкта злочину на початковому етапі розслідування та спрямовує напрям досудового розслідування.

Для кваліфікації кримінального правопорушення, яке вчинене особою, яка займає особливо відповідальне становище, визначне місце посідає вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Актуальність вказаної обставини, що підлягає доказування на початковому етапі розслідування, полягає у тому, що вона суттєво впливає на тяжкість злочину, вчинюваного особою, яка займає особливо відповідальне становище, що, у свою чергу, надає привілейоване право на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які за своєю важливістю посідають досить значне місце як на початковому, так і на подальшому етапі розслідування.

Особливе значення щодо визначення обставин, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, є обставини, які підтверджують, незаконність одержуваного рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, а також встановлення предмета кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їхнім незаконним обігом, чи підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Вказана обставина посідає фундаментальне місце для проведення розслідування, оскільки на цьому етапі відбувається встановлення речових доказів злочинної діяльності, їхнього місцезнаходження, а також майна, яке підлягає конфіскації та спеціальній конфіскації. Ще однією важливою обставиною, яка підлягає встановленню на початковому етапі розслідування, є визначення кола майбутніх свідків злочинної діяльності осіб, які займають особливо відповідальне становище, та у разі слідчої необхідності застосування щодо них заходів безпеки з метою недопущення впливу на майбутніх свідків і тих, які допитані як свідки на початкову етапі розслідування кримінального провадження для дачі завідомо неправдивих показань.

З урахуванням розглянутого матеріалу можна зробити висновок, що обставини, які підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів щодо осіб, які займають особливо відповідальне становище, – це передбачене Кримінальним процесуальним кодексом України та криміналістичною методикою коло найбільш доцільних ознак, властивостей, елементів, які в сукупності утворюють склад кримінального правопорушення та є найбільш доцільними прийомами проведення слідчої діяльності після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до моменту реалізації отриманої інформації. Варто вказати, що важливою ознакою встановлення обставин, які підлягають доказуванню при розслідуванні злочинів, учинених особами, які займають особливо відповідальне становище, є конспіративність проведення будь-яких процесуальних і непроцесуальних дій. Найбільш доцільними обставинами, що підлягають доказуванню на початковому етапі розслідування злочинів стосовно осіб, які займають особливо відповідальне становище, є встановлення події кримінального правопорушення, що включає в себе час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення; винуватість особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; обставини, які підтверджують незаконність одержуваного рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, а також встановлення предмета кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їхнім незаконним обігом, чи підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а також встановлення можливих свідків злочинної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання корупції : Закон України: від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF.

2. Про державну службу : Закон України: від 10 груд. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19.

3. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування / А. Мазур // Вісник Львівського університету. – 2015. – Вип. 61. – С. 435–441.

4. Кримінальний процес України / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.

5. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.

6. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України: від 13 квітня 2012 року / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х.: Фактор, 2013. – 1 072 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (ред. станом на 8 жовт. 2016 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.

8. Воєвода А. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про порушення правил водіння або експлуатації військових машин / А. Воєвода // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 1. – С. 122–126.

9. Митрофанов І. І. Взаємозв'язок доктрини кримінально-правового вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 жовтня 2014 р.). – Харків: Право, 2014. – С. 365–369.

10. Кримінальний кодекс України : від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III (ред. станом на 8 жовт. 2016 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.285

М. О. Мілевський,
здобувач ПВНЗ
«Європейський університет»

ПОГЛЯД НА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ТЕРОРИЗМОМ

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом, представлено їх авторське визначення, визначена їх криміналістична характеристика, об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Приділено увагу значенню цієї категорії в кримінальному провадженні, зокрема при розслідуванні суспільно небезпечних діянь із терористичними проявами.

Ключові слова: *терористичні прояви, криміналістична характеристика, ознаки тероризму, суспільно небезпечні діяння, кримінальний процес.*

В статье проанализированы научные подходы к определению уголовных правонарушений, связанных с терроризмом, представлено их авторское определение, определенна их криминалистическая характеристика, объективные и субъективные признаки. Уделено внимание значению этой категории в уголовном производстве, в частности, при расследовании общественно опасных деяний с террористическими проявлениями.

Ключевые слова: *террористические проявления, криминалистическая характеристика, признаки терроризма, общественно опасные деяния, уголовный процесс.*

The article analyses the scientific approaches to the definition of criminal offenses related to terrorism, the author presents their definition of criminological characteristics defined, objective and subjective symptoms. Attention is paid to the value of this category in the criminal proceedings, including the investigation of socially dangerous acts of terrorist acts.

Keywords: *terrorist acts, criminological characteristics, characteristics of terrorism socially dangerous acts, the criminal process.*

Різноманітні підходи у науці та практиці щодо розуміння тероризму, терористичних проявів, криміналістичній характеристиці цих кримінальних правопорушень зумовлені як складністю цього небезпечного соціально-політичного явища, так і суперечливими інтересами, що на разі зберігаються, з боку представників різноманітних міжнародних організацій, соціальних груп, окремих держав загалом та законодавчою невизначеністю. Тероризм є багатогранним, багатоаспектним і полікаузальним явищем зі складною структурою та широкими мотиваційними компонентами. Тероризм ніби відокремлений від кримінальної діяльності, оскільки спрямований на примушення і придушення суперника найрадикальнішими заходами та засобами. Тим самим він стає досить близьким до такого явища, як локальна війна або диверсія. Але практичні труднощі в ідентифікації терактів та відокремленні їх від воєнних і

диверсійних дій, з одного боку, та від звичайного криміналу – з іншого, – не так вже й легко перебороти, що й визначає актуальність статті.

Терористичні акти приносять масові людські жертви, здійснюють сильний психологічний тиск на великі маси людей, призводять до руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються відновленню, сіють ворожнечу між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між соціальними і національними групами, які інколи неможливо подолати впродовж життя цілого покоління.

Незважаючи на незначну частку від загальної кількості вчинених суспільно-небезпечних діянь, велика потенційна небезпека терористичних проявів зумовлена тим, що навіть один терористичний акт може завдати відчутної шкоди нашій країні у будь-якій сфері – від економічної до екологічної.

Особливості досудового провадження щодо тієї чи іншої групи кримінальних правопорушень, злочинів напряму пов'язані з їх криміналістичною характеристикою, що відображає специфічні риси цих видів. Вони, на нашу думку, проявляються у виділенні: ознак, за якими злочин пов'язаний із тероризмом, обставин предмета доказування, своєрідності слідів злочинів.

Криміналістична характеристика, на думку вчених, будучи вихідною для науки категорією, являє собою абстракцію, значення якої обумовлюється закладеними в ній можливостями змістовної інтерпретації охопленого класу явищ [3, с. 5]. На філософському рівні криміналістична характеристика трактується як «абстрактна інформаційна структура кримінально-релевантної події певного виду, закономірно й детерміновано відображеної в реальному світі, а звідси з правових позицій – як ідеальна модель типових зв'язків і закономірно сформованих джерел доказової інформації, що дозволяє прогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів» [3, с. 5].

Ключовою особливістю досліджуваних злочинів є зв'язок із правовою категорією «тероризм». І хоча такі злочини не виокремлено на законодавчому рівні, кримінально-правовій та кримінологічній їх характеристиці приділено значну увагу в науці такими вченими, як: О. В. Бантишев, А. А. Бова, М. М. Васлін, А. О. Данилевський, В. В. Драний, О. В. Епель, В. П. Ємельянов, А. Ю. Журавльов, В. С. Зеленецький, А. Е. Ізетов, В. Н. Кубальський, А. М. Лисенко, В. А. Ліпкан, С. М. Мохончук, Р. І. Мукоіда, Л. В. Новікова, М. В. Рибачук, М. В. Семикін, О. В. Шамара та ін.

Метою цієї статті обрано висвітлення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом її значення для кримінального провадження, розробки методики розслідування злочинів, пов'язаних із тероризмом.

Для розуміння особливостей тих чи інших різновидів злочинів, зокрема не виділених нормативно, важливою є практична складова. Але нині відсутні й узагальнюючі статистичні дані щодо злочинів, пов'язаних із тероризмом. При звітуванні ж Генеральної прокуратури України щодо таких злочинів зазначаються показники за стст. 258–258-5 КК України: якщо в 2013 р. в Україні зареєстровано 10 «терористичних злочинів», то в 2014 р. – 2 053, в 2015 р. – 2 294, в 2016 р. – 2 314 (у розрізі статей КК України, відповідно, 2014–2016 рр.: ст. 258 – 1 499, 1 295, 1 297; ст. 258-1 – 7, 1, 5; ст. 258-2 – 4, 4, 5; ст. 258-3 – 478, 849, 654; ст. 258-4 – 11, 7, 3; ст. 258-5 – 54, 138, 144). Такий підхід до розуміння терористичних злочинів не дозволяє відобразити повну картину терористичної злочинності, оскільки інші злочини також можуть переслідувати терористичні цілі: наприклад, за ст. 112 КК України (посягання на державного

чи громадського діяча) у 2014–2016 рр. зареєстровано 11 кримінальних правопорушень, за ст. 147 (захоплення заручників) – 84, а за ст. 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) – 1 431. Тому в цьому напрямі повинен застосовуватись розширений підхід щодо аналізу таких злочинів і практики їх виявлення та розслідування. У силу підвищеної небезпеки і резонансу в суспільстві видається доцільним будувати звітність відповідальних правоохоронних і судових структур не лише за відповідними статтями КК України, а й за окремими категоріями кримінальних правопорушень, зокрема корупційних і пов'язаних із тероризмом.

Після ратифікації Українською державою Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21 вересня 2006 р., яким чинний КК України був доповнений статтями 258-1 («Втягнення у вчинення терористичного акту»), 258-2 («Публічні заклики до вчинення терористичного акту»), 258-3 («Створення терористичної групи чи терористичної організації») та 258-4 («Сприяння вчиненню терористичного акту»). В. П. Ємельянов, Л. В. Новікова і М. В. Семикін стверджують, що ознайомлення із зазначеними вище законодавчими новелами показує, що вони не відповідають повною мірою ні Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ні іншим конвенціям. До того ж із прийняттям цього закону протиріччя, які існували раніше в антитерористичному законодавстві, не тільки не усуваються, але й породжуються нові [4; 11; 13].

Нині в науці кримінального права продовжується вживання різних терміносистем, що охоплюють ті чи інші різновиди злочинів, передбачених кримінальним законом. Якщо сприйняти підхід В. П. Ємельянова (до якого, як вже зазначалося, приєднується більшість дослідників), то представляється така схема від ширшого до вужчого: терористична діяльність→ терористичні злочини →злочини терористичної спрямованості →інші злочини, які забезпечують, сприяють вчиненню останніх. Така концепція будується на тому, що дослідники вважають не усі діяння, які підпадають під терористичну діяльність, криміналізованими. Однак останнім часом зустрічаються й такі думки: «Розуміння терористичної діяльності як частини підривної й у більш широкому розумінні – протиправної має важливе наукове й практичне значення. Воно дозволяє звільнитися від уявлення, що існувало багато десятиліть, про те, що тільки частина терористичної діяльності утворює склади злочинів. Причому ніколи не ставиться проблема з'ясування, що ж являє собою інша частина, що не є злочинною» [5, с. 74]. Разом з тим автор цих висловлювань не розвиває далі своїх сумнівів, а лише розглядає види терористичної діяльності залежно від ряду чинників (засобів, які використовуються при терористичних актах, способів впливу на об'єкт, цілей, тощо [5, с. 75]).

Варто зауважити, що для позначення тероризму саме як злочинів також відсутня одностайність, оскільки кримінальний закон не врегульовує це питання. У міжнародних актах вживаються терміносистеми «терористичний злочин» і «супутні злочини» [6]. У наукових публікаціях – «злочини терористичного характеру» [14], «злочини терористичної спрямованості» (більшість дослідників), «злочини, пов'язані із терористичною діяльністю» [9; 10]. При цьому до них належать різні склади злочинів, передбачені КК України.

Так, наприклад, поняття «злочин терористичного характеру» визначають як збірне, об'єднуюче загальну категорію злочинів. І. Р. Серкевич стверджує, що злочини терористичного спрямування і злочини терористичного характеру необхідно розглядати в

одній площині, оскільки «незважаючи на існуючі відмінності, у них кримінологічно однорідний феномен» [14]. На цій позиції настоює й В. П. Ємельянов, який вважає, що «тероризм (акт тероризму) слід розглядати як складову частину в системі злочинів терористичного характеру (терористичної спрямованості). До категорії цих злочинів належить тероризм, терористичний акт і інші злочини, якщо ці діяння відбуваються привселюдно, спрямовані на залякування населення з метою впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього [4, с. 45]. Роздумуючи над значенням слів «характер» і «спрямованість» та зважаючи на терористичні цілі, науковці схиляються до терміносистеми «злочини терористичної спрямованості». Сутність таких злочинів, – зазначає М. В. Семикін, – полягає в залякувальному впливі на населення, у створенні обстановки страху на соціальному рівні, щоб на цьому тлі добитися певних поступлень від тих організацій чи осіб, які можуть приймати вигідні для терористів рішення: «У реальній дійсності, крім терористичного акту, до поняття «інші злочини терористичної спрямованості» належать, наприклад, захоплення заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу та ін., якщо означені діяння вчиняються публічно, спрямовані на виникнення у населення почуття страху, напруженості і мають за мету вплив на прийняття якогось рішення або відмову від нього з боку держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб» [13].

Дослідник Р. І. Мукоїда пропонує замість аналізованих термінів вести мову про злочини, пов'язані із терористичною діяльністю, під якими автор розуміє злочини, що містять у собі деякі ознаки тероризму [10, с. 18]. Цей підхід розкритикований у літературі [14], однак саме до злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, інший автор – А. М. Лисенко – відносить злочини, передбачені стст. 112, 147, 258–260, 261, 266 (ч. 1), 349, 443, 444 КК України, за умови наявності у діях винного спеціальної мети, передбаченої ст. 258 КК України, а також статтями 258-1, 258-2, 258-3, 258-4 КК України [9]. А М. В. Рибачук пропонує доповнити КК України «статтею, яка б об'єднала злочини, що охоплюються поняттям тероризм, тим самим відмежовуючи їх від суміжних злочинів, та положеннями щодо збільшення мінімального строку покарання за злочини терористичного спрямування (статті 112, 113, 146, 147, 258–258-4, 259–261, 266, 277–280, 292, 341, 345, 346, 348–350, 439–441, 443, 444 КК України) [12, с. 7].

У навчальному посібнику з кримінального права йдеться про злочини, пов'язані з тероризмом, до яких віднесено авторами діяння, передбачені стст. 258–258-2, 258-4, 258-5, 259 і 266 КК України [7].

Як вбачається, одні вчені пропонують вичерпні різновиди злочинів, що підпадають під терористичні, інші зауважують на неможливості такої вичерпності; одні включають до їх системи ті чи інші склади злочинів, інші – ні: наприклад, суперечливими є злочини, передбачені стст. 259, 261, 349 КК України. Переліки одних авторів налічують до 30 складів злочинів, інших – до 7.

Приписи Закону України «Про боротьбу з тероризмом» також є неоднозначними. Оскільки закріплено, що у випадках «коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених стст. 112, 147, 258–260, 443, 444, а також іншими статтями КК України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до КК України» (ст. 1), то уявляється, що, по-перше, терористична діяльність може й не супроводжуватись такими злочинами, по-друге, перелік злочинів є не вичерпним. Також законодавець згадує злочини терористичної

спрямованості (ст. 25 закону), не пояснюючи їх розуміння і не відносячи до них терористичний акт (оскільки вживається частка «чи»).

Вузьке значення надається терористичній діяльності і в підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, у Порядку формування переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції (постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 966), така діяльність пов'язується лише із злочинами, передбаченими стст. 258–258-5 КК України. Тобто якщо особа визнана винною у вчиненні іншого злочину, що переслідував терористичну мету, то вона не включається в перелік осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності, який доводиться до відома суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Не співпадаючими є і обсяг діяльності з фінансування тероризму, визначений ч. 1 ст. 258-5 КК України та п. 50 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Отже, законодавча невизначеність і хаотичність оперування термінами та супутніми мовними частками в означенні тих чи інших суспільно небезпечних діянь спонукає дослідників до виокремлення зазвичай терористичного акту (оскільки він має чітку криміналізацію в ст. 258 КК України) і дискусії щодо назви та переліку інших злочинів, які мають однакову із цим актом мету. Спільне, що об'єднує віднесення діянь до терористичних злочинів, злочинів терористичного характеру, терористичної спрямованості чи пов'язаних із терористичною діяльністю, – це є цілі їх вчинення, які співпадають з метою тероризму як кримінальної правової категорії.

Для уникнення спорів щодо обсягу змістовного наповнення розглядуваних і суміжних понять, зважаючи на узагальнене розуміння тероризму в науці кримінального циклу із ключовими його ознаками суспільної небезпечності (важливими для виникнення кримінальних процесуальних правовідносин), вважаємо за доцільне в кримінальному процесі оперувати терміносистемою «злочини, пов'язані із тероризмом». Під такими злочинами пропонується розуміти суспільно небезпечні діяння, які переслідують терористичні цілі (зокрема, й сприяють їх реалізації), а саме: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів терориста(-ів). Теоретично, це – безпосередньо терористичні злочини у розумінні вітчизняного законодавця (передбачені стст. 258–258-5, 260, 266, 443, 444 КК України) і злочини із терористичними проявами (за своєю природою можуть переслідувати терористичну мету, наприклад, стст. 112, 147, 259, 261, 349 КК України та ін.; перелік таких злочинів не може бути вичерпним). Нами використано терміносистему «злочини із терористичними проявами» тому, що саме лексема «прояв» видається найбільш вдалою, оскільки означає «дію, процес, що робить явним, помітним будь-чий стан, чиїсь почуття, наміри та ін.» [2], тобто відображає не лише спрямованість (як зосередженість на досягненні, напрям), а публічний процес досягнення цілей, намірів тероризму як злочину, об'єктом якого необов'язково виступає громадська безпека.

Вчені схиляються до думки, що досліджувані злочини є багатооб'єктними, оскільки посягають на декілька безпосередніх об'єктів: громадську безпеку, міжнародні відносини, життя та здоров'я людини, її волю, честь та гідність, власність, довкілля, нормальне функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій тощо: «вони здатні дестабілізувати соціально-політичну обстановку в державі чи в окремих регіонах, викликати у населення почуття напруги, незахищеності, тривоги, страху, занепокоєння і навіть паніку», – відмічає А. М. Лисенко [9]. Отже, заподіюється шкода широкому колу суспільних відносин, що дозволяє дослідникам стверджувати про існування якісно нового об'єкта – суспільної безпеки [9] або про необхідність розгляду таких злочинів у межах злочинів проти основ національної безпеки [1; 15]. При цьому слід зазначити, що важливість охорони громадської безпеки випливає і із приписів Конституції України (ст. 138), і із завдань Кримінального кодексу України, в Особливій частині якого вперше виділено в самостійний розділ злочини, які посягають на цей об'єкт. Із розуміння громадської безпеки вбачається зв'язок цього стану захищеності громадянського суспільства і з небезпекою для життя та здоров'я людей, для їх спокою та майнових прав, для нормальної діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, для цілісності й збереження матеріальних цінностей. Адже як зауважується в коментарях до Кримінального кодексу України, суспільна небезпечність злочинів проти громадської безпеки полягає в тому, що вони порушують безпечні умови життєдіяльності – загальну безпеку, безпеку життя, здоров'я, власності широкого та невизначеного кола осіб і безпеку інших цінностей суспільства, створюють небезпеку настання тяжких наслідків або заподіюють такі наслідки. Крім того, порушення саме громадської безпеки виділено законодавцем як одну із цілей терористичного акту, що є визначальним при віднесенні інших злочинів до терористичних (пов'язаних із тероризмом). Тероризм є джерелом підвищеної небезпеки для багатьох об'єктів навколишнього середовища, і суспільно небезпечні діяння, пов'язані з ним, тією чи іншою мірою впливають на відносини, що складаються навколо них. Тому в узагальненому вигляді така безпека підлягає кримінально-правовій охороні.

Мета тероризму не має чіткого закріплення в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», а мета терористичного акту представлена як: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або вчинення впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Загальновизнаною є думка, що саме наявність цієї мети відокремлює суспільно небезпечні діяння від інших злочинів, зокрема й від злочинів проти життя, здоров'я та власності.

Змістовний аналіз усіх напрямів вказаної мети засвідчує таке. Порушення громадської безпеки розцінюється як прагнення дестабілізувати стан захищеності життєво важливих інтересів невизначеного кола людей, суспільства і держави шляхом посягання на життя і здоров'я людей, власність або інші цінності суспільства чи погрози такого посягання, що створює реальні та потенційні загрози національним інтересам, розвитку суспільства у цілому. Залякування населення – це штучне створення обстановки в суспільстві, яка викликає в населення відчуття занепокоєння, страху за власну безпеку та безпеку оточуючих людей, відчуття незахищеності, недовіру до органів влади, що обумовлено формування думки про

можливість учинення терористами не контрольованих державою злочинних дій. Провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення – вчинення злочину стосовно посадових осіб, громадян своєї або іншої держави, яке може дискредитувати одну зі сторін міжнародних відносин перед іншою та викликати настання таких подій. Вплив на прийняття рішення чи вчинення або невчинення дій органами державної влади, місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами виражається в спонуканні, підштовхуванні відповідних органів чи осіб до вчинення або невчинення дій, необхідних та вигідних для терористів, заради яких вони застосовують такі витончені способи, для створення ситуації, коли відповідні органи чи особи вимушені приймати незаконні рішення для забезпечення безпеки громадян та суспільства. Привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів терориста – це прагнення зробити свої погляди об'єктом уваги суспільства [9] і, на нашу думку, тим самим домогтися урахування цих поглядів у розвитку суспільства.

Вбачається, що законодавець закріпив усі вказані цілі як рівнопорядкові. Однак такі цілі, як залякування населення і органів влади, в Законі України «Про боротьбу з корупцією» викладені як способи злочинної терористичної діяльності (ст. 1). Дійсно, як показує практика, порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту чи міжнародного ускладнення виявляються більш проміжними цілями, які вказують на наявність ознак тероризму, характеризують його сутність і допомагають досягнути: 1) впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; 2) привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (з метою посилення злочинного ухилу привернення уваги громадськості до поглядів терориста (оскільки акцентування уваги на тих чи інших поглядах зазвичай не є кінцевою метою), вважаємо за доцільне уточнити це положення ч. 1 ст. 258 КК України таким чином: «привернення уваги й урахування громадськістю політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)»). І першій, і другій із виокремлених цілей (їх сукупності) можуть передувати і порушення громадської безпеки, і залякування населення, і різні провокації.

Підсумовуючи вивчення характеристики злочинів, пов'язаних із тероризмом, слід констатувати, що, попри відсутність їхнього групування, розташування в різних розділах Особливої частини КК України, вони мають спільні ознаки і схожі елементи як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Ключовою в об'єднанні цих злочинів виступає загальна мета тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипенко В. Ф. Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Ф. Антипенко. – К.: Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького, 1997. – 20 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – 2-е вид. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес

та криміналістика; судова експертиза» / В. А. Динту. – О.: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2014. – 18 с.

4. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов. – Х.: Право, 1999. – 269 с.

5. Журавльов А. Ю. Поняття та сутність злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю / А. Ю. Журавльов // Митна справа. – 2014. – № 3(2). – С. 70–76.

6. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму: від 16 травня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

7. Кримінальне право: навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiau.kiev.ua/.

8. Кримінальний кодекс України: Закон України: від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

9. Лисенко А. М. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю / А. М. Лисенко // Право і безпека. – 2011. – № 1. – С. 195–199.

10. Мукоіда Р. В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Р. В. Мукоіда. – О., 2008. – 18 с.

11. Новікова Л. В. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. В. Новікова. – К.: Інст. держ і права ім. В. М. Корецького, 2007. – 20 с.

12. Рибачук М. В. Запобігання тероризму органами внутрішніх справ України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. В. Рибачук. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2010. – 20 с.

13. Семикін М. В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи або терористичної організації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М. В. Семикін. – О.: НУВС, 2004. – 20 с.

14. Серкевич І. Р. Визначення поняття «тероризм» та його генезис / І. Р. Серкевич // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 331–335.

15. Чорний Р. Л. Система злочинів проти безпеки держави за Кримінальним кодексом України / Р. Л. Чорний // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1(45). – С. 261–272.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.977

С. В. Товтин,
здобувачка
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

ВИКРИТТЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА СЕКСУАЛЬНЕ ВБИВСТВО: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовані процесуальні та криміналістичні основи розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями. Визначено перелік слідчих (розшукових) дій, спрямованих на викриття особи, що вчинила сексуальне вбивство. Розглянуто особливості проведення досудового розслідування цього виду злочину.

Ключові слова: *сексуальне вбивство, слідчі (розшукові) дії, злочинець, допит, сексуальні відхилення.*

В статье проанализированы процессуальные и криминалистические основы расследования убийств, связанных с сексуальными отклонениями. Определен перечень следственных (розыскных) действий, направленных на разоблачение лица, совершившего сексуальное убийство. Рассмотрены особенности проведения досудебного расследования этого вида преступлений.

Ключевые слова: *сексуальное убийство, следователи (розыскные) действия, преступник, допрос, сексуальные отклонения.*

In article procedural and criminalistic bases of investigation of the murders connected with sexual deviations are analysed. The list of the investigative (search) actions directed to exposure of the person who has committed sexual murder is defined. Features of conducting pre-judicial investigation of this type of crimes are considered.

Keywords: *sexual murder, investigators (search) actions, criminal, interrogation, sexual deviations.*

Сучасний стан криміногенної обстановки у нашій країні характеризується зростанням злочинів, вчинених на сексуальному ґрунті, що вирізняються старанністю підготовки, новими способами вчинення та приховування, зухвалістю та жорстокістю. Однією з причин неефективності розслідування сексуальних убивств залишається недосконалість методики розслідування таких кримінальних правопорушень, а звідси – недієвість рекомендацій щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій, ігнорування сучасних можливостей судових експертиз, а також позитивного зарубіжного досвіду.

У зв'язку з цим вирішення вищезгаданих проблем потребує спеціального дослідження практики та теоретичного використання спеціальних знань під час розслідування сексуальних убивств.

Метою наукової статті є аналіз та дослідження процесуальних і криміналістичних особливостей викриття особи, яка вчинила сексуальне вбивство, визначення та характеристика видів слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування вбивств на ґрунті сексуальних відхилень.

Під час розслідування сексуального убивства викриття особи, що його вчинила, зазвичай носить комплексний характер. Тобто передбачає за необхідності проведення ряд узгоджених слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних комбінацій чи навіть тактичних операцій.

Важливою слідчою (розшуковою) дією у викритті сексуального убивці є допит підозрюваного. Допит особи, що вчинила сексуальне убивство, є не просто «процесом передачі слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію або пов'язані з нею обставини і особах» [3, с. 97], а найбільш складною слідчою (розшуковою) дією, складність якої визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але й тим, що у показаннях добросовісного допитуваного можуть міститися помилки і перекручення, омана і вигадка, які необхідно виявити і врахувати на шляху слідчого до встановлення істини. На цьому шляху дієву допомогу слідчому надасть використання різних форм спеціальних знань.

Істотну допомогу у допиті підозрюваного у вчиненні сексуального убивства може надати спеціаліст-психолог. З його допомогою слідчий не тільки зможе обрати правильну лінію своєї поведінки залежно від особливостей особи допитуваного, правильно сформулювати питання, які потрібно поставити перед підозрюваним, але й оцінити правдивість відповідей [1, с. 228].

Під час вчинення сексуального убивства в осіб із межовими психологічними станами може наступити часткова або повна амнезія подій. Однак вони повинні пам'ятати хоча б частково події, свої дії до убивства й після нього. У кожному разі викриття сексуального убивці, доказування його вини покладаються на слідчого, який повинен прикласти максимум зусиль для цього, наприклад, застосовуючи таку форму використання спеціальних знань, як залучення до допиту спеціаліста.

У зв'язку з тим, що протоколювання є не єдиною формою фіксації показань підозрюваного у вчиненні сексуального убивства, суттєвого значення набувають і інші форми фіксації показань: графічна фіксація зорових образів [7, с. 39–44], звуко-, відеозапис [4, с. 133–137].

Тому важливо, щоб слідчий до допиту підозрюваного залучив криміналіста, який, наприклад, використовуючи прийоми фіксації зорових образів, зобразить: предмет, ділянку місцевості на карті, положення людей і таким чином надасть можливість добросовісному допитуваному пригадати забуте, уточнити повідомлене, а під час допиту недобросовісного підозрюваного буде засобом і матеріалом для викриття неправдивих показань, коли повідомлене і зображене «не стикуються» між собою або з реальною обстановкою місця, характером об'єкта й іншими обставинами [2, с. 32–33].

Важливо залучити криміналіста або психолога і до допиту підозрюваного на місці (різновид допиту з використанням асоціативних зв'язків, коли їх «оживленню» слугує не запитання, що задає слідчий, а повторне сприйняття допитуваним тієї обстановки, у якій вчинялося сексуальне убивство). Цій же меті може слугувати графічне зображення допитуваним за участі криміналіста або психолога на пропозицію слідчого певної ситуації, наприклад схеми розміщення предметів на описуваному місці або схеми розміщення учасників події, або зображення певного об'єкта. Сам процес виготовлення підозрюваним за участі спеціаліста-

криміналіста або сприяння психолога графічного зображення: схеми, плану, креслення, малюнка – може зумовити «оживлення» потрібних асоціативних зв'язків [3, с. 108–109].

Складним питання для слідчого є допит психічно хворих сексуальних убивць, наприклад олігофренів. Уже зовнішній вигляд, асиметрія обличчя, дефективна мова, реакція на те, що відбувається (цілковита безтурботність, а то й радість), не залишать сумнівів, що перед слідчим психічно хвора людина. Проте допит навіть такого підозрюваного необхідний, за винятком його явної недоцільності або неможливості проведення [1, с. 228]. І відповідно допомогу слідчому у проведенні допиту такого підозрюваного може надати консультативна допомога та безпосередня участь психолога або психіатра.

Слідчій практиці відомі випадки, коли підозрюваний, викритий у вчиненні сексуального убивства, починає давати показання про вчинення інших подібних нападів. І досить часто, крім визнання самим підозрюваним, інші об'єктивні докази відсутні. Таке визнання – або особиста ініціатива підозрюваного, або результат оперативної роботи. Однак, незалежно від причини, слідчий не повинен поспішати додавати до підозри черговий епізод про вчинене сексуальне убивство. Саме по собі визнання не є підставою ні для підозри, ні для винесення вироку. Визнання повинне бути перевірене і щодо нього прийняте відповідне процесуальне рішення. Такі показання потребують ретельної перевірки, і до заходів такої перевірки повинне бути включене вивчення не тільки обставин вчинених убивств, але й умов, за яких допитуваний давав ці показання (коли уперше підозрюваний підтвердив вчинення ним сексуальних убивств, хто проводив допит, де, протягом якого періоду часу та ін.) [1, с. 225]. Залучений до допиту з метою перевірки таких обставин спеціаліст-психолог допоможе встановити правдивість показань підозрюваного, викрити самообмову. А якщо сам спеціаліст брав участь у допитах, під час яких підозрюваний уперше заявив про інші епізоди вчинених ним сексуальних убивств, то такий спеціаліст може бути допитаний про умови та добровільність дачі підозрюваним показань, або може надати слідчому відповідну консультацію з цього приводу.

Під час розслідування сексуальних убивств нерідко проводиться впізнання. Якоїсь особливої специфіки цієї слідчої (розшукової) дії за зазначеною категорією убивств не існує. Однак слідчий повинен враховувати, що під час впізнання з різних причин допускається багато помилок.

Свідки вчинення сексуального убивства є досить малоймовірним явищем. Набагато частіше можуть бути встановлені особи, що бачили убивцю разом із потерпілою незадовго до вчинення сексуального убивства. Свідки можуть побачити й запам'ятати підозрілу людину неподалік місця, де згодом виявлять труп. Іноді свідки бачать правопорушників, які втікають з місця вчинення злочину. Убивця іноді не доводить свій намір до кінця через активний опір потерпілої, яких-небудь непередбачених обставин. У таких випадках він покидає жертву й переховується. У подібних випадках потерпіла може впізнати винного. Крім того, слідчій практиці відомі випадки унікальних упізнань, коли вбивцю упізнавали не за зовнішністю, а за ходою, жестикуляцією, формою ніг, незначними деталями одягу, взуттям, на які зазвичай не звертають уваги. І та ж слідча практика багаторазово зіштовхувалася з випадками помилкових упізнань, основними причинами яких є сумлінна омана, навмисний обман слідства, порушення вимог кримінального процесуального закону.

Тому плануючи проведення упізнання у складній слідчій ситуації, слідчому доцільно проконсультуватися зі психологом щодо особливостей сприйняття: певних ознак, тією чи іншою категорією осіб (малолітній, неповнолітній), у певних обставинах.

Під час розслідування сексуального убивства нерідко виникає необхідність слідчого експерименту у вигляді перевірки показань підозрюваного на місці події, оскільки отримані у ході його допиту відомості доцільно перевірити ще раз на місці убивства з відтворенням обстановки й обставин розслідуваної події.

Слідчий експеримент у вигляді перевірки показань підозрюваного у кримінальних провадженнях про сексуальні убивства має особливе значення, адже якщо підозрюваний заявляє, що він укаже місце поховання трупа, приховання знарядь убивства, то це набуде для подальшого розслідування події вирішального значення. Якщо немає трупа, його фрагментів, залишків, то немає й епізоду сексуального убивства. Крім того, під час перевірки показань підозрюваний указує свій шлях проходження, місце зустрічі із жертвою, подальший маршрут руху. Відтворює обставини вчиненого сексуального убивства, позу трупа, указує на нові сліди. Зазвичай процесуально правильно проведений слідчий експеримент у вигляді перевірки показань надає слідству додаткові докази. Нарешті, правопорушник демонструє шлях відходу від місця вчинення убивства, місця приховання трупа чи його решток, знарядь убивства, викрадених речей, знищення слідів [1, с. 243]. Весь цей процес перевірки повинен супроводжуватися аудіо- і відеозаписом, який здійснює залучений спеціаліст-криміналіст, без участі якого результативність слідчого експерименту значно знижується.

Залежно від тієї або іншої слідчої ситуації у кримінальних провадженнях про сексуальні убивства обшук може бути проведений негайно, і його ж з тактичних міркувань можна відкласти на деякий, але не на тривалий час. Негайно та у першу чергу обшук проводиться за місцем проживання підозрюваного, у його гаражі та автомобілі. Нерідко підозрюваний побоюється зберігати безпосередньо у квартирі викрадене у жертв, речі, знаряддя правопорушення, які можуть бути виявлені рідними й близькими, тому часто правопорушники їх приховують в інших підсобних приміщеннях, і зокрема у гаражі, де не виняткове пристосування різноманітних схованок. Наочним прикладом може бути серія убивств, вчинена сексуальним убивцею Головкіним, який спорудив підземне сховище, де зберігав знаряддя катувань та убивств, а також безпосередньо здійснював там сексуальні убивства [5]. Тому участь криміналіста у такому обшуку є бажаною. Адже він може за допомогою спеціальних технічних прийомів та техніко-криміналістичних засобів відшукати речі у схованках, проконсультувати слідчого про призначення тих або інших засобів, знайти на них сліди, залишені підозрюваним (пальці рук, мікросліди, сліди крові та ін.).

За безпосередньої участі спеціаліста-криміналіста під час обшуку можуть бути виявлені: знаряддя убивства (ножі, петлі-зашморги, різноманітні тупі предмети), викрадені речі убитих, викрадені речі-фетиші (шапки, сорочки, хустинки, предмети жіночого туалету), труп, частини трупа (іноді їх виявляють через роки), речі убивці (взуття, сорочки, штани) зі слідами крові, інші предмети, що мають відношення до сексуального вбивства або замахів на нього. Іноді виявляють записи про сексуальні вбивства та відеоматеріали їхнього вчинення [1, с. 248–249]. Для пошуку зазначених речей спеціаліст-криміналіст застосовує техніко-криміналістичні засоби: трупошукач, щупи, магнітні підйомники, спеціальні освітлювачі або хімічні реагенти для пошуку слідів крові, допомагає слідчому упаковувати речі та предмети, які вилучаються, та описувати їх у протоколі обшуку.

Якщо сексуальне убивство вчинене у квартирі підозрюваного, то слідчому доцільно шукати кров, інші виділення організму, волосся, сліди перебування людини у приміщенні, зокрема мікрочастки, волокна від одягу жертви та ін. На нашу думку, доцільно детально зупинитися на

пошуку слідів крові, які досить стійкі та зберігаються тривалий час, аж до декількох років. Сексуальні убивці, зрозуміло, вживають заходів до їхнього знищення, фарбують та переклеюють шпалери. Такі помешкання зовні не мають ніяких ознак вчиненого убивства. Однак кров у них може бути виявлена, хоча її пошук є досить трудомістким процесом і потребує обов'язкового залучення спеціалістів. У випадках вчинення убивств кров виявляють у змішаних слідах з різних джерел кровотечі, у великій кількості води, у мильній воді, у якій підозрюваний мив руки, прав свій одяг, кров може убиратися ґрунтом, бути покрита снігом, льодом. Слідчому не варто розраховувати лише на виявлення значних, явно видимих слідів, уважаючи, що пошук мікрослідів крові є безперспективним, навіть для наступних експертних досліджень. Звичайно, обмежена кількість крові може бути перешкодою для дослідження, проте її пошук повинен вестися безумовно. Однак для такого пошуку та виявлення крові, особливо її мікрослідів, потрібна спеціальна кваліфікація. У цьому випадку слідчий не може розраховувати лише на свої пізнання у цій області, й повинен залучати до обшуку відповідних спеціалістів (криміналістів, судових медиків, судових біологів). Пошук слідів крові повинен вестися із застосуванням науково-технічних засобів та методів.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає освідування підозрюваного, яке є невідкладною слідчою (розшуковою) дією і спрямоване на перевірку вини конкретної особи. Зазвичай передує проведенню судово-медичної експертизи підозрюваного, основним чином у тих випадках, коли є побоювання, що наявні на його тілі сліди можуть самовільно зникнути або бути навмисно знищені до експертизи.

Слідчою практикою вироблені рекомендації із проведення такого освідування: 1) воно проводиться за можливості у найкоротший строк; 2) до його проведення підозрюваного не можна залишати наодинці, щоб уникнути знищення винним слідів сексуального убивства; 3) до огляду необхідно залучити судово-медичного експерта або іншого лікаря [1, с. 251].

У ході проведення судово-медичної експертизи підозрюваного можуть вирішуватися питання щодо: 1) наявності у підозрюваного в області статевих органів слідів крові, вагінального епітелію, слідів, які об'єктивно підтверджують уведення статевого члена у піхву потерпілої; 2) наявності на одязі, тілі підозрюваного слідів крові, волосся, вагінального вмісту, їх групова приналежність; 3) наявність у підозрюваного певних пошкоджень, їх характер та походження.

Важливу роль у викритті сексуального убивці відіграє судово-медична експертиза речових доказів. Об'єктами цього виду лабораторних досліджень є: кров, волосся, різні виділення людського організму (сперма, слина, піт та ін.), органи і тканини людини і її рештки.

До документа про призначення такої експертизи слідчим повинні додаватися речові докази, протокол огляду речових доказів, зразки біологічного матеріалу та необхідна медична документація, у тому числі матеріали експертиз, що проводилися раніше. Експертизи речових доказів проводяться у відповідних відділеннях судово-медичної лабораторії бюро судово-медичної експертизи [6, с. 191–194].

Об'єктами трасологічної експертизи під час розслідування сексуального убивства можуть бути сліди пальців рук, долонь, рукавичок, босих і одягнутих у панчохи (шкарпетки) ніг людини, знарядь злому, транспортних засобів, зубів, нігтів людини, сліди різних знарядь, предметів на різних об'єктах. Ці сліди стають об'єктами експертного дослідження зазвичай у тих випадках, коли виникає питання про можливості ідентифікації за ними предмета або людини, що їх залишила.

Під час сексуальних убивств сліди зубів правопорушника відображаються в укусах, що бувають частіше усього на грудях, животі, стегнах і навколо статевих органів жертви. На тілі живої людини сліди зубів вкриваються тонкою кірочкою запеченої крові. Якщо укус на тілі людини утворився після її смерті, ранки від зубів залишаються відкритими і повністю збігаються з формою зубів того, хто вкусив [6, с. 125]. В Україні такі експертизи уже давно проводяться експертами бюро судово-медичної експертизи. У складних випадках є доцільним призначення комплексної трасолого-стоматологічної експертизи [6, с. 127].

Отже, у процесі розслідування сексуальних убивств слідчий може проводити безліч слідчих (розшукових) дій: обшук, освідування, судову експертизу, огляд місця події тощо. Проте при їх здійсненні важливим є урахування особливостей вчинення таких кримінальних правопорушень (психічний стан злочинця, свідків, часу вчинення кримінального правопорушення тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барыгина А. А. Организация расследования серийных сексуальных убийств : науч.-практ. пособие / А. А. Барыгина, В. И. Майоров. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 280 с.

2. Бахин В. П. Допрос : лекция / В. П. Бахин. – К. : [б.и.], 1999. – 40 с.

3. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лифшиц. – М. : Новый юристъ, 1997. – 176 с.

4. Вандер М. Б. Защита доказательств при расследовании преступлений / М. Б. Вандер, Е. В. Елагина // Вопросы совершенствования прокурорско-следственной деятельности : сб. статей. – СПб., 1996. – Вып. 8. – С. 133–137.

5. Головкин С. А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.serial-killers.ru/karts/golovkin.htm.

6. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / Арсенюк Т. М., Бояров В. І., Будко Т. В. та ін.; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

7. Лукашевич В. Г. Использование приемов графической фиксации зрительного образа при допросе / В. Г. Лукашевич, В. В. Разводовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1987. – Вып. 34. – С. 39–44.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.9

А. С. Черкесова,
аспірантка Університету державної фіскальної служби України

ДВОРІВНЕВА СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ПІДОЗРЮВАНОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО): ІЄРАРХІЧНІСТЬ ТА ВЗАЄМОДІЯ

У статті досліджено систему суб'єктів, які мають повноваження щодо обмеження прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Розглянуто кожного суб'єкта окремо та їх взаємодію між собою, яка направлена на досягнення основних цілей кримінального провадження. Запропоновано систему стримувань та противаг, а також визначено ієрархічну систему суб'єктів обмеження прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого.

Ключові слова: *система, суб'єкт, обмеження, взаємодія, ієрархічність, прокурор, слідчий, слідчий суддя.*

В статье исследовано систему субъектов, которые имеют полномочия по ограничению прав и свобод человека в уголовном производстве, их права и обязанности. Рассматривается каждый субъект в отдельности и их взаимодействие друг с другом, которое направлено на достижение основных целей уголовного судопроизводства. Предлагается система сдержек и противовесов, а также определено иерархическую систему субъектов ограничения прав и свобод подозреваемого, обвиняемого.

Ключевые слова: *система, субъект, ограничения, взаимодействия, иерархия, прокурор, следователь, следственный судья.*

In the article the author researched the system of restriction of rights and freedoms of a person in criminal proceedings, their rights and duties. Examines each subject separately and their interaction with each other, which is aimed at achieving the main goals of criminal proceedings. Proposed a system of checks and balances and defined the hierarchical system of restrictions of rights and freedoms of the suspect, accused.

Keywords: *system, subject, restrictions, interactions, hierarchy, prosecutor, investigator, investigating judge.*

Кримінальне провадження – це діяльність, яка наповнена обмеженнями та примусом. Без наявності достатніх владних повноважень, єдиного регламентованого порядку застосування обмежень та заходів процесуального примусу до учасників кримінального провадження неможливе досягнення конкретних завдань: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого

розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Кожен із суб'єктів, якого законодавчо наділено компетенцією обмежувати конституційні права та свободи особи, діє від імені держави та наділений владними повноваженнями. Питанням обмеження прав і свобод людини займалися такі вченні, як: В. В. Назаров, А. В. Столітній, І. В. Єна, Ю. А. Гришин, О. М. Обушенко, В. М. Сакал, Р. Г. Ботвінов, О. В. Старченко, А. Р. Туманянц. Проте у цій статті автор хоче зосередити свою увагу саме на систематизації суб'єктів правообмежувальної діяльності у кримінальному провадженні.

Суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності наділені певним переліком прав та обов'язків, визначених законом. Загальноприйнятою в кримінальній процесуальній теорії є класифікація всіх суб'єктів відповідно до функцій, покладених на останніх. Так, виокремлюється певна тріада – обвинувачення, захист та правосуддя. Цю систему суб'єктів доцільно спроектувати і на правообмежувальну діяльність. Отже, на нашу думку, до системи суб'єктів обмеження конституційних прав і свобод у кримінальному провадженні слід віднести: сторону захисту (так би мовити «пасивний» суб'єкт у процесі правообмежувальної діяльності). Зазначена група суб'єктів не наділена такими повноваженнями, як обмеження прав та свобод учасників кримінального провадження, а навпаки, стосовно неї застосовуються обмеження; суб'єкти, які виконують функції обвинувачення і правосуддя у кримінальному провадженні, виступають активними суб'єктами правообмежувальної діяльності, саме на них детальніше ми зосередимо свою увагу у цьому дослідженні.

Сторона обвинувачення на досудовому розслідуванні представлена процесуальним колективом, який очолює прокурор-процесуальний керівник, у свою чергу, слідчий виконує ключову функцію сторони обвинувачення. Внутрішня взаємодія такого процесуального колективу характеризується чіткою ієрархією професійних суб'єктів, процесуальні зв'язки та взаємодія яких чітко регламентовані процесуальним законом і відомчими актами. Доречно було б визначити таку підпорядкованість його учасників, як: керівник органу прокуратури – прокурор-процесуальний керівник – керівник органу досудового розслідування – слідчий (службова особа оперативного підрозділу). Вона відображає ієрархічну структуру (конструкцію) системи сторони обвинувачення у вказаних межах. На судовому провадженні присутня така ієрархічна структура: керівник органу прокуратури – прокурор, що підтримує державне обвинувачення (процесуальний керівник) [10, с. 316].

Вивчаючи прокурора як суб'єкта обвинувачення на стадії досудового розслідування, ми хочемо зазначити, що, незважаючи на значну кількість наукових поглядів [4, с. 20] щодо активної безпосередньої участі прокурора у процесі досудового розслідування [3, с. 98], законодавством безпосередня участь прокурора в слідчих (розшукових) діях зазначається скоріше як виняток, ніж обов'язок або першочергове право (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України). Крім того, у ст. 216 КПК України, яка закріплює підслідність, такий суб'єкт досудового розслідування як прокурор взагалі відсутній.

З введенням у кримінальний процес «процесуального керівництва», здійснюваного прокурором, останній вступає у кримінальне провадження з самого його початку й доводить справу, що закріплена за ним як за процесуальним керівником до суду, де підтримує державне

обвинувачення [6, с. 317]. На стадії досудового розслідування досить чітко простежується підпорядкованість слідчих прокурорам, які виступають процесуальними керівниками, адже саме вказівками на здійснення тих чи інших слідчих (розшукових) дій прокурор спрямовує слідство в той чи інший бік. Крім того, прокурор погоджує клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 40 КПК України).

Здійснюючи одну зі своїх найголовніших функцій – нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, прокурор виступає певним гарантом дотримання прав та свобод, а в разі їх обмеження – дотримання меж такого явища.

Перейдемо до іншого, найголовнішого, на нашу думку, за обсягом здійснюваних дій на стадії досудового розслідування суб'єкта – слідчого. Структурними елементами органу досудового розслідування у кримінальному провадженні виступають такі суб'єкти:

1) слідчі:

а) органів Національної поліції;

б) органів безпеки;

в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

г) органів державного бюро розслідувань;

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України [5].

Усі зазначені вище слідчі наділені повноваженнями щодо проведення слідчих дій під час досудового розслідування в межах закріпленої за ними підслідності.

Саме слідчий при здійсненні слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій (у більшості випадків слідчий, проте і прокурор, і керівник органу досудового розслідування за необхідності можуть безпосередньо здійснювати слідчі та негласні слідчі дії) вдається до обмеження прав та свобод певних учасників провадження при проведенні таких процесуальних дій, як: обшук; освідування; експертиза; при застосуванні певних заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів, наприклад привід; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; затримання особи; домашній арешт; тримання під вартою. До вищезазначених обмежень прав та свобод людини необхідно додати також проведення негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою; моніторинг банківських рахунків; аудіо-, відеоконтроль місця [5].

Отже, ми розглянули основні процесуальні дії, здійснювані під час досудового розслідування, під час яких обмежуються права та свободи людини.

Керівник органу досудового розслідування є також вагомою фігурою сторони обвинувачення. За п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України, керівник органу досудового розслідування – начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції України, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники, які діють у межах своїх повноважень [5].

Переважно він виконує адміністративно-процесуальні повноваження, а обмеження здійснює слідчий. Основним напрямом діяльності керівника зазначеного органу є здійснення відомчого процесуального контролю, змістом якого є забезпечення законності, обґрунтованості, повноти, усебічності та об'єктивності кримінально-процесуальної діяльності підпорядкованих йому слідчих. Саме тому ключовим чинником організації праці в колективах є особа управлінця – керівника органу досудового розслідування, який здійснює процесуальне керівництво діяльністю підлеглих та вживає заходів щодо повного і всебічного провадження досудового слідства [8, с. 183].

Звичайно, організаційна функція, яку виконує керівник органу досудового розгляду, на нашу думку, найголовніша серед тих, якими останній наділений. Проте він також може виступати суб'єктом, який, виконуючи свої функціональні обов'язки, тією чи іншою мірою обмежує конституційні права та свободи людини. Так, коли керівник органу досудового розслідування переймає справу до свого провадження, користується повноваженнями слідчого. Усі процесуальні дії, вчиняючи які, слідчий обмежує права та свободи, ми перелічили вище.

Р. Г. Ботвінов у своїй науковій праці виділив ряд правил застосування кримінальної процесуальної компетенції керівника органу досудового розслідування:

1) уникнення дублювання під час здійснення процесуального контролю керівниками органів досудового розслідування різних рівнів. Дублювання під час здійснення процесуального контролю виникає у вигляді дачі вказівок повторно після перевірки вищестоящим керівником слідчого підрозділу, прокурором. Недоречне втручання керівників слідчих підрозділів вищого рівня призводить до втрати часу на розслідування, знижується наступальність розслідування [1, с. 4].

Отже, керівник слідчого підрозділу вищого рівня має здійснювати свій управлінський вплив на розслідування кримінальних правопорушень слідчими слідчого підрозділу нижчого рівня у тому разі і тільки щодо тих питань, коли безпосередній керівник не спроможний здійснити свою кримінальну процесуальну функцію як керівник органу досудового розслідування;

2) перевірка матеріалів кримінального провадження на предмет виконання вказівок, наданих безпосереднім керівником слідчого підрозділу, вищестоящим керівником слідчого підрозділу, прокурором.

Після перевірки матеріалів кримінального провадження вищестоящим керівником, прокурором процесуальний контроль керівника органу досудового розслідування буде доречним щодо перевірки виконання цих вказівок. За кримінальним процесуальним законодавством, вказівки прокурора є обов'язковими для керівника органу досудового розслідування, а отже, на нього покладається забезпечення їхнього обов'язкового виконання.

Тож, з вищенаведеного можна простежити існування такої собі внутрішньої «системи стримувань і противаг». Адже кожен із розглянутих нами суб'єктів наділений повноваженнями вчиняти процесуальні дії з одного боку та здійснювати нагляд за проведенням таких дій інших суб'єктів, що знаходяться в одній з ними системі, а в разі незаконності вчинюваних дій скасовувати їх або скаржитись слідчому судді.

Як приклад, керівники органів прокуратури та їх заступники (всіх рівнів, включаючи Генеральну прокуратуру) при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих і прокурорів нижчого рівня у межах строків досудового розслідування.

Так, хочемо ще раз зазначити, що система суб'єктів, що представляють сторону обвинувачення та в своїй досудовій діяльності обмежують права і свободи людини, побудована за принципом ієрархічності. Очолює цю систему керівник органу прокуратури. Наступним структурним елементом є прокурор-процесуальний керівник. Ще нижче знаходиться керівник органу досудового розслідування й останнім, але функціонально найголовнішим елементом структури є слідчий.

І хоча керівник органу досудового розслідування й наділений правом безпосереднього відсторонення слідчого від справи, проте він обов'язково повідомляє про таке рішення прокурора.

Тісний взаємозв'язок слідчого та прокурора підтверджується й тим, що слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, надані у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК України, тягне за собою передбачену законом як дисциплінарну, так і кримінальну відповідальність.

Прокурор, у свою чергу, не повинен виконувати функції слідчого, а лише здійснювати нагляд за розслідуванням кримінального провадження у формі процесуального керівництва. Це означає, що прокурор або визнає процесуальні дії слідчого законними і погоджується з ними, або не визнає і відхиляє клопотання слідчого, визначає обсяг доказів достатнім для повідомлення особі про підозру і встановлює подальший хід розслідування. А слідчий обирає тактичні прийоми розслідування злочинів і погоджує їх із прокурором, із цього випливає їх взаємодія між собою для досягнення спільних цілей. О. В. Старченко з цього приводу висловив позицію, в якій наголосив, що завдання кримінального судочинства однакові для всіх, і для їх досягнення необхідно діяти (взаємодіяти) з усіма. Один суб'єкт не може забезпечити виконання усіх завдань, він обов'язково має співпрацювати з іншими особами [9, с. 37].

Таким чином, створюється певний тандем слідчого і прокурора, який повинен забезпечити розслідування кримінального провадження [2, с. 97–98].

Із зазначеного вище можемо зробити висновок, що система суб'єктів обмеження конституційних прав і свобод у кримінальному провадженні має чітко виражену ієрархічну структуру, стійкі взаємообумовлені зв'язки та єдині цілі.

Перейдемо до характеристики іншої підсистеми – сторони правосуддя. Одразу зазначимо, що обмеження прав та свобод стороною правосуддя відбувається на двох рівнях – досудовому та судовому.

На досудовій стадії суб'єктом обмеження прав та свобод є слідчий суддя. Так, слідчий суддя здійснює:

1) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора під час досудового розслідування;

2) надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

3) надання дозволу на здійснення заходів кримінального провадження (здійснення судового виклику та приводу особи; накладення грошового стягнення на особу; вирішення клопотань щодо тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасового доступу до речей і документів; припинення тимчасового вилучення майна щодо арешту майна та обрання запобіжного заходу під час досудового розслідування, а також здійснення заходів щодо захисту прав людини) [5].

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудовій стадії. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінальної процесуальної функції, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні [7, с. 72].

Тобто слідчий суддя виступає певним гарантом дотримання прав та свобод людини в кримінальному провадженні. Не можна не звернути увагу й на те, що без дозволу слідчого судді більшість слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій просто не можуть бути реалізовані. Так, можна створити класифікацію повноважень слідчого судді:

1. Повноваження слідчого судді при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження на досудовому розслідуванні. За ухвалою слідчого судді, застосовуються:

а) заходи забезпечення кримінального провадження – судовий виклик (ст. 134 КПК України), привід (ст. 140 КПК України), накладення грошового стягнення (гл. 12 КПК України), тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (гл. 13 КПК України), відсторонення від посади (гл. 14 КПК України), тимчасовий доступ до речей і документів (гл. 15 КПК України), арешт майна (гл. 17 КПК України);

б) запобіжні заходи – особисте зобов'язання (ст. 179 КПК України), особиста порука (ст. 180 КПК України), домашній арешт (ст. 181 КПК України), застава (ст. 182 КПК України), тримання під вартою (ст. 183 КПК України), екстрадиційний арешт (ст. 583 КПК України).

2. Повноваження слідчого судді при проведенні процесуальних дій, які обмежують конституційні права особи. Слідчий суддя надає дозвіл на проведення:

а) слідчих (розшукових) дій – обшук (ст. 234 КПК України), огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 237 КПК України), слідчий експеримент, що провадиться в житлі чи іншому володінні особи (ст. 240 КПК України), отримання зразків для експертизи (ч. 3 ст. 245 КПК України), допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 567 КПК України) тощо;

б) негласних слідчих (розшукових) дій – аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) тощо. Тільки за ухвалою слідчого судді може бути здійснено проникнення до житла або іншого володіння особи (ст. 233 КПК України).

3. Повноваження слідчого судді при розгляді скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. На досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора:

а) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України, а також у нездійсненні інших процесуальних дій,

які він зобов'язаний вчинити у визначений кримінальним процесуальними кодексом України строк;

б) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування;

в) рішення слідчого про закриття кримінального провадження;

г) рішення прокурора про закриття кримінального провадження;

ґ) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим;

д) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки;

е) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій;

є) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК України (ст. 303 КПК України). Відповідно до ст. 591 КПК України до слідчого судді може бути оскаржено рішення про видачу особи (екстрадицію).

4. Інші процесуальні повноваження слідчого судді, спрямовані на забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження. Усі відводи під час досудового розслідування (крім відводу слідчого судді) розглядає слідчий суддя (ст. 81 КПК України) [11, с. 295–296].

З вищепереліченого аналізу повноважень, якими наділений слідчий суддя, ми можемо зробити висновок, що останній без перебільшень займає ключове місце в системі суб'єктів, які на досудовому розслідуванні наділені можливістю обмежувати права та свободи людини. Проте, на нашу думку, таке обмеження має дещо інший характер, ніж здійснюване суб'єктами сторони обвинувачення. Адже безпосередньої участі в процесуальних діях, які обмежують права та свободи особи, слідчий суддя не бере, проте більшість таких обмежень здійснюється за його ухвалою.

І знову ж таки простежується «система стримувань і противаг»: з однієї сторони, повноваження слідчого судді надавати дозвіл на проведення процесуальних дій, що обмежують конституційні права та свободи, з іншої – будь-яке рішення слідчого судді може бути оскаржено в апеляційному порядку (стст. 309, 310 КПК України).

Під час судового провадження суб'єктом обмеження прав і свобод обвинуваченого у підсистемі правосуддя наділений суддя, правообмежувальні функції він виконує під час таких процесуальних дій: судовий виклик, привід (ст. 323 КПК), обрання або зміна запобіжних заходів (ст. 331КПК), експертиза (ст. 332 КПК), застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 333 КПК).

Отже, автором у статті запропоновано дворівнему систему суб'єктів обмеження прав підозрюваного та обвинуваченого, яка складається із двох підсистем: суб'єктів сторони обвинувачення та суб'єктів правосуддя, досліджені їх основні повноваження у процесі правообмежувальної діяльності.

Зазначені вище положення чітко демонструють ієрархічність та вертикальність системи суб'єктів обмеження прав і свобод та систему стримувань і противаг, адже діяльність кожного із органів знаходиться під наглядом інших елементів вищенаведеної системи та в будь-який момент може бути оскаржена, незважаючи на великий обсяг повноважень, якими наділений кожен із органів. Проте це зовсім не означає, що в системі не існує ніякої взаємодії та взаємозалежності. Уся система функціонує на однакових для кримінального провадження завданнях і досягнення єдиної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортун М. Взаємодія прокурора зі слідчим, слідчим суддею на стадії досудового розслідування // М. Бортун // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 97–98.

2. Ботвінов Р. Г. Визначення меж предмета відання керівника органу досудового розслідування, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства / Р. Г. Ботвінов // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2013. – № 1(7). – С. 4. – (Серія «Право»).

3. Гришин Ю. А. Про статус прокурора на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України, що реформується / Ю. А. Гришин // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ, 2012. – С. 98–107.

4. Єна І. В. Кримінальна процесуальна компетенція прокурора у досудовому провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І. В. Єна. – К., 2014. – 20 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Обушенко О. М. Окремі аспекти розвитку функції прокуратури на стадії досудового розслідування / О. М. Обушенко // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 53. – С. 317.

7. Руденко В. Процесуальний статус слідчого судді / В. Руденко // Слово національної школи суддів. – 2013. – № 3(4). – С. 72.

8. Сакал В. М. Правовий статус керівника органу досудового розслідування / В. М. Сакал // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2. – С. 183.

9. Старченко О. В. Місце та роль зовнішньої взаємодії у слідчій діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Старченко Олександр Вікторович. – Донецьк, 2006. – С. 37.

10. Столітній А. В. Система та структура суб'єктів кримінального провадження / А. В. Столітній // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 6. – С. 316.

11. Туманянц А. Р. Інститут слідчого судді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / А. Р. Туманянц // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1(45). – С. 295–296.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.13

Ю. М. Харковець,
здобувач Університету державної фіскальної служби України

ПРОГОЛОШЕННЯ І РОЗ'ЯСНЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються новели кримінального процесуального закону, пов'язані із діяльністю суду першої інстанції щодо проголошення і роз'яснення судових рішень у кримінальному провадженні; висвітлюються авторські підходи до змісту процесу ухвалення судових рішень як етапу судового провадження у першій інстанції та його складових; вносяться пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального закону в цьому аспекті.

Ключові слова: *кримінальне провадження, судові рішення, ухвалення судових рішень, проголошення судового рішення, роз'яснення судового рішення.*

В статье рассматриваются новеллы уголовного процессуального закона, связанные с деятельностью суда первой инстанции относительно провозглашения и разъяснения судебных решений в уголовном производстве; высветлены авторские подходы к содержанию принятия судебных решений как этапа судебного производства в первой инстанции и его составляющих элементов; вносятся предложения по усовершенствованию уголовного процессуального закона в рассматриваемом аспекте.

Ключевые слова: *уголовное производство, судебные решения, принятие судебных решений, провозглашение судебного решения, разъяснение судебного решения.*

The short stories of penal judicial law, related to activity of court of first instance in relation to proclamation and elucidation of court decisions in criminal realization, are examined in the article; the author going light up near maintenance of acceptance of court decisions as stage of judicial realization in the first instance and its constituents; suggestions are made on the improvement of penal judicial law in this aspect.

Keywords: *criminal realization, court decisions, acceptances of court decisions, proclamation of court decision, elucidation of court decision.*

Судове правозастосування є правомірною активною діяльністю суду, підсумком якої виступає відповідне процесуальне рішення. У функціональному відношенні безпосередньою метою судового правозастосування виступає розв'язання конкретного правового конфлікту, правильне і в розумні строки здійснення судового провадження, досягнення кінцевого результату репродуктивного мислення – ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого і справедливого вироку або іншого судового рішення. Результат пізнавальної діяльності суду

першої інстанції в кримінальному провадженні, яка відбувається під час підготовчого судового провадження та судового розгляду, онтологічно об'єктивується, матеріалізуючись у відповідному судовому рішенні.

Проведений аналіз наукових праць дозволяє констатувати, що загальними питаннями судового розгляду в кримінальному процесі, зокрема й ухвалення судових рішень, активно займались відомі вчені-процесуалісти: Ю. М. Грошевий, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор та ін. Разом з тим самостійні праці, присвячені насамперед вироку і його значенню в кримінальному процесі, більше припадають на радянський період (М. І. Бажанов, В. Я. Дорохов, О. Я. Дубинський, О. С. Кобліков, П. А. Лупинська, М. І. Пастухов, П. Ф. Пашкевич, Ю. М. Седлецький, М. С. Строгович, Ф. Н. Фаткуллін). У сучасному кримінальному процесі судові рішення як правовий інститут не ставали самостійним предметом наукового пошуку, хоча вивчення окремих сторін, ознак цього явища або дій щодо нього мають місце. При цьому практично усі дисертаційні роботи, в яких піднімаються питання правового урегулювання судових рішень у кримінальному процесі, виконані на початку 2000-х років, до прийняття нового КПК України, без урахування реформаційних процесів у державі, що актуалізує обраний напрям дослідження, спонукає до вироблення оновлених поглядів на цей інститут.

Серед вітчизняних вчених, що приділяють останнім часом увагу питанням, пов'язаним із судовими рішеннями в кримінальному процесі, можна виділити: Н. В. Глинську [1; 2], Д. О. Захарова [3], О. В. Ігнатюка [4], Ю. В. Охотіну [5], О. З. Хотинську [6], В. В. Шумова [7]. Однак у межах інституту судових рішень у кримінальному процесі залишається значна кількість дискусійних питань як матеріального, так і процесуального характеру, спробу вирішення окремих з яких (проголошення і роз'яснення судових рішень) обрано за мету цієї статті.

Поняття «судове рішення» у наукових доробках представлено як: галузевий інститут, складова частина процесу, акт правосуддя, процесуальний документ, результат державного примусу, акт-документ, форма судового акту. Ухвалення судових рішень одними вченими розглядається як самостійна процесуальна стадія, іншими – як етап судових стадій (стадії судового розгляду).

Так, наприклад, порядку ухвалення судових рішень у межах стадії судового розгляду торкається у своїй монографічній роботі О. В. Ігнатюк (п. 2.3) [4]. Автор розглядає судове рішення як узагальнену категорію в кримінальному провадженні, але при цьому розуміє під нею «ухвалений судом, відповідно до кримінального процесуального закону, акт, в якому констатуються обґрунтовані та вмотивовані висновки суду щодо розглядуваного кримінально-правового конфлікту, й особи (осіб), з якою (якими) пов'язувалось його виникнення» [4, с. 14] (тобто не враховано, на нашу думку, теоретичне розуміння узагальненості цієї «правової категорії» (інституту). Разом з тим цікавими видаються авторські думки щодо етапу ухвалення судового рішення, співвідношення його з процесом прийняття і правозастосовною діяльністю суду. Зокрема, ухвалення судового рішення в кримінальному провадженні слушно розглядається як «просторово-часовий відрізок, що об'єктивно фіксується в загальній системі процесуальної діяльності суду, яка характеризується настанням певних змін, пов'язаних із встановленням підстав для обвинувачення, виправдання, закриття провадження, затвердження угоди, застосування примусових заходів медичного характеру тощо в результаті здійснення судових дій, об'єднаних єдністю завдань кримінального провадження» [4, с. 15].

Механізм прийняття рішення як результат пізнання й оцінки судом певних фактів у їх правовому і моральному розумінні, яким завершується розгляд справи у відповідній стадії процесу, був розроблений у 1979 році професором Ю. М. Грошевим. У процесі подальшого його удосконалення ухвалення судових рішень у теоретико-наукових доробках поділялось на декілька підетапів (підсистем) (такий підхід, на нашу думку, є переконливим): нарада суддів з розв'язанням усіх питань, які підлягають вирішенню; прийняття рішення, відповідно до внутрішнього переконання суду, унаслідок оцінки доказів, встановлених у судовому засіданні; складання тексту вироку; підписання вироку; проголошення вироку [5, с. 12]. Вказаний перелік іноді розширюється виокремленням внесення до вироку у випадку необхідності виправлень з відповідними обмовками та підписами суддів [8, с. 23] або оцінкою досліджених у судовому засіданні доказів, звільненням обвинуваченого з-під варти, наданням копій судового рішення [9, с. 17]. Процес прийняття (ухвалення) судових рішень визнається «специфічним видом інтелектуально-праксіологічної діяльності» суду. І навіть окремі аспекти діяльності з ухвалення судового рішення деякі вчені називають багатоепізодним процесом, наприклад діяльність з обґрунтування [1, с. 17].

Ґрунтовний аналіз висловлених у науковій літературі поглядів, а також оновлених положень КПК України дозволяє погодитись з тими вченими, які обґрунтовують виділення в процесі ухвалення судового рішення у кримінальному провадженні таких складових: нарада суддів щодо послідовного вирішення питань, передбачених ч. 1 ст. 368 КПК України (з урахуванням у необхідних випадках висновків Верховного Суду України (ч. 6 ст. 368 КПК України); безпосереднє ухвалення судового рішення (шляхом голосування при колегіальному судовому розгляді); складання тексту судового рішення і його підписання, приєднання до нього окремої думки судді (за наявності); проголошення судового рішення. Усі інші дії щодо судового рішення або пов'язані з ним, зокрема: вручення, надсилання, отримання копії судового рішення; звільнення обвинуваченого з-під варти; вжиття заходів піклування про неповнолітніх, непрацездатних і збереження майна обвинуваченого; виправлення описок і очевидних помилок у судовому рішенні; роз'яснення судового рішення – виступають наслідком ухвалення судового рішення, оскільки вони ніяким чином не впливають на сам його процес. Послідовність та належність дотримання правил ухвалення судових рішень забезпечують порядок останнього і визначають його сутність як процесуальної діяльності суду.

Як відомо, ухвалений у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України містить ряд новел і змінює процесуальну форму кримінального провадження. Так, замість словосполучення «постановлення вироку» у кримінальному процесуальному законі вживається словосполучення «ухвалення судового рішення, ухвалення вироку»; стосовно ж ухвал суду законодавець залишив термін «постановлення». Тобто вироки і судові рішення в узагальненому виді ухвалюються, а ухвали – постановляються. Лексеми «ухвалювати» і «постановляти» розглядаються як синоніми, що означають «приймати рішення». Такі мовні звороти узгоджуються з конституційними приписами щодо ухвалення рішень судів іменем України (ст. 124 Конституції України). У цьому проявляється публічний характер судового рішення як владного акта, адже вирішуючи суспільно-правовий конфлікт, суд діє від імені держави Україна.

Слід відмітити, що новели КПК України торкнулись не лише судового розгляду, а й етапу ухвалення та проголошення судових рішень. Зокрема, деякі положення, які стосуються судових рішень у кримінальному провадженні, закріплені вперше: 1) дефініція законності,

обґрунтованості та вмотивованості судового рішення; 2) при виправданні особи у резолютивній частині вироку обов'язково має бути вказівка про поновлення її в правах, обмежених під час кримінального провадження; 3) обвинуваченому, який не володіє мовою судочинства, надається право на отримання копії вироку його рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, у перекладі, засвідченому перекладачем; 4) на головуючого у судовому засіданні покладається обов'язок після проголошення вироку роз'яснити обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику про наявність у них права на ознайомлення із журналом судового засідання і подання з цього приводу письмових зауважень; а також обов'язок роз'яснити обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, про наявність у нього права на заяву клопотання про доставку в судове засідання суду апеляційної інстанції; 5) на суд покладається обов'язок роз'яснення свого рішення за заявою учасника судового провадження, якщо судове рішення є незрозумілим; 6) деталізовано порядок виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні. Крім того, правило щодо оцінки доказів судом за його внутрішнім переконанням міститься не в положеннях гл. 29, а в ст. 94 КПК України. Також у новому кримінальному процесуальному законі відсутні: а) можливість відновлення судового слідства під час ухвалення підсумкового судового рішення; б) виокремлення складання судового рішення (вироку) із вказівкою на його написання одним із суддів; в) виділення окремої норми щодо підписання судового рішення; г) вимога про направлення окремої думки судді разом з матеріалами справи голові вищестоящого суду, якщо справа не переглядалась у касаційному порядку; д) можливість винесення судом першої інстанції окремої ухвали.

Варто відмітити, що, обравши назву глави 29 КПК України «Судові рішення», законодавець виділив такі процесуальні дії щодо цього інституту: ухвалення (стст. 371, 375), проголошення (ст. 376), виправлення описок і очевидних арифметичних помилок (ст. 379) і роз'яснення (ст. 380). При цьому виправлення в судовому рішенні згадуються і в ч. 5 ст. 371 КПК України, а роз'яснення змісту судового рішення – в ч. 1 ст. 376 КПК України. Тобто дії із внесення виправлень у судове рішення є частиною порядку ухвалення останнього, а роз'яснення його змісту, порядку і строку оскарження – частиною проголошення судового рішення. Разом з тим виправлення допущених у судовому рішенні описок і очевидних арифметичних помилок, а також роз'яснення судового рішення без зміни його змісту може бути самостійним етапом судового розгляду за умови, що така судова діяльність ініційована учасником кримінального провадження, іншою заінтересованою особою, судом – для внесення виправлень у судове рішення й учасником судового провадження чи органом виконання судового рішення – для його роз'яснення (при цьому звернутись із заявою про внесення виправлень виходячи із розуміння понять «учасник кримінального провадження» і «учасник судового провадження» (п. 25, 26 ст. 3 КПК України) має право ширше коло осіб). Таким чином, виходячи із розуміння судових рішень як самостійного інституту процесуального права і ураховуючи правове його урегулювання в КПК України, можна констатувати приналежність дій суду з ухвалення, проголошення, роз'яснення і виправлення до терміносистем, конструкцій цього інституту. При цьому проголошення судового рішення належить, на нашу думку, до підетапів ухвалення судового рішення, а виправлення описок, арифметичних помилок, роз'яснення судового рішення (після його ухвалення) – до самостійних необов'язкових етапів стадії судового розгляду. На нашу думку, етап судового розгляду, пов'язаний із судовими рішеннями, доцільно уточнити

як ухвалення та проголошення судового рішення, що розкриватиме його сутність і дозволить уникнути спорів у цьому контексті.

Крім того, не логічним видається законодавчий підхід віднесення норм щодо таємниці наради суддів і питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку (стст. 367, 368 КПК України) не до глави 29 «Судові рішення», а до глави 28 «Судовий розгляд».

Обов'язковою дією суду є офіційне проголошення судового рішення, тобто доведення до загального відома його тексту. Виключення публічного оголошення складають ті частини судового рішення, в яких міститься інформація, що підлягає захисту від розголошення, в тому числі й стосовно забезпечення безпеки свідка, потерпілого. Варто пам'ятати, що головуючим зачитується повний текст судового рішення (за його значним обсягом дозволяється суддям колегіального розгляду зачитувати текст по черзі), винятки становлять судові рішення у формі ухвали (ч. 2 ст. 376 КПК України).

Проголосити – означає офіційно виголосити, прилюдно (публічно) довести до загального відома рішення. Проголошення судового рішення визнається обов'язковою дією суду, навіть при закритому судовому розгляді. Вітчизняний законодавець стосовно цієї дії суду вжив термін «прилюдно» (за участі як учасників процесу, так і інших осіб), ототожнюючи його з терміном «публічно» (суспільно). Але останній має більш широке значення, що включає в себе вільний доступ до ознайомлення із судовим рішенням у Єдиному державному реєстрі.

Законодавчо наголошено, що судове рішення проголошується негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Але на практиці мають місце ситуації, коли ухвалення судового рішення та підготовка його тексту затягуються до пізнього часу і хоча фактично рішення вже готове, воно не може бути проголошено негайно після виходу суду з нарадчої кімнати, оскільки учасники судового провадження об'єктивно не можуть перебувати в приміщенні суду після закінчення робочого дня [4]. У таких випадках доцільно зробити перерву до наступного робочого дня. Суд же має право перервати нараду лише з настанням нічного часу (ч. 2 ст. 367 КПК України), тобто після 22 години і до 6 ранку (ч. 4 ст. 223 КПК України) (разом з тим у науково-практичному коментарі КПК України зазначається, що перерва наради суддів має закінчуватись до початку наступного робочого дня в суді [10, с. 759]). Виходить, що суд, ухваливши судове рішення, наприклад о 20 год., повинен чекати 22 год. Отже, порушується або правило про негайне проголошення судового рішення, або правило щодо переривання наради суддів. Враховуючи викладене, доцільною є думка про доповнення ч. 2 ст. 367 КПК України другим реченням такого змісту: «Якщо судове рішення ухвалене після закінчення робочого дня, але до настання нічного часу, суд вправі перервати нараду до наступного робочого дня, відклавши на нього підписання судового рішення» [4, с. 17].

Варто відмітити, що законодавець не визначив правила проголошення судових рішень в особливих порядках провадження в суді першої інстанції (глава 30 КПК України). Стосовно спрощеного провадження щодо кримінальних проступків відмічається лише, що вирок суду ухвалюється в порядку, визначеному Кодексом (ч. 2 ст. 382). Але буквальне розуміння такого порядку випливає із ст. 371 КПК України, і, враховуючи дискусію щодо приналежності дій з проголошення судового рішення до етапу його ухвалення, видається важливим окреме законодавче урегулювання цього питання, адже особливості спрощеного провадження пов'язані насамперед із розглядом обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні, без учасників судового провадження (ч. 1 ст. 381 КПК України). Спираючись на вимогу публічності проголошення

вироку (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, п. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права), перше речення ч. 2 ст. 382 КПК України потребує доповнення після слова «ухвалюється» словами «та проголошується» і після слова «Кодексом» – словами «з урахуванням особливостей цього параграфа». Так само не врегульовані питання проголошення і роз'яснення судового рішення (його форми) при провадженні в суді присяжних (стст. 383–391 КПК України), що підлягає, на нашу думку, окремому вивченню.

Виправлення описок і очевидних арифметичних помилок і роз'яснення судового рішення в порядку ст. 380 КПК України виступають способом усунення недоліків останнього [10, с. 800]. При роз'ясненні судового рішення не усуваються його формальні чи змістовні недоліки. Оскільки законодавцем наголошено, що роз'яснюється судове рішення в силу його незрозумілості, то звідси випливає, що однією із вимог до цього документа є зрозумілість, тобто доступність для сприйняття, дохідливість, безваріативність його тлумачення. У будь-якому випадку, оскільки суд не може за власною ініціативою роз'яснювати судове рішення, воно повинно бути зрозумілим насамперед для цього суду, як і прерогатива його розгляду. Суд повинен, не змінюючи форму викладення, більш повніше, чіткіше і зрозуміліше викласти ті частини рішення, що породжують труднощі для його однозначного сприйняття. Особливістю судового провадження із роз'яснення судового рішення є те, що предметом судового розгляду є заява про необхідність такого роз'яснення, яка вивчається судом у відкритому засіданні із повідомленням заінтересованих осіб і приймається ухвала, в якій відмовляється у роз'ясненні судового рішення або задовольняється прохання і тоді цією ж самою ухвалою роз'яснюється судове рішення.

Слід зазначити, що в кримінальному процесуальному законі відсутні приписи стосовно порядку розгляду заяви про роз'яснення судового рішення (аналогічно як і заяви про виправлення описок і арифметичних помилок). Зазначається лише, що такі заяви розглядаються у судовому засіданні і логічним є постановлення відповідних ухвал у нарадчій кімнаті, оскільки такими ухвалами вирішується суть заявлених вимог. На нашу думку, якщо заінтересовані особи присутні у судовому засіданні, то потрібно усно роз'яснити їм зміст судового рішення, запитати, чи зрозуміло таке роз'яснення, і при позитивній відповіді постановити ухвалу (усі ці дії слід фіксувати в журналі судового засідання), що дозволить зменшити випадки апеляційного оскарження таких ухвал.

У ч. 3 ст. 380 КПК України відмічається, що учасникам судового провадження (особі, яка звернулась із заявою про роз'яснення) надсилається копія лише ухвали про роз'яснення судового рішення. Однак за результатами судового розгляду може постановлятись ухвала і про відмову у вчиненні таких дій (причому за відсутності учасників судового провадження). Тому з термінологічної точки зору вказана норма підлягає уточненню вказівкою на копію ухвали і про відмову у роз'ясненні судового рішення.

Проаналізувавши ухвали, постановлені на підставі ст. 380 КПК України (за Єдиним державним реєстром судових рішень), вбачається неоднозначна судова практика у цьому напрямі. Так, значна кількість заяв (зокрема, й з боку представників прокуратури) стосується роз'яснень судових рішень, ухвалених слідчим суддею на стадії досудового розслідування. У задоволенні таких заяв зазвичай відмовляється на підставі того, що вони не є предметом роз'яснення судового рішення в порядку ст. 380 КПК України. Разом з тим зустрічаються ухвали, в резолютивній частині яких вказується на залишення заяви без розгляду або про

відмову у задоволенні не заяви, а клопотання, із зазначенням в обох випадках, що ухвала не підлягає оскарженню (справи № 711/5157/15-к, № 331/5166/15-к). Також є ухвали і про задоволення таких заяв: наприклад, слідчий суддя Рівненського міського суду, посилаючись на ст. 380 КПК України, без пояснення суті заяви постановив ухвалу про відкриття провадження про роз'яснення ухвали слідчого судді і призначив розгляд скарги (не заяви), зауваживши, що його ухвала оскарженню не підлягає (справа № 569/6067/16-к). Виявлено і звернення до суду в порядку ст. 380 КПК України стосовно виправлення описки в ухвалі слідчого судді, яке задоволено в Печерському районному суді м. Київ, із зазначенням у резолютивній частині ухвали (посилаючись на ст. 380 КПК України) про те, що замінюється слово «скаржник» на слова «особа, за скаргою якої здійснюється судове провадження» (справа № 757/34622/15-к). Крім того, значна кількість проаналізованих ухвал містить на початку резолютивної частини вказівку на ухвалення цієї ухвали замість постановлення, як того вимагає ст. 371 КПК України.

Таким чином, нині залишаються не вирішеними питання порядку судового провадження щодо заяв про роз'яснення судових рішень і змісту ухвал, постановлених за результатами їх розгляду. Важливою видається і правова позиція вищих судових органів щодо категорій судових рішень, які підлягають роз'ясненню. Доцільним, на нашу думку, є проведення аналізу ухвалених судових рішень у порядку ст. 380 КПК України і підготовка відповідних рекомендацій з цих питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н. В. Глинська. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2003. – 20 с.

2. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення і забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. В. Глинська. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2015. – 35 с.

3. Захаров Д. О. Правова природа та система рішень апеляційного суду у кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Д. О. Захаров. – Х.: Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2006. – 20 с.

4. Ігнатюк О. В. Судове провадження у першій інстанції в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. В. Ігнатюк. – Ірпінь: НУДПСУ, 2014. – 20 с.

5. Охотіна Ю. В. Виправдання як категорія кримінально-процесуального права України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Ю. В. Охотіна. – К.: НАВС, 2012. – 242 с.

6. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О. З. Хотинська. – К.: Акад. адвокат., 2006. – 20 с.

7. Шумов В. В. Вирок суду при спрощеній формі судового розгляду кримінальних справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес

та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. В. Шумов. – Х.: ХНУВС, 2011. – 18 с.

8. Загорский Г. И. Постановление приговора: проблемы теории и практики: [учеб.-практ. пособ.] / Г. И. Загорский. – М.: Проспект, 2010. – 127 с.

9. Подопригора А. А. Реабилитация в уголовном процессе России: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. А. Подопригора. – Ростов-на-Дону, 2004. – 181 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. С. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.

УДК 343.102:341.442

A. B. Antoniuk,
Doctor of Law,
Associate Professor of
Criminal process and
criminology state University
Fiscal Service of Ukraine

ORIGIN OF INTERNATIONAL COOPERATION DURING CRIMINAL PROCEEDINGS AS LEGAL INSTITUTE OF COOPERATION: PAST AND PRESENT

Статтю присвячено процесу виникнення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження як правового інституту. Розглянуто питання щодо укладення міжнародних договорів у різні періоди світової культури, а також визначено міжнародні засади, які слугують підґрунтям для міжнародного співробітництва країн під час кримінального провадження.

Ключові слова: *міжнародне співробітництво, договір, засади, кримінальне провадження.*

Статья посвящена процессу возникновения международного сотрудничества в ходе уголовного производства как правового института. Рассмотрены вопросы заключения договоров в разные периоды мировой культуры, а также определены международные принципы, которые служат основой для международного сотрудничества стран в ходе уголовного производства.

Ключевые слова: *международное сотрудничество, договор, принципы, уголовное производство.*

The article is devoted of the process of international cooperation in criminal proceedings as a legal institution. Questions concerning international agreements in different periods of world culture, and also the international principles that serve as the basis for international cooperation of the criminal proceedings.

Keywords: *international cooperation, agreement, principles, criminal proceedings.*

One effective support elements of civilized relations with other countries in combating crime and protecting the rights and freedoms of man and citizen is international cooperation states.

Cooperation between countries in specific matters phenomenon is not new and dates back to the reign of kings and emperors. Thus, even in 1296 BC The contract between the Egyptian Pharaoh Ramses II and Hittite king Hettushylem III was predicted typical situation: “If someone flee from Egypt and go to the country of the Hittites, the king of the Hittites be no delay, but will return to the country of Ramses” [12, p. 154]. It is worth noting that in history defined periods

conclusion of international agreements, namely the first period include a period of time as from ancient times to the end of the XVII century (agreements between England and Scotland in 1174, the Paris Treaty in 1303, the Union Treaty between France and Spain in 1612, Cathedral of the code in 1649 and others); the second period include a period of world history as the XVIII - beginning of XIX century (1833), namely contracts against the military of criminal offenses (Treaty between the United States and Great Britain 1734, 1802 Am'yenskyy agreement (an agreement between France, Spain and England); third period accounts for 1833 - 1919 years (first adopted laws on extradition, extradition and the prohibition of the slave trade); fourth period originates from 1919 to 1945 (distribution extradition treaties); fifth period begins with 1945roku to 1990, where there is fierce fighting criminal offenses against the peace and security of mankind; to include the sixth period 1990 to the present.

Coordination of States in combating certain types of criminal offenses and was known states of Ancient World and Middle Ages. Even then, one of the main types of cooperation was the signing of international agreements on extradition. During the period of slavery and feudalism were widespread bilateral agreements on extradition.

In this context it is worth mentioning Kievan Rus, which was an integral part of Ukraine. In the X century Kievan Rus concluded extradition agreements. For example, the agreement of the Grand Prince Oleg with Byzantium 911 provided that a person who committed a criminal offense in the Byzantine Empire, should be given punishment for home and Greeks - were published in Byzantium.

The spread of Christianity in Russia has led to various legislative and procedural criminal canonical norms. In addressing criminal proceedings for offenses Byzantine religious clergy that came to Kiev power to control the Church, took Gradskij law, which was published in the VIII century. It was imperative because at that time there was no law that would regulate religious criminal offense, and n Truth, like other secular laws were gaps of these issues.

The peculiarity of the ancient law was "unity" - the adoption of laws on princely congresses - cathedrals. Kievan Rus at that time consisted of many separate, geographically separated principalities both independently and those who did not have full independence. This forced to seek ways of cooperation and acceptance of the legal provisions acceptable to all stakeholders. Elements of international law are closely intertwined with national legislation and found in them a basis for creating conditions for further application [19, p. 18].

Before principalities were many problems that contributed to the adoption of legislation to address major challenges such as ensuring the solution of internal problems of each individual principalities; problems between them and achieve common political, economic and military interests. Adoption laws resulted in the agreed unified nature of the fundamental provisions of the law of Kievan Rus. Legislation adopted at the councils of sovereign principalities by agreement on the basis of already existing principalities in domestic law. These regulations can be viewed as a kind of international agreements principalities that contained the norms of international and domestic law, applied as domestic law in the territory of each principality [5, 230 pp.].

An important role in the institutions of international cooperation played n Truth, the text of which survives today as short truth in 1136 and 1209 Great truths. Article 11 Short truths install high procedural rules take measures to redress the crime. It should be noted that until now remained the summary and the Great Truth, which combined several different codes and regulate relations and activities of princes in Kiev and Novgorod. Mostly, they contain procedural rules and other elements of international law, as the principality were the subjects of the sovereign territory [11, 480 pp.].

Note that the Ukraine at all stages of its history, tried to combine the common interests between the Slavic nations, kingdoms, church and other communities. It was necessary to quickly navigate the situation, develop coordinated action plans and improve forms of cooperation and provided legal assistance [12, p. 154].

The era of bourgeois revolution XVII-XVIII centuries for the first time in history pushed the state to the agreements, which were the subject of inter-state relations on the definition of illegal acts as an international criminal offense contrary to morality and threatens the development of international relations. The States Parties to such agreements commit themselves to not only recognize certain wrongful acts as international criminal offenses but also to cooperate in preventing, stopping and punishing such offenses for their commission. The first such agreements were international instruments to combat the slave trade and slavery. At the Congress of Vienna in 1815 adopted a Declaration on the abolition of trade Negro slaves, and then in 1841 at the initiative of England signed the so-called "five" Convention on the Prohibition of the slave trade. In 1890, the state had colonial possessions in Africa, signed the Brussels agreement on the prohibition of the slave trade. Later in the framework of the League of Nations and later the United Nations, adopted several international conventions against slavery and the slave trade [5, p. 230].

In 1845, the Russian Empire was enacted Penal Code, which for the first time in Russian legislation provided for the possibility of arrest of foreign assets, which served for committing criminal offenses. A separate article skipper responsibility envisaged that made the ship offender. In this case, the arrest of the vessel subject [8, p. 352].

At the end of the twentieth century, the problems of fighting international crime and the protection of property rights and compensation for damage criminal offenses attention is paid to the United Nations congresses. Article 13 of the Model extradition treaty, adopted December 14, 1990 by resolution 45/116 of the General Assembly, was called "transfer of ownership" [9, p. 217]. For the first time in the world it formulated a rule that "all found in the requested State property that was acquired as a result of the offense or may be required as evidence transmitted if requested by the requesting State if extradition is allowed" [17].

As a full member of the international community and Ukraine actively cooperate unconditionally with states and international organizations, not only on the fight against crime, but also preventing and eliminating all manifestations of transnational crime.

As you can see, international cooperation has always been a pressing issue for the international community, which in turn contributed to the improvement of international cooperation and its approval in almost all national legislations of the world. However, there are a number of issues that greatly affect our national legislation.

International cooperation is essential to maintain a balance in the world and positively influences the development of international society. But at the positive aspects are negative. One of the most negative effects of internationalization is a crime that is spreading its typical signs and displays in countries and regions for which they were not typical. In this connection, the competent authorities of one country are increasingly turning for help to the competent authorities of another country during the investigation of criminal offenses. [4]

According to Art. 542 Code of Ukraine, international cooperation - an activity authorized bodies during the criminal proceedings is to apply the necessary measures to provide international legal assistance through service of documents, execution of certain proceedings, extradition of persons who have committed criminal offenses, temporary transfer of persons takeover prosecution, transfer of sentenced persons and execution of sentences. [14]

The general definition of "international cooperation in criminal proceedings" is ambiguous, leading in turn to conflicts of law. This concept requires a clear definition and coverage of it in legal acts of Ukraine.

When making the handheld Ukraine legislator gave the definition of international cooperation as such, but only discussed its shape and general principles of international cooperation.

Please note that many scientists working on topics of international cooperation, its directions aspects of research, legal regulations, legal support, but the concept of "international cooperation" is not fully explored.

Such scholars as J.P. Alenin, P.D. Bilenchuk, O.I. Vinogradova, V.M. Volzhenkina, O.H. Volevodz, L.N. Halenska, V.M. Grebenyuk, Y. Groshev, K.F. Hutsenko, I.V. Lyeshukova, O.N. Lyashuk, N.I. Klimenko, V.S. Kuzmichev, V.T. Malyarenko, H. Marysheva, V. Milinchuk, V.T. Nor, V.P. Panov, M.I. Pashkovskyi, M.I. Smirnov, V. Tertyshnyk, V.P. Shybiko, V.P. Shupylov and others devoted their study various aspects of international cooperation in criminal proceedings.

During the reign of the Russian Empire, which included Ukraine, issues of international cooperation in criminal proceedings involved such prominent scholars as P.I. Lublin, F.F. Martens, D.P. Nicholas, E. Simson, I.I. Foynytskyy. Under the rule of ideas benefits socialist bourgeois law over issues of international cooperation were dependent on the social system of foreign countries. But then such scientists as A.I. Bastrykin, N.T. Blatova, I.P. Blischenko, R.M. Valeyev, L.N. Halenska, V.K. Zvirbul, I.I. Karpets able to develop basic provisions emergence and development of the legal institution of international cooperation in criminal proceedings form the theoretical basis of this institution [15, p. 217].

Beginning the study of international cooperation should be said about the general concept as "cooperation" - is common with any activity, working together to achieve the goal [6, p. 148].

In the dictionary of the Ukrainian language the term "cooperation" is defined in joint activities, joint action [3, p. 1170]. Dictionary, edited by S. Ozhegova interprets the term "co-operate" as "work and act together to take part in the common cause." The Law of Ukraine "On transborder cooperation" defines such a thing as "cross-border cooperation", which in itself understands the joint action aimed at establishing and deepening economic, social, scientific, technical, environmental, cultural and other relations between local communities and their representative bodies and local authorities of Ukraine and local communities, relevant authorities of other countries within the competence defined by their national legislation. [10]

For interpretation O.I. Bastrykin international cooperation means "purposeful and consistent, common and coherent, broad in scope and diverse in form and directions competent law enforcement activities that affect the general interest of states cooperating" [1, p. 135].

In science generally accepted that international cooperation in criminal proceedings - a form of international cooperation among States in combating crime, the content of which is the implementation by the competent authorities of one country for the authorized body of another state criminal procedural and other actions, the legal basis of which are international agreements and provisions of national law, in the absence of international agreements – the reciprocity principles [14].

After analysis of the views of scientists on the definition of international cooperation we can not listen to these definitions, because each of them deals with his own vision of the subject. Regarding our definition of international cooperation in criminal proceedings, then believe it is specifically due to active cooperation of states to effectively investigate criminal offenses, which is implemented in various forms.

Today, international cooperation in criminal proceedings has been prominent in the world of work, but it is not possible without some guiding principles, according to which there is cooperation and acting basis for all the other principles of international cooperation in that area. These include the rule of law, democracy, and respect for fundamental rights and freedoms, the presumption of innocence, the right to defense.

Under generally accepted principles of international cooperation should understand the fundamental peremptory norms of international law, adopted by the international community of States as a whole and deviation from which is unacceptable.

It should be noted that the basic principles of international cooperation in criminal proceedings include such principles as reciprocity and voluntary cooperation, and respect for the sovereignty of the contracting parties, the obligation to fulfill the contract, the rights and interests of third countries or persons of participants of contractual relations, the mutual application of foreign the contracting parties in their territories while performing the requested action, mutual recognition of reality (void) official documents between cooperating states promptly to the appropriate care. Under certain principles of international cooperation in criminal proceedings should understand these principles, the scope of which extends to special forms of said cooperation (extradition, international legal assistance in criminal proceedings, transfer of sentenced persons, the procedure for taking over the criminal proceedings) [18, p. 42].

According to A.I. Bastrykin, Ukrainian legislation fulfillment of international obligations in this area inevitably involves the emergence of criminal legal proceedings, which are currently applicable criminal procedural law governed not, or not regulated. He said even in 1986 [2, p. 100].

These general principles of international law take certain specific and sectoral coloration in the regulation of international cooperation in criminal proceedings.

According to A.I. Vinogradova, to the principles of international cooperation arising from international treaties of Ukraine in the provision of mutual legal assistance among others should include: reciprocity and voluntary cooperation; concession of sovereignty (the application of foreign law); compliance with the request of the requesting Party performing state law; equality authority law enforcement authorities of interacting with each other; legal protection and equal participants in the criminal process in the states - participants of the agreement; restrictions on the use of international treaty territories of states - participants of the agreement; the rights and interests of third countries or persons of participants of contractual relations; binding performance of the contract; interaction of states on the basis of law, an international treaty [4, p. 89].

A similar opinion on this issue should V.M. Volzhenkina. But, besides the already mentioned principles, provides as follows: 1) respect for the sovereignty and security of the contracting parties; 2) implementation of the contract through the application of national law; 3) the principle of legality [7, p. 111].

A.G. Malanyuk identifies key, in his view, the principles of international cooperation in criminal proceedings: 1) respect for the sovereignty of States security, cooperating in criminal proceedings; 2) the consistency of the request for international legal assistance to the principles of the law of performing it; 3) the certainty of the rules of the international treaty limits appeals procedure and forms of international cooperation; 4) mutual recognition of reality (void) investigative, judicial and other official documents states - participants of the international agreement; 5) principle of dual criminality [13, p. 20].

The foregoing suggests the inconsistency of certain principles of international cooperation in criminal proceedings and requires critical analysis not only of the system but also individual basis.

Formulation V.M. Volzhenkinoyu and A.I. Vinogradov principles of sovereignty concessions as part of a "forced actions" contrary to the stated principles of reciprocity and voluntariness. No state in international cooperation in mutual legal assistance in criminal proceedings can not force another to apply foreign procedural law. In addition, some researchers, such as A.G. Volevodz, V.M. Volzhenkina indicate that the mutual application of the law of the contracting parties on their territory is the essence of legal assistance in the investigation of criminal offenses.

Note that historically evolved so that each state develops according to its, only inherent national, cultural, mental and other features. The development of the legal system and law depends on these factors is special. Therefore we can not speak of uniformity legislation, but only on request consistency of the basic principles of the law of the requested State. It is noted that international agreements provide additional guarantees to persons involved in criminal proceedings in order to provide mutual legal assistance. These guarantees are not peculiar to traditional criminal proceedings. Certain participants in criminal proceedings (witness) that appear when summoned in the requesting State may be given additional privileges and immunities.

According to M.I. Pashkovsky, in this case we can speak of empowerment of these partial immunity from criminal and / or administrative jurisdiction [16, p. 13]. Other authors include principles of implementation of investigative (detective) actions and operational-search measures only in accordance with the law of the State to cooperative countries in the fight against crime.

We agree with the position of scientists who have to formulate the principles of reciprocity and voluntary cooperation point to the fact that the implementation of the investigative (detective) actions fall within the scope of legal aid in criminal proceedings, and conducting search operations - to the cooperation of the police. Also keep in mind the fact that most international agreements provides for the application of criminal procedural law of the requesting state to some extent not inconsistent with the law of the requested State.

Principles of international cooperation play a role as a means for national and for international law. There is a problem that the adoption of the CPC of Ukraine in 2012, not all principles of international law were taken over, justified or accepted by national law, and there's the difference in some respects international and interstate cooperation.

Given the scientists thought it should be noted that international cooperation of countries - not only perform certain obligations to the international community or the implementation of international agreements, but the implementation of the principles of international law into national law and observance of the first demand of the country.

It should be noted that international cooperation is a crucial aspect of our lives, because acutely the question of international cooperation in a difficult period for our country.

Taking into account international experience, international cooperation needs to determine and specify a clear consolidation of the regulations of national legislation, since coming on the world stage, a number of issues that need urgent attention.

THE LIST OF REFERENCES

1. Бастрыкин А. И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального права и международного права / А. И. Бастрыкин / – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 135 с.

2. Бастрыкин А. И. Процессуальные проблемы участия СССР в международной борьбе с преступностью / А. И. Бастрыкин. – Л., 1985. – 100 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і ред. Т. В. Бусел. – Ірпінь: Перун, 2002. – С. 1170.

4. Виноградова О. І. Врегулювання надання правової допомоги за відсутності міжнародного договору у проекті Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] / О. І. Виноградова // Вісник Академії адвокатури України. – 2006. – Вип. 5. – С. 89–93. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2006_5_12

5. Виноградова О. І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. І. Виноградова. – Харків, 2000. – 230 с.

6. Войціховський А. В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з торгівлею людьми / А. В. Войціховський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2013. – № 1077, вип. 15. – С. 148–152. – (Серія : Право).

7. Волженкина В. М. Оказание правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества : учеб. пособие / В. М. Волженкина. – СПб. : Санкт-Петерб. юрид. ин-т Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 1999. – 111 с.

8. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право: Практикум / А. І. Дмитрієв. – Київ: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

9. Дріжчаний В. Міжнародне співробітництво України у правовій сфері: зб. міжнародних документів / упоряд. В. Дріжчаний, О. Павличенко, О. Уманський. – Харків, 1998. – 217 с.

10. Про транскордонне співробітництво: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15

11. Історія держави і права України: підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: у 2 ч, частина 1 / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.; за ред. члена-кореспондента Академії правових наук України А. Й. Рогожина. – Київ, 1996. – 480 с.

12. Калганова О. А. Процесуально-правові засади участі іноземних громадян у кримінальному судочинстві України : монографія / О. А. Калганова. – Ірпінь, 2009. – 154 с.

13. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_025

14. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05

15. Міжнародна конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності: від 15.11.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789

16. Про вступ України до Інтерполу: Постанова Кабінету Міністрів України: від 30 вересня 1992 року № 555 // Юридичний вісник України. – 1999. – № 41 (225). – 14–20 жовтня.

17. Рибченко А. С. Застосування технологій е-юстиції: міжнародний досвід / А. С. Рибченко. – 2014. – С. 151–153.

18. Стахівський С. М. Проблеми реформування кримінального процесуального законодавства : вибр. твори / С. М. Стахівський. – К. : Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. – 276 с.

19. Узунова О. В. Міжнародні договори України як джерела кримінально-процесуального права України / О. В. Узунова // Держава та регіони. – 2009. – № 1. – С. 96–100. – (Серія «Право»).

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

UDC 343.1

O.A. Kalhanova,
Canddate of juridical sciences (Ph.D.), Associate Professor, Associate Professor at the cathedra of Criminal Process and Criminalistics,
S. O. Kyrychenko,
undergraduate student at the cathedra of Criminal Process and Criminalistics

INTERNATIONAL LEGAL ANALYSIS OF PROSECUTOR'S SUPERVISION OVER THE FUNCTIONING OF THE AUTORITIES THAT PROVIDE OPERATIONAL SEARCHING ACTIVITY

Розглянуто та проаналізовано законодавство України, що регламентує повноваження прокуратури в оперативно-розшуковій діяльності. Здійснено порівняльний аналіз з положеннями зарубіжного законодавства. Надані пропозиції в частині вдосконалення здійснення прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, європейські стандарти, євроінтеграція, прокурорський нагляд.*

Рассмотрено и проанализировано законодательство Украины, регламентирующее полномочия прокуратуры в оперативно-розыскной деятельности. Осуществлен сравнительный анализ с положениями зарубежного законодательства. Представлены предложения в части совершенствования осуществления прокурорского надзора за оперативно-розыскной деятельностью.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, европейские стандарты, евроинтеграция, прокурорский надзор.*

The legislation of Ukraine regulating powers of prosecutor's office in operational searching activity is considered and analyzed. The comparative analysis with provisions of the foreign legislation is carried out. Offers regarding improvement of implementation of public prosecutor's supervision of operational search activity are submitted.

Key words: *operational searching activity, European standards, European integration, public prosecutor's supervision.*

The main functions of the Prosecution of Ukraine, according to the Constitution of Ukraine (Art. Art. 121–123) are support of state accusation in court, representation of interests of citizens or state in court in cases determined by law, supervision over the observance of laws by authorities

that conduct operational searching activity, inquiry, pretrial investigation, and in case of execution of judicial decisions in criminal proceedings, and the application of other measures of coercion related to the restraint of personal liberty of citizens [1].

Expanding the powers of prosecutors in criminal proceedings is conditioned by the necessity of ensuring the proper law and order in Ukraine, effective protection of individuals, society and state from socially dangerous infringements on general social values, rights and legal interests of individuals, and bring national legislation according to which criminal prosecution in Ukraine, in line with international and European standards, is realized.

Problematic questions of prosecutor's supervision over the functioning of the authorities that provide operational searching activity, studied domestic and foreign scientists, including B. I. Baranenko, B. T. Biezliepkin, A.V. Bielousov, V. V. Hevko, V. A. Hlazkov, V. A. Dashko, E. O. Didorenko, Ie. A. Dolia, I. M. Doronin, V. I. Zazhytskyi, Iu. P. Kobets, Ie. H. Kovalenko, I. P. Koziakov, V. A. Koliesnik, M. I. Kurochka, S. A. Kyrychenko, A. O. Liash, V. T. Maliarenko, O. R. Mykhailenko, V. T. Nor, V. I. Nindypova, M. A. Pohoretskyi, B. H. Rozovskyi, V. B. Rushailo, V. A. Seliukov, I. V. Servetskyi, H. P. Sereda, A. H. Tsvetkov, M. Ie. Shumylo.

The aim of the article is an analysis of the powers of some foreign countries in developing proposals for improving national legislation in terms of strengthening guarantees of the legality of prosecutor's supervision of the operational searching activity.

The powers of the prosecution that are granted, in order to implement functions, determined in the Constitution of Ukraine, are established in the legislation of Ukraine.

Due to the reform of the criminal justice system in Ukraine, namely legislation that regulates procedure of operational searching activity and pretrial investigation of criminal offenses, particularly, in the part that establishes procedure of prosecutorial supervision, significant changes and additions has been made. First of all, the boundaries of the prosecutor's supervision on the legality of realization of operational searching activity greatly enhanced, and the prosecution provided a significant authorities in this area. After the comparing the Law of Ukraine «About operational searching activity», with the laws of the CIS countries, we can say, that the prosecutor's supervision over the legality of operational searching activity in Ukraine in the short term considerably will amplify [2].

Prosecutor is notified by the operational unit about all operational searching arrangements, independently of whether would human rights, during theirs exercising, be limited, or not. Such procedure of supervision is established by the legislator for ensuring the legality of operational searching activity. According to the CPC of Ukraine, materials of operational searching activities, received in compliance with the procedure established by law, can be used in criminal proceeding as evidences among with other evidence, the sources of which are specified in Ch. 2, Art. 84 of the CPC of Ukraine. In such a case the prosecutor's supervision will act as guarantee of the legality of operational searching activity and, consequently, a guarantee of legality of results. However, it should be borne in mind, that the proceeding of operational searching activity is always associates with the requirements of secrecy, consequently, of its involvement in other subjects, representatives of the authorized state bodies, usually do not promote on decision-making speed, confidentiality of information, obtained in result of its promotion, that is to some extent hindered its implementation. According to the analysis of the legislation of the CIS countries, such broad powers of prosecution for activities that make covered operational investigative work in any of them, is not provided. Guarantees of legality driving operational activities mainly provided by the rules which establish

the prosecution to authorize search operations that restrict human rights or the rules that shall govern the prosecutor's response to complaints and statements of citizens about violation of their rights during the operational searching activity. A number of laws of CIS countries on operational searching activity clearly established limits of the powers of the prosecutor, in view of the analysis can be argued that the prosecutor's oversight of operational and investigative activity in the CIS is not current and previous or next character and made not permanently how to monitor the activity and selectively, in order to respond to claims and reports of individuals and entities [3; 4; 5]. The authority owns the prosecution approval of departmental regulations, conducting operational-search activities [6; 3; 4]. These exercise supervisory powers of prosecution aims at preventing possible violations operative divisions, not to monitor their activities. In some CIS countries, clearly defined subject of public prosecutions, which ensures a certain independence of operational units, as defined by law supervision limits make it impossible to make operational investigative body fully controlled by the prosecutor's office [7].

Instead, the powers of the prosecution during the pretrial investigation of criminal offense in Ukraine and in CIS countries, whose legislation is akin, however, it was developed in limits of state formation, traditionally are wider than the prosecutor's supervision on searching activity. This is the essence of the institute of prosecution as a public authority of the state, whose specific functions, according to Art. 5 of the Law of Ukraine «About the Prosecution», is the supervision of law enforcement and other government agencies [8].

The questions of configuration changes and expansion of supervision of the operational searching activity arose in connection with the adoption in the 2012 CPC of Ukraine, according to which, the management of pretrial investigation was attributed to the functions of prosecutor [10].

The powers of the prosecutor's in pretrial investigation are defined by Art. 36 CPC of Ukraine. Given the analysis of this and other articles of the CPC of Ukraine we can conclude, that the procedural independence of the investigator is significantly limited now, as the adoption of the most significant decisions in criminal proceedings belongs to the competence of the prosecutor. According to the CPC of Ukraine prosecutor is authorized to start pretrial investigation on the grounds, provided by law, to have full access to records, documents and other information about the initiated pretrial investigation, to entrust its realization to the pretrial investigation agency, to entrust to investigator or to the pretrial investigation agency, in established by the prosecutor period, the realization of the pretrial investigative (searching) activity, the secret investigative (searching) activity and other procedural activity or give the instructions for their realization, or participate them, and, if necessary, realize some investigative (searching) or procedural activities personally, to cancel the unlawful and unjustified decision of the investigator in the manner prescribed by the CPC of Ukraine, to initiate the question to the head of the pretrial investigation agency about the removal of the investigator from realization of the pretrial investigation and the appointment of another investigator by legally specified grounds, as well as independently exclude the investigator, to entrust the implementation of pretrial investigation to another agency of pretrial investigation, in cases provided by the CPC of Ukraine, to take procedural decisions, including the closure of criminal proceedings and the extension of pretrial investigation terms and so on. In fact, the prosecutor is authorized to control all the actions of the investigator and to give guidance on further investigation and conduct an audit of pretrial investigation [11, p. 75–76]. One of the most important powers that are provided to the Prosecution by the CPC of Ukraine is to control the conduction of secret investigative (searching) actions and the right to make decisions about the

usage of materials, received in the result. However, according to the CPC of Ukraine, the sphere of criminal proceedings is expanded, and starts, according to Article 214 of CPC of Ukraine, after the entering data in the Unified Register of pretrial investigations. As a result of expanding the sphere of pretrial investigation of criminal offenses, simultaneously, the sphere of influence of the prosecutor in activity of state agencies in fields of identification, detection and investigation of crimes, increases too. In continental Europe prosecution occupies an intermediate position between the executive and judiciary branches of power. In Italy, Romania, Poland, prosecutors comprise to the corps of judges, are formed by the courts, but are in hierarchically organized system that functioning under the chairmanship of the Minister of Justice, namely, submits to the executive branch [11, p. 77–78].

In Germany, the public prosecutor's office is a part of the judiciary and follows the instructions of the executive power (Ministry of Justice).

Thus, the Prosecutor General of France is subordinate to the Minister of Justice and is entitled, within its authority, to give all required orders to officials of the public prosecutor's office. Its authority included the supervision of the judicial police, keeping the charges in court, participation in civil cases, when it is required by the public interest [12, p. 218].

Polish legislation enshrines the dual nature status, combining the duties of the General Prosecutor and Minister of Justice (Justice). The authority of Prosecutor in Poland embraces the supportion of state accusation in court, supervision on the legality during the consideration of civil and administrative cases, cases of misconduct, temporary detention and making other decisions about prisoning. He has the right to appeal in court, to participate in the prevention of crime and criminal offenses. Instead of general supervision over the legality of the public prosecutor's office of Poland he cooperates with various state and public institutions of crimes prevention and misdemeanors. Polish Law «About the Public Prosecutor's Office» directly designates, that the cooperation with public authorities, government agencies and other public organizations in the prevention of crime and other offenses, is relied on Public Prosecutor's office. [13]

Attorney General is the chief lawyer of Great Britain and Wales also shall be a member of the ruling party of the Parliament. He is responsible to Parliament for the Department of the Treasury Solicitor's Department, for the Director of Public accusations, for the Director of the Bureau of the large-scale fraud and for the Director of Public Persecutions in Northern Ireland. The Attorney General acts as a consultant in the House of Commons, as a juridical counsel of the Crown in legal affairs, as government department's adviser, he gives answers to queries in the House of Commons. He is authorized to attend the meetings of the Standing Committee of Parliament that develop bills, he advises the House of Commons in the developing and conducting of parliamentary procedures, conduction and discipline of its members and international legal obligations. Attorney General is the highest official in the crime persecution because he exercises supreme control on the public persecution, contributes to a unified judicial policy in civil and criminal matters [14].

As for the guarantees of independence of prosecutors in Ukraine, the Law of Ukraine «About the Prosecution» (art. 16) prohibits any influence or pressure from public authorities, local governments, public organizations and their officials on the activity of prosecutors.

We can refer to the recommendations of the Council of Europe, to understand what prototype of the prosecution they perceive. Thus, the Recommendations of Rec (2000) 19 of the Committee of Ministers to Member States, about the role of prosecutors in the criminal justice system, define following authorities of the prosecutors in all criminal justice systems :

to decide whether to open, or continue criminal persecution;

to support the prosecution in court;

may appeal or make the appeal submission to all or some court decisions.

In certain criminal justice systems the prosecution also:

carries out state criminal policy (if possible, taking into account regional and local conditions);

investigates, manages or supervises it;

provides effective assistance to victims;

makes decisions on measures, alternative to criminal persecution;

supervises the execution of court decisions. [13]

It became obvious fact, that the functions of prosecution dissociate themselves in the field of criminal justice and in certain systems.

The Conclusion number 3 (2008) of the Consultative Council of European Prosecutors about «The role of prosecutors outside the criminal law» on the special authority of prosecutors outside the criminal justice system, which is a logical consequence of the continuation of the theme to the Recommendations, defines:

– the competence of prosecutors outside the criminal justice system should not limit the rights of individuals to file a claim or defense of their interests in a fair and impartial trial, even in cases where the prosecution acting or supporting to act as a one of the sides;

– in cases where the prosecution is authorized to make decisions, that concerns the rights and duties of individuals, the authority of the prosecution should be severely limited and defined by law, and could not prevent the sides in forming law remedy in fact and under the law in an independent and impartial courts. Prosecution authorities must act completely independently of any other authority, and their decisions must be reasonable and announced stakeholders [14].

In conclusion we can say, that currently the legislation that governs prosecutorial supervision over the activities of exercising the operational searching activity, experiencing difficult times now, because those Eurointegration processes, taking place in our country, have influence on legislation in the direction of changes to EU requirements and this would have a positive result, but as you can see, legislator has no time to bring in line the legislation that governing the appropriate direction with the requirements of the EU.

THE LIST OF REFERENCES

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254 к/96-вр.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України: від 18.02.1992 № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12.

3. Про оперативно-розшукову діяльність: закон Республіки Казахстан: від 15 вересня 1994 року № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search.

4. Про оперативно-розшукову діяльність: закон Республіки Туркменістан: від 23 вересня 1994 року № 965XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legislationline.org/ru/documents.

5. Про оперативно-розшукову діяльність: федеральний закон Російської Федерації: від 12 серпня 1995 року № 144ФЗ (редакція від 28 грудня 2010 року): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libertarium.ru/ l_sormlaw_101.

6. Про оперативно-розшукову діяльність: закон Республіки Білорусь: від 9 липня 1999 року № 2893 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.by/main.aspx.

7. Про оперативно-розшукову діяльність: закон Республіки Естонія № 281 (редакція від 11 червня 2008 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://estonia.newscity.info/docs/sistemsf/dok_ierdki.htm.

8. Про прокуратуру: Закон України: від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

9. Бурдін М. Ю. Запобіжні заходи за Статутом кримінального судочинства / М. Ю. Бурдін // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. – 2011. – № 2. – Т. 24 (63). – С. 11–16. – (Серия «Юридические науки»).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

11. Глушков В. Система прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і досудовим розслідуванням у законодавстві України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / В. Глушков, О. Більчак // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 4. – С. 75–82.

12. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : справочник / Ф. М. Решетников. – М. : Юрид. лит., 1993. – 256 с.

13. Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pk.gov.p1/up1oand_ aoc/000000165.

14. Мухамеджанов В. Б. Парламент Республики Казахстан и законодательные органы зарубежных стран / В. Б. Мухамеджанов. – Алматы : Баспа, 1997. – 80 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

UDC 343.132

O. M. Liashuk,
Associate professor of the Department of criminal procedure and criminalistics of National University of State Tax Service of Ukraine

OPTIMIZATION INTERNATIONAL WANTED OF PERSONS AS NECESSARY ELEMENT OF REFORMING CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY

У статті визначаються суб'єкти, які беруть участь під час розшуку осіб за межами держави. Проаналізовано питання щодо неоднозначності правових актів, які закріплюють суб'єктів міжнародного розшуку осіб. На основі цього запропоновано внести зміни до законодавства України.

Ключові слова: *міжнародний розшук, суб'єкти, кримінальне провадження, національна поліція, запит.*

В статье определяются субъекты, участвующие во время розыска лиц за пределами государства. Проанализированы вопросы неоднозначности правовых актов, регулирующих субъектов международного розыска лиц. На основе этого предложено внести изменения в законодательство Украины.

Ключевые слова: *международный розыск, субъекты, уголовное производство, национальная полиция, запрос*

In article the subjects participating during wanted of persons outside the state are determined. Questions of ambiguity of the legal acts regulating subjects of the international wanted of persons are analysed. On the basis of it is offered to make changes to the legislation of Ukraine

Keywords: *international wanted, subjects, criminal proceeding, national police, request*

The institute of the international wanted in criminal proceeding is many-sided by the nature, includes tasks, the purposes, objects, subjects of wanted, system of regulatory legal acts, set of legal proceeding which are performed for the purpose of establishment of location of a subject to search, etc. [6].

Agree with opinion I. Brus, which notes that despite positive aspects in functioning of the law enforcement agencies performing search functions there are considerable gaps in standard regulation, limits of application of powers of authority and implementation of the principles of international cooperation [1, p. 189].

Ambiguity of precepts of law (in particular, the Criminal Procedure Code of Ukraine) demonstrates «operational search activities» about unequal regulation of some aspects of the international wanted, including concerning subjects of its implementation. Therefore further for more complete clarification of essence of the international wanted as institute of a criminal procedural law it is

necessary to optimize system of subjects of the international wanted of the persons which committed a criminal offense in the territory of Ukraine. It also causes relevance of a subject of a research.

Efficiency and effectiveness of international cooperation substantially depends on specific subjects which carry out objectives [10, p. 193]. We want to note that scientists classify these persons on the basis of separation of subjects of the extradition relations, with the corresponding adaptation of such separation in the relations developing in the sphere of the international search into the following groups:

1) international police organizations (General Secretariat of the Interpol, Europol headquarters)

2) national divisions of the law enforcement agencies performing functions on the organization of the international law-enforcement cooperation (NTsB of the Interpol and their regional departments, local divisions, national authorized divisions of Europol)

3) national law enforcement agencies are subjects of sending requests on channels of the Interpol, and also the subjects authorized on implementation of operational search activities for requests of law enforcement agencies of foreign countries) [3, p.12–13]. By the general rule, we consider such law enforcement agencies police (militia), the customs, border service.

G. Dusheiko, V. Nekrasov, V. Matsyuk and D. Kompaniyets carry national police authorities which search the persons which committed a criminal offense, MOUP, NTsB of the Interpol in the states members to subjects of the international wanted of persons. Scientists also note that in the long term to treat subjects of the international search the International Criminal Court, motivating the opinion with the fact that in the future powers on implementation of some operational search and investigative actions can be conferred to it [7, p. 63–64]. The same classification of subjects of the international search and in scientific works of I. Leshukovoi [5, page 42–55]. In the context of stated it is necessary to analyse powers of the organizations, bodies and individuals concerning the international wanted of the persons which committed a criminal offense in the territory of Ukraine.

According to the Criminal Procedure Code of Ukraine authorized body on implementation of the international legal assistance is the Prosecutor General's Office of Ukraine which makes inquiries about the international legal assistance in criminal proceeding during pre-judicial investigation and reviews the corresponding requests of foreign competent authorities, except pre-judicial investigation of the criminal offenses referred to competence of National anti-corruption bureau of Ukraine in such cases performs functions of the central body of Ukraine. The Ministry of Justice of Ukraine is given also similar authority, makes inquiries of courts about the international legal assistance in criminal proceeding during judicial proceedings and reviews the corresponding requests of courts of foreign states.

The Prosecutor General's Office of Ukraine and the Ministry of Justice of Ukraine direct to three-day time in National anti-corruption bureau of Ukraine the materials received within rendering the international legal assistance concerning financial and corruption criminal offenses in the form of the reference [4].

So, in 2014 the Prosecutor General's Office sent 149 inquiries for rendering the international legal assistance, including 142 - for implementation of legal proceeding that testifies to the high level of international cooperation.

As for a procedural order of the international wanted, it isn't provided. However there is Art. 582 of the Criminal Procedure Code of Ukraine which regulates process of detention of the person

which committed a criminal offense outside Ukraine, that is legal proceeding are performed by investigating officers in Ukraine to find and detain the persons which committed a criminal offense. Any aspects of the organization of the international search of the persons which committed a criminal offense in the Criminal Procedure Code of Ukraine aren't determined including subjects of its implementation.

However regulations of the Instruction are specified bodies which have the right to send requests in NTsB of the Interpol on the organization of the international wanted:

1) law-enforcement bodies – the request is signed by the chief district, city, district in the city, linear Department of Internal Affairs on transport (their deputies) and above;

2) bodies of prosecutor's office – the prosecutor of the area (the prosecutors equated to it), their deputies above

3) the state security agencies – from the chief of Head department of the Security Service of Ukraine in the ARC, managements of the Security Service of Ukraine in areas. Cues and Kiev region. Sevastopol (their deputies) and above;

4) bodies Goskomgranits – from the chief of operational search department of the direction (his deputies) and above;

5) bodies of the state customs service of Ukraine - from the chief of customs (his deputies) and above;

6) bodies of state tax administration of Ukraine - from the chief of district department of tax police (the departments of tax police equated to district), their deputies and above [7].

Inquiries to NTsB are sent, as a rule, through divisions of Ukrbyuro of the Interpol in General Directorates of Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Crimea. Cues and Kiev region, the Departments of MIA of Ukraine in areas and. Sevastopol.

It is worth turning on a certain inconsistency of regulations of the Instruction acting with regulatory legal acts. For example, customs and tax services are joint in fiscal (on May 21, 2014). Since 2003 the state border service of Ukraine is a legal successor of the State committee on affairs of protection of frontier of Ukraine [2]. With respect thereto modification of the Instruction on subjects, representatives is reasonable to send inquiries to NTsB of the Interpol for the purpose of establishment of compliance of regulations of the Instruction to the existing penal procedural legislation.

One of sales problems of the right to sending a request about the organization of the international search of the persons which committed a criminal offense in the territory of Ukraine is that the accepted Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 changed system of bodies of pre-judicial investigation. So, according to article 38 Criminal Procedure Code of Ukraine bodies of pre-judicial investigation (the bodies performing pre-judicial the investigations and inquiries) are investigative divisions:

1) law-enforcement bodies;

2) security service;

3) the bodies exercising control of observance of the tax legislation (tax police)

4) bodies of the state bureau of investigations;

5) division of detectives, division of internal control of National anti-corruption bureau of Ukraine [4]. Divisions of the Public border service of Ukraine carry out a role of operational divisions which main objective is accomplishment of orders of the investigating officer and prosecutor (Art. 41 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). They have no right to perform legal

proceeding in criminal proceeding on own initiative, that is, in fact, they have no right to send requests about the organization of the international wanted of the persons which committed a criminal offense in the territory of Ukraine that contradicts Instruction provisions. Therefore we suggest to state point 1.6 of the Instruction in the following edition: «1.6. Requests and other documents are signed by heads of body:

1) for investigative divisions of law-enforcement bodies - the chief of head department, Department of Internal Affairs (their deputies), the head of relevant organ of the highest level;

2) for bodies of prosecutor's office – the head of city, district prosecutor's office, his deputies, the head of relevant organ of the highest level;

3) for the state security agencies – the chief of Head department of the Security Service of Ukraine to the ARC, territorial administrations of the Security Service of Ukraine;

4) for bodies of the Public fiscal service of Ukraine - the chief of customs (his deputy) of DFS of Ukraine, the chief of head department of DFS of Ukraine in areas, Kiev and Sevastopol, the chief of relevant organ of the highest level;

5) division of detectives, division of internal control of National anti-corruption bureau of Ukraine – the head of such division".

Considering the existing regulatory legal acts and work of scientists, we can draw a conclusion that not only the international organizations and police bodies can perform search actions; the persons given authority on assistance to implementation of the international search of persons are: during the using of special knowledge, provision of support services and so forth. Based on stated we can divide subjects of the international search into three groups depending on functions which they perform:

1) national law enforcement agencies which directly perform search actions in the territory of a certain state. They can be divided into two subgroups: state bodies to which functions on the organization of search actions in the territory of a certain state, and directly law-enforcement bodies (militia) are assigned that search the persons which committed a criminal offense for. According to Yu. Chornous, NTsB of the Interpol acts not only the intermediary and the subject of interaction, but also body, will directly organize and coordinates holding search actions, is directly involved in an extradition [9, p. 572];

2) the international organizations (the Interpol, Europol) which mediate between national law enforcement agencies in the international search of persons;

3) bodies, impartial persons which promote implementation of the international search of persons: experts, specialists, translators and others.

Considering the above, to introduce the article 572-4 «Subjects of the International Search of the Persons Which Committed a Criminal Offense» which to state in the following edition in the Code of Criminal Procedure of Ukraine:

«1. The investigating officer, the prosecutor performing criminal proceeding have the right to send inquiries for the organization of the international search of the persons which committed a criminal offense.

2. The body accepting requests about the organization of the international search is Ukrbyuro of the Interpol. Tasks and powers of Ukrbyuro of the Interpol are determined by the law".

So, the international organizations and law enforcement agencies of Ukraine direct the activities to counteraction by a criminal offense including on involvement of perpetrators to criminal liability. In it search of the person disappearing from justice outside Ukraine is important.

Optimization of system of subjects of the international search of the persons which committed a criminal offense promotes ensuring implementation of the principle of inevitability of criminal liability and consists in determination of an accurate circle of people, authorized to perform the international wanted.

THE LIST OF REFERENCES

1. Брус І. І. Організаційно-правові аспекти функціонування Національного центрального бюро України / І. І. Брус // Юрид. наук. електрон. журнал. – 2014. – № 6. – С. 186–189.

2. Історія створення Державної прикордонної служби [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Держ. прикордон. служби України. – Режим доступу : http://dpsu.gov.ua/ua/about/history.html.

3. Карпов О. Н. Використання можливостей міжнародних європейських організацій в розшуку злочинців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / О. Н. Карпов. – К., 2011. – 22 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України: від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (станом на 1 верес. 2016 р.) [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show /4651%D0%B017/print1329932-924471646.

5. Лєшукова І. В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Лєшукова Ірина Володимирівна. – Х., 2004. – 217 с.

6. Ляшук О. М. Особливості міжнародного розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення на території України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ляшук Олеся Миколаївна. – Ірпінь, 2015. – 264 с.

7. Міжнародний розшук: Теорія та практика : монографія / Г. О. Душейко, В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Д. О. Компанієць. – К. : КНТ, 2006. – 168 с.

8. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів : спільний наказ МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України та ін. : від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97.

9. Чорноус Ю. М. Завдання Інтерполу у боротьбі зі злочинами міжнародного характеру / Ю. М. Чорноус // Наук. вісник Дніпр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 566–574.

10. Чорноус Ю. М. Суб'єкти міжнародного співробітництва під час кримінального провадження / Ю. М. Чорноус // Протидія злочинності : проблеми практики та науково-методичне забезпечення. – 2013. – № 1. – С. 193–197.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

UDC 343.982.4

Liubov Omelchuk,
candidate of juridical sciences (Ph.D.), Associate Professor of Department of criminal process and criminalistics,
University of the State Fiscal Service of Ukraine,
Olexandr Milevskiy,
candidate of juridical sciences (Ph.D.), Associate Professor

THE DISTINCTION OF THE NOTIONS «TERORR», «TERORISM» AND «ACT OF TERRORISM» IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES OF A TERRORIST NATURE

У статті розглядаються питання, присвячені кримінальному провадженню щодо тероризму. Зважаючи на специфіку таких кримінальних правопорушень, визначені наукові підходи до розмежування цих понять. Розглянуті процесуальні аспекти визначення «тероризму» та «терористичного акту» при розслідувані кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом, зазначаються прогалини чинного законодавства у напрямі їхньої ефективності.

Ключові слова: *тероризм, кримінальне провадження, терористичний акт, досудове розслідування, криміналістична характеристика, початковий етап розслідування.*

В статье рассматриваются вопросы, посвященные уголовным преследованиям в отношении терроризма. Учитывая специфику таких уголовных правонарушений, определенны научные и наиболее типичные законодательные источники разграничения этих понятий. Рассмотрены процессуальные аспекты определения «терроризм» и «террористический акт» при расследовании уголовных преступлений, связанных с терроризмом, указываются пробелы действующего законодательства в направлении их эффективности.

Ключевые слова: *терроризм, уголовное производство, террористический акт, досудебное расследование, криминалистическая характеристика, начальный этап расследования.*

The article deals with issues devoted to criminal prosecution in relation to terrorism. Taking into account the specifics of such criminal offenses, the definition of the scientific and the most typical sources of the legislative differentiation of these concepts. We consider the procedural aspects of the definition of «terrorism» and «terrorist act» in the investigation of criminal

offenses related to terrorism, indicated gaps of existing legislation in the direction of their effectiveness.

Keywords: *terrorism, criminal proceedings, act of terrorism, pre-trial investigation, forensic characterization, of the initial phase of the investigation.*

The world is changing around Ukraine nowadays, the postulates and principles, that a few years ago seemed unshakable, today do not stand the test of social, economic, political and law enforcement relations, radically modified and transformed.

The consistent change of state is due to peculiarities of world political process, that comes because of the interaction of many political forces and institutions, involved in international life. As a result, in this process different and quite conflicting interests and ideological positions, goals and intentions of international politics and especially states are oposed.

The destabilization of the world order gives a way to the ambitions of regional powers. So, the dismantling of the Kemalist government system in Turkey is a good example. The hybrid war, that Russia practiced in modern conflicts, is aimed at destroying societies, oppression of their will with the purpose to resist a large-scale terrorism.

The relevance of the topic concerns the attention on the fact that the crime situation in the country remains difficult. The motivation of serious crimes changes, the terrorism, economic crime, banditry spreads. The terrorism threatens public security and interests of Ukraine, as the stable environment in and around Ukraine becomes unpredictable and destructive threatening.

A common means of committing a criminal offense is explosive, firearm, etc. The international experience indicates particular danger of blackmail and terrorist acts in public places, such as railway stations, schools, hospitals, shops, transport, stadiums. The number of criminal offenses that are the result of loss of life due to the use of explosives and firearms, is extremely increasing.

The problem of terrorism is discussed by scientists in all fields of science close to this phenomenon (philosophy, sociology, political science, history, psychology, economics, journalism). The domestic researchers in the field of law expressed interest to the terrorism and responsibilities in 90s of the XX century – these are the monographic (thesis) works of S. O. Dopulka [2], V. P. Yemelyanov [3, 5], V. F. Antipenko [1], S. M. Mohonchuk [10].

Concerning the relevance of the research substantiating of terrorist acts, it is advisable to select research areas of terrorism, such as:

– social and political phenomenon (T. Boyar-Sozonovich, V. Vunogradov, E. Gayduk, K. Zharinov, V. Zagladin, V. Inozemcev, Y. Klimchik, G. Ovchunnkov, E. Stepanov, V. Shestakov and others);

– in terms of basic forms and trends of modern terrorism, terrorist acts motives, as well as social and psychological roots of terrorism and the transformation of the terrorist struggle (M. Afanasiev, O. Budnutskiy, A. Grachov, O. Gerasimov, M. Iordanov, O. Zotov, N. Kapitanenko, S. Kovalenko, U. Latupov, L. Medvedko, D. Olshanskiy, V. Petrishchev and others);

– from the perspective of criminal and international law (V. Antipenko, V. Yemelianov, M. Krasnov, V. Krutov, V. Kudriavtsev, V. Lunieev, B. Martynenko, L. Novikova, E. Pobegailo, M. Rudenko, O. Hlobustov, O. Shevchenko and others);

– in the context of Ukraine's national security (Y. Bin'ko, V. Gorbulin, M. Gucalo, G. Kostenko, P. Krut', M. Panov, O. Panfilov, V. Smolyanyuk);

– in terms of the correlation of the international terrorism and the globalization (Y. Bodanskiy, T. Garr, B. Graham, R.Zhakkar, A. Yaffe, R. Kagan, A. Kronin, D. Prist, K. Omae, D. Smok, H. Hoffmaster and others).

However, despite that range of studies, devoted to terrorism, there is also a number of controversial issues, due primarily to the diverse nature of the phenomenon, its rapid differentiation and increased threats to national security, public safety, and the lack of unanimity of scientific and legal views on concepts and categories theory of the terrorism.

The purpose of this article is to establish a difference in terms of "terrorism" and "terrorist act" and their value in certain criminal offenses of the same name.

Disclosing the content of the term "terrorism" – is the problematic question, because currently there are over 100 definitions of this phenomenon. However, none of them is supported by the international community as generally accepted. [9] Ukrainian lawyers Vladimir Yemelyanov and S. Gavrish noted, that terrorism is regarded by modern science in three areas: criminal act, terrorist groups (organizations) and terrorist doctrine [5]. Considering the terrorism also as negative social and legal phenomenon suggests another scientist – V. Lipkan and he also sugests not just to reduce it to commit explosions and arson, but those actions, which are considered as terorrism, include to the concept of the notion "terrorist act" [8]. Also, it is necessary to distinguish the notions «terrorism» (from lat. terror - terror, fear) and «terror» - a policy of intimidation, repression of political opponents by violent means.

The terrorism has a rising growth trend in transitional periods and stages of social life, where instability is the main characteristic of basic relations and social connections. Such conditions contribute to the growth of aggression in society and lead to the fact that this or that economic, ethnic, social, religious or other group trying to impose its will on society, use violence as a tool to implement their plans and aspirations.

It is hard to define the notion of terrorism. Experts does not have the consensus on this subject. Some believe, that terror and terrorism are not concepts that are associated with well-defined and clearly identifiable events. This is caused by the fact that the concepts of «terror» and «terrorism» does not carry the semantic distinction. Terror and terrorism - are the methods of influence, methods of achieving the objectives, methods of struggle, which consist of separate elements that define them - terrorist acts. It is impossible to formulate the concept of terrorism without giving a definition of "terrorist act."

An act of terrorism, that is the use of weapons, explosions, fire or any other actions that exposed human life or health to danger or caused significant pecuniary damage or any other grave consequences, where such actions sought to violate public security, intimidate population, provoke an armed conflict, or international tension, or to exert influence on decisions made or actions taken or not taken by government agencies or local government authorities, officials and officers of such bodies, associations of citizens, legal entities, or to attract attention of the public to certain political, religious or any other convictions of the culprit (terrorist), and also a threat to commit any such acts for the same purposes (art. 258 CCU) [7].

Thus, a terrorist attack is an action that takes a variety of forms of violence (or the threat of its use), feature of which is that the object of violence can not be a subject at the time of the attack. Indeed, any terrorist action (not even related to the murder) always involve violence, coercion, threat. The primarily means of achieving the goal for every terrorist is bullying, creating an atmosphere of fear and uncertainty.

The famous researcher of the French Revolution, the French historian Augustin Cochin concluded the democracy as the power of "small people" and the terror as an inevitable attribute of democracy.

Originally it has been done by masonic lodges in France, and then through the party. In order to save power of the rulling minority malfunctions in the system were corrected only by extreme means – terror. As evidenced by, in particular, the political history of France in the 19th century. [6]. Investigating the consequences of the Russian revolution in 1917, Ukrainian academician Igor Shafarevich had reached the similar conclusions about the terror [13].

In return, terrorism is a violence committed by a "weaker" (without authority), the violence that comes from the oppositional layers of society, sometimes radically oriented and, as a rule,a very few who usually do not have and can not have the support of the majority of society. Terrorism has political, social, national or religious signs. Terrorism as a phenomenon which pursues at least three basic significant goals. The first one is to make a pressure on the authorities, to intimidate the persons who are endowed with the powers. The second target is to spread fear and incertitude among citizens, who have loyal attitude to existing government officials. The third aim is the desire to cause sympathy among their potential supporters, ie in the segment of society who are believed them, subjected to oppression or discrimination, but inferior to terrorists in radicality. Thus, terrorism is often impossible without terrorists' announcement about their responsibility for the act of violence. Although, there are exceptions, such as when the terrorists want to involve other organized minority in the armed battle with state authorities. In other words terrorism as a provocation.

Certain clans of the ruling minority who do not have and cannot have the support of the majority of society because of their national and religious differences (sometimes social) might also resort to the terrorism in order to seize full power (but secretly). In contrast to the terror (at application of it within the country) or war (when applying to other countries), participation of state security forces in the actions of state terrorism is carefully concealed.

Signs of terror are the following: violence as a tool to reach certain goals; mean of coercion for person to make the decision; achievement of result through the actions of intimidation. Terror isaccompanied by escalating tensions, compulsion for someone to make something.

Among the most common ways to commit terrorism acts we can distinguish murder (with cold and firearms, poisons); explosions (in the yard, building, transport, stadium or other crowded places); the seizure of vehicles with passengers (airplanes, buses, cars); hostage-taking (kidnapping); arson, threats by telephone; poisoning of water, food; action using weapons of mass destruction.

Today, signs of a terrorist act are the following: 1) the committing of generally dangerous acts or the threat that generate common danger; 2) the public nature of the execution with pretension for wide publicity; 3) deliberate creation of the conditions of fear, tension on the social level which is aimed at intimidating of the whole population or its part; 4) the use of general dangerous violence against some (innocent victims) or property to induce certain behavior of others.

In this way, the term "terrorist act" can be considered on two levels, each of which has described different completeness:

1.Internationally it is defined in the Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism (2001) as:

a) any act that is recognized as criminal offense in one of the treaties listed in the annex to this Convention and how it is defined in such treaty. This is about the following agreements: the

Convention on the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft (The Hague, 16 December 1970); Convention on the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation (Montreal, 23 September 1971); Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against persons who use international protection, including Diplomatic Agents (adopted by the UN General Assembly on 14 December 1973); International Convention against the Taking of Hostages (adopted by the UN General Assembly on 17 December 1979); Convention on the Physical Protection of Nuclear Material (Vienna, 3 March 1980); Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports serving International Civil Aviation, which complements the Convention on the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation (Montreal, February 24, 1988); Convention on the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation (Rome, 10 March 1988); Protocol for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf (Rome, 10 March 1988); International Convention on the Suppression of Terrorist Bombings (adopted by the UN General Assembly on 15 December 1997); International Convention on the Suppression of the Financing of Terrorism (adopted by the UN General Assembly on 9 December 1999);

b) any other act intended to cause the death of any civilian or other person who is not taking an active part in the hostilities in a situation of armed conflict or to cause her grievous bodily injury, and also to inflict significant damage to any material object, as well as organizing, planning such acts, aiding in its perpetration, incitement to it when the purpose of such act, by its nature or context is to intimidate the population, to violate public security or to force authorities/international organization to do any act or to refrain from its committing and prosecution due to the criminal procedure under the national laws of the parties.

Legal support of of counterterrorist activity is one of the most important tasks of a successful counteraction to domestic and international terrorism [4; 12]. The main principles of combating should be the following: the legality, the priority of prevention measures of terrorism, the irreversibility of the punishment for guilty persons, the priority of rights protection of persons who are subjects of danger resulting from terrorist actions, minimal concessions to terrorists and some other. Legislative consolidation of the principles of combating terrorism is very important, because this type of crime can provoke excessive use of brutal state measures, derogation from law, also to undermine confidence in the ability of the state, that cause the opposite effect.

A permanent improvement of appropriate national legislative base should become an essential condition that could prevent the growth of terrorism and make a contribution to a successful fight against it. The first step in this direction was the adoption of the Law of Ukraine “On Fighting Terrorism” [11]. This law defines terrorism as a threat to use the violence, and its application that generate fear in both individuals and in many other people, and it is designed for their intimidation and generation of distrust to public authorities - their ability to counter these criminal acts.

The main purpose of the law is the protection of individual, state and society from terrorism, identifying and eliminating of the causes and conditions that give rise to it. The law defines the legal and organizational fundamentals of combating this dangerous phenomenon, powers and duties of the executive authorities, public associations and organizations, officials and individuals in the fight against terrorism. Also the law defines the procedure for coordination of executive authorities and organizations activity, which are involved in the combating terrorism; guarantees of legal and social protection of citizens due to the participation in the fight against terrorism.

The fight against terrorism requires a comprehensive approach which should include measures of economic and political, social and legal nature. This is a long-term program, implementation of which depends on many factors, but it is not a secret that decisive and effective measures are needed today. Speed of response to constant improvisation of enemy is an important indicator of the state's ability to provide adequate response to aggression. Intelligence and counterintelligence are the state structures with the highest priority which should be able to respond to threats quickly with maximum effectiveness and this is the key to our security.

THE LIST OF REFERENCES

1. Антипенко В. Ф. Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Ф. Антипенко. – К.: Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького, 1997. – 20 с.

2. Допилка С. О. Кримінальна відповідальність за тероризм і піратство на морі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. О. Допилка. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1993. – 20 с.

3. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов. – Х.: Право, 1999. – 269 с.

4. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS N 90): Міжнародний документ: від 27.01.1977 № ETSN90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_331.

5. Ємельянов В. П. Терористичний акт: загальне поняття, відмежування від суміжних злочинів та шляхи вдосконалення складу злочину / В. П. Ємельянов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1. – С. 234 –244.

6. Кошен Огюстен. Малый народ и революция / Кошен Огюстен. – М.: Айрис-Пресс, 2003.

7. Кримінальний кодекс України: Закон: від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

8. Ліпкан В. А. Боротьба з тероризмом: у визначеннях та поняттях / В. А. Ліпкан. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2009. – 164 с.

9. Мілевський О. О. Особливості розслідування злочинів, вчинених у Чорнобильській зоні відчуження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. О. Мілевський. – Ірпінь: НУДПСУ, 2013. – 20 с.

10. Мохончук С. М. Кримінальна відповідальність за тероризм: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. М. Мохончук. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. – 16 с.

11. Про боротьбу з тероризмом: Закон України: від 20.03.2003 № 638–IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 180.

12. Про Концепцію боротьби з тероризмом: Указ Президента України: від 25.04.2013 № 230/2103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2rada.gov.ua.

13. Шафаревич И. Р. Сочинения: в трёх томах. Т. 2 / И. Р. Шафаревич. – М.: Феникс, 1994. – 512 с.

UDC 343.1

T. P. Iatsyk ,
candidate of juridical sciences (Ph.D.), Associate Professor of Department of criminal process and criminalistics,
University of the State Fiscal Service of Ukraine

MEDIA TERRORISM AND CYBERTERRORISM AS PROBLEM OF INFORMATION SOCIETY (CRIMINAL PROCEDURE ASPECT)

У статті розглядаються види інформаційного тероризму. Характеризується значення ЗМІ як одного із механізмів впливу на сучасне суспільство. Окреслюються проблеми та напрями вдосконалення ефективної боротьби із медіа-тероризмом та кібертероризмом.

Ключові слова: *засоби масової інформації, інформаційний тероризм, медіа-тероризм, кібертероризм, інформаційне суспільство, кібератаки.*

В статье рассматриваются виды информационного терроризма. Характеризуется значение СМИ как одного из механизмов влияния на современное общество. Определяются проблемы и направления совершенствования эффективной борьбы с медиа-терроризмом и кибертерроризмом.

Ключевые слова: *средства массовой информации, информационный терроризм, медиа-терроризм, кибертерроризм, информационное общество, кибератаки.*

In the article types of information terrorism are considered. Value of media as one of mechanisms of influence on modern society is characterized. Problems and the directions of enhancement of effective fight against media terrorism and a kibertirorizm are determined.

Keywords: *mass media, information terrorism, media terrorism, kibertirorizm, information society, cyber attacks.*

Transition to methods of electronic control by technological processes gives the grounds for emergence of essentially new type of terrorism – cyber terrorism: intervention in work of components of the telecommunication networks functioning in the environment of computer programs or unauthorized modification of computer data causes disorganization of work of crucial elements of infrastructure of the state and creates danger of death of people, causes approaches of significant property damage or other socially dangerous consequences.

Phenomenon of information terrorism works of both foreign, and domestic scientists are devoted. Among theorists and practitioners, researched information terrorism as means of conducting information war in the conditions of the cross-border globalized processes and development of information cyberspace, it should be noted D. Bell, J. Baudrillard, A. Giddens, M. Castells, A. Toffler, F. Fukuyama, S. Huntington, B. Hoffman, A. Schmid.

Cyberterrorism problems are also considered in scientific works of A.I. Primakin, V.E. Kadylin, Yu.I. Zhukov, E.P. Kozhushko and others.

Let's note that despite a large number of works on this perspective, the matter demands further scientific development, and also consideration of a problem of interference of modern terrorism as integral part of information structure and mass media.

Technical progress develops so promptly that some of his consequences are realized by society too late when for correction of a situation already considerable efforts are required. There is even an opinion that upon transition of some critical point progress begins to work already for extermination of mankind. Such situation has developed, for example, with ecology and, unfortunately, it develops also in the field of information technologies.

Terrorists can block work of the subway; to paralyze work of rail and air transport for the purpose of causing an economic damage to the state; to get into local networks of government institutions (the Ministry of Internal Affairs, financial institutions) for the purpose of change or destruction of information, to block operation of computers, to abduct means and so forth.

Information revolution concerned practically all industries of the national economy, all society. The problem of information security was inseparably linked with all other aspects of safety, in particular, personal security, safety of the state and society. Information weapon which now only appears and develops can become very dangerous. It can selectively work, be applied through cross-border linkages that will make impossible identification of a source of the attack. Therefore information weapon becomes ideal means for terrorists, and information terrorism - threat of existence of the whole states that does a question of information security by important aspect of the homeland and international security.

Implementation of modern information technologies, brought, unfortunately, before emergence of new types of crimes, such as computer crime and computer terrorism – illegal intervention in operation of electronic computers, systems and computer networks, stealing, assignment, a racketing of computer information. Cyber terrorism is a new form of terrorism which for achievement of the terrorist purposes uses computers and electronic networks, modern information technologies. On the mechanism, methods of implementation and concealment computer crimes have certain specifics, are characterized by the high level of latency and low level of solvability of crimes [1].

To reveal and neutralize the virtual terrorist very difficult because of too small quantity of the marks left by them, unlike the real world where traces of deeds remains nevertheless more. This property – anonymity. Neither personal meetings, nor names, nor binding to the specific place. To predict or monitor terrorist attack preparations impracticably.

Rapid growth of quantity of the crimes committed in a cyberspace in proportion to number of users of computer networks (by estimates of the Interpol, growth rates of crime on the wide area network the Internet, are the most bystry on the planet). It once again emphasizes a danger status from information and cyber terrorism.

Information terrorism – merge of physical abuse and criminal use of information systems, and also intended abuse of digital information systems, networks or their components, for the purpose of the help of implementation of terrorist transactions or actions [2, P. 101].

Modern information terrorism is characterized as a set of the information wars and special operations connected with national or transnational criminal structures and intelligence agencies of foreign states. Availability of information technologies considerably increases risks of information terrorism [3, P. 56].

Information terrorism shares on:

1) information and psychological terrorism (control over media for the purpose of distribution of misinformation, rumors, demonstration of power of the terrorist organizations):

a) media terrorism or «media killer» " abuse of information systems, networks and their components for implementation of terrorist actions and shares;

2) information and technical terrorism (causing damage to separate elements and to all to the information circle of the opponent in general: destruction of element base, active suppression of communication lines, artificial resets of nodes of communication, etc.):

a) cyber terrorism – set of the actions including the information attack to computer information, computing systems, the data transmission equipment, other components of information infrastructure which is performed by criminal groups or individuals [4, P. 231].

In case of media terrorism it is told about a kind of information terrorism, is abuse of information systems, networks and their components for implementation of terrorist actions and shares. Media terrorism policy tools printed media, networks of radio and cable mass media, Internet, e-mail, spam to that similar.

Media terrorism represents the special type of terrorist activities allocated by criterion of use of tools (means) of achievement of the purposes by terrorists. K.S. Gerasimenko claims that his essence consists in attempts by the organization of special media campaigns to destabilize society, to create in it the atmosphere of civil disobedience, mistrust of society to actions and intentions of the power and especially – its law enforcement agencies designed to protect public order [5].

Media and the Internet reckon that in correlative interrelations create information resource which is capable to hide the reliable, exact and complete information behind abstract reality with instruments of media terrorism as the most effective. A striking example of use by terrorists of media and the Internet is the manipulation public opinion, distribution misinforming influences on society, discredit of official organs of public administration for the purpose of psychological combing of society and distribution of one-vector information, as a result creates ideology acceptable for terrorists.

According to specialists of counterintelligence services, «terrorists» by e-mail transfer in encrypted form of the instruction, card, scheme, passwords and other important information which disclosure can cause damage to a homeland security of the state [5].

And under the influence of media terrorism the individual isn't capable to be guided independently in unrestricted information space of available data as by media it is presented in the form of tools for designing of doubtful reality today. A task of this reality is not reproduction and distribution of reliable information, but conquest of the personality judgment unusual for it. Thus, today it is impossible to speak about transition of amount of information in its quality. Especially it concerns media and the Internet as they act as object of political impact, which purpose to distort the real situation.

So, it is possible to state that the threat of media terrorism and cyber terrorism is rather complex and urgent problem now, and it will become complicated in process of development and distribution of information technologies [6, S. 15].

Now computer crime of Ukraine is at the level of the USA the beginnings of the 80th years. But rates and development can't but guard. Estimating cyber terrorism threat, it is necessary to consider some features of our country. It is, first, the high potential and professional level of programmers which services even such leaders of the program industry as Microsoft willingly use. Secondly, a

youth capability quickly to master technical innovations of which still yesterday they had no idea. Considering the fact that the computer facilities constantly become cheaper, it is possible to expect that also the number of Internet users will grow in our country. Thirdly, though still weak, but already noticeable economic recovery without fail will cause growth of a computerization and on one-two steps will bring closer us to the countries with the developed infrastructure, will make threat of cyber terrorism quite real.

Summing up, it is necessary to tell that the problem of counteraction to acts of information terrorism is a complex problem. Today problem of counteraction to acts of information terrorism. Therefore the main task for Ukraine – purposeful work on harmonization and enhancement of the legislation in the sphere of information security of the state. Implementation of effective information policy and informing citizens through media (a capability to resist to attempts of manipulation by means of information flows) about the terrorism reasons, negative its influence and trust to the state which will help to construct system on protection of each person [7, . 308].

As the recommendations submitted on counteraction to dangerous tendencies and increase in efficiency of fight against media terrorism and cyber terrorism we offer the following directions of enhancement: 1) the organization of an effective cooperation with foreign states, their law enforcement agencies and special services, and also the international organizations which task includes fight against cyber terrorism and transnational computer crime; 2) creation of the international contact point on assistance in case of response to transnational computer incidents; 3) expansion of a cross-border cooperation in the sphere of a legal assistance in fight against computer crime media terrorism and cyber terrorism; 4) to create programs for overcoming problems of cyber terrorism for forecasting and modeling of crisis situations and development of optimum responses to «cyber attacks»; 5) to create special structures on tracking and neutralization of the hidden cyber threats with involvement to it of specialists of high level; 6) development of reliable system of protection of the vital government institutions with the maximum isolation of the people responsible for separate links of protection; 7) adoption of laws on electronic safety according to the existing international standards and the Convention of the Council of Europe on fight against cybercrime; 8) to add the Criminal code of Ukraine with concepts of all types of information terrorism and to establish specific measures of responsibility for them.

THE LIST OF REFERENCES

1. Травников Ю. Преступления в Паутине: Границы без замков [Электронный ресурс] / Ю. Травников. – Режим доступа: http://www.pl-computers.ru/article.cfm?Id=742&Page=3.

2. Jerrold M. From Car Bombs to Logic Bombs: The Growing Threat from Information Terrorism / M. Jerrold // NATO Library at: TERRORISM_AND_POLITICAL_VIOLENCE, vol. 12, no. 2, Summer 2000, P. 97–122.

3. Яцик Т. П. Особливості інформаційного тероризму як одного із способів інформаційної війни / Т. П. Яцик // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – № 2 (65) – С. 55–60.

4. Бойченко О. В. Медіа-тероризм: особливості сучасних ознак інформаційній безпеці / О. В. Бойченко // Друга міжнародна наук.-практ. конф. [«Інтегровані інтелектуальні робототехнічні комплекси (ПРТК-2009)»], (25–28 травня 2009 р.). – К.: НАУ, 2009. – С. 230–232.

5. Герасименко К. С. Сучасні ознаки загроз «інформаційного тероризму» [Електронний ресурс] / К. С. Герасименко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 162–166. – Режим доступу : file:///C:/Users/User/Downloads/FP_index.htm_ 2009_3_26%20(12).pdf.

6. Катренко А. Особливості інформаційної безпеки за міжнародними стандартами / А. Катренко // Альманах економічної безпеки. – 1999. – № 2. – С. 15–17.

7. Yatsyk T. P. Information terrorism as threat of national and international safety / T. P. Yatsyk, Z. A. Gasimov // 2-nd International Academic Congress «Fundamental and Applied Studies in America, Europe, Asia and Africa». – New York, USA. – 27 September 2014. – P. 306–309.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.2/.7

В. П. Бахін,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Європейського університету,
П. В. Цимбал,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України

ЧИ ПОТРІБНИЙ УКРАЇНІ МОРАТОРІЙ НА СМЕРТНУ КАРУ ЗА УМИСНІ ВБИВСТВА

Досліджено питання доцільності відновлення в Україні інституту смертної кари за вчинення умисних вбивств. Звернено увагу на підхід до вирішення цього питання у ряді зарубіжних країн. Обґрунтовано можливість передбачення покарання у вигляді смертної кари за вчинення особою втретє умисного вбивства.

Ключові слова: *смертна кара, мораторій, умисне вбивство, засуджений.*

Исследован вопрос целесообразности восстановления в Украине института смертной казни за совершение умышленных убийств. Обращено внимание на подход к решению данного вопроса в ряде зарубежных стран. Обоснована возможность предсказания наказания в виде смертной казни за совершение лицом третий раз умышленного убийства.

Ключевые слова: *смертная казнь, мораторий, умышленное убийство, осужденный.*

The question of expediency recovery in Ukraine institute the death penalty for premeditated murder. Attention is paid to the approach to resolving this issue in a number of foreign countries. The possibility predictions sentence of death for committing murder third person.

Keywords: *death penalty, moratorium, murder, condemned.*

Коли б А. Чикатило був страчений за першу дівчинку, зґвалтовану та вбиту, то п'ятдесят одна його жертва залишилися б живі.

Смертна кара – винятковий, але необхідний захід кримінального покарання в нинішніх умовах життя нашого суспільства, тому мораторій на її застосування слід скасувати. У нашій країні повинна бути відновлена справедливість, якщо хочемо жити в нормальній, безпечній для життя державі, а не в хаосі і «беззаконні». Аналогічну думку мають і інші вчені [1, с. 105].

До початку 90-х років минулого століття вбивства в нашій країні відбувалися переважно на побутовому ґрунті (особиста неприязнь, хуліганські мотиви, ревнощі тощо) і не набули великого поширення. У колишньому Радянському Союзі під впливом революційної ейфорії смертну кару скасовували тричі. Але з огляду на історичні події і об'єктивні обставини знову відновляли.

Сучасна злочинність характеризується не тільки збільшенням кількості злочинів, але і вдосконаленням їхніх способів вчинення жорстокістю, звіриним ставленням до потерпілих, особливо при здійсненні вбивств, зґвалтувань, грабежів та вчинення тілесних ушкоджень [2].

Сьогодні, на превеликий жаль, слід зазначити, що злочинність у нашій країні набула організованої форми. З'явилися злочинні організації, які розділили регіони на сфери впливу. Основна риса сучасної організованої злочинності – прагнення до фізичного усунення комерційних і політичних конкурентів, авторитетів конкуруючих злочинних організацій та всіх, хто перешкоджає досягненню матеріальної вигоди. На жаль, стали непоодинокі та набули поширення і вбивства на замовлення.

Причини зростання рівня злочинності визначалися: незадоволенням низьким рівнем життя; прагненням до збагачення (наприклад, заволодіння квартирами як своїх родичів, так і сторонніх людей); значним відсотком рецидиву; недосконалістю законодавства; прогалинами в діяльності слідчих, прокурорів і суддів (зокрема, наявність непоодиноких фактів хабарництва) тощо.

Збереження смертної кари зумовлена необхідністю протидії тяжким злочинам, а також їхньою профілактикою. Насправді, це досить стримуючий фактор щодо скоєння вбивств.

Противники смертної кари висувають аргумент, що грубе і жорстоке ставлення до злочинців гальмує моральний прогрес суспільства. При цьому вони стверджують, що застосовувати до особливо небезпечних злочинців смертну кару можуть лише цивілізовані держави з високим рівнем моральності суспільства і свідомості.

Однією з таких держав вони вважають США, але при цьому чомусь не обурюються тим, що в цій високорозвиненій країні можна стратити вагітну жінку, а в нашій країні розстріляти негідника, який позбавив життя багатьох людей, – не гуманно.

За часів правління президента Б. Клінтона боротьба зі злочинністю (заборона на продаж і зберігання 19 видів наступальної зброї, поширення смертної кари за 50 видами федеральних злочинів щодо особливо небезпечних злочинців: терористів, професіоналів, членів організованих злочинних угруповань, патологічно-агресивних і ситуативно-корисливих людей, сексуальних маніяків) поєднувалася з добре продуманою соціальною профілактикою. На боротьбу зі злочинністю та її попередження було виділено 30,2 млрд дол. Унаслідок цього рівень злочинності знизився (за вісім років) на 22 % [3, с. 244].

Ще в 70–80-х роках минулого століття США відмовилися від ідеї реабілітації ув'язнених, оскільки «... переважна більшість правопорушників знову проходять через «двері системи судочинства, які обертаються» [4, с. 179].

Сьогодні багато злочинці не відбувають тривалих термінів ув'язнення, на жаль, вони занадто рано «з'являються на наших вулицях» і досить швидко відновлюють свою злочинну діяльність. Відомі випадки, коли через кілька годин після звільнення злочинець вчиняє новий злочин звичним для нього способом [5].

У діяльності правосуддя трапляються крайності: з одного боку, суд виносить величезну кількість «м'яких вироків» (наприклад, засудження «до семи років позбавлення волі умовно»?!), а з іншого – засуджує помилково або призначає міру покарання, яка не відповідає тяжкості вчиненого злочину. Усім відомі кримінальні справи Ткача, Чикатило і Міхасевіча, за які були засуджені і страчені безневинні люди. Або, наприклад, зіставлення двох кримінальних справ за дорожньо-транспортними подіями: а) водій, унаслідок невмілого управління, смертельно травмував пішохода і був засуджений до шести років позбавлення волі; б) п'яний водій збив на смерть працівника міліції, який намагався зупинити автомобіль, що рухався у натовп громадян на автобусній зупинці, – засуджений до чотирьох років позбавлення волі. Хіба можна порівнювати такі вироки? [7]. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне проводити аналітичне зіставлення результатів роботи суддів за аналогічні кримінальні справи – за одні й ті ж злочини і подібність їхнього змісту. Необхідно, щоб це здійснювала спеціальна комісія або така робота проводилася як дисертаційне дослідження з подальшим наданням її результатів відповідним інстанціям. Ця робота повинна бути здійснена щодо завершених та припинених кримінальних проваджень, що сприятиме виявленню помилок і зловживань.

У Німеччині жінка вбила своїх 9 дітей, яка раніше не викликала ні в кого будь-яких підозр. На жаль, такі випадки трапляються і в нашій країні. Так, нещодавно в Дніпропетровській та Запорізькій областях троє 19-річних молодиків з благополучних сімей вбили 19 людей не для збагачення, а заради полювання і забави. Виникає питання: чи можуть залишатися такі нелюди-вбивці живими, якщо вони позбавляють життя багатьох людей зазвичай з жорстоким знущанням? [8].

Відстоюючи право на життя вбивць, деякі вчені оперують конституційним положенням про те, що людське життя – найбільша цінність. «Проголошення реального життя конкретної людини, – зазначає О. Т. Шевченко, – є найвищою соціальною цінністю, це і є універсальний ціннісний еталон оцінки смертної кари» [9]. А як же цінність життя того, кого по-звірячому вбили злочинці?

Важливим аргументом у дискусії щодо питання про смертну кару є Біблія, де в Старому Завіті зазначається: «Хто вдарить людину, і вона вмре, той буде підданим смерті».

Дискусія прихильників і противників скасування смертної кари, підкреслює професор В. Є. Квашас, нагадує розмову двох глухих: одні кажуть про жахи очікування кари, а інші – про горе родичів жертви вбивства.

Так, слід пам'ятати найвищу соціальну цінність життя кожної конкретної людини (зокрема, вбивці), але не забувати про тих, хто неодноразово вбиває людей, які перетворюються в знаряддя знищення людей.

Під час опитування більшість населення висловилася за посилення і більш суворі заходи щодо боротьби зі злочинцями, перш за все з вбивцями.

Так, ще у 2008 р. переважна більшість опитаних британців (95 % зі 100 тисяч респондентів) висловилися за відновлення смертної кари за вчинені вбивства [10, 31–32].

У зв'язку з цим досить негативно ставляться до меморандуму про смертну кару не тільки громадяни, але й окремі вчені і політики [11; 12; 13].

У багатьох країнах скасовано смертну кару, але є і такі, де вона діє, – Китай, окремі штати США, Японія. Крім того, близько ста країн залишають смертну кару в законодавстві і застосовують її на практиці. Сьогодні КНР утримує лідерство серед країни, на неї припадає 70 % у світі, коли застосовується смертна кара.

Суперечки з цього питання триватимуть ще довго, але є компромісний варіант, який, на нашу думку, слід запропонувати [3, с. 244; 14].

При скоєнні навмисного вбивства вперше кримінальна відповідальність повинна кваліфікуватися за чинним кримінальним законом. Після звільнення від покарання при скоєнні повторного вбивства винятковою мірою покарання має бути позбавлення волі довічно. Якщо вбивство вчинене втретє (при втечах, у місцях позбавлення волі тощо), то мірою покарання для особи повинна бути тільки смертна кара. Можливо, це буде аргументом для «порадників» з Ради Європи?

Чому ми пропонуємо введення смертної кари після третього вбивства? У судовій практиці відомі випадки, коли помилково позбавили життя невинуватих осіб. Можливо, іноді допуститися помилки і повторно (досить рідко), але тричі щодо однієї і тієї самої людини помилитися практично неможливо. Таким чином, можна домогтися виключення із судової практики випадкових помилок.

Участь присяжних у розгляді складних кримінальних правопорушень вважають фактором, який зводить до мінімуму допущення таких помилок, однак в історії відомо багато кримінальних справ, коли засідателі виправдовують невиправних злочинців [15].

Безумовно, є необхідність очищення суспільства від злочинців. Тому слід не тільки відродити смертну кару за скоєння вбивства втретє, але і посилити покарання за неодноразове вчинення особливо небезпечних кримінальних правопорушень [16].

Більшість вчених стверджують, що застосування заходів покарання не зупиняє від вчинення кримінальних правопорушень, але, по-перше, деяких все-таки зупинить, по-друге, більш тривале відбування покарань попередить вчинення нових кримінальних правопорушень і зробить неможливим вбивство багатьох потенційних потерпілих: наприклад, малолітніх дівчаток від здійснення щодо них зґвалтування і вбивства.

На нашу думку, правильно зазначає Р. С. Нагорний, що смерть засудженого за навмисне вбивство надає стовідсоткову гарантію, що він надалі не вчинить подібний злочин [17].

З цього приводу С. В. Бородін зауважує, що ніхто не знає, скільки було б скоєно вбивств з обтяжуючими обставинами, якби не була введена смертна кара. Але ніхто не наводить даних про те, скільки повторно та втретє скоювали вбивства достроково звільнені особи, які раніше відбували покарання за подібні злочини [15].

Вчені дискутують про смертну кару. Одні наводять цифри того, що її введення (або, навпаки, скасування) не впливає на кількість скоєних вбивств (та в цілому злочинів), інші наводять приклади про зворотне [18; 19]. Але ці цифри не можуть бути аргументом для обох сторін суперечників, оскільки рівень злочинності, зокрема кількість вбивств, залежить від багатьох чинників: соціальних, політичних, духовних, економічних тощо.

Генеральний Секретар Ради Європи Вальтер Швіммеро зазначив, що найбільш близьким його серцю є скасування смертної кари. А яке його ставлення до жертви та її родичів і близьких? [7]. Його послідовник П. Ходжкинсон пише: «Право і потреби потерпілих не можна задовольняти, відмовляючи в гуманному, ефективному та адекватному ставленні до злочинців»[20].

Очевидно, їхні прихильники лише радять: «Матері, у якої вбили дитину, можна щиро поспівчувати» [13]. І все?! Ми маємо бажання зустріти державного діяча, вченого, який би поділяв думку про скасування смертної кари, у якого вбили родича.

Нелюдською, на нашу думку, є заява про те, що заміна смертної кари позбавленням волі забезпечить певним чином відшкодування близьким убитого за рахунок праці вбивці в період відбування такого покарання. Не слід забувати і про те, що родичі-платники податків убитого, платитимуть податки, частина від яких буде витрачена на утримання в місцях позбавлення волі таких вбивць.

Засуджені на довічне ув'язнення вбивають один одного, вчиняють інші злочини. У зв'язку з цим з'являється правомірне запитання: знову судити такі особи і знову засуджувати їх до довічного позбавлення волі? [21; 22, с. 122].

Випадки самосуду, що сьогодні мають місце, є запереченням доцільності заміни страти довічним ув'язненням і свідчить про недовіру правосуддю [23].

У 1993 р. у м. Ахалкалакі (Грузія) була зґвалтована і убита 9-річна дівчинка зі слідами насильства на тілі. Вбивцю, 16-річного підлітка, швидко знайшли. Згідно із законом смерть йому не загрожувала, оскільки смертну кару на той час у Грузії скасували. Юрба жителів міста, що зібралася, оточила будівлю поліції, де утримувався вбивця. Натовп погрожував знести будівлю, якщо не видадуть злочинця «в руки народу», багато з яких були озброєні автоматами. Розігнати натовп не вдалося, і поліція видала вбивцю населенню. Після цього громадяни піддали вбивцю тортурам, а потім спалили його на вогнищі [24, 266–267].

То, мабуть, було справедливо і законно, якби парламент країни в той час оперативно законодавчо запровадив смертну кару за вбивство, поєднане з зґвалтуванням, і цим поклав край беззаконню. Безперечно, недосконалий судовий процес краще будь-якого самосуду.

Довічне ув'язнення деякі вчені називають «похованням заживо» або «сухою гільйотиною». Це, дійсно, знущання над людиною, яку позбавили будь-яких перспектив. Про це чомусь не говорять прихильники скасування смертної кари. Тому, напевно, не випадково 60 % опитаних засуджених висловилися за збереження смертної кари [13]. Часто відбуваючи покарання, засуджені до довічного позбавлення волі пишуть звернення з проханням скасувати помилування і привести вирок до виконання [25, 19].

Підтвердження цього є дослідження А. Бойкова, який зазначає, що набули популярності чималі випадки самогубств через небажання засуджених нудиться все життя в камері, чекаючи природної смерті, тобто довічне позбавлення волі є «стратою в розстрочку».

Одні автори вважають, що довічне позбавлення волі і позбавлення волі на тривалі терміни є більш гуманними заходами кримінального покарання, ніж смертна кара, інші вважають, що смертна кара більш гуманна, ніж довічне позбавлення волі і позбавлення волі на тривалі терміни. Треті аргументують свою точку зору тим, що позбавлення волі на тривалі терміни є, по суті, постійними тортурами [26, 24].

Відбуваючи тривалі терміни позбавлення волі, засуджені не стільки виправляються, скільки деградують, а при довічному позбавленні волі питання про виправлення взагалі втрачає сенс [20, 24].

Серед прихильників скасування смертної кари є і такий дивний аргумент, що смертна кара – це «неефективне покарання» [27]. Чи коректно так про це стверджувати? Але чи етично стверджувати, що «страта злочинця – це, по суті, прояв неповаги до жертви»?

З огляду на це, дослідники зазначають, що «...смертна кара заперечує невідчужуване право на життя, роблячи злочинця тільки об'єктом кримінально-правового впливу з боку держави» [28]. А щодо потерпілого – держава не впливає?

«Де ж межа, – пише В. Д. Брянцев, – коли гуманізм перетворюється в лібералізм при призначенні покарання, яке сприяє зростанню рівня злочинності» [29].

Не можна змішувати демократію із вседозволеністю і виявляти гуманізм тільки до вбивць, забуваючи про вбитих і їхніх близьких, зневажаючи справедливість [1, с. 103].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубев Н. А. К вопросу о смертной казни / Н. А. Голубев // Состояние и перспективы борьбы с преступностью в Приволжском федеральном округе (анализ оперативной обстановки: методология – методика – результаты): науч.-практ. сб. – Вып. 2. – Н.-Новгород, 2005.

2. Романов В. В. Защита прав жертв преступлений в уголовном процессе по делам о тяжких и особо тяжких насильственных, корыстно-насильственных и корыстных преступлениях с учетом положений современной криминальной виктимологии / В. В. Романов, О. О. Топорикова // Вопр. криминологии, криминалистики и судебной экспертизы: сб. науч. тр. – Минск, 2005.

3. Стойко Н. Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем: монография / Н. Г. Стойко. – СПб.: Изд. Дом СПб. гос. ун-та, Изд-во юрид. ф-та СПб. гос. ун-та, 2006.

4. Янина Я. Ю. Компромиссные модели разрешения конфликтов уголовного судопроизводства: анализ зарубежного опыта и возможности его применения в России / Я. Ю. Янина // Уголовный процесс и криминалистика: современные проблемы и пути их решения: сб. ст. / под ред. Т. С. Волчецкой. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2006.

5. Применение метода «модус операнди» в следственной работе // Борьба с преступностью за рубежом: ежемесячный информ. бюл. – 1999. – № 4.

6. Скобликов П. А. Актуальные проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью в современной России / П. А. Скобликов. – М.: Норма, 2007.

7. Смертная казнь под прицелом. Совет Европы и смертная казнь. Директорат по правам человека. Совет Европы. – Донецк, 2001.

8. Убийства были похожи на забавы и охоту // Факты. – 2007. – 25 июля.

9. Шевченко О. Т. Нужна ли Украине смертная казнь? / О. Т. Шевченко. – Харьков: Фолио, 1997.

10. Сауляк О. Нужна ли России смертная казнь? / О. Сауляк // Законность. – 2009. – № 9 (899).

11. Конституционная защита граждан от преступных посягательств, реализуемая нормами уголовного и уголовно-процессуального законодательства // Государство и право. – 2004. – № 10.

12. Данъшин І. М. До питання про тимчасове збереження смертної кари в кримінальному законодавстві України / І. М. Данъшин // Вісн. Акад. правових наук України. – Х., 1996. – № 6.

13. Маркин А. В. Стратегия сдерживания преступности / А. В. Маркин, В. В. Яковлев // Вест. Моск. ун-та МВД России. – 2006. – № 1.

14. Квашис В. Преступность в США: реальность позитивных изменений или «временное исключение»? / В. Квашис // Уголовное право. – 2005. – № 5.

15. Бородин С. В. Еще раз о смертной казни за убийство / С. В. Бородин // Государство и право. – 2001. – № 4.

16. Давыдов А. Неоднократность преступлений и ее уголовно-правовое значение / А. Давыдов, В. Малков // Рос. юстиция. – 2000. – № 1.

17. Нагорный Р. С. Смертная казнь: превентивная роль. Ужесточение наказания против неотвратимости наказания / Р. С. Нагорный // Рос. следователь. – 2006. – № 2.

18. Арутюнов Л. С. Высшая мера наказания в Российской Федерации: современное состояние и перспективы развития: автореф. дис. на соис. науч. степени канд. юрид. наук / Л. С. Арутюнов. – Ставрополь, 2001.

19. Дементьев С. И. Четверть века в лагерях и колониях Советского Союза: правда и вымысел / С. И. Дементьев. – Краснодар, 2002.

20. Ходжкинсон П. Высшая мера наказания: уважение прав жертв преступлений / П. Ходжкинсон // Пожизненное заключение. Международные стандарты и практика в Украине и за рубежом / сост. А. П. Букалов. – Донецк, 2001.

21. Караганова Б. Г. Лишение свободы и смертная казнь в санкциях статей УК РФ / Б. Г. Караганова // Государство и право. – 2003. – № 11.

22. Торкунов М. О необходимости смертной казни в УК РФ / М. Торкунов // Уголовное право. – 2005. – № 3.

23. Нагорный Р. С. Смертная казнь: принципы гуманизма и справедливости / Р. С. Нагорный // Рос. следователь. – 2006. – № 3.

24. Раззаков Ф. И. Бандиты времен капитализма (Хроника российской преступности 1992–1995) / Ф. И. Раззаков. – М.: ЭКСМО, 1997.

25. Волкова Т. Пожизненная альтернатива: уместна ли гуманность / Т. Волкова // Уголовное право. – 2003. – № 3.

26. Греков М. Может ли кассационная инстанция заменить смертную казнь на пожизненное лишение свободы? / М. Греков, А. Дзигарь // Законность. – 2001. – № 4.

27. Нагорный Р. С. Смертная казнь или пожизненное лишение свободы: за и против / Р. С. Нагорный // Рос. следователь. – 2006. – № 4.

28. Лепешкина О. Наказание в виде смертной казни / О. Лепешкина // Уголовное право. – 2005. – № 3.

29. Бринцев В. Д. Мозаика «великой» судебно-правовой реформы Украины (видение судьи или взгляд изнутри) / В. Д. Бринцев. – Харьков: Ксилом, 2001.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.985

О. М. Іщенко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

ДО ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджується питання протидії економічній злочинності. Особлива увага приділяється державній політиці протидії економічній злочинності. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють питання протидії економічній злочинності, та систему органів, які наділені повноваженнями щодо протидії цьому виду злочинів.

Ключові слова: *економічна злочинність, концепція протидії економічній злочинності, податкова міліція.*

В статье исследуется вопрос противодействия экономической преступности. Особое внимание уделяется государственной политике противодействия экономической преступности. Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие вопросы противодействия экономической преступности, и систему органов, которые наделены полномочиями по противодействию данному виду преступлений.

Ключевые слова: *экономическая преступность, концепция противодействия экономической преступности, налоговая милиция.*

The issue of counter economic crime is examined the article. Special attention is paid to the public policy of counter economic crime. The legislation that regulates the issue of countering economic crime and the system of bodies that have the power to counter this type of crime are analyzed.

Keywords: *economic crime, the concept of combating economic crime, tax police.*

Соціальні та економічні зміни, що відбуваються в нашій державі, призводять до зростання економічної злочинності та її окремих видів. Негативними наслідками цього явища є погіршення соціально-економічного становища країни, затримка розвитку ринкових відносин та економічної конкуренції, підрив основ економічної безпеки, а отже, і загроза національній безпеці, погіршення зовнішнього іміджу держави, соціальна нестабільність суспільства. Саме тому питання протидії економічній злочинності набуває особливої актуальності.

Метою статті є аналіз правових основ протидії економічній злочинності.

Економічна злочинність була предметом дослідження таких науковців: Н. Ф. Кузнєцової, А. І. Долгова, Є. Л. Стрельцова, В. М. Попович та інших.

Серед науковців існує велика кількість різноманітних підходів до визначення поняття економічна злочинність. Так, А. І. Долгова визначає економічну злочинність як «сукупність корисливих злочинів проти власності, які вчиняються у сфері господарської діяльності, посягають на встановлений порядок управління економічними процесами і економічні права громадян з боку осіб, які виконують певні функції в системі економічних відносин» [3].

На думку Є. Л. Стрельцова, економічні злочини включають протиправні діяння, спрямовані на порушення відносин власності та існуючого порядку здійснення господарської діяльності [9, с. 112]. В. М. Попович під економічною злочинністю розуміє сукупність економічних злочинів, вчинених у сфері цивільного обігу речей прав дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-господарських інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень [7].

На нашу думку, варто виділити такі сутнісні ознаки економічної злочинності:

– складається із кримінально караних діянь;

– об'єктом посягання є економічні відносини;

– наслідки у вигляді матеріальних збитків державі, суспільству чи окремим громадянам;

– висока латентність економічних злочинів;

– пов'язана з використанням службового становища, оскільки вчиняються особами, які виконують певні функції у сфері виробництва і послуг, а також особами, пов'язаними із регулюванням цієї діяльності та контролем за нею;

– характеризується корисливим мотивом.

З урахуванням спеціального суб'єкта та спеціального об'єкта, а саме: підприємств, установ, організацій, які віднесені до пріоритетних напрямів економіки, – В. П. Корж поділяє злочини економічної спрямованості на три групи.

Перша група включає злочини у сфері власності, які вчиняються керівниками підприємств, структурних підрозділів, матеріально відповідальними особами або особами, які виконують повноваження матеріально-технічного чи виробничого характеру, приватними підприємцями та співвласниками, іншими особами у складі злочинної або організованої групи при здійсненні виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ та послуг на підприємствах, в установах, організаціях пріоритетних напрямів економіки.

До другої групи належать злочини у сфері фінансово-економічних відносин, які вчиняються службовими особами фінансових, банківських установ, підприємств, приватними підприємцями, фермерами, іншими суб'єктами господарювання, корумпованими державними службовцями у складі групи або організованої групи, при здійсненні виробничої, посередницької, фінансової, банківської, інвестиційної, страхової діяльності на підприємства, в установах, організаціях пріоритетних напрямів економіки.

Третя група включає злочини у сфері службової діяльності, вчинені службовими особами при здійсненні управлінського, фінансового, бухгалтерського, податкового контролю на підприємствах, в установах, організаціях пріоритетних напрямів економіки у сфері виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних благ та послуг, фінансування, кредитування, інвестування, страхування тощо [4, с. 48].

Економічна злочинність є явищем динамічним, розвивається й набирає нових форм і проявів. На нашу думку, ефективна протидія економічній злочинності повинна включати: по-перше, ефективну державну політику у сфері протидії економічній злочинності; по-друге,

сформовану нормативно-правову базу протидії економічній злочинності; по-третє, систему спеціальних органів у сфері боротьби з економічною злочинністю. Розглянемо детальніше ці складові.

Результат протидії економічній злочинності багато в чому залежить від стратегічного планування та розробки комплексу дієвих заходів, спрямованих на ліквідацію детермінантів цього явища. На сучасному етапі розвитку України активно проводиться реформаторська кримінологічна політика, яка гармонічно поєднує соціально-економічну політику країни, її культурні традиції, політичний режим, панівну ідеологію, ресурсні можливості та ін. [1, с. 166–175]. Підтвердженням того, що кримінологічна політика відбулася як складова частина державної політики у сфері запобігання злочинності, є Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р. Однак, на жаль, конкретних заходів, які допомогли б протидіяти економічній злочинності в Концепції не названо.

Ми вважаємо, що на законодавчому рівні потребує розробки та схвалення Концепція боротьби з економічною злочинністю. Її основними тезами потрібно визначити:

– створення умов для розвитку економічної системи та безпечного її функціонування;

– виявлення механізмів вчинення економічних злочинів та розробка заходів, пріоритетів і напрямів боротьби з цим видом злочинів;

– розробка законодавчих основ боротьби з економічною злочинністю та досягнення сумісності з відповідними стандартами ЄС;

– залучення потенціалу наукових установ та впровадження результатів наукових досліджень у сфері протидії економічній злочинності.

Зауважимо, що на розгляд Верховної Ради України було подано законопроект «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю», розроблений Кабінетом Міністрів України, де було визначено правові основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями, функціонування системи державних органів, метою якої є забезпечення економічної безпеки України і захист її фінансового потенціалу [8]. Основними напрямами запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями у цьому законопроекті визначено:

1) нейтралізацію негативних соціальних процесів і явищ, що породжують економічні правопорушення та сприяють їм;

2) усунення умов та попередження розкрадання бюджетних коштів;

3) запобігання, виявлення та припинення економічних правопорушень;

4) попередження виникненню організованих злочинних угруповань у сфері економічної злочинності та боротьба з ними, запобігання нанесенню економічної шкоди людині, суспільству, державі;

5) забезпечення відшкодування економічної шкоди фізичним та юридичним особам, державі;

6) протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

7) здійснення комплексу заходів щодо запобігання незаконному виведенню коштів за кордон.

Автори законопроекту визнають необхідність проведення єдиної державної стратегії і тактики боротьби зі злочинами у сфері економіки та наголошують на необхідності створення

центрального органу виконавчої влади, що формує і реалізує державну політику у сфері запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями.

Зауважимо, що нормативно-правова база боротьби з економічною злочинністю включає численні нормативно-правові акти. Так, основні принципи економічної системи України закріплені в Конституції України, відповідно до норм якої в Україні визнаються та захищаються усі форми власності, гарантується вільне підприємництво та підтримка конкуренції. У свою чергу, Кримінальний кодекс України є основою правового забезпечення запобігання економічним злочинам, оскільки встановлює відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності,

Крім того, окремі норми, що стосуються боротьби з економічною злочинністю, містять Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України. До законів у сфері протидії економічній злочинності варто віднести закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про засади запобігання і протидії корупції».

Недоліками нормативно-правового регулювання боротьби з економічною злочинністю є відсутність єдиного загальновизнаного поняття економічної злочинності, що призводить до різного його трактування у законодавчих актах і, відповідно, ускладнює практику застосування законів.

Важливим елементом протидії економічній злочинності є система органів у сфері боротьби з економічною злочинністю. Нині повноваженнями щодо боротьби з економічною злочинністю наділені численні правоохоронні органи, зокрема органи внутрішніх справ, Служба безпеки України, прокуратура, податкова міліція головних управлінь Державної фіскальної служби України, органи митниці ДФС України, Головне слідче управління фінансових розслідувань Державної фіскальної служби України, Національне антикорупційне бюро України.

Так, у системі органів внутрішніх справ діє Департамент захисту економіки Національної поліції України, що є міжрегіональним територіальним органом у складі кримінальної поліції Національної поліції України та, згідно із законодавством України, здійснює оперативно-розшукову діяльність. Відповідно до наказу Національної поліції України від 07.11.2015 № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» Департамент захисту економіки бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права виявлення запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, зокрема вчинених суспільно-небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в держані та в окремих її регіонах, боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування, протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією [6].

Крім того, Департамент захисту економіки з метою виконання покладених завдань здійснює такі функції у сфері протидії організованій злочинності: аналізує стан економічної злочинності та чинники, що її обумовлюють, прогнозує криміногенну ситуацію в соціально-економічній сфері держави та окремих її регіонах, аналізує ефективність використання сил засобів та оперативно-пошукових обліків у боротьбі зі злочинністю, визначає основні напрями і тактику оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з виявленням злочинів у сфері економіки, вживає

заходи з протидії злочинам в органах державної влади проти власності, у сфері інтелектуальної власності, пов'язаним з фальшивомонетництвом, а також із забезпечення відшкодування завданих зазначеними злочинами збитків, протидіє кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, земельних відносин і використання державного майна, запобігання незаконному використанню надр та інших природних ресурсів, легалізації відмиванню доходів, одержаних незаконним шляхом, вживає заходи щодо захисту бюджетних коштів від злочинних посягань, забезпечення правомірності застосування процедур закупівлі товарів, робіт і послуг та цільового використання бюджетних коштів тощо.

Також повноваженнями в боротьбі з економічною злочинністю наділена податкова міліція. Податкова міліція складається із спеціальних підрозділів по боротьбі з податковими правопорушеннями, що діють у складі відповідних органів державної податкової служби, і здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, виконує оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну та охоронну функції. Завданнями податкової міліції є:

– запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у сфері оподаткування і бюджетній сфері, їх розкриття, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення;

– розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні й інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері;

– запобігання і протидія корупції у контролюючих органах та виявлення її фактів;

– забезпечення безпеки діяльності працівників контролюючих органів, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Ще одним органом, наділеним повноваженнями у сфері протидії економічній злочинності, є Національне антикорупційне бюро України. Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [2].

Зауважимо, що протягом тривалого часу серед науковців та практиків точаться дискусії щодо доцільності існування податкової міліції. Тези противників існування податкової міліції зводяться до таких аргументів:

податкові правопорушення становлять лише частину економічної злочинності;

правоохоронні функції щодо протидії злочинності в зарубіжних країнах інтегровані або в структуру міністерства внутрішніх справ або в структуру міністерства фінансів, у нашому ж випадку органи протидії економічній злочинності роздроблені, мають різні підпорядкування та їхні повноваження дублюються;

податкова міліція часто використовується як засіб фіскального тиску на платників податків.

Прихильники існування податкової міліції зазначають, що робота податкової міліції не лише істотно поліпшує протидію економічній злочинності у сфері оподаткування, а й значно сприяє формуванню дохідної частини бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів.

Аналіз чинного законодавства та практики, яка склалася, свідчить, що функції з протидії економічній злочинності невиправдано розпорошені за різними відомствами і часто дублюються.

У результаті проведеного дослідження, ми прийшли до висновку, що з метою покращення умов протидії економічній злочинності необхідно, по-перше, розробити Концепцію протидії економічній злочинності; по-друге, удосконалювати законодавство щодо протидії економічній злочинності, зокрема уніфікувати поняття; по-третє, оптимізувати структуру та чисельність органів, які ведуть боротьбу з економічною злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації / В. В. Голіна // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 166–176.

2. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України: від 14.10.2014 № 1698-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.

3. Карпович О. Г. Экономическая преступность в России. Теория и практика противодействия / О. Г. Карпович. – М.: Юнити-Дана, 2013. – 220 с.

4. Корж В. П. Криміналістичний аналіз економічних злочинів, що вчиняються в умовах ринкового господарювання / В. П. Корж // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 46–54.

5. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. Курс лекцій : навч. посібник / С. Й. Кравчук. – К. : Кондор, 2009. – 282 с.

6. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України: Наказ Національної поліції України: від 07.11.2015 № 81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/830-2015-%D0%BF

7. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.

8. Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю: проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fortetsya.org.ua/projects/other-projects/8408—l-r-.

9. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в Украине : курс лекций / Е. Л. Стрельцов. – Одесса : АО БАХВА, 1997. – 572 с.

УДК 343.1

С. М. Костира,
аспірант
ПВНЗ «Європейський університет»

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті визначено і досліджено короткий розвиток кримінального законодавства за злочини проти правосуддя.

Ключові слова: *службова особа, кримінально-правова характеристика, злочини у сфері правосуддя, елементи кримінально-правової характеристики.*

В статье определено и исследовано короткое развитие уголовного законодательства за преступления против правосудия.

Ключевые слова: *должностное лицо, уголовно-правовая характеристика, преступления в сфере правосудия, элементы уголовно-правовой характеристики.*

The article identified and analyzed the development of criminal law for crimes against justice.

Keywords: *official, criminal and legal characteristic, crimes in the sphere of justice, the elements of the criminal law characteristics.*

Актуальність обраної тематики обумовлюється прагненням створити справедливе правосуддя, яким характеризується весь процес розвитку суспільства. Досягнення цієї мети можливе лише за ефективної протидії скоєння злочинних посягань на правосуддя. Ефективна протидія можлива лише при ретельному аналізі та дослідженні засобів, методів і способів охорони правосуддя на різних етапах історичного розвитку кримінального законодавства.

У цій статті проведено ретроспективний аналіз історико-архівних джерел, в яких висвітлювалися проблеми встановлення відповідальності за вчинення злочинів проти правосуддя. Ряд питань з цієї проблематики досліджувались у роботах вітчизняних учених і дослідників національних наукових шкіл країн СНД (Ю. В. Александров, М. І. Ануфрієв, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, В. І. Борисов, Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, І. Г. Богатирьов, В. М. Бурдін, О. О. Вакулик, А. В. Воронцов, А. В. Галахова, М. Н. Голоднюк, В. В. Голіна, В. О. Глушков, Н. О. Гуторова, С. А. Денисов, Т. М. Добровольський, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, О. М. Ігнатов, О. Г. Кальман, В. Ф. Кириченко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, М. І. Колос, М. В. Косюта, Ю. І. Кулєшов, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвак, Л. В. Лобанова, В. Т. Маляренко, О. А. Мартиненко, П. С. Матишевський, О. І. Медведько, М. І. Мельник, В. О. Мисливий, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Ю. В. Орел, В. І. Осадчий, Л. М. Палюх, М. І. Панов, І. О. Плужнік, В. П. Пшонка, А. В. Савченко, Г. П. Середа, В. О. Туляков, А. В. Раденький, Ш. С. Рашковська, Б. В. Романюк, М. В. Сийплокі, О. М. Сокуренок, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, Е. Г. Стоматов,

С. А. Тарарухін, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, М. Д. Шаргородський, С. С. Яценко та інші).

Мета статті – проаналізувати розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя.

В юридичній науці немає єдиного загальноприйнятого підходу до періодизації історії розвитку українського законодавства, що стосується кримінально-правової охорони правосуддя.

Так, А. Г. Мартіросян пропонує виокремлювати три етапи розвитку кримінально-правової охорони правосуддя, зокрема такого його аспекту, як заборона втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя. Перший етап (XI–XVII стст.) – зародження кримінально-правової охорони незалежності суду й судової діяльності. Другий етап (XVII–XIX стст.) – становлення кримінально-правової охорони незалежності суду й судової діяльності. Третій етап (початок XX століття – до цього часу) – сучасний період кримінально-правової охорони незалежності суду й судової діяльності, який характеризується, зокрема, взяттям правосуддя під охорону як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони (КК УРСР 1960 року) [7, с. 9–10].

Полярною є позиція І. Я. Терлюка, який, навпаки, застосував розширений підхід до визначення етапів розвитку кримінального законодавства України, в тому числі і в такій його сфері, як охорона правосуддя. Так, науковець виокремлює 9 етапів: 1) кримінальне право Києво-руської держави; 2) кримінальне право Литовсько-руської держави; 3) кримінально-правове регулювання в українському середньовічному місті; 4) період звичаєвого «козацького» права Запорозької Січі; 5) кримінальне право України-Гетьманщини; 6) кримінально-правове регулювання в Україні в період імперської доби; 7) розвиток кримінального права в національних українських державних формаціях (1917–1921 рр.); 8) становлення і розвиток радянського кримінального права в Україні; 9) кримінальне право в незалежній Україні [9, с. 90].

Однією з найбільш аргументованих є періодизація кримінального законодавства України, запропонована В. К. Грищуком, яка враховує особливості та специфіку відповідних періодів у розвитку Української держави: 1) період Київської Русі (X–XII стст.); 2) польсько-литовський та козацький період (XIV–XVII стст.); 3) період знаходження України у складі Росії та Польщі (XVII–XVIII стст.); 4) період знаходження України у складі Російської імперії та Австро-Угорщини (XIX ст. – 1917 р.); 5) радянський період (1917–1991 рр.); 6) сучасний період (з 1991 р. та до теперішнього часу) [1, с. 37].

Становлення теоретичного знання про відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя відбулося лише на початку XX століття, коли система цих злочинів дістала більш-менш чітке закріплення в кримінальному законодавстві. Поступальний розвиток правової думки забезпечив поступовий перехід від ситуативного регулювання кримінально-правового захисту сфери правосуддя до створення, хоч до кінця і не завершеної, проте єдиної системи норм, що закріплювали відповідальність за ці посягання, забезпечуючи охорону правосуддя як «зсередини», так і «ззовні». Основною тенденцією розвитку законодавства, з одного боку, виступало збільшення кримінально-правових норм, які передбачали відповідальність службових осіб за посягання на інтереси правосуддя, з іншого – забезпечення захисту судових органів і осіб, які здійснювали правосуддя і кримінальне переслідування.

Результати проведеного дослідження вказують, що у перших кримінальних кодексах радянської доби (КК України 1922 р. і КК України 1927 р.) злочини проти правосуддя не

виділялися в окремий розділ, а входили до розділу, який передбачав відповідальність за вчинення державних злочинів. Вперше в радянський період відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя була встановлена в КК України 1960 року розділом VIII «Злочини проти правосуддя». Уведення у кримінальний закон самостійного розділу, що передбачав відповідальність за злочини проти правосуддя, зумовило потребу посилення державно-правової охорони цієї важливої сфери суспільних відносин. Подальший розвиток законодавства сприяв значному розширенню переліку злочинних посягань проти правосуддя, структурно об'єднаних в однойменний розділ, які переважно полягали у встановленні кримінальної відповідальності за посягання на працівників правоохоронних органів та за невиконання судових рішень.

Подальший розвиток законодавства спричинив збільшення переліку складів злочинів, які зазіхають на правосуддя, що в кінцевому підсумку сприяло виділенню відповідальності за злочини проти правосуддя в окрему главу VIII «Злочини проти правосуддя» Кримінального кодексу УРСР 1960 року, в якій була проведена більш чітка систематизація кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти правосуддя. Крім того, законодавцем було здійснено більш змістовний опис таких злочинів та їх ознак, що мало також своїм наслідком встановлення кримінальної відповідальності за злочини, які раніше взагалі не були передбачені попередніми редакціями КК. Саме в цьому акті було остаточно сформульовано всі елементи поняття «правосуддя», яке, крім безпосередньої діяльності суду з розгляду та вирішення справ, включає також досудову діяльність та діяльність, пов'язану з реалізацією судових рішень.

Що стосується підстав і принципів криміналізації посягань на правосуддя, зазначаємо, що з усієї багатоманітності об'єктивних соціальних факторів, які обумовлюють встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, вирішальними визнаються характер і ступінь суспільної небезпеки діяння, його поширеність, конституційна адекватність, системно-правова несуперечливість, міжнародно-правова допустимість, необхідність тощо. На нашу думку, криміналізацію та декриміналізацію злочинів проти правосуддя необхідно здійснювати з урахуванням зазначених принципів, а також принципу невідворотності покарання, де основна увага повинна приділятися характеру і ступеню небезпечності діяння та його поширеності. Звичайно, системне застосування наведених принципів у законотворчій діяльності викликає великі труднощі, у зв'язку з чим ця проблематика потребує різностороннього науково-теоретичного обґрунтування. Але безумовним слід визнати те, що криміналізація посягань у сфері здійснення правосуддя має ґрунтуватися передусім на положеннях Конституції України, конвенціях з прав людини, ратифікованих Україною.

Загалом, період незалежності України характеризується поступовим удосконаленням інституту відповідальності за посягання на правосуддя, зокрема, така тенденція торкнулася відповідальності суддів. Так, закони України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» (на сьогодні втратив чинність) [8], «Про судоустрій і статус суддів» [4], «Про державну службу» [3], «Про Вищу раду юстиції» [2] тощо визначали, а деякі з них і понині встановлюють відповідальність суддів за посягання на здійснення правосуддя. Однак спеціальним актом стосовно їх відповідальності є все ж таки Кримінальний кодекс України [6], де закріплений найсуворіший вид юридичної відповідальності за посягання на правосуддя в Україні, зокрема суддями [5, с. 10].

Тому з метою вдосконалення правозастосування та унеможливлення двозначності у тлумаченнях кримінально-правових норм внесено пропозиції щодо адміністративної преюдиції

в окремих кримінально-правових нормах про відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя, а також запровадити відповідні заохочувальні норми з метою посилення превентивної (запобіжної) функції кримінального закону і стимулювання правомірної поведінки.

Щодо проблем відповідальності та покарання за злочини проти правосуддя, то передумовою успішного кримінологічного аналізу злочинів є їх класифікація за певними критеріями, що надає можливість розглянути їх за групами, об'єднаними спорідненими ознаками. Наголошується, що важливість класифікації злочинів у кримінології визначається передусім необхідністю розроблення ефективних заходів протидії та запобігання злочинним посяганням і визначення їхніх основних напрямів.

Виходячи з їхніх видових об'єктів усі злочини, передбачені у розділі «Злочини проти правосуддя», пропонується класифікувати на такі групи: 1) злочини, які посягають на конституційні засади діяльності органів досудового слідства, прокуратури та суду; 2) злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів та інших учасників судочинства; 3) злочини, які посягають на одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі; 4) злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань; 5) злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду. Наведена класифікація є найбільш придатною для розробки спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам проти правосуддя.

Аналіз загальної системи кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя, свідчить, що їхній зміст потребує суттєвого удосконалення і є нагальною потребою у контексті забезпечення ефективної їм протидії, на що спрямоване і прийняття Кримінального процесуального кодексу України. Обґрунтовано, що покарання, передбачене кримінальним законом за вчинення злочинів, у тому числі, що посягають на правосуддя, не має вирішального значення для забезпечення протидії цим протиправним посяганням. Підсумки аналізу аналітичних та статистичних матеріалів, результати анкетного опитування практичних працівників вказують, що найбільш ефективним засобом протидії злочинам у сфері правосуддя є запобігання їхньому вчиненню. З огляду на викладене, кримінальна відповідальність не є вирішальним фактором у протидії таким специфічним злочинам, як злочини проти правосуддя. Поряд з тим ефективність покарання перебуває у безпосередньому зв'язку із дотриманням судом принципу його індивідуалізації. Застосування диференційованого покарання гарантує максимально ефективний вплив на правопорушника відповідно до характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого ним злочину, його індивідуальних особливостей.

Доводиться, що у гуманізації кримінальних покарань законодавцем не повною мірою використано наявний потенціал щодо пом'якшення кримінальної відповідальності за певні злочини. Зокрема, покарання у виді громадських робіт тепер входить до переліку покарань, передбачених за вчинення злочинів, відповідальність за які встановлена сімома розділами Особливої частини Кримінального кодексу України. Проте серед видів покарань, передбачених за вчинення злочинів проти правосуддя, громадські роботи, виправні роботи посідають незначне місце. З огляду на викладене, обґрунтовується думка, що проблема системи покарань, її взаємозв'язку із відповідними видами злочинів і санкціями за їх вчинення залишається

досить актуальною і потребує подальшого дослідження, а в кінцевому підсумку – законодавчого унормування.

Особливої уваги в удосконаленні заслуговують види покарань за злочини проти правосуддя, зазначені в ст. 51 КК України, які законодавець застосував у розділі XVIII «Злочини проти правосуддя». До основних покарань відносяться: штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі, довічне позбавлення волі. Із 61 складу злочинів, які містяться в 33 статтях розділу XVIII «Злочини проти правосуддя», штраф як основний вид покарання передбачений у 15 (25,4 %) складах злочинів. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – 2 (1,6 %), виправні роботи – 12 (2,3 %), арешт – 16 (25,4 %). Обмеження волі – 27 (45,7 %), позбавлення волі – 42 (71,1 %) і довічне позбавлення волі у 2 (3,4 %) складах злочинів. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання – 14 (2,4 %) складах. Штраф як додаткове покарання за вчинення злочинів, що входять до цієї категорії злочинів, кримінальним законом взагалі не передбачено. Підсумовуючи викладене, встановлено, що більшість санкцій статей КК України, що передбачають відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя, переважним чином закріплює такі види покарання, як позбавлення волі, обмеження волі й арешт. Доведено, що для забезпечення кінцевої мети покарання, яка полягає у виправленні та перевихованні злочинців, доцільно гуманізувати кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти правосуддя, зменшивши питому вагу покарань, пов'язаних із обмеженням волі на такі, що забезпечують моральний вплив на їхню особу, якими, зокрема, є громадські та виправні роботи.

Проведено аналіз практики застосування покарань за вчинення злочинів проти правосуддя. Підкреслюється, що визначена кримінальним законом система покарань обумовлює і практику призначення їх судами за вчинення злочинів проти правосуддя. Згідно з даними судової статистики у 2016 році суди застосовували такі види покарань: позбавлення волі на певний строк – до 295 осіб (10,2 %); обмеження волі – 180 (6,5 %); арешт – 1 524 (53,1 %); виправні роботи – 32 (1,1 %); громадські роботи – 24 (0,8 %); штраф – 157 (5,4 %). Аналогічні співвідношення між видами покарань, призначеними за вчинення злочинів проти правосуддя, збереглися і в попередні роки.

Додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю застосовано до 27 (1 %) засуджених. Звільнено від відбування покарання з випробуванням 611 засуджених, або 21,3 %. Звільнено від відбування покарання внаслідок амністії та інших підстав 30 осіб (1,2 %).

Як показав аналіз судової практики, частка від загальної кількості засуджених за злочини проти правосуддя до штрафу, виправних робіт є незначною. Можна зробити висновок, що більш широке застосування таких видів покарань сприятиме ефективнішому використанню профілактичного потенціалу Кримінального кодексу України, оскільки засуджений, залишаючись на волі, не втрачає соціально-корисних зв'язків і, перебуваючи під контролем правоохоронних органів та громадськості, має більше можливостей для виправлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грищук В. К. Кодификация уголовного законодательства Украины: проблемы истории и методологии / В. К. Грищук. – Львов : Свет, 1992. – 168 с.

2. Про Вищу раду юстиції: Закон України: від 15.01.1998 № 22/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80

3. Про державну службу: Закон України: від 10.12.2015 № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

5. Заліско О. І. Правосуддя в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 – Національна академія прокуратури України / О. І. Заліско. – Київ, 2015. – 24 с.

6. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/2341-14.

7. Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Артур Гагікович Мартіросян. – Київ : Б.в., 2011. – 20, [9–10] с.

8. Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України: Закон України: від 02.02.1994 № 3911-XII (втратив чинність).

9. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92, [90] с.

УДК 343.1

О. О. Харлов,
аспірант ПВНЗ
«Європейський університет»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено кримінально-правову характеристику злочинів у сфері службової діяльності, розкрито її елементи, а також розглянуто розмежування злочинів у сфері службової діяльності та корупційних злочинів.

Ключові слова: *службова особа, кримінально-правова характеристика, злочини у сфері службової діяльності, елементи кримінально-правової характеристики, корупційні злочини.*

В статье определена уголовно-правовая характеристика преступлений в сфере служебной деятельности, раскрыты ее элементы, а также рассмотрено разграничение преступлений в сфере служебной деятельности и коррупционных преступлений.

Ключевые слова: *должностное лицо, уголовно-правовая характеристика, преступления в сфере служебной деятельности, элементы уголовно-правовой характеристики, коррупционные преступления.*

The article deals with the definition of the criminal and legal characteristic of crimes in the official activities sphere, the consideration of its elements and also the distinction of crimes in the sphere of performance management and corruption crimes.

Keywords: *officer, criminal and legal characteristic, crimes in the official activities sphere, elements of criminal and legal characteristics, corruption crimes.*

У сучасних умовах розбудови новітньої правової держави на загальноприйнятих європейських засадах взаємовідносин людини та держави в українському суспільстві постає на новий рівень сфера надання суспільних послуг і реалізація функцій органів місцевого самоврядування та державної влади. Зазначене чітко пов'язане із упровадженням законів України «Про запобігання корупції» [1] та «Про державну службу» [2], в яких передбачено прогресивні, а головне необхідні положення щодо впорядкування діяльності органів держави та органів місцевого самоврядування, де поміж іншим передбачається введення етичних правил поведінки службовців і відповідальності службових осіб.

Зазначене зумовлене тим, що лише за умови реалізації принципу законності, під яким у Законі України «Про державну службу» [2] розуміють обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, можливо повно реалізувати засади державної служби, які полягають у пріоритеті служити суспільству та народу України.

Варто вказати, що важливі наукові досягнення щодо формування новітніх підходів кримінально-правової характеристики окремих складів злочинів у сфері службової діяльності

та розгляд їх у цілому здійснювали такі вчені, як О. Бантишев, В. Бутусов, О. Доник, А. Задорожний, С. Кузьмін, М. Стрельбицький, О. Юрченко тощо. Проте необхідно зазначити, що наукові праці вказаних учених були присвячені розгляду однієї конкретної проблеми без урахування загального розгляду злочинів у сфері службової діяльності. Крім того, в останні роки формування антикорупційного законодавства та наближення його до загальновизнаних світових стандартів викликає необхідність проведення наукової характеристики основних законодавчих змін. З урахуванням викладеного особливої актуальності та вагомості набирає питання здійснення кримінально-правової характеристики злочинів у сфері службової діяльності.

Метою статті є розгляд і висвітлення кримінально-правової характеристики злочинів у сфері службової діяльності на підставі здійснення визначення та розкриття її сучасних елементів з точки зору формування ефективної діяльності державного апарату в новітніх умовах побудови демократичного суспільства та правової держави.

Сьогодні у сфері як публічної державної влади, так і всього спектра державницького адміністрування, на жаль, нерідко виникають випадки порушення законів і підзаконних актів України державними службовцями, що вкрай негативно відбивається як на іміджі України у світовому співтоваристві, так і на якості життя простих українців. Разом з тим у їхніх діях наявна негативна юридична відповідальність, яка залежно від тяжкості протиправних дій, що скоєні державними службовцями, може мати ознаки складу злочинів, передбачених розділом XII Кримінального кодексу України, а саме: злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Найбільш повне відображення вчинення службовими особами злочинів у сфері службової діяльності можливе за результатами проведення кримінально-правової характеристики, оскільки лише за її допомогою можливо з'ясувати сутність вчинення злочинів у сфері службової діяльності з точки зору кримінального права. Як вважає А. А. Вознюк, кримінально-правова характеристика – це одна з фундаментальних категорій кримінального права, що розглядається в нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковою характеристиками [3, с. 154]. Свою думку щодо кримінально-правової характеристики висловлює А. М. Лисенко, який наголошує на тому, що дані отримані під час дослідження об'єкта кримінального права як науки, а саме розгляд кримінально-правових діянь, передбачених конкретними статтями Кримінального кодексу України [4], та елементи їх складів, такі як суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт та об'єктивна сторона, а також ознаки, що характеризують зазначені елементи, які становлять кримінально-правову характеристику злочину [5, с. 196]. Попри вищезазначеного необхідно вказати, що сутність кримінально-правової характеристики злочину полягає в тому, що вона формується на основі аналізу ознак злочинів, що мають значення для вирішення питання про наявність складу злочину, правильної його кваліфікації і з'ясування інших кримінально-правових питань [6, с. 173]. На підставі викладеного та беручи до уваги нинішню доктрину кримінального права, до елементів кримінально-правової характеристики злочинів у сфері службової діяльності належить сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які найбільш повно характеризують злочини, зазначені у розділі XII Кримінального кодексу України.

Одним із таких елементів є наявність родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності. У свою чергу, В. Ф. Кириченко зауважував, що під родовим об'єктом службових злочинів слід розуміти ті суспільні відносини, які становлять зміст нормальної роботи державного

апарату з управління державою та господарством. Водночас учений називає їхнім об'єктом правильну діяльність державного апарату в цілому [7, с. 9]. З огляду на сучасні стандарти публічного управління та державного адміністрування, на нашу думку, до об'єкта злочинів у сфері службової діяльності належать суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які здійснюються відповідно до встановлених норм і у передбачений законом порядок. Крім того, нами наголошується, що родовим об'єктом деяких видів злочинів у сфері службової діяльності та діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, є суспільні відносини, які забезпечують визначений чинним законодавством порядок, пов'язаний із наданням публічних послуг (злочини, передбачені стст. 365-2, 368-4).

Варто вказати, що для злочинів, передбачених розділом XII Кримінального кодексу України, характерна наявність безпосереднього об'єкта, до якого належить регламентована чинним законодавством нормальна діяльність державного апарату, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій. Також необхідно вказати, що злочинам у сфері службової діяльності притаманний додатковий факультативний об'єкт, до якого можна віднести: права, свободи, честь і гідність, а також інші блага.

Не останнє місце у визначенні кримінально-правової характеристики злочинів у сфері службової діяльності займає предмет злочину. Вказаний елемент кримінально-правової характеристики в деяких злочинах у сфері службової діяльності є обов'язковим елементом складу злочину. З приводу важливості предмета злочину В. Я. Тацій вказує: «У разі коли предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється раніше за все, і нерідко за допомогою отриманих про нього даних з'ясовується решта ознак злочину» [8, с. 49]. З урахуванням вищезазначеного, необхідно відмітити, що до предметів деяких складів злочинів у сфері службової діяльності належать: документи, зокрема офіційні та завідомо неправдиві документи (ст. 366 КК України) [5]; неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав (стст. 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України) [2]; недостовірні відомості, під якими розуміється подання суб'єктом декларування відомостей у декларації стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 мінімальних заробітних плат (ст. 366-1 КК України); активи, під якими розуміється укладання будь-яких правочинів, на підставі яких виникає право власності або право користування на активи, а також надання іншій особі грошових коштів чи іншого майна для укладання таких правочинів (ст. 368-2 КК України) [4].

Що стосується об'єктивної сторони складу злочину, варто зауважити, що деякі автори пояснюють об'єктивну сторону злочину як процес суспільно небезпечного і протиправного посягання на охоронювані законом інтереси, що розглядається з його зовнішньої сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта та закінчуються настанням злочинного результату [9, с. 9]. З урахуванням цього, характеризуючи суб'єктивну сторону злочинів у сфері службової діяльності як елемент кримінально-правової характеристики, необхідно зазначити, що вказані злочини можуть вчинятись як у формі дії, тобто активною поведінкою суб'єкта злочину

(стст. 365, 365-2, 366, 366-1, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 370 КК України), так і шляхом дії та бездіяльності (стст. 364, 364-1 і 367, 369-2 КК України).

Крім того, необхідно підкреслити, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності, крім злочину, передбаченого ст. 369 КК України, є наявність причинного зв'язку між протиправними діями особи та її законною службовою діяльністю, що вчиняється усупереч інтересам служби, діючого порядку державного управління та виконання функцій місцевого самоврядування, з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, пропозиції чи обіцянки такої вигоди або з іншою метою.

Поряд з цим слід зауважити, що переважній більшості злочинів у сфері службової діяльності притаманний формальний склад злочину, тобто злочин вважається закінченим після вчинення діяння, зазначеного у диспозиції конкретної статті, не беручи до уваги настання суспільно-небезпечних наслідків, до таких злочинів відносяться злочини, передбачені: частиною першою ст. 366, стст. 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 369-3, 370 КК України. Злочини із матеріальним складом, тобто ті, які вважаються закінченими після настання вказаних у них або бланкетних нормах наслідків, до таких злочинів відносяться: частина друга ст. 366, стст. 364, 364-1, 365, 365-2, 366-1, 367 КК України. Вказані наслідки полягають у заподіянні охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб майнової шкоди, нематеріальної (фізичної, моральної тощо) шкоди. З огляду на визначення об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності слід погодитись із А. А. Задорожним у тому, що специфіка об'єктивної сторони злочинів у сфері службової діяльності виявляється в її вираженні, з одного боку, в неправомірному використанні, перевищенні, невиконанні або неналежному виконанні суб'єктом своїх службових повноважень, а з іншого – в протиправному спонуканні суб'єкта до такого неправомірного використання, перевищення, невиконання або неналежного виконання службовою особою її службових повноважень [10, с. 108].

З огляду на інтенсивні реформування державної служби сьогодні у наукових колах виникають різні погляди на визначення суб'єкта злочинів у сфері службової діяльності. Зупинимось на сталому визначенні суб'єкта злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг, до яких відносяться: 1) службова особа (стст. 364, 365, 366, 367, 368, 368-2, 369, частина третя ст. 369-3, 370 КК України); 2) службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1, частини третя і четверта ст. 368-3 КК України); 3) особа, яка надає публічні послуги (ст. 365-2, частини третя і четверта ст. 368-4 КК України); 4) особа, уповноважена на виконання функцій держави (частини друга і третя ст. 369-2 КК України); 5) загальний суб'єкт (частини перша і друга ст. 368-3, частини перша і друга ст. 368-4, 369, частина перша ст. 369-2, 369-3 КК України) [6].

Зазначена різноманітність суб'єктів складів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, полягає у тому, що законодавець усіляко, відповідно до міжнародних стандартів, передбачив механізм захисту суспільних відносин, що забезпечують нормальне функціонування державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які здійснюються відповідно до встановлених норм і у передбачений законом порядок.

Проте безпосереднє визначення суб'єкта злочину як елемента кримінально-правової характеристики злочинів у сфері службової діяльності, з огляду на нормативне визначення, залежить від вчинення ним конкретного злочину. Вказану диференціацію закріплено законодавчо, наприклад, під службовими особами у стст. 364, 368, 368-2, 369 Кримінального кодексу України розуміються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [4]. Отже, зазначене визначення службової особи характерне для досить вузького кола злочинів у сфері службової діяльності та характеризується особливостями диспозицій вказаних вище статей Кримінального кодексу України. До суб'єктів інших злочинів у сфері службової діяльності, крім злочину, передбаченого ст. 369 КК України, де суб'єктом злочину є загальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16 років, відноситься службова особа, визначення якої міститься у частині третій ст. 18 КК України, а саме: особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно або тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [4].

Важливою ознакою складу злочинів у сфері службової діяльності є суб'єктивна сторона як психічне ставлення особи до своєї поведінки, усвідомлення нею суспільної небезпечності й протиправності діяння [10, с. 108]. Із суб'єктивної сторони службові злочини можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність. У злочинах з формальним складом вина можлива лише у формі прямого умислу. У злочинах із матеріальним складом вина визначається психічним ставленням винного до діяння та до суспільно небезпечних наслідків, які настали внаслідок його вчинення. Як правило, психічне ставлення службової особи до наслідків такого діяння характеризується злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю [11].

Крім того, розглядаючи кримінально-правову характеристику злочинів у сфері службової діяльності, варто відмітити, що досить часто злочини у сфері службової діяльності ототожнюють із корупційними злочинами. Для об'єктивності зазначимо, що вказані поняття не тотожні, проте зіставні. Корупційними злочинами є значно більше коло протиправних діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, до яких належать злочини, передбачені стст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені стст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України. Таким чином, можна відмітити, що злочини у сфері службової діяльності є частиною охоплюваних Кримінальним кодексом України корупційних злочинів.

Отже, на основі викладеного матеріалу можна дійди висновку, що кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, являє собою особливий опис характерних, однорідних ознак, які посягають на встановлений державою порядок управління та реалізації повноважень особами, які виконують функції держави й органів місцевого самоврядування. До основних ознак кримінально-правової характеристики злочинів у сфері службової діяльності належать: об'єкт злочину, об'єктивна сторона, заподіяна шкода, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання корупції : Закон України: від 14 жовт. 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF.

2. Про державну службу : Закон України: від 10 груд. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19.

3. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів [Електронний ресурс] / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 154–160.

4. Кримінальний кодекс України: від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III (ред. станом на 8 жовт. 2016 р.) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

5. Лисенко А. М. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю / А. М. Лисенко // Право і Безпека. – 2011. – № 1. – С. 195–199.

6. Криміналістика : підручник / Біленчук П. Д., Головач В. В., Салтевський М. В. [та ін.] ; за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : Право, 1997. – 256 с.

7. Курс советского уголовного права : в 6 т. / А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, Г. Л. Кригер ; ред. кол. : А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970–1971. – Т. 6: Особенная часть. Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления / В. Ф. Кириченко, Ш. С. Рашковская, Н. А. Стручков и др. – 1971. – 559 с.

8. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Х. : Вища школа. Изд-во при Харьковском гос. ун-те, 1988. – 198 с.

9. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1960. – 244 с.

10. Задорожний А. А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності [Електронний ресурс] / А. А. Задорожний // Право і Безпека. – 2012. – № 2. – С. 105–111.

11. Кримінальне право. Особлива частина : мультимедійний навч. посіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiau.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lekc/T18/T18_P1.html.

Адміністративне право; фінансове право; інформаційне право

УДК 347.734

Л. М. Касьяненко,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри фінансового права,
А. Р. Паскал,
магістр Університету державної фіскальної служби України

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються основні проблеми правового регулювання банківської системи України у контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Проаналізовано поняття банківської системи, питання недосконалості механізмів гарантій банківського права в Україні, обґрунтовано необхідність удосконалення банківського законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду у сфері регулювання банківської діяльності.

Ключові слова: *банківська діяльність, банківська система, банківське законодавство, Національний банк України, вдосконалення банківського законодавства.*

В статье исследуются основные проблемы правового регулирования банковской системы Украины в контексте интеграции Украины в Европейский Союз. Автор анализирует понятие банковской системы, рассматривает вопрос несовершенства механизмов гарантий банковского права в Украине, обосновывает необходимость усовершенствования банковского законодательства и рассматривает зарубежный опыт в сфере регулирования банковской деятельности.

Ключевые слова: *банковская деятельность, банковская система, банковское законодательство, Национальный банк Украины, усовершенствование банковского законодательства.*

In the article the basic problems of legal regulation of the banking system of Ukraine in the context of Ukraine's integration into the European Union. The author analyzes the concept of the banking system, considering the imperfections security mechanisms Banking in Ukraine justifies the need to improve banking legislation and consider international experience in banking regulation.

Keywords: *banking, banking system, banking legislation, the National Bank of Ukraine, improvement of banking legislation.*

У період інтеграції України у світовий фінансовий простір законодавче регулювання банківської діяльності посідає одне з провідних місць у дослідженнях вітчизняних науковців та практиків, оскільки банківська сфера відіграє значну роль у розвитку економічних процесів, які відбуваються в Україні.

Однак на сучасному етапі розвитку банківська система України пов'язана із серйозними труднощами, які уповільнюють її функціонування і впливають на формування повноцінних ринкових засад. Жодна діяльність не може правильно функціонувати без правового супроводу. Так і для нормальної діяльності банківської системи країни велике значення має існування належної законодавчої бази, яка б регулювала правовий статус банків і банківську діяльність у відповідних сферах. Недосконаліть механізмів гарантій банківського права в Україні, недосконала державна стратегія діяльності банківської системи, зумовлює значний інтерес з боку науковців у цій тематиці.

Загальнотеоретичні підходи до поняття банківської системи, проблем правового регулювання банківської діяльності розробили вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, праці яких склали теоретичну основу цього дослідження, зокрема: О. П. Орлюк [16], М. В. Старниський [21], М. І. Савлук [19], О. І. Лаврушин [12], О. А. Костюченко [11], О. В. Понеділко [18], К. Гавальда, Ж. Стуфле [7] та ін.

Ці науковці займалися вивченням проблематики визначення місця банківського права у системі права, дослідженням поняття та змісту банківських правовідносин, специфіки їх суб'єктів та вдосконалення банківської системи в цілому. Однак такі питання, як проблеми правового регулювання банківської системи, на нашу думку, розкриті не досить повно.

Метою цього дослідження є визначення основних проблем правового регулювання банківської системи в Україні, а також вироблення пропозицій щодо можливих шляхів їх вирішення з урахуванням зарубіжного досвіду в цій сфері.

В умовах побудови в Україні ринкової економіки банківська система перебуває на етапі формування, що не дозволяє їй сповна використовувати усі стимулюючі властивості. Низький рівень капіталізації банків, проблема ефективності банківської системи та способів оцінювання цієї ефективності, недосконала державна стратегія діяльності банківської системи стримують розвиток банківської системи [6, с. 242].

Питання банківської системи піднімали чимало науковців, серед яких М. В. Старниський, який правильно зазначає, що стабільне функціонування банківської системи є невід'ємною умовою життєздатності національної економіки, а разом з тим і усієї держави [21, с. 19]. Банківська система України, як і будь-який інший системний об'єкт, має свою структуру. Слід зазначити, що банківська система та її структура – поняття, які тісно взаємопов'язані, однак їх не можна ототожнювати [6, с. 247].

Формування нової банківської системи України почалось із побудови незалежної суверенної держави, шляхом запровадження нормативно-правових актів у цій сфері основними серед них стали: Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) [3]; Закон України «Про економічну самостійність України» (3 серпня 1990 р.) [4], в яких було визначено, що Україна на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг і створює банківську системи.

Основою діючої у країні банківської системи стали Закон України «Про банки і банківську діяльність», прийнятий 7 грудня 2000 року [2], та Закон України «Про Національний банк України», прийнятий 20 травня 1999 року [1].

Аналізуючи нормативно-правове забезпечення, можемо зазначити, що на сьогодні відсутнє визначення поняття банківської системи.

Погоджуємось з думкою М. І. Савлук, що банківська система має своє особливе призначення, свої специфічні функції, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків [19, с. 49].

О. В. Понеділко правильно визначає особливість банківської системи, наголошуючи, що вона весь час знаходиться у динаміці. Банки можуть один одному надавати певні послуги, працювати на міжбанківському ринку, співпрацювати у спільних проектах, що повністю підтверджує завдання, які визначив Б. Адамик [18, с. 41], [5, с. 83].

У кожному секторі діяльності державних органів, структур виникає ряд питань, які необхідно контролювати та запобігати порушенням у їх діяльності. Багато вітчизняних науковців у своїх працях згадують про державне регулювання банківської діяльності. Так, О. Орлюк правильно розглядає державне регулювання банківської діяльності як одну із форм державного управління, що становить собою систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, а також попереджає дестабілізуючі процеси у банківському секторі [16, с. 151]. Подібне визначення надає й О. Любунь [14, с. 208].

Цілий ряд авторів відносить банківське право суто до фінансового права, або банківське законодавство – лише до внутрішньогалузевого законодавства, яке є складовою фінансового законодавства. С. Гуревич вважає банківське право підгалуззю фінансового права, його думку підтримуємо і ми [8, с. 13]. К. Гавальда і Ж. Стуфлє вважають банківське право самостійною галуззю права [7, с. 4].

Банківське законодавство України на сьогодні займає певне притаманне тільки йому специфічне місце в системі законодавства України та являє собою систему нормативних актів, які містять у собі банківські правові норми.

І теоретики, і практики в галузі банківської діяльності погоджуються з думкою, що створення повноцінного банківського законодавства є запорукою належного управління економікою держави та якісно впливає на формування правової держави.

Аналізуючи нормативно-правову базу, можна визначити цілий ряд особливостей, що характерні саме для банківського законодавства. По-перше, йдеться про міжгалузевий характер законодавства, що регулює банківську діяльність. Не викликає заперечень той факт, що до складу норм у сфері банківської діяльності відносять норми публічного та приватного права. Отже, можна говорити про комплексність банківського законодавства [15, с. 71].

Вважають, що на рівні законодавчого регулювання держава не може так швидко реагувати на динамічні зміни у сфері грошово-кредитної системи на відміну від оперативного прийняття підзаконних нормативних актів. Отже, основний масив банківського законодавства представлений відомчими актами [1].

Сучасне банківське законодавство України має деякі особливі ознаки. Наприклад, попри поступовий процес прийняття законів у сфері банківської діяльності для банківської справи і досі характерна багаторівневість правового регулювання з превалюванням підзаконних нормативних актів. Таке явище має як позитивні, так і негативні наслідки [1].

Зокрема, вітчизняні науковці О. Костюченко, О. Орлюк, Д. Кирилюк, Є. Карманов, В. Кротюк та інші виділяють ряд негативних рис вітчизняного банківського законодавства, що можна згрупувати таким чином:

– багаторівневий характер правового регулювання, наявність великої кількості підзаконних нормативно-правових актів;

– внесення частих змін та доповнень до нормативно-правових актів;

– протиріччя з іншими галузями права;

– відсутність єдиного кодифікованого акта з банківської діяльності;

– недостатня кількість спеціальних законів у банківській сфері;

– обмежений доступ до оперативної інформації щодо правотворчої діяльності уповноважених органів [11, с. 128].

Виправити зазначені недоліки можна шляхом інтеграції та диференціації банківського законодавства. Процес інтеграції банківського законодавства доцільно реалізовувати шляхом якісної роботи над створенням Банківського кодексу України. Зважаючи на специфіку банківського законодавства, О. М. Селезньова пропонує здійснювати інкорпорацію банківського законодавства не за одним критерієм, а за декількома, причому з виділенням основного та допоміжного [20, с. 38].

Кодифікація банківського законодавства здійснюється на основі інкорпорованих нормативно-правових актів з метою об'єднання цих актів та внесення деяких змін і доповнень до них шляхом утворення кодифікованого акта. Логічним завершенням проведення кодифікації банківського законодавства повинен стати Банківський кодекс України [17, с. 52; 13].

Структура Банківського кодексу України не повинна відрізнятися від загальноприйнятого стандарту, тобто повинна складатися із загальної та спеціальної (особливої) частини. Цю тезу підтримує і вітчизняний науковець Є. Карманов, який вважає, що загальна частина Банківського кодексу України повинна містити норми, що застосовуються при регулюванні всіх банківських правових відносин, поширюватися на весь предмет банківського законодавства, а особлива частина має визначати загальні положення надання банківських послуг, висвітлювати активні та пасивні операції банків, а також послуги з фінансового управління [9, с. 46].

Д. Кирилюк вважає, що регулювання вертикальних відносин, що виникають між Національним банком України та комерційними банками, повинно здійснюватися окремими нормативно-правовими актами, а зміст Банківського кодексу України необхідно обмежити нормами, що регулюють відносини банків з іншими банками або фінансовими установами, а також з їхніми клієнтами [10, с. 81].

Поряд із безпосереднім удосконаленням банківського законодавства складовою частиною цього процесу є здійснення інших заходів. Насамперед необхідно:

1) узгоджувати норми банківського законодавства з нормами інших галузей національного законодавства;

2) чіткіше розмежовувати повноваження законодавчих та виконавчих органів у банківській сфері;

3) обмежити до мінімуму втручання держави в банківську сферу і намагатися ліквідувати монополізацію НБУ в управлінні кредитно-банківською системою;

4) систематично розробляти й видавати центральним банком методичні вказівки та роз'яснення щодо деталізації застосування банківського законодавства чи регулятивних правил [20, с. 38].

Україна активно прагне стати членом ЄС. Проте для досягнення цієї мети потрібно здійснити зміни у національному законодавстві. Ці зміни стосуються і банківського законодавства.

Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2002–2011 роки передбачає внесення змін у банківське законодавство, Україні необхідно здійснити адаптацію до норм європейського права. Вивчення вітчизняної правової документації показало, що основною проблемою адаптації національного законодавства до правової системи ЄС є відсутність стабільного законодавства. Основні вимоги ЄС до банківської системи України викладені в першій та другій банківських координаційних директивах, які встановлюють межі законів [22, с. 65].

У період інтеграції України у світовий фінансовий простір законодавче регулювання банківської діяльності посідає одне з провідних місць у дослідженнях вітчизняних науковців та практиків, оскільки банківська сфера відіграє значну роль у розвитку економічних процесів, які відбуваються в Україні.

Відтак, з вищезазначеного стає очевидним, що на цьому етапі є ряд проблем щодо регулювання банківської системи, які потребують негайного вирішення, для забезпечення нормального функціонування, а також підвищення довіри населення до банків, що є основним чинником розвитку банківської системи.

Для вирішення питань, що постають у зв'язку з недостатньою кількістю законів у цій сфері, ми пропонуємо постійно вносити зміни, спрямовані на вдосконалення зазначеної діяльності, що забезпечується оперативним прийняттям підзаконних нормативних актів.

Важливого значення для розвитку банківського законодавства має концепція розвитку банківської системи України, яка повинна містити основні напрями та шляхи вдосконалення банківського законодавства. Зокрема, актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспекті є питання його кодифікації. У розробленому творчим колективом НБУ проекті концепції розвитку банківської системи України передбачається створити на основі всіх діючих законодавчих і нормативних документів систематизований Кодекс нормативних актів щодо банківської діяльності, постійно підтримуючи його в робочому стані та знайомлячи з ним усі банки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національний банк України: Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – № 29. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14.

2. Про банки і банківську діяльність: Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – № 8. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14.

3. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – С. 429.

4. Про економічну самостійність Української РСР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – № 34. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-12.

5. Адамик Б. Стійкість банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи та шляхи її забезпечення / Б. Адамик // Наука молода : зб. наук. праць молод. вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2009. – № 11. – С. 81–84.

6. Буряк О. П. Сутність, елементи та ознаки банківської системи ринкової економіки / О. П. Буряк // Сталий розвиток економіки. – 2014. – № 3. – С. 242–247.

7. Гавальда К. Банковское право: учреждения, счета, операции, услуги / К. Гавальда, Ж. Стуфле. – М., 1996. – С. 7; Ефимова Л. Г. Банковское право: учебное и практическое пособие / Л. Г. Ефимова. – М., 1994. – С. 4–5.

8. Гуревич И. С. Очерки советского банковского права / И. С. Гуревич. – Изд-во Ленинградского университета, 1959. – 130 с. : [Рецензия] / С. И. Вильнянский // Правоведение. – 1961. – № 3. – 130 с.

9. Карманов Є. Банківський кодекс України – об'єктивна необхідність / Є. Карманов // Вісник НБУ. – 2005. – № 11. – С. 44–46.

10. Кирилюк Д. До питання про необхідність розробки та прийняття Банківського кодексу в Україні / Д. Кирилюк // Юридичний журнал. – 2006. – № 1 (46). – С. 80–82.

11. Костюченко О. А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: підручник / О. А. Костюченко. – 3-тє видання. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 198 с. – (Серія: Економіка. Фінанси. Право).

12. Лаврушин О. И. Банковское дело: современная система кредитования : учебное пособие / О. И. Лаврушин, О. Н. Афанасьева. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2013. – 360 с. – (Серия: Бакалавриат и магистратура).

13. Лобозинська С. М. Удосконалення правового регулювання банківської системи України [Електронний ресурс] / С. М. Лобозинська. – Режим доступу : http: //www.nbuv.gov.ua/ Portal/ Soc_Gum/Vddfa/2009_1/3/5. %20Lobozinskaj.pdf.

14. Любунь О. С. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. – К. : ЦНЛ, 2004. – 351 с.

15. Матвієнко П. В. Розвиток грошово-кредитних відносин у трансформаційній економіці України / П. В. Матвієнко. – К. : Наукова думка, 2004. – 256 с.

16. Орлюк О. П. Банківське право : навч. пос. / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.

17. Пацурківський П. С. Сучасні проблеми правопізнання: навч. посіб. / П. С. Пацурківський. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 52–53.

18. Понеділко О. В. Розвиток державного регулювання та нагляду банківської системи [Електронний ресурс] / О. В. Понеділко // Економіка та держава. – 2010. – № 5. – С. 40–42. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_5_14.

19. Савлук М. І. Вступ до банківської справи [Текст] / М. І. Савлук [та ін.] ; Українська фінансово-банківська школа. – К. : Лібра, 1998. – 342 с.

20. Селезньова О. М. Проблеми систематизації банківського законодавства / О. М. Селезньова // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 12. – С. 37–39.

21. Старинський М. В. Банки як учасники адміністративно-деліктних відносин у сфері банківської діяльності [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / Старинський Микола Володимирович ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – 19 с.

22. Чуб О. О. Адаптація Українського законодавства України до права ЄС: стан, проблеми та перспективи / О. О. Чуб // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 57–67.

УДК 35.07

О. О. Кулешов,
кандидат юридичних наук, доцент,
О. О. Томах,
магістр Донецького державного університету управління

ОЗНАКИ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Визначено основні теоретико-методологічні підходи щодо розв'язання проблеми аксіологічного змісту в системі державного управління, зокрема, типологізовано систему суспільних цінностей з метою визначення основних ознак, ролі та місця політичних і державно-управлінських цінностей у ній, розмежовано поняття «політичні» та «державно-управлінські» цінності, охарактеризовано їхні зв'язки та взаємозалежності.

Ключові слова: *аксіологічний зміст, суспільні цінності, державно-управлінські цінності, політичні цінності.*

Определены основные теоретико-методологические подходы к решению проблемы аксиологического содержания в системе государственного управления, в частности, типологизирована система общественных ценностей с целью определения основных признаков, роли и места политических и государственно-управленческих ценностей в ней, разграничены понятия «политические» и «государственно-управленческие» ценности, охарактеризована их связь и взаимозависимость.

Ключевые слова: *аксиологическое содержание, общественные ценности, государственно-управленческие ценности, политические ценности.*

The purpose of scientific research, which results stated in this article, consists in designating the basic theoretical and methodological approaches to the decision of a problem axiological contents in the system of the public administration, in particular: to outline and to classification the system of public values with the purpose of definition of the basic attributes, roles and places of political and public administration values in it; to differentiate concept «political» and «public administration» values, to characterize their connections and interdependence.

Keywords: *axiological content, social values, public management values, political values.*

Революційні події українського національного державотворення й ті проблеми, що їх спонукали, актуалізують процес пошуку вітчизняною гуманітарною наукою нових форм і механізмів здійснення державного управління, адекватних вимогам демократії та громадянського суспільства, що розвивається. Ефективним підґрунтям подальших теоретичних розробок у цьому напрямі може стати усвідомлення державного управління як соціально-

ціннісного феномену, органічно притаманного еволюції суспільства; виявлення характерних ознак, принципів і ціннісних орієнтацій управлінських систем у сучасному державно-організованому соціумі [1]. В умовах формування і практичної імплементації демократії в Україні чи не ключовою проблемою суспільного буття постає питання про спосіб і механізм формування цінностей ліберально-демократичного характеру. У суспільствах перехідного періоду ініціативу у створенні нового суспільного і політичного укладу бере – і це закономірно – новоутворена держава. В Україні демократія отримує досить специфічного забарвлення, зациклюючись лише на інституційному вимірі державотворення, а суспільство прагне якомога швидше осягнути нову ідентичність, причому акцент тут змістився в бік формального облаштування, залишаючи позаду ціннісні виміри. Попередні цінності, які замикалися навколо соціалістичної концепції розвитку суспільства, були затавровані й відкинуті.

Утворився вакуум, в якому суспільство переживає стару ідентичність, а нова держава «демократизується», спираючись через таке духовне спустошення на синтез незнаного нового із старим і знайомим. Саме тому, аналізуючи специфіку формування політичних і громадянських цінностей в Україні, слід насамперед звернути увагу на вплив соціалістичного світобачення. Величезний тягар старої культурної матриці й дотепер детермінує логіку буття суспільства, і від цього неможливо просто відмовитися. Неможливо викреслити зі свідомості людей цілий пласт духовної історії зі своїми ідеями, ідеалами, цінностями. Ще й тому в Україні, де процес формування громадянського суспільства та держави мав свою особливу логіку, цінність держави стала каменем спотикання на шляху до структуризації вільного суспільства та якісно нових владних відносин. За умови інтерпретації держави та влади як аксіологічних одиниць постає проблема впливу останньої на формування ключових цінностей громадянського суспільства. Політичне життя сучасної України настільки складне, суперечливе й хаотичне, що часом важко піддається раціональному аналізу. Розкид політичних переваг та орієнтацій у суспільстві досить великий. Навіть спокушеній у політиці людині потрібні ґрунтовні зусилля для того, щоб визначити: «Що є що?» або «Хто є хто?» Традиційні вітчизняні цінності-ідеї піддаються постійному остракізму з боку політичних радикалів. Людині іноді досить важко ідентифікувати себе з певними політичними символами минулого й сьогодення. З цим пов'язані й різні підходи до реалізації політичних програм засобами державного управління.

Розв'язанню основоположних філософських питань державно-управлінської науки, зокрема соціальному виміру державного управління, присвятили увагу чимало вітчизняних учених: В. С. Куйбіда, О. Г. Осауленко, В. Д. Бакуменко, Ю. П. Шаров тощо. Поряд із тим соціально-ціннісна природа державного управління й досі залишається малодослідженою. Завданням дослідження, результати якого викладено в цій роботі, є:

– визначити соціальний зміст і цінність державного управління як процесу органічно притаманного буттю людської цивілізації;

– виявити сучасні ціннісні основи, характерні ознаки та пріоритети розвитку демократичної системи державного управління.

Управлінська діяльність – один з найдавніших видів суспільної діяльності людини. Інституціоналізація управлінської діяльності пов'язана з процесами поділу праці, які розпочиналися вже в первісному суспільстві, однак певні ознаки управлінської діяльності ми спостерігаємо й у світі тваринному – в середовищі високоорганізованих стадних і зграйних тварин. На відміну від комах, серед яких домінуюча особина з'являється унаслідок генетично запрограмованих фізіологічних відмінностей, уже в пташиних зграях, тим більше у зграях

ссавців, домінуюча особина формується протягом певного часу шляхом природної селекції з числа найбільш фізіологічно придатних для управління особин. Отже, перший висновок, який ми маємо запропонувати, полягає в тому, що функції соціального управління є біологічно притаманними людині як суспільній істоті. Тобто суспільне управління дійсно є однією з найдавніших професій. Крім того, сам феномен управлінських відносин стає суспільно значущою цінністю першого роду (абсолютною цінністю), оскільки він забезпечує біологічне виживання людства. Обряд або культ, як і церемоніал первісного суспільства, – це здебільшого дороговказ або пролог до адміністративно-територіальної самоорганізації. Це є болючий, як завжди, процес зародження наукової думки про керівництво договірною територією, звичаєвим правом і спільною організацією. Звичайно, в ньому можна розшукати, якщо це ставиться за мету, завдання і принципи, здебільшого міфологічні, релігійні чи утопічні риси. Щось подібне трапляється і тепер, у прийдешньому і сучасному, в наші, так і хочеться за моральною згодою та науковою доказовістю, відповідальною також, не менше вдатися до логічної іронії чи художньої метафори про «еволюційні, освічені, прогресивні чи регресивні стадії» керуючого та управлінського розвитку. Отже, безумовно, і це не підлягає аж ніякому сумніву, слід визнати реальною дійсністю те, що вже за первісної доби зароджувалася зміцнюючись і розвиваючись наука про компетентне, професійне і спеціалізоване управління. Можна назвати первісні форми общинного управління міфологічними, примітивними чи релігійними, але, зрештою, визнати, що серед них були, є і залишаться дійсно управлінські вартості та цінності. Це настільки поширена концепція, що, як стверджує Е. Дюркгайм, усе вертиться довкола риторичного питання: чи можуть наука і релігія примиритися між собою?! [2].

Проте сучасні дослідники, розмірковуючи над проблемами цінностей, з різних причин замовчують той факт, що аксіологічні підходи до управління державою і суспільством були започатковані ще раніше. У Стародавньому Китаї цю насущну проблему досліджували Лаоцзи, Конфуцій, Моцзи та ін. Теоретичний матеріал подавався у вигляді теоретико-філософських повчань. Цінним у них можна визнати розмаїття поглядів на методи і форми управління: від заперечення освіти, оскільки безграмотними керувати легше, до сприяння процесам злиденності та бідності, для подвоєння багатств імперської держави. Таким чином, в основному робилася ставка на владну силу, а теорія і практика державного управління, що розроблялася правителями, жрицями та філософами, слугувала можновладцям, імператорам, намісникам, просто державним службовцям, якщо висловлюватися по-сучасному [3]. Так, на рівні владної та філософської свідомості вже кристалізуються управлінські цінності. Практично і теоретично розшукується якнайбільш досконала форма державного правління (династична, коаліційна, тиранічна). Локальні цивілізації звертають увагу на те, що державне управління, розгалужуючись, вимагає належної компетенції керівників держави, відомств, міністрів, намісників і спеціалістів, яким доручається безпосередній нагляд за функціональною діяльністю. Вибір обмежений, складний і суперечливий. По-перше, це керівництво територіями; по-друге, контроль за господарськими справами; по-третє, регламентація податкових доходів. Держава і суспільство знаходяться в постійному протистоянні: то зближуючись, то конфліктуючи, розходячись, як антиподні чи самостійні субстанції. Наукова думка або займається пошуками можливих компромісів, або виступає проти управлінських негараздів, що протиставляючись загострюються. Відбувається своєрідна гра владної моральності, державного самообману чи містифікованої уяви. Влада, яка очолює державу,

спираючись на вчені пропозиції та рекомендації, все більше і частіше надає перевагу законодавчому управлінню. Завдання цієї форми правління – гармонізувати складні відносини між державою та суспільством. Мимоволі, наче в природному циклі, відроджуються посилюючись законодавчі пріоритети. Водночас, між іншим, Геракліт, Демокріт, Протагор, Сократ, Платон, Арістотель, вивчаючи методи правління (аристократія, демократія, олігархія, політія, тиранія) та розробляючи ідеальні форми держави, доходять закономірного висновку про те, що законодавче керівництво залишає за собою можливість ініціювання соціальних конфліктів і суспільних потрясінь. Таким чином, законодавче керівництво, що теоретично і практично набуло статусу управлінської цінності колись, і досі не втрачає, про що можуть констатувати і сучасні реалії, державний статус аксіологічної довершеності, беззаперечної перш за все. Аксіологія державного управління, наскільки це доведено, завжди має знаходитись у безперервних дослідженнях, у пошуках. Дійсно, природні і соціальні ресурси завжди є обмеженими. Інтереси та потреби, як свідчить історичний досвід, постійно зростають, збільшуючись і накопичуючись, немов снігова лавина, що сходить з гірських схилів. Ось чому вже в античну епоху стає цілком очевидним, що ідеал вибору досконалої форми державного правління може бути здійсненим без конкретного відбору, але спираючись на «власний глузд і розсуд» (Арістотель). Пошук досконалих форм державного управління стає ще більш ускладненим, оскільки він супроводжується значними перепонами і труднощами, в тому числі світоглядними. З цього приводу досить відомі російські науковці (Л. М. Алісова, В. С. Баєв, Г. Ю. Семигін) цілком слушно зазначають, що науковий, практичний і теоретичний пошук ефективних форм державного ладу та устрою спорадично ускладнюється віддзеркалюючись як історична хроніка в дослідній і теоретичній свідомості наукової громадськості. Цей процес належить до специфіки епохального розвитку багатьох віків. Адже інтереси, потреби та цінності є різним чином пов'язаними з процесами управління, вибором методів, способів і форм розподілу товарів виробництва, тобто суспільних благ (наявних, що виробляються; майбутніх, на які ще тільки сподіваються). Тому проблема є перманентною. З цим явищем слід цілком порозумітися, але треба мати на увазі дослідну перспективу [4]. Насправді в управлінських відносинах об'єкт і суб'єкт мають перемінні та рівнозначні сталості, тобто світоглядні константи. І це тому, що у процесі керівництва соціальними процесами вони є фізичними та юридичними особами, які постійно взаємодіють, контактують, стикуються. Унаслідок зазначеного стану речей, з одного боку, об'єкт є суб'єктом, а з іншого – цілком навпаки. Адже маючи практичний інтерес до корпорації чи фірми, державний службовець розглядає ці структури як об'єкт чи предмет пізнання. У свою чергу, виробничий комплекс або підприємство, вступаючи в господарські переговори з банківською установою з метою отримання кредитної позички, розглядає можливого інвестора як договірного, конкурентного чи солідарного партнера (банк – об'єкт, філіал – суб'єкт). Теоретична модель і схема уявляється переважно такою, що найбільш наближена до теми цього дослідження. У розвиток попередніх міркувань зауважимо про таке. Теорія наукового пізнання державного управління та соціального регулювання погоджується з тим, що владна і політична система, яка заперечує попередні методи, способи та форми управління, прагне зміцнювати централізоване керівництво, щоб, маскуючи власні та фальсифікуючи чужі інтереси, потреби, цінності, принизити адміністративно-територіальні досягнення чи успіхи самоврядного порядку [5]. На державному рівні ці процеси можуть забезпечуватися ідеологічними і політичними гаслами, а також супроводжуватися зовнішньодемократичними заходами, що ставлять за мету пропаганду доцільності корінних реформ у сфері соціальної регуляції та

регламентації соціальної дійсності (адміністративно-територіальна реформа) чи структурна перебудова діючого судочинства (рівнозначна відповідальність за скоєні злочини). Як реформи Петра І, так і сучасні модифікації владного керівництва, зокрема в державному управлінні, зосереджуються в основному на контролюванні, регуляції та регламентації соціальної поведінки суб'єктів виконавчої діяльності. І тому радянський період – це не теоретична чи світоглядна прірва, що різко поділяє минуле і сучасне у сфері державного управління. Внутрішній зв'язок між колишніми і теперішніми сутностями дієвого, пасивного чи формального керівництва все рівно залишається, а відтак, як причина і наслідок, породжує наступні, взаємопов'язані між собою проблеми. За цих складних обставин, подій і ситуацій управлінська воля, досвід, знання, мотивація, орієнтація коливаються між схваленням новаторських викликів і схиляннням на захист попередніх методів управління, звернених у минуле, до колишніх цінностей. З цих та інших причин теоретичного характеру є доцільним згадати про наукову проблему типології управлінських цінностей у державному керівництві соціальними процесами та явищами. До речі, типології (класифікації) ідеологічних і політичних цінностей у державному управлінні й досі не існує, хоча це є хибним варіантом економічного розвитку. Класифікація галузей, напрямів і сфер ідеологічного керівництва або замовчується, або маскується під демократичні гасла чи загальнолюдські цінності. Через це інтереси та потреби, з яких можна відстежити управлінську мораль, темперамент або характер, відсуваються на задній план дослідного пошуку. Але вони є провідними індикаторами державних і суспільних цінностей у теоретичному бутті соціального довкілля, в якому зрощується ідеологічний потенціал і політичний світогляд. Наявність світоглядних мотивацій, орієнтацій і цінностей у комунікативному довкіллі суб'єктів владного управління свідчить про існування в державі та суспільстві моральних, ідеологічних і політичних цінностей, безпосередньо чи опосередковано причетних до субординарного керівництва. І це відбувається тому, що класифікація провідних сфер державного управління та соціального регулювання, яка здійснюється сама по собі в основному завдяки практичній діяльності, базується щонайменше на смислових типологіях різновидів праці та сутнісних поняттях про виробництво матеріальних благ. Тому слід віддати належне позитивному внеску російської наукової думки, зусиллями якої доводиться (і це є правильним), що в поняття «державне управління» слід вміщувати як загальні, так і конкретні смисли, аж до пізнавального усвідомлення політики соціальних реформ [6]. Дослівно науковий термін «реформа», що має латинські корені, означає інноваційні запровадження чи перетворення. Насправді смислове навантаження цього поняття виявляється дещо глибшим, змістовнішим і складнішим. Адже світова цивілізація ототожнює із соціальними реформами винятково корисні інновації та прогресивні очікування. Тому будь-яка, на нашу думку, владна реформа державного управління виправдовує себе лише і тільки тоді, коли вона: а) актуальна; б) вивірена; в) логічна; г) наукова; д) модельована; е) обґрунтована; ж) прозора; з) системна; і) узгоджена.

Отже, в Україні треба формувати таку ситуацію, де мав би відбуватися двоєдиний процес формування і правової держави, і громадянського суспільства, де роль державного управління все більше підпорядковувалась б інтересам особистості, соціальним цінностям суспільства. А це означає:

– пріоритет гуманізму і цінності, що його конкретизують (безпека, добробут, гідність людини, її права і свободи, всебічний розвиток) щодо соціально-політичних цінностей: демократії, колективізму, справедливості, суспільного прогресу;

– неминучі ціннісні протиріччя і необхідність їх свідомого регулювання з боку держави;

– виключення будь-якої дискримінації за національно-етнічними, політичними, релігійними, статево-віковими ознаками;

– надійний законодавчий захист особистості та гідності громадянина, недоторканість його житла та майна, свобода вибору проживання, виїзду або в'їзду до країни, таємниця листування та телефонних розмов, свобода слова, преси та інформації;

– усебічний захист громадянських прав з боку судових органів і громадських організацій.

Усі ці заходи з необхідністю приведуть до формування такої системи державного управління, яка наочно доведе пріоритети соціально-ціннісних орієнтирів у розбудові української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейські орієнтири місцевого і регіонального розвитку : збірник матеріалів та документів / заг. ред. М. Пухтинського, О. Власенка. – К. : Вид-во АМУ, 2009. – 508 с.

2. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм ; пер. з фр. Г. Філіпчука та З. Борисик. – К. : Юніверс, 2002. – 423 с.

3. Кравченко В. В. Муніципальне право України / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. – К. : Атіка, 2003. – 478 с.

4. Гудима Н. В. Принципи відкритості і прозорості в діяльності органів державного управління України (організаційно-правові засади) : монографія / Н. В. Гудима. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2007. – 200 с.

5. Павлов Д. М. Ефективність системи органів державного управління: поняття, умови та критерії оцінки / Д. М. Павлов // Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2003. – № 1. – С. 152–155.

6. Рубцов В. П. Індикатори та моніторинг у муніципальному управлінні : наук.-практ. посіб. / В. П. Рубцов. – К. : Гнозис, 2002. – 148 с.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 336.1:352

Л. О. Нікітіна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права,
К. С. Бабак,
магістр Університету державної фіскальної служби України

ФІСКАЛЬНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗМІНА ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ НА КОРИСТЬ ФІНАНСОВОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

У статті розкрито роль місцевих бюджетів та зміни, які відбулись у податковій системі України через фіскальну децентралізацію. Проаналізовано перерозподіл податків на користь місцевих бюджетів. Проведено розмежування понять «фінансова децентралізація» та «фіскальна децентралізація». Охарактеризовано переваги та недоліки фіскальної децентралізації.

Ключові слова: *децентралізація, податкова система, місцеві бюджети, фіскальна децентралізація, фінансова незалежність.*

В статье раскрыта роль местных бюджетов и изменения, которые произошли в налоговой системе Украины через фискальную децентрализацию. Проанализировано распределение налогов на пользу местных бюджетов. Разграничены понятия «финансовая децентрализация» и «фискальная децентрализация». Дана характеристика преимуществ и недостатков фискальной децентрализации.

Ключевые слова: *децентрализация, налоговая система, местные бюджеты, фискальная децентрализация, финансовая независимость.*

The article discloses the role of local budgets and the changes in the tax system of Ukraine due to the fiscal decentralization. Analyses tax allocation in favor of local budgets. Delimits the differences between the notions of «financial decentralization» and «fiscal decentralization». Defines the advantages and disadvantages of fiscal decentralization.

Keywords: *decentralization, tax system, local budgets, fiscal decentralization, financial independence.*

За період 2014–2015 років дедалі гостро постало питання реформування децентралізації місцевих бюджетів України як напрям соціально-економічного розвитку, адже місцеві бюджети – це важливий інструмент для існування держави та регіонів зокрема. Розмежування податкових надходжень між державними та місцевими бюджетами є основним завданням для

проведення фіскальної децентралізації як необхідної складової наповнення місцевих бюджетів. Адже саме місцеві бюджети покликані виконувати роль розвитку територій через видатки, фінансування охорони здоров'я, освіти, культури як основних чинників соціального розвитку територій.

До питання фіскальної децентралізації та проблематики децентралізації бюджетних ресурсів звертались вітчизняні вчені, зокрема В. Андрущенко, В. Климова, В. Письменний, Н. Проць, О. Василик, М. Палій, Л. Нікітіна, А. Монаєнко, Ю. Пасічник, Ю. Ганущак та інші.

Проте вважаємо за необхідне проаналізувати актуальні питання фіскальної децентралізації та проблематику фінансового забезпечення місцевого самоврядування на сучасному етапі.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності податкових надходжень у формуванні доходів місцевих бюджетів, визначенні проблематики та проведенні аналізу результатів після впровадження реформи фіскальної децентралізації.

Місцеве оподаткування та місцеві бюджети неабияк пов'язані між собою, адже відіграють важливу роль у державі, оскільки основним завданням місцевих податків є створення стабільних дохідних джерел місцевих бюджетів, а останні, у свою чергу, впливають на розвиток регіону через: фінансову безпеку та стабільність розвитку економіки, соціально-економічний розвиток регіону та громадянина зокрема, фінансову стабільність населення та ін.

За останній час у країні розпочався процес децентралізації влади, який ґрунтується на Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, метою якої є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [4].

Саме фінансова, або фіскальна децентралізація (цей термін є характерним для західних країн), найбільш розглянута в працях західних та вітчизняних економістів [11, с. 2].

Децентралізація (від латинського de – «заперечення», centralize – «середній, центральний») означає «знищення, скасування або ослаблення централізації і розширення прав низових органів управління.

Значний внесок у розвиток теорії фінансової децентралізації зробив англійській учений-економіст В. Оутс. Він запропонував таке її визначення: «децентралізація – це право незалежного прийняття рішень децентралізованими одиницями». Регіональні й місцеві органи влади мають можливість самостійно приймати рішення щодо фінансових питань і питань з управління територією.

Американський економіст Ч. Тібо вважає, що саме фіскальна децентралізація надає змогу субнаціональним органам управління отримувати автономію щодо фінансування та забезпечення населення суспільними й громадськими послугами. Він довів, що лише при фіскальній автономії субнаціональних органів управління публічні видатки відповідатимуть індивідуальним уподобанням споживачів згідно з їхніми потребами [5, с. 146–147].

На нашу думку, розмежування понять «фінансова децентралізація» та «фіскальна децентралізація» є взаємопов'язані між собою, але не тотожні. Адже фінансова децентралізація надає відповідні повноваження органам місцевої влади, а фіскальна децентралізація, у свою

чергу, за рахунок накопичення в собі податків та зборів, спрямовує їх на забезпечення суспільних потреб регіонів через здійснення видатків на важливі місцеві потреби.

На думку В. Письменного, місцеве оподаткування перебуває на початковому етапі розвитку, адже не забезпечує достатнього обсягу надходжень місцевих податків і зборів. Натомість місцеве оподаткування має стати регулятором економічних процесів, у його межах необхідно забезпечити реалізацію всіх основних вимог, властивих загальноосвітній податковій політиці [8, с. 55–56].

Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII до місцевих податків та зборів, згідно зі ст. 10 Податкового кодексу України, увійшли:

– податок на майно (об'єднавши в собі податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок та плату за землю);

– єдиний податок;

– збір за місця для паркування транспортних засобів;

– туристичний збір [1].

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 року № 71-VIII передбачено, що місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок та податок на майно (у частині транспортного податку та плати за землю) і вирішують питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

Крім того, відповідно до абзацу 10 п. 4 Розділу I вищезазначеного закону до повноважень сільських, селищних, міських рад щодо податків та зборів належить встановлення в межах, визначених Податковим кодексом України, ставок акцизного податку з реалізованих суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів [2].

Основними завданнями, що постали перед фінансовою децентралізацією, по-перше, є збільшення участі громади в розвитку села чи міста, в якому вона проживає, а по-друге, – ефективне забезпечення населення суспільними послугами [7].

Урядовим Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» були внесені зміни щодо місцевих бюджетів, зокрема, місцевим бюджетам було передано:

– 10 % податку на прибуток підприємств;

– 100 % державного мита;

– 80 % екологічного податку (при цьому 55 % направлятимуться в обласні бюджети, а 25 % – до районних бюджетів і бюджетів міст обласного значення);

– акцизний податок від реалізації через роздрібні мережі пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, нафтопродуктів, біодизеля і скрапленого газу;

– 25 % плати за надра; місцеві збори (податок на нерухомість із включення до оподаткування комерційного (нежитлового) майна, єдиний податок);

– податок на майно («розкішні» автомобілі), податок на прибуток комунальних підприємств, інші податки.

– 75 % податку на доходи фізичних осіб (60 % податку отримають бюджети міст обласного значення та районів; 15 % – обласні бюджети); 40 % – бюджет м. Київ [12, с. 225].

Вважаємо, що надання самостійності місцевим бюджетам через перерозподіл податків є значним кроком для збільшення їх розміру та подальшого розвитку, проте з передачею додаткових джерел доходів за ними закріплюється і великий обсяг нових видатків на місцях, таких як: освіта, медицина, культура та інше, які не всі регіони зможуть забезпечити. Проте збалансування видатків на місцях має залежати насамперед від продуманих дій органів місцевого самоврядування та громадського контролю.

За рахунок фіскальної децентралізації, можемо спостерігати такі зміни:

за січень-серпень поточного року до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 92,3 млрд грн, що становить 88,4 % від річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радами.

За статистичними даними Міністерства фінансів України, приріст надходжень до загального фонду за січень-серпень минулого року (у зіставних умовах та без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) становив 49,6 %, або + 30,6 млрд грн.

Темп зростання фактичних надходжень ПДФО до січня-серпня 2016 року становить 149,1 %, плати за землю – 162,2 %. При цьому у 23 та 6 регіонах, відповідно, темп зростання вище середнього по Україні.

Загалом обсяг надходжень ПДФО за січень-серпень становить 48,7 млрд грн, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, становить 80,2 %, надходження плати за землю – 15,4 млрд грн, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, – 97,8 %.

Надходження податку на нерухоме майно на 2016 рік затверджені місцевими радами обсягом 0,9 млрд грн. Фактичні надходження податку за січень-серпень поточного року становили 1,0 млрд грн [10].

Тому бачимо позитивну тенденцію після проведення реформи фіскальної децентралізації.

Проте аналіз наукових підходів щодо фіскальної децентралізації має як переваги, так і недоліки, які виявляються при порівнянні суспільних витрат і вигод.

Н. В. Булеца до переваг фіскальної децентралізації міжбюджетних відносин відносить такі:

– наближеність органів місцевого самоврядування до громадян населення та безпосередня взаємодія з ними дозволяють якісно та обґрунтовано задовольнити соціальні потреби населення на місцевому рівні;

– забезпечення обґрунтованого розподілу фінансових ресурсів між окремими територіальними утвореннями, а також фінансування повним обсягом соціальних та інвестиційних проектів і програм на підвідомчій території;

– забезпечення макроекономічної стабільності на місцевому рівні та фінансової самостійності місцевих органів влади щодо фінансування покладених на них функцій і завдань, враховуючи чітке розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління;

– зростання компетенції та кваліфікації місцевих органів влади в процесі вирішення поточних і стратегічних завдань на регіональному рівні, посилення відповідальності місцевих органів влади та управління, а також підвищення продуктивності функціонування бюджетної системи шляхом забезпечення підзвітності місцевої влади своєму населенню;

– сприяння підтримці підприємницької активності та зростанню інвестиційних можливостей місцевих органів влади й управління щодо соціально економічного розвитку регіонів [6, с. 4–5].

Основними недоліками фіскальної децентралізації Н. В. Булеца вважає такі:

– зниження рівня контролю над формуванням та ефективністю розподілу бюджетних коштів;

– зниження пріоритетів державних органів влади та управління в наданні інфраструктурних інвестицій, зниження ефективності реалізації бюджетної політики на місцевому рівні;

– обмеження державних органів влади та управління у вирівнюванні дохідних та видаткових частин бюджетів місцевого самоуправління, регулюванні соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів;

– виникнення регіональних фіскальних розбіжностей;

– зниження централізованого бюджетного контролю над формуванням та ефективним розподілом бюджетних ресурсів [6, с. 4–5].

Також, на нашу думку, актуальним є питання щодо відповідальності органів місцевої влади перед громадою, адже тільки через налагоджений механізм притягнення до відповідальності місцевих органів можливо досягти успіху у правомірному використанні коштів, які мають спрямовуватись тільки на потреби конкретного регіону, а не в кишені.

Щодо питання відповідальності місцевих органів влади перед громадою, Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман під час зустрічі із регіональними ЗМІ від 27.09.2016 заявив: «Нам потрібно підвищувати відповідальність місцевих органів влади щодо прозорості, підзвітності і підконтрольності громаді». Потребує перезавантаження і підвищення інституційної спроможності Рахункова палата України, що має свої представництва на територіях [7].

Погоджуємося з думкою В. В. Мамонової та О. С. Горбатенко щодо необхідності більш ретельно розглядати питання звітування перед громадою міста щодо фінансової діяльності, а саме: наповнювати пояснювальні записки до звітів про виконання бюджету інформацією про причини невиконання або перевиконання планових показників, зазначенням переліків об'єктів, що фінансувались у відповідному періоді, та сум, які на ці об'єкти було витрачено, зазначенням того, що вдалося виконати додатково, за рахунок яких коштів тощо. При цьому інформація має подаватись у доступному та зрозумілому для пересічних громадян форматі, для покращення розуміння можливо надавати виконання окремих показників у динаміці, що сприятиме підвищенню довіри до влади та вдосконаленню управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні в умовах сьогодення [9, с. 5].

Отже, як бачимо, на сьогодні питання відповідальності місцевих органів влади перед громадою залишається відкритим.

На нашу думку, досить важливою є активна участь місцевих мешканців щодо контролю на місцях. На жаль, більшість населення країни займають пасивну позицію щодо змін, реформ, які відбуваються та проводяться в країні і відповідно у регіонах. Саме громадський контроль і механізм притягнення до відповідальності вважаємо запорукою подолання корупції та правомірного використання податків на місцях. Через врахування потреб місцевих мешканців без сумніву враховуються і потреби всього регіону, тому основним завданням децентралізації має стати тісна взаємодія органів місцевого самоврядування з населенням відповідного регіону.

Також вважаємо, що для ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування місцева влада має ініціювати питання перед урядом щодо оподаткування на підконтрольній їй території, а саме: можливість ініціювати зміни податкових ставок, можливість введення конкретного податку на відповідній території, враховуючи різні показники розвитку цього регіону, для поповнення суми доходів території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Податковий кодекс України: Закон України: від 02.12.2010 № 2755-VI із змін. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України: від 28.12.2014 № 71-VIII із змін. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/71-19

3. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України: від 28.12.2014 № 79-VIII із змін. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/79-19

4. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України: від 18.06.2014 № 591-р змін. і доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/591-2014-р

5. Бикадорова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування / Н. О. Бикадорова // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2 (20). – С. 145–151.

6. Булеца Н. В. Фіскальна децентралізація та соціально-економічний розвиток регіонів / Н. В. Бурлеца // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – С. 1–6.

7. Децентралізація влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// decentralization.gov.ua/

8. Ковальчук І. В. Місцеві податки і збори як фінансова основа процесу децентралізації / І. В. Ковальчук // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 1/2016. – С. 55–58.

9. Мамонова В. В. Місцеві фінанси в умовах децентралізації влади: шляхи вдосконалення управління / В. В. Мамонова, О. С. Горбатенко // Теорія та практика державного управління. – 2016. – № 1(52). – С. 1–6.

10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/

11. Патицька Х. О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад / Х. О. Патицька // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – № 10. – С. 1–6.

12. Проць Н. В. Формування податкових надходжень місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації / Н. В. Проць // Фінансовий простір. – 2015. – № 1(17). – С. 221–226.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 35.078.3

В. І. Цимбалюк,
кандидат юридичних наук, професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄДИНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

У статті проаналізовано переваги та недоліки функціонування єдиного інформаційного простору. Розглянуто можливості єдиного інформаційного простору у боротьбі зі злочинністю. Особливу увагу приділено питанню забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: *єдиний інформаційний простір, переваги та недоліки єдиного інформаційного простору, інформаційна безпека.*

В статье проанализированы преимущества и недостатки функционирования единого информационного пространства. Рассмотрены возможности единого информационного пространства в борьбе с преступностью. Особое внимание уделено вопросу обеспечения информационной безопасности.

Ключевые слова: *единое информационное пространство, преимущества и недостатки единого информационного пространства, информационная безопасность.*

The advantages and disadvantages of the single information space functioning is analyzed in the article. The possibilities of a single information space in the fighting crime are considered. Special attention is paid to issue of providing the information security.

Keywords: *a single information space, advantages and disadvantages of a single information space, information security.*

Інформаційна сфера поступово набуває усіх ознак ключової сфери для суспільства, вона є важливою передумовою соціального, економічного і політичного розвитку. Тому надзвичайно важливою залишається проблема формування інформаційного суспільства та створення єдиного інформаційного простору.

Метою статті є визначення перспектив та недоліків формування єдиного інформаційного простору України.

Питання формування єдиного інформаційного простору було предметом дослідження таких науковців, як: В. М. Брижко, Є. В. Додін, В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, І. М. Пахомов, А. А. Пухтецька, В. С. Цимбалюк, Ю. С. Шемшученко, Х. П. Ярмакі та інших.

Законом України від 09.01.2007 № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», іншими нормативно-правовими актами визначено

необхідність розвитку інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх, в якому кожна людина може створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, мати можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному й особистісному розвиткові та підвищувати якість життя [8]. Необхідність створення в Україні інформаційного суспільства ставить перед державою завдання перегляду напрямів формування інформаційного простору. Хоча цей термін часто використовується в науковій літературі, проте він немає єдиного визначення та не закріплений на законодавчому рівні. На нашу думку, найбільш вдало відображає сутність досліджуваного явища і його внутрішню будову визначення, надане авторами підручника «Інформаційне право» за редакцією І. Л. Бачило, В. Н. Лопатіна, М. А. Федотова, які розуміють під єдиним інформаційним простором країни сукупність інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, яка дозволяє на основі єдиних принципів і за загальними правилам забезпечувати безпечну інформаційну взаємодію держави, організацій і громадян при їхній рівнодоступності до відкритих інформаційних ресурсів, а також максимально повне задоволення їхніх інформаційних потреб на всій території держави при збереженні балансу інтересів на входження у світовий інформаційний простір і забезпечення національного інформаційного суверенітету [5, с. 118].

Створення та функціонування єдиного інформаційного простору відкриває широкі можливості для застосування методів і засобів правової інформатики органами внутрішніх справ з метою запобігання та розслідування злочинної діяльності і водночас ставить під загрозу право людини на захист персональних даних, тому потребує теоретичного осмислення і подальшого наукового дослідження.

Як і будь-який процес, процес створення і функціонування єдиного інформаційного простору має свої переваги і недоліки. Найсуттєвішою перевагою функціонування єдиного інформаційного простору, на нашу думку, є можливість запобігання і протидії правопорушенням. Стрімкий розвиток інформаційних технологій у світовому просторі привів до активного використання у боротьбі зі злочинністю комп'ютерних інформаційних систем. Саме розвиток інформатизації, комп'ютеризації дозволяє автоматизувати багато процесів з накопичення, аналізу, розподілу та пошуку інформації. На сьогодні органи внутрішніх справ володіють значною кількістю різноманітних баз даних та інформаційних ресурсів, що акумулюють відомості про правопорушення. Однак наявність великої кількості інформаційних систем, які не співпрацюють між собою, не допомагає в роботі, а інколи не дає можливості правильно оцінити ситуацію і прийняти оперативне рішення. Тому, на нашу думку, підвищення ефективності роботи органів внутрішніх справ можливе за умови застосування сучасних інформаційних технологій та завдяки використанню єдиного інформаційного простору. Насамперед такий єдиний інформаційний простір необхідно створити між підрозділами органів внутрішніх справ та іншими органами державної влади.

Слід зазначити, що працівники органів внутрішніх справ відстають від вимог часу, залишаючись технічно недостатньо озброєними в сучасному стані, від чого ефективність запобігання, виявлення та розкриття кримінальних правопорушень з використанням оперативно-розшукових заходів є низькими, і це важко приховати. Згідно із статистичними даними правоохоронних органів майже 35–40 % традиційних злочинів щорічно вчиняється з

використанням сучасних телекомунікаційних, комп'ютерних та інших технологій, а у майбутньому цей відсоток може суттєво збільшитись [6, с. 56].

Також погодимося з В. С. Гуславським, Ю. А. Задорожним, В. Г. Розовським та іншими вченими, які вважають, що основними пріоритетними напрямами розвитку систем інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ в умовах формування єдиного інформаційного простору є: реорганізація видання та удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази, яка регламентує створення та використання інформаційних систем і підсистем; створення єдиного інформаційного простору в загальній системі МВС України та організація й удосконалення динамічної взаємодії із зарубіжними інформаційними системами; широке використання технологій об'єктно орієнтованого проектування та програмування при розробці нових інформаційних підсистем та модернізація існуючих; стимулювання активного формування та використання інформаційних ресурсів; поєднання принципів швидкості та зручності доступу до інформаційних ресурсів і принципів повного захисту від несанкціонованого доступу; запровадження сучасних новітніх інформаційних технологій, інформаційно-технічне переоснащення підрозділів, забезпечення підрозділів ліцензійним програмним забезпеченням; технічна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації особового складу усіх підрозділів з метою підвищення ефективності використання можливостей сучасних новітніх інформаційних систем та підсистем у службах і підрозділах органів внутрішніх справ України [3, с. 29].

Також функціонування єдиного інформаційного простору дозволить підвищити міжнародне співробітництво в інформаційній сфері, оскільки пріоритетом сучасної зовнішньої політики України виступає європейська та євроатлантична інтеграція. Ефективне впровадження цього пріоритету значною мірою залежить від рівня інтегрованості України до міжнародного інформаційного простору та європейського зокрема.

Крім того, створення і функціонування єдиного інформаційного простору має важливе значення у процесі підвищення ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, адже сучасне ефективне управління базується на двох стовпах: інформаційних технологіях та кваліфікованому персоналі. Процеси інформатизації своїми завданнями ставлять підвищення ефективності управління на основі системного підходу до інформаційного супроводу діяльності органів влади та реалізації функцій управління, формування єдиного інформаційного простору, а також якісного інформаційно-аналітичного забезпечення вирішення завдань соціального розвитку міст [7, с. 353].

Незважаючи на суттєві переваги, варто зазначити, що створення та функціонування єдиного інформаційного простору має також певні недоліки. Так, останнім часом науковці все більше акцентують увагу на тому, що національна безпека залежить від інформаційної безпеки, причому ця залежність збільшується з розвитком інформаційних технологій. В умовах створення та функціонування єдиного інформаційного простору питання забезпечення інформаційної безпеки набуває особливої актуальності, оскільки відсутність дієвих механізмів захисту інформаційної безпеки породжує ряд негативних явищ у політичній, економічній та оборонній сферах.

В Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки інформаційну безпеку визначено як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства держави, при якому запобігається нанесення шкоди через неповноту, невчасність

та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [8].

Проаналізувавши інформаційно-технологічні небезпеки, що загрожують інформаційній безпеці, М. Галамба та І. Петрик виділяють чотири групи загроз.

До першої групи належить поява інформаційної зброї, здатної впливати на психіку людей та інформаційно-технологічну інфраструктуру держави. Діяльність окремих людей стає керованою під впливом фармакологічних та психотропних засобів, комп'ютерних банків даних та інформації.

Друга група небезпек пов'язана з використанням досягнень сучасних інформаційних технологій: махінації з банківськими операціями, комп'ютерне хуліганство, незаконне копіювання технологічних рішень.

Третя група загроз проявляється у тотальному контролі за життям, настроями, планами громадян, роботою державних установ, за населенням країни у цілому з використанням комп'ютерних систем.

Четверта група небезпек полягає у використанні інформаційних технологій у політичній боротьбі. З цим пов'язане політичне заангажування ЗМІ, чорний PR під час проведення виборчих кампаній, зосередженість інформаційних видань у руках декількох власників, відсутність незалежних ЗМІ [2]. Система захисту інформаційної безпеки України повинна враховувати всі чотири групи ризиків. Створення такої системи є складним багаторівневим процесом, який потребує, зокрема, значного фінансового вкладу. На нашу думку, ефективна система протидії інформаційним загрозам повинна включати, по-перше, єдину державну політику в галузі інформаційної безпеки, по-друге, створення нормативно-правової бази.

Ще одним суттєвим недоліком є можливість порушення прав людини, зокрема права на приватність. Розвиток інформаційних технологій і розширення можливостей інформаційного обміну створюють загрозу порушення права особи на недоторканність приватного життя, закріпленого в Конституції України.

На жаль, на практиці ми досить часто зустрічаємося з випадками порушення прав людини на захист персональних даних. Про це свідчать повідомлення у засобах масової інформації, звіти Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо стану забезпечення права на захист персональних даних в Україні та результати моніторингу громадських організацій.

До найпоширеніших порушень належить несанкціонований доступ до персональних даних державними та приватними установами, включаючи правоохоронні органи за відсутності законної підстави та обґрунтованої мети такого доступу; незаконна обробка чутливої категорії персональних даних шляхом надання необмеженого до них доступу та розкриття для широкого загалу, а також збір надмірного об'єму даних щодо цілей, для яких вони обробляються в подальшому; недотримання прав суб'єктів даних на інформування й доступ до інформації про операції з обробки персональних даних, які їх стосуються; недотримання режиму конфіденційності та безпеки обробки персональних даних у випадках незаконної передачі баз персональних даних між володільцями даних, зокрема з метою особистих інтересів; обробка персональних даних з метою, несумісною з тією, з якою їх було зібрано спочатку; відсутність належної політики безпеки персональних даних, затвердженої власником таких даних; відсутність відповідальних осіб з питань захисту даних в установах, організаціях, які є власниками

баз даних; передача даних через незахищені канали, зокрема приватні поштові скриньки в мережі Інтернет [1].

Для усунення таких порушень, на нашу думку, необхідно закріпити на законодавчому рівні та впровадити в практику певні гарантії захисту прав людини. Захист персональних даних є сукупністю правових, організаційних і технічних заходів, спрямованих на недопущення неправомірних дій з персональними даними, забезпечення їхньої конфіденційності, а також можливості доступу суб'єктів персональних даних до інформації про дії з їхніми персональними даними [3, с. 199].

На жаль, широкі, майже безмежні можливості сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій та мереж щодо збирання, зберігання, використання, поширення та інших видів обробки персональних даних за певною ознакою дозволяють збирати й акумулювати різними державними органами і приватними структурами інформацію про людину.

Інститут захисту персональних даних є елементом державної системи захисту інформації, що забезпечує особисту безпеку, підтримує баланс інтересів особистості, суспільства і держави у сфері автоматизованої обробки інформації. Тому, на нашу думку, на законодавчому рівні необхідно передбачити такі гарантії захисту прав людини на захист персональних даних: запровадити єдину державну політику захисту персональних даних; встановити норми забезпечення конфіденційності; посилити контроль з боку уповноважених органів та громадських організацій за захистом прав людини в інформаційній сфері; встановити відповідальність за порушення прав на захист персональних даних.

Таким чином, переваги створення єдиного інформаційного простору пов'язані з широкими можливостями, які відкриваються при використанні сучасних досягнень техніки та науки, й об'єднані різними автоматизованими банками даних. Використання можливостей єдиного інформаційного простору має на меті якісне підвищення ефективності боротьби органів внутрішніх справ зі злочинністю, охороні громадського порядку і захисту прав громадян. Також налагоджене функціонування єдиного інформаційного простору сприятиме налагодженню міжнародної співпраці в інформаційній сфері та дозволить підвищити ефективність діяльності органів державної влади. При цьому необхідно враховувати, що функціонування єдиного інформаційного простору створює певні загрози для інформаційної безпеки держави загалом та для прав людини, зокрема права на приватність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боротьба з несанкціонованим доступом і незаконними операціями з обробки персональних даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://police-access.info/2015/04/borotba-z-nesanktsionovanym-dostupom-i-nezakonnymy-operatsiyamy-z-obrobky-personalnyh-danyh/.

2. Галамба М. Інформаційна безпека України: поняття, сутність та загрози [Електронний ресурс] / М. Галамба, В. Петрик. – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua.

3. Гуславский В. С. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступления: монография / В. С. Гуславский, Ю. А. Задорожний, В. Г. Розовский. – Луганск: ТОВ «Елтон-2», 2008. – 133 с.

4. Єсімов С. С. Захист персональних даних у контексті розвитку динамічних інформаційних систем / С. С. Єсімов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 198–208.

5. Бачило И. Л. Информационное право / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 789 с.

6. Максимус Д. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. / Д. О. Максимус, О. О. Юхно. – Харків : НікаНова, 2013. – 102 с.

7. Муніципальний менеджмент: навчальний посібник / за заг. і наук. ред. Ю. П. Шарова. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. – 404 с.

8. Стратегія розвитку інформаційного суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України: від 15 травня 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р.

УДК 342.9

К. К. П'яткова,
аспірант Університету державної фіскальної служби України

МЕДИЧНИЙ ПРАЦІВНИК ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Стаття присвячена аналізу суб'єктного складу адміністративних правопорушень у сфері охорони здоров'я. Акцентується увага на проблемі конкретного закріплення медичного працівника як суб'єкта адміністративних правопорушень у цій сфері. Окремо пропонуються шляхи удосконалення законодавства про охорону здоров'я та адміністративну відповідальність. Наголошується на необхідності закріплення окремих категорій у вітчизняних нормативно-правових актах.

Ключові слова: *медичний працівник, адміністративне правопорушення, охорона здоров'я.*

Статья посвящена анализу субъектного состава административных правонарушений в сфере здравоохранения. Акцентируется внимание на проблеме конкретного закрепления медицинского работника как субъекта административных правонарушений в этой сфере. Отдельно предлагаются пути совершенствования законодательства об охране здоровья и административной ответственности. Отмечается необходимость закрепления отдельных категорий в отечественных нормативно-правовых актах.

Ключевые слова: *медицинский работник, административное правонарушение, здравоохранение.*

This article analyzes the subject composition of administrative violations in the field of health. Attention is focused on a specific problem of securing health worker, as a subject of administrative violations in the field. Separately, the ways of improvement of legislation on health and administrative responsibility. The necessity of fixing certain categories of domestic legal act.

Keywords: *medical professional, administrative offenses, public health.*

Сучасний стан системи охорони здоров'я характеризується наявністю значної кількості проблем як правового, економічного, соціального, так і морального характеру. Держава намагається здійснювати реформування цієї галузі з метою приведення її до міжнародних та європейських стандартів.

Орієнтиром у проведенні реформи в Україні є програма Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я – 2020», в основі якої сформульовані два стратегічні завдання і чотири пріоритетні напрями дій для її реалізації. Зокрема, одним із стратегічних завдань є поліпшення здоров'я для всіх і скорочення нерівностей стосовно здоров'я. Зміцнення систем

охорони здоров'я перебуває в числі основних пріоритетів країн усього Європейського регіону, і для поліпшення здоров'я та підвищення рівня соціальної справедливості щодо здоров'я застосовуються нові підходи. Ключовими сферами, яким приділяється найбільша увага в стратегії «Здоров'я – 2020», є удосконалення форм і методів надання послуг громадського здоров'я та медико-санітарної допомоги, формування основних ресурсів системи охорони здоров'я, таких як кадри і високоякісні ліки, зміцнення системи фінансування охорони здоров'я та оптимізація стратегічного керівництва [1].

Мета наукової статті – окреслити особливості правового статусу медичного працівника як суб'єкта адміністративних правопорушень у галузі охорони здоров'я.

Юридична відповідальність у сфері охорони здоров'я та, зокрема, відповідальність медичних працівників була предметом наукових досліджень О. М. Алієвої, С. Б. Булеци, Л. К. Карпенко, Ю. А. Козаченко, Б. О. Логвиненка, І. Я. Синюти, С. М. Співак, С. Г. Стеценка, Г. В. Чеботарьової, О. С. Щукіна. Проте в їхніх роботах розглядалася уся юридична відповідальність у сфері охорони здоров'я або ж ці проблеми аналізувалися фрагментарно.

Науковим підґрунтям адміністративної відповідальності медичних працівників стали також наукові роботи В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Д. М. Лукянця та інших.

Сьогодні у сфері охорони здоров'я медичними працівниками досить часто вчиняється велика кількість різноманітних правопорушень, пов'язаних з їхньою професійною діяльністю. Основна частина таких протиправних діянь лежить у площині дисциплінарного регулювання, проте вчинення цілого ряду тягне за собою застосування кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення [2] встановлює адміністративну відповідальність за окремі види правопорушень у сфері охорони здоров'я у главі 5. Проте лише деякі з них можуть бути вчинені медичним працівником, зокрема порушення санітарних норм (ст. 42), продаж лікарських засобів в аптечних закладах без рецепта у заборонених законодавством випадках (ст. 42-4), незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44), порушення обмежень, встановлених для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності (ст. 44-2), порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (ст. 45-1) та порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством) (ст. 46-2).

Детальний аналіз складів зазначених вище адміністративних проступків надає можливість стверджувати, що законодавець не встановив єдиних підходів та вимог до суб'єктів цих протиправних діянь. Зокрема, детальне закріплення суб'єкта у складі адміністративного проступку, передбачене лише ст. 44-2, в якій йдеться про медичних та фармацевтичних працівників. В усіх інших законодавець не встановлює суб'єкта, обмежуючись лише описом протиправного діяння та передбачення адміністративного стягнення за нього.

Проте із змісту діяльності, яка охороняється цими адміністративно-деліктними нормами випливає, що вони завідомо адресовані саме особам, які в силу своєї професійної діяльності можуть вчинити такі правопорушення.

Основи законодавства України про охорону здоров'я [3] не містять визначення терміна «медичний працівник» та не наводять переліку тих працівників, які за своєю професійною

діяльність є медичними працівниками. Проте в цьому нормативно-правовому актів закріплений цілий ряд вимог до медичних працівників. Зокрема, медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини (ст. 37), медичний працівник зобов'язаний надати пацієнтові в доступній формі інформацію про стан його здоров'я, мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, зокрема наявність ризику для життя і здоров'я (ст. 39), медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків (ст. 40), медичні працівники зобов'язані надавати медичну допомогу повним обсягом хворому, який знаходиться в критичному для життя стані (ст. 52), та ін.

Крім того, законодавець розмежовує медичну та фармацевтичну діяльність і, відповідно, розрізняє правовий статус медичних та фармацевтичних працівників. Хоча у ст. 74 Основ визначено, що медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам.

Фармацевтична допомога є відмінною від медичної допомоги. А тому фармацевтичний працівник виконує інші професійні обов'язки, ніж медичний працівник. Однак діяльність фармацевтичного та медичного працівника має однакову мету – надання допомоги пацієнту для збереження, відновлення та покращення його життя і здоров'я. Тому, відповідно до положень формальної логіки, поняття «медичний працівник» та «фармацевтичний працівник» належать до сумісних, які перебувають у відносинах тотожності. Цю обставину підтверджує і законодавець, де медичні і фармацевтичні працівники зазначені окремо (наприклад, ст. 78 Основ). Фармацевтичний працівник має свої (притаманні лише йому) як загальні, так і додаткові (спеціальні) ознаки, що дозволяє його відрізнити від медичного працівника, а також виконує інші професійні обов'язки, які полягають у наданні фармацевтичної допомоги [4, с. 332].

Така ситуація породила наукову дискусію стосовно сутності медичних працівників. Так, І. М. Щукін стверджує, що медичним працівником треба розуміти фізичну особу (громадянина України або іноземця), яка здобула вищу, середню медичну або фармацевтичну освіту та пройшла подальшу спеціальну підготовку або перепідготовку, відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що підтверджується чинними документами (сертифікатом спеціаліста), прийняла на себе етичні зобов'язання знати і виконувати вимоги медичної деонтології та уклала трудовий договір з ліцензованою медичною установою на здійснення медичної діяльності. До медичних працівників автор відносить лікарів, фармацевтів, провізорів і середній медичний персонал та зазначає, що особа наділяється статусом медичного працівника, якщо вона фактично виконує професійні обов'язки за відповідною медичною спеціальністю [5, с. 12]. Г. В. Чеботарьова зазначає, що медичним працівником є особа, яка виконує професійні обов'язки за відповідною медичною спеціальністю, безпосередньо на професійній основі надає медичну допомогу чи медичні послуги, перебуває в трудових відносинах із закладом охорони здоров'я або займається підприємницькою діяльністю та має ліцензію і може підтвердити свою медичну кваліфікацію [6, с. 29].

Виходячи з таких наукових трактувань під терміном «медичний працівник» необхідно розуміти особу, яка має відповідний рівень спеціальних медичних знань, підтверджений документом про освіту встановленого зразка, та перебуває у трудових правовідносинах із

закладом охорони здоров'я. У рамках цього до таких працівників, крім безпосередньо лікарів, слід відносити і середній та молодший медперсонал.

Окремої уваги заслуговує аналіз суб'єктного складу за ст. 46-2 КУпАП – порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством). З одного боку, особа, яка отримала спеціальний дозвіл на зайняття народною медициною (цілительством), виданий центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, не завжди може трактуватися як медичний працівник через наявність або відсутність спеціальної медичної освіти. З іншого боку, така особа проводить оздоровлення, профілактику, діагностику і лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях на основі конкретних нормативно-правових актах у чітких правових межах. Крім того, Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2013 № 822 «Про порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей» встановлено, що визначення рівня знань претендента здійснюється за результатами атестації з курсу основ медичних знань та заявленого претендентом методу НМ (теоретичний етап). Не відкидаємо і той момент, що народною медициною може займатися і безпосередньо медичний працівник, який має відповідну освіту і виявив бажання займатися цілительством.

Аналізуючи специфіку медичної діяльності, можна стверджувати, що медичний працівник може бути суб'єктом адміністративного правопорушення у сфері охорони здоров'я у випадку порушення основних обов'язків, визначених в Основах законодавства України про охорону здоров'я.

Зокрема, медичні і фармацевтичні працівники зобов'язані:

а) сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу;

б) безкоштовно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях;

в) поширювати наукові та медичні знання серед населення, пропагувати, зокрема власним прикладом, здоровий спосіб життя;

г) дотримуватися вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю;

д) постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності;

е) надавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам охорони здоров'я.

Крім того, тим же нормативно-правовим актом запроваджені обмеження, які застосовуються для медичних і фармацевтичних працівників під час здійснення ними професійної діяльності.

Медичні і фармацевтичні працівники під час здійснення професійної діяльності не мають права:

1) одержувати від суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та/або реалізацію лікарських засобів, виробів медичного призначення, їхніх представників неправомірну вигоду;

2) одержувати від суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та/або реалізацію лікарських засобів, виробів медичного призначення, їхніх представників зразки лікарських засобів, виробів медичного призначення для використання у професійній діяльності (крім випадків, пов'язаних з проведенням, відповідно до договорів, клінічних досліджень лікарських засобів або клінічних випробувань виробів медичного призначення);

3) рекламувати лікарські засоби, вироби медичного призначення, зокрема виписувати лікарські засоби на бланках, що містять інформацію рекламного характеру, та зазначати виробників лікарських засобів (торговельних марок);

4) на вимогу споживача під час реалізації (відпуску) лікарського засобу не надавати або надавати недостовірну інформацію про наявність у певному аптечному закладі лікарських засобів з такою самою діючою речовиною (за міжнародною непатентованою назвою), формою відпуску та дозуванням, зокрема приховувати інформацію про наявність таких лікарських засобів за нижчою ціною.

Усі ці обов'язки медичних працівників трансформуються в коло тих, які охороняються адміністративно-деліктним законодавством, зокрема: неналежне виконання медичним працівником санітарних норм, норм щодо зберігання та використання наркотичних засобів або психотропних речовин, норм, які встановлюють порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів, неналежне виконання фармацевтичним працівником норм, що визначають процедуру продажу лікарських засобів в аптечних закладах, а також обов'язки медичних та фармацевтичних працівників щодо утримання від дій під час здійснення ними професійної діяльності, встановлених ст. 781 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Таким чином, аналіз нормативно-правового закріплення адміністративно-деліктного статусу медичних працівників дозволяє виокремити деякі пропозиції стосовно вдосконалення правового регулювання з цього питання.

Є необхідним нормативно закріпити дефініцію «медичний працівник» для встановлення єдиного розуміння такого терміна. У цьому контексті слід продовжити дискусію щодо ймовірного прийняття Медичного кодексу України, в якому повинні визначатися усі знакові терміни та дефініції, що необхідні для якісного застосування законодавства.

Актуальність і важливість створення кодифікованого акта Медичного кодексу України пояснюється багатьма обставинами, основними з яких є: необхідність комплексного реформування вітчизняної системи охорони здоров'я, зокрема її законодавчого забезпечення як фундаменту для усіх інших перетворень; відповідність на сьогодні науково обґрунтованої концепції законотворчої діяльності у цій сфері; прагнення забезпечити підвищення рівня правових знань медичних працівників; сприяння і допомога юристів при розгляді і вирішенні так званих «медичних справ»; неузгодженість у деяких випадках галузевого законодавства з окремими законами у сфері охорони здоров'я і медицини; необхідність чіткої регламентації правового статусу медиків і пацієнтів; потреба правового регулювання різних систем охорони здоров'я (державної, муніципальної, приватної) [7, с. 8].

Від правильного визначення термінів «медична діяльність», «медична допомога», «медичний працівник» залежатиме ефективність застосування законодавства у сфері охорони здоров'я. У такому випадку підтримуємо визначення, що медичним працівником є особа, яка має відповідну освіту та необхідний обсяг спеціальних знань у сфері медицини та уклала трудовий договір із закладом охорони здоров'я. На нашу думку, запроваджене розмежування медичних і фармацевтичних працівників є не зовсім правильним та обґрунтованим, оскільки і ті, й інші працівники діють на однакових засадах і до них застосовуються ідентичні професійні вимоги. З іншого боку, медичний працівник це загальний термін, під яким повинні розумітися і лікарі, і середній та молодший медичний персонал та фармацевтичні працівники.

У рамках удосконалення адміністративної відповідальності у цій сфері, необхідно детально закріпити у відповідних статтях Кодексу України про адміністративні правопорушення

конкретних суб'єктів, які можуть нести адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері охорони здоров'я.

У цьому контексті можна погодитись із Б. О. Логвиненком, який стверджує, що розвиток вітчизняного деліктного законодавства у згаданій галузі має відбуватися з урахуванням таких ключових факторів: 1) урахування особливостей медичної діяльності (на разі мистецтва і ремесла); 2) поліпшення правового і соціального захисту медичних працівників (як безпосередніх учасників правовідносин) та необхідність збільшення державного фінансування сфери охорони здоров'я; 3) домінування адміністративної і цивільної відповідальності над кримінальною у сфері охорони здоров'я; 4) визначення оптимального розміру і виду санкцій за правопорушення в медичній діяльності; 5) оновлення чинного законодавства з урахуванням як вітчизняних здобутків, так і досвіду держав-учасниць Європейського Союзу [8, с. 211].

Таким чином, виходячи із змісту Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» метою державної політики у цій сфері є кардинальне, системне реформування, спрямоване на створення системи, орієнтованої на пацієнта, здатної забезпечити медичне обслуговування для всіх громадян України на рівні розвинених європейських держав. Основними напрямами реформ мають стати підвищення особистої відповідальності громадян за власне здоров'я, забезпечення для них вільного вибору постачальників медичних послуг належної якості, надання для цього адресної допомоги найбільш соціально незахищеним верствам населення, створення бізнес-дружньої обстановки на ринку охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Линник С. Стратегія ВООЗ «Здоров'я-2020 як засіб прискорення максимального потенціалу у сфері охорони здоров'я населення / С. Линник // Держава і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 191–195.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122.

3. Основи законодавства про охорону здоров'я // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 4. – Ст. 19.

4. Філь І. М. Фармацевтичний працівник як суб'єкт злочину, передбаченого ст. 140 КК України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» / І. М. Філь // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 330–335.

5. Щукін О. С. Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О. С. Щукін. – Одеса, 2005. – 20 с.

6. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. В. Чеботарьова. – Київ, 2011. – 49 с.

7. Любінець О. В. Медичний кодекс як основа в реформуванні охорони здоров'я України / О. В. Любінець, І. Я. Сенюта // Український медичний часопис. – 2006. – № 3. – С. 5–10.

8. Логвиненко Б. О. Ґенеза та перспективи розвитку юридичної відповідальності медичних працівників в Україні / Б. О. Логвиненко // Науковий вісник Дніпропетровського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 207–213.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

Цивільне право і процес; трудове право

УДК 347.9

М. Є. Дирдін,
кандидат юридичних наук, доцент, адвокат, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики,
О. В. Кукуюк,
студентка Університету державної фіскальної служби України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню практичних питань, які виникають у судовій практиці при розгляді справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, а також порядок застосування норм національного законодавства та міжнародно-правових норм при винесенні судових рішень щодо цієї категорії справ.

Ключові слова: *честь, гідність, ділова репутація, суд, рішення, судовий прецедент, законодавство.*

Статья посвящена исследованию практических вопросов, возникающих в судебной практике при рассмотрении дел о защите чести, достоинства и деловой репутации, а также порядок применения норм национального законодательства и международно-правовых норм при вынесении судебных решений по данной категории дел.

Ключевые слова: *честь, достоинство, деловая репутация, суд, решение, судебный прецедент, законодательство.*

Article deals with investigation the practical issues which arise in judicial practice in cases on protection of honor, dignity and business reputation, and also for the application of national legislation and international law in making decisions on this category of cases.

Keywords: *honor, dignity, business reputation, the court decision, judicial precedent, legislation.*

Стрімка інтеграція України в європейський простір та формування громадянського суспільства вимагає від правової держави дотримуватися пріоритетних загальнолюдських цінностей, які ґрунтуються на захисті прав людини та громадянина.

Прогресивний розвиток комп'ютерних та мережевих технологій, телекомунікаційних систем зв'язку, масове використання соціальних мереж та ЗМІ привели до очевидного інформаційного вибуху сучасного суспільства, внаслідок чого набуло особливого значення

питання захисту честі, гідності та ділової репутації особи. Статтею 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стаття 28 Конституції України передбачає, що кожен має право на повагу до його гідності.

Щодо дослідження понять «честі», «гідності» та «ділової репутації», особливості їх використання у практичній сфері, було присвячено ряд праць багатьох науковців. У матеріально-правовому аспекті цю проблему досліджували такі вчені-юристи, як: М. М. Великанова, К. О. Машевська, С. Б. Жданенко, А. А. Біла-Кисельова та інші.

У цивільно-процесуальному аспекті цьому питанню приділяли увагу в контексті реалізації права на судовий захист такі науковці, як: Д. Д. Луспеник, І. В. Саприкіна, О. В. Синєгубов, О. В. Пушкіна та ін.

Ця стаття присвячена дослідженню практичних питань, які виникають у національному судочинстві при розгляді справ про захист честі, гідності та ділової репутації. Наведене вище не тільки зумовило наш вибір теми наукової статті, а й засвідчило про її актуальність та необхідність поглибленого наукового дослідження.

Слід зазначити, що відсутнє чітке визначення на законодавчому рівні дефініцій «честь», «гідність», «ділова репутація». Частково була вирішена ця проблема шляхом прийняттям Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1, яка не повним обсягом вирішує певні прогалини в законодавстві з приводу зазначених понять. Відповідно до цієї постанови під гідністю слід розуміти «визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків.

Під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин» [1].

Проте, на нашу думку, для більш повного розкриття змісту цих термінів слід звернутися до тлумачного словника. У ньому поняття «честь» визначається як гідні поваги і гордості моральні якості людини, її відповідні принципи, незаплямована репутація, добре ім'я як непорочність, шана, повага [2, с. 870]. Що стосується гідності, то це є позитивною якістю, сукупністю моральних якостей особистості, а також повага цих якостей у самому собі. Під гідністю розуміється також цінність і суспільна значущість людини. Нерозривно з честю і гідністю пов'язане і таке поняття, як «репутація». Репутація (фр. Reputation // лат. Reputatio – обдумування, міркування) – створення загальної думки про переваги чи недоліки кого-небудь, чого-небудь, громадська оцінка [2, с. 431].

На підставі вищенаведеного можна стверджувати, що поняття «честь», «гідність» та «ділова репутація» є близькими за своїми значеннями.

Враховуючи зазначене вище, дефініції «честь», «гідність» та «ділова репутація», на нашу думку, пов'язані між собою в силу того, що в їх основі лежить єдиний критерій моральності, який притаманний немайновим правам, тому ці поняття слід розглядати шляхом поєднання одне з одним.

Розглянувши вищенаведений понятійний апарат, який не має чіткого визначення на законодавчому рівні, що є однією із підстав використання судами при винесенні рішень з цієї категорії справ, крім норм національного законодавства, норми Конвенції про захист прав і основних свобод людини та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, оскільки, відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Для того щоб визначити основні проблемні питання, з якими стикається суд при винесенні рішень з цієї категорії справ, слід визначити, які норми національного та норми міжнародного законодавства регулюють захист честі, гідності та ділової репутації.

Основним національним нормативно-правовим підґрунтям, яке регулює відносини щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, є Конституція України та Книга 2 Цивільного кодексу України, яка присвячена особистим немайновим правам фізичної особи, а саме стаття 297 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), в якій вказано, що кожен має право на повагу до його гідності та честі, і стаття 299 ЦК України, яка відображає, що фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації.

Крім вищезазначених нормативно-правових актів, під час розгляду справ про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної та юридичної особи судді також використовують закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», інші відповідні закони. Для однакового застосування законодавства у цій сфері при винесенні рішень суди також використовують постанови Пленуму Верховного Суду України, а саме: від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [1], від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». Крім вищезазначених нормативно-правових актів, суди повинні керуватися статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка вказує на те, що суди повинні застосовувати під час розгляду справ конвенції та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [2]. Однак аналіз судової практики показує, що суди припускаються таких помилок: неправильне застосування норм національного законодавства, невикористання практики Європейського суду з прав людини та норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, або взагалі ігноруються європейські стандарти при винесенні рішень у справах про захист честі, гідності та ділової репутації, що призводить до звуження правового поля при винесенні судових рішень щодо цієї категорії справ.

Наприклад, за рішенням Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області у цивільній справі від 18.12.2014 № 285/3082/14 за позовом Особи_2 до Особи_5 про захист честі та ділової репутації та стягнення моральної шкоди суд, задовольняючи позовні вимоги частково, керувався лише нормами національного законодавства та постановою Пленуму Верховного Суду України, а саме: відповідно до п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», якщо суб'єктивну думку висловлено у брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду. Згідно з роз'яснень, викладених у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної

(немайнової) шкоди», розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат, їх тривалості, можливості відновлення тощо, з урахуванням у кожному конкретному випадку стану здоров'я потерпілого, тяжкості вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, часу та зусиль, які необхідні для відновлення попереднього стану, ступеню вини відповідача та інших обставин [3].

Таким чином, суд вирішив первісний позов задовольнити частково. Визнати нецензурні висловлювання ОСОБИ_5 16.07.2014 біля 08 год. 20 хв. у магазині с. Стриєва на адресу ОСОБИ_2 у присутності покупців магазину такими, що принижують її честь, гідність та ділову репутацію. Стягнути з ОСОБИ_5 на користь ОСОБИ_2 500 (п'ятсот) гривень на відшкодування моральної шкоди. Зобов'язати ОСОБУ_5 у присутності жителів села вибачитись перед ОСОБОЮ_2 [4].

Проаналізувавши це рішення, можна говорити, що, по-перше, Новоград-Волинським міськрайонним судом Житомирської області при винесенні цього рішення не було застосовано Конвенцію про захист прав і основних свобод людини та практику Європейського суду з прав людини, чим було порушено норму ст. 9 Конституції України, яка вказує на те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. По-друге, цим судом було допущено помилку при винесенні рішення у частині: «Зобов'язати ОСОБУ_5 у присутності жителів села вибачитись перед ОСОБОЮ_2». Хоча судом і було використано п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» у частині обов'язку щодо відшкодування моральної шкоди відповідачем, якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, але не було використано абз. 2 п. 26 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», яка вказує на те, що суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачатися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації фізичної особи за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16, 277 ЦК України.

Думку щодо неможливості застосовувати такий спосіб захисту честі та гідності як зобов'язання принести вибачення висловив і Європейський суд у справах людини у рішенні від 5 травня 2011 щодо справи за позовом редакції газети «Правое дело» (рос.) та Штекель проти України [5].

Зокрема, суд зазначив, що така міра, як вибачення, не передбачена національним законодавством, а зобов'язання вибачитися у випадках дифамації може перечити Конституційній гарантії свободи вираження.

Таким чином, рішення Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 18.12.2014 у частині щодо принесення вибачень не є таким, що ґрунтується на законі, відповідно, була порушена стаття 10 Європейської Конвенцій з прав людини [5].

Наступною достатньо розповсюдженою помилкою є невикористання практики Європейського суду з прав людини та норм Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Крім того, ми поділяємо думку Д. Д. Луспеника, що саме застосування судового прецеденту, виробленого рішеннями Європейського суду, сприяє чіткості та універсалізації розуміння Конвенції, встановлює певні стандарти правосуддя, яких повинен додержуватися суд, конкретизує та розвиває конвенційні положення, надає змогу правильно зрозуміти їх букву і дух, дисциплінує суддів, які ухвалюють рішення [6, с. 160].

Так, рішенням Монастирищенського районного суду Черкаської області з цивільної справи від 11.05.2011 № 2-245/11 за позовом Особи_1 до Особи_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди. Особа_1 працює начальником відділу оподаткування фізичних осіб ДПІ в Монастирищенському районі Черкаської області. Особа_2 є підприємцем, який обслуговується у цьому відділі ДПІ. При зустрічі для обговорення нового Податкового кодексу України надали змогу виступити підприємцям, серед яких і був Особа_2 відповідач. Останній у свої промові перейшов до обговорення Особи_1 «Раїси Іванівни», не зазначаючи прізвища. «А саме, що вона так «засиділася в податковій інспекції, що не вміщається на двох стільцях», що є приниженням її жіночої честі та гідності. Відповідач також звинувачував її в хабарництві, а саме, що їй у його присутності «принесли торбу, від якої вона нібито відмовлялася, а коли він запропонував їй віддати йому принесену торбу для його робочих, вона нібито сказала, що нехай ще постоїть», що є приниженням її ділової репутації». Про виступ Особи_1 стало відомо від начальника інспекції. Неправомірними діями відповідача Особи_2 їй завдана моральна шкода, яку вона оцінює в 3 000 грн, та зобов'язати відповідача спростувати цю інформацію у такий же спосіб, у який вона була поширена. Позовні вимоги були задоволені частково, а саме у частині спростування Особою_2 перед головою Монастирищенської районної державної адміністрації поширені ним недостовірні відомості щодо взяття хабара (торби) Особою_1 під час її роботи в ДПІ у такий же спосіб, у який вона була поширена, не пізніше місяця з дня набрання рішення законної сили та стягнуто з Особи_2 на користь Особи_1 1 000 грн у рахунок відшкодування моральної шкоди, судові витрати.

Не погоджуючись з прийнятим рішенням, Особа_2 подав апеляційну скаргу до Апеляційного суду Черкаської області, в якій просить скасувати рішення Монастирищенського районного суду Черкаської області від 11 травня 2011 року та ухвалити нове рішення, яким відмовити в задоволенні позову повним обсягом, оскільки суд не повним обсягом з'ясував обставини, що мають значення для справи, і неправильно застосував норми матеріального права та витлумачив докази. Особа_2 вказував, що він ділової репутації позивача не псував і в отриманні хабара («торби») конкретно її не звинувачував, оскільки цей факт не доведено рішенням суду, а висловив своє бачення недоліків роботи податкової інспекції [3].

Так, Апеляційний суд Черкаської області вирішив, що, по-перше, Монастирищенським районним судом Черкаської області було порушено норми матеріального права, бо не було враховано соціальний статус Особи_1 та відсутність конкретизації особи, на адресу якої було висловлено звинувачення у вчиненні протиправних діянь, що межують з корупцією. А посилання на певні протиправні дії посадової особи на ім'я і по батькові «Раїса Іванівна» не дає підстав вважати, що поширена інформація стосується саме позивача, оскільки пунктом 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» передбачено, що однією з обов'язкових умов для задоволення позову про захист честі, гідності та ділової репутації є поширення недостовірної інформації, що стосується саме конкретної особи позивача.

По-друге, судом не було використано при винесенні рішення практику Європейського суду з прав людини та норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме, задовольняючи цей цивільний позов, суд не врахував положень ст. 10 Конвенції «Про захист прав людини й основоположних свобод», яка передбачає, що кожен має право на свободу вираження поглядів [5]. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію. Також не врахував практику розгляду Європейським судом з прав людини справ, пов'язаних з особливостями реалізації права громадян на свободу вираження поглядів і критику стосовно дій (бездіяльності) посадових та службових осіб, при розгляді яких, застосовуючи положення статті 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, у рішеннях у справах «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі» зазначено, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян. Особа_1 є посадовою особою, бо виконує функції начальника відділу ДПІ. Тому якщо посадові чи службові особи діють без правових підстав, то мають бути готовими до критичного реагування з боку суспільства. Що й мало місце в цьому випадку [7].

Тому апеляційну скаргу Особи_2 на рішення Монастирищенського районного суду Черкаської області від 11 травня 2011 року щодо справи за позовом Особи_1 до Особи_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди задовольнити. Рішення Монастирищенського районного суду Черкаської області від 11 травня 2011 року скасувати. Ухвалити нове рішення. У задоволенні позову Особи_1 до Особи_2 про захист честі, гідності, ділової репутації, відшкодування моральної шкоди відмовити [3].

Наріжним каменем при скасуванні рішення Монастирищенського районного суду Черкаської області Апеляційний суд Черкаської області стали судові прецеденти Європейського суду з прав людини. А саме «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі», в яких зазначено, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян. Керувавшись статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суд використав цю практику правильно, з чим неможливо не погодитися. Але європейська судова практика «знає» й інше рішення Європейського суду справ людини, яке може бути використано як джерело у цій справі.

У фабулі позовної заяви Особи_1 до Особи_2 було зазначено, що Особу_1 безпідставно було звинувачено Особою_2 у хабарництві, а саме в тому, що нібито їй у його присутності була занесена «торба», тому Особа_ 1 змушена була звернутися за захистом своїх прав до суду. Говорячи юридичною мовою, то Особа_1 була звинувачена Особою_2 у злочині, який має таку кваліфікацію: ч. 1 ст. 368 Кримінального кодексу України «Отримання неправомірної вигоди, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе, чи іншої фізичної, або юридичної особи…». У свою чергу, ст. 62 Конституції України встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тобто єдиним доказом, який підтверджує, що особа вчинила злочин, є вирок суду. У справі, яка розглядалася Монастирищенським районним судом Черкаської області, Апеляційним судом Черкаської області, такий доказ відсутній. Звертаємося до судової практики Європейського суду з прав людини, історія якого вміщує справу «Наталія Михайлівна Вітренко та інші проти України», яка була розглянута 5 секцією ЄСПЛ 16 грудня 2008 року. У цій справі

зазначається, що Наталія Михайлівна Вітренко у прямому ефірі українського телебачення зазначила: «Она [пані Тимошенко] точно знала, что я докажу, что она воровка…» [9].

Після цих подій пані Тимошенко звернулася в Оболонський районний суд м. Київ (далі – Оболонський районний суд) з позовом до першої заявниці про захист честі, гідності та ділової репутації, стверджуючи, що поширені заявницею твердження не правдиві. Вона також просила суд надати їй можливість спростувати ці твердження.

28 травня 2002 року, встановивши, що перша заявниця та її представники вдруге без поважної причини не з'явилися на судове засідання, суд вирішив розглянути справу за їх відсутності. Суд ухвалив рішення, яким частково задовольнив позов до першої заявниці. Зокрема, він визнав, що пані Тимошенко не була ніколи засуджена за крадіжку чи будь-які подібні злочини. Таким чином, твердження першої заявниці: «она – воровка» і «она не отмоется от своей вины» – порушили статтю 62 Конституції України (презумпцію невинуватості).

6 грудня 2002 року Апеляційний суд м. Київ за скаргою Н. М. Вітренко, провівши слухання, в якому брали участь усі сторони, залишив рішення Оболонського районного суду без зміни.

13 червня 2003 року колегія з трьох суддів Верховного Суду України залишила без зміни рішення судів нижчих інстанцій.

За скаргою Н. М. Вітренко до ЄСПЛ, заявниці було відмовлено з таких причин. У рішенні ЄСПЛ від 16.12.2008 з цієї справи було зазначено, що національні суди, зважуючи конфліктуючі інтереси, зокрема право першої заявниці на свободу вираження поглядів, з одного боку, та право пані Тимошенко на захист репутації – з іншого, ухвалили рішення на користь пані Тимошенко. Вони встановили, що твердження, висловлені першою заявницею, зокрема про те, що пані Тимошенко – злодійка, дійшли висновку, що ці твердження завдали шкоди репутації позивача. Суд зазначає, що з матеріалів, поданих сторонами, видно, що слово «воровка», як правило, означає причетність відповідної особи до кримінальної діяльності, тому найімовірніше саме так може зрозуміти це слово громадськість. Отже, це не просто оціночне судження, а неправдиве стверджування факту. Суд далі зазначає, що, незважаючи на особливу роль, яку відігравала перша заявниця як кандидат на виборах до Верховної Ради України та в контексті її політичної кампанії, її критика на адресу політичного опонента містила неправдиві звинувачення, які надавали національним органам влади право вважати, що існують відповідні підстави вжити стосовно першої заявниці певних заходів. Крім того, слід зазначити, що перша заявниця назвала пані Тимошенко «воровкой» у її відсутність.

Тобто ЄСПЛ визнав, що твердження Н. М. Вітренко є не просто оціночним судженням, а стверджуванням факту, поняття «воровка», як правило, означає причетність відповідної особи до кримінальної діяльності.

У свою чергу, Апеляційний суд Черкаської області зазначив, що межі допустимої інформації щодо посадових та службових осіб можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж інформації щодо звичайних громадян, в обґрунтування на це послався на судову європейську практику: «Нікула проти Фінляндії», «Яновський проти Польщі». У цій справі Особу_1 було звинувачено у «хабарництві» Особою_2, що виходячи із юридичної природи є злочином. Особа_1 так, як і пані Тимошенко, є посадовою особою, яку публічно було звинувачено у злочині. Але постає питання в індивідуальному підході щодо розгляду справ цієї категорії, що є, на нашу думку, проблемним питанням єдності, чіткості та універсалізації розуміння норм міжнародного права [9].

Проаналізувавши судову практику, можна зробити такі висновки, що суди стикаються з практичними проблемами при винесенні рішень щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, а саме з «двозначністю» змісту судових рішень ЄСПЛ, з неправильним тлумаченням прецедентної практики ЄСПЛ. Тому, на нашу думку, порядок використання судових рішень Європейського суду з прав людини підлягає удосконаленню шляхом видання відповідних роз'яснень щодо порядку та критерій вибору судового прецеденту як джерела права при винесенні рішень з цієї категорії справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

2. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди): Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

3. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua

4. Справа «Штекель проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_807

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 04.11.1950 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

6. Луспеник Д. Д. Судопроизводство по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Луспеник Д. Д. – Х., 2003. – 189 с.

7. Справа «Нікула проти Фінляндії» // Європейський суд з прав людини, Рада Європи, Міжнародні суди; Справа, Рішення від 21.03.2002.

8. Справа «Вітренко та інші проти України» // Європейський суд з прав людини, Рада Європи, Міжнародні суди; Справа, Рішення від 16.12. 2008.

Господарське право

УДК 347

К. Б. Починок,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
господарського права
та процесу
Університету державної
фіскальної служби України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття присвячена нормативно-правовому регулюванню державній реєстрації суб'єктів господарювання, зокрема, стосовно характеристики та детального аналізу правових актів з досліджувальних питань, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в зазначеній сфері.

Ключові слова: *державна реєстрація, суб'єкти підприємницької діяльності, юридичні особи, фізична особа-підприємець, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.*

Статья посвящена нормативно-правовому регулированию государственной регистрации субъектов хозяйствования, в частности, относительно характеристики и детального анализа правовых актов по испытательным вопросам, а также сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: *государственная регистрация, субъекты предпринимательской деятельности, юридические лица, физическое лицо-предприниматель, Единый государственный реестр юридических лиц, физических лиц-предпринимателей и общественных формирований.*

The article is devoted to legal regulation of state registration of business entities, in particular regarding the characteristics and detailed analysis of the legal acts investigated issues and formulates proposals to improve the existing legislation in this area.

Keywords: *state registration, entrepreneurs, legal entities, individual entrepreneur, single state register of legal entities, individual entrepreneurs and community groups.*

Для кращого розуміння змісту нормативно-правового регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання необхідно розкрити поняття й сутність деяких категорій, зокрема таких, як: «регулювання», «правове регулювання», «нормативно-правове регулювання».

Досліджуючи поняття «правове регулювання», варто зазначити, що його складова – термін «регулювання» – походить від латинського слова regulo (правило) й означає впорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність до чого-небудь [1, с. 489].

У загальному значенні термін «регулювання» – це дія за значенням «регулювати», якому надається два визначення: 1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2) домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму тощо, забезпечуючи злагоджену роботу складових частин, деталей [2, с. 1020–1021].

Одним з перших, хто надав визначення поняття «правове регулювання», був російський вчений С. Алексєєв, а саме, правове регулювання – це здійснення за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативного, нормативно-організаційного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [3, с. 145].

Якщо аналізувати вищенаведене визначення С. С. Алексєєва, то можна констатувати, що він ототожнював правове регулювання з правовим впливом на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог економічного базису, суспільних потреб цього соціального ладу, але у визначенні правового регулювання відсутній суб'єкт здійснення такого результативного, нормативно-організаційного впливу.

Зокрема, О. Ф. Скакун у своєму визначенні розширює поняття С. С. Алексєєва і зазначає, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона та розвиток [1, с. 488], основною ознакою якого є його державно-владний характер, тому що в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки суб'єктів правовідносин, за невиконання якої вони несуть юридичну відповідальність.

Правове регулювання – один із основних важелів державного пливу на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування в інтересах людини, суспільства та держави. Правове регулювання забезпечується за допомогою спеціально створеного державою механізму, зокрема системою державних органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, – зазначає О. М. Ситник [4, с. 10].

У теоретичних джерелах існує велика різноманітність визначення категорії «правове регулювання», зумовлена різноманітністю підходів до праворозуміння. Як слушно зауважує В. Шевчук, правове регулювання є обов'язковою умовою ефективного управління, що залежить від чинних норм права, чим забезпечує однаковість розуміння і застосування правових норм як суб'єктом, так і об'єктом управління. Справляючи вплив на формування будь-яких суспільних відносин, держава забезпечує їх державне регулювання, яке в юридичній науці розуміють як здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку, а також на поведінку і свідомість учасників цих відносин шляхом нормативного закріплення їхніх прав і обов'язків, встановлення певних дозволів та заборон, затвердження певних правових актів тощо [5, с. 64].

Державним регулюванням є цілеспрямована організаторська діяльність органів державної влади, що реалізується за допомогою специфічних, лише їй притаманних організаційно-правових методів, які держава застосовує у зазначеній сфері, зокрема й у сфері державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Наведене свідчить, що цілком виправдано розглядати державне регулювання як один з елементів нормативно-правового впливу, оскільки воно завжди має правову форму. Правове регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання має специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. Залежно від галузевої належності норм, за допомогою яких воно здійснюється, визначаються його види. Одним з таких видів правового регулювання є нормативно-правове, зокрема й нормативно-правове регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання.

Система державного регулювання здійснює, з одного боку, розробку та встановлення певних правил, дотримання яких є обов'язковим для всіх суб'єктів, а з іншого – відповідальність цих суб'єктів за дотримання встановлених правил.

Нормативно-правове регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання має досить довгу історію та є предметом досліджень багатьох вчених, серед таких досліджень заслуговують на увагу роботи: О. Квасніцької, Н. Лисогора, В. Маркова, Н. Руденко, Н. Саніахметової, А. Яблонської.

Реєстрацію суб'єктів підприємництва було введено з переходом на ринкові засади ведення народного господарства і вперше законодавчо передбачено в 1991 році в Законі УРСР «Про підприємництво» [6]. Розмір плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємництва був встановлений Постановою Ради Міністрів УРСР «Про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності та про розмір плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємництва» [7].

Не можна не погодитись із думкою В. І. Маркова, що на першому етапі процес реєстрації суб'єктів господарювання регулювався фактично ст. 8 Закону Української РСР «Про підприємництво» [6] та ще кількома законами, що приймалися, починаючи з другої половини 1991 року (закони «Про підприємства в Українській РСР», «Про господарські товариства», «Про селянське (фермерське) господарство» тощо). Зокрема, 15 жовтня 1992 р. статтю 8 Закону України «Про підприємництво» [6] було викладено в новій редакції, відповідно, внесені досить суттєві зміни, які надали змогу врегулювати найбільш гострі проблеми. Наприклад, було введено заявницький принцип реєстрації, процедури перереєстрації та скасування державної реєстрації, чіткіше встановлено перелік документів, що подаються для державної реєстрації, зменшено строк реєстрації (спочатку до 15-ти, потім до 5-ти днів) [8, с. 8].

Законом України «Про підприємництво» [6] було передбачено необхідність прийняття Кабінетом Міністрів України окремого «Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та про реєстраційний збір за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності» [9].

Водночас досить швидко почала зростати кількість законодавчих та інших нормативно-правових актів, що також врегульовували процеси державної реєстрації суб'єктів господарювання: зростало й число органів державної влади, на які покладалися функції реєстрації тих чи інших суб'єктів господарювання. Відсутність системності при прийнятті законів і внесенні змін до чинного законодавства, що регулювало питання державної реєстрації суб'єктів господарювання, призвела до певних проявів колізій, розпорошеності відповідних правових норм. Виникла потреба у проведенні єдиної державної політики, методологічному забезпеченні процесів державної реєстрації. Практика постійно підтверджувала необхідність внесення змін до чинного законодавства для усунення проблем, що виникали при проведенні

державної реєстрації суб'єктів господарювання. Тому на другому етапі були внесені суттєві зміни до ст. 8 Закону України «Про підприємництво» [6] (тільки за обсягом ця стаття збільшилась більш ніж у 5 разів), як зауважує О. Квасніцька [10, с. 38].

Законодавство України містило близько 100 нормативно-правових актів, які регулювали процедури державної реєстрації різних суб'єктів господарської діяльності. Порядок реєстрації цих суб'єктів окремим законодавчим актом не був визначений, а здійснювався він відповідно до «Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності» [11]. Тобто правове регулювання державної реєстрації здійснювалось підзаконним нормативно-правовим актом. До того ж, як свідчила практика, останній у цій сфері не задовольняв практичні потреби ні суб'єктів підприємництва, ні держави. Недоліки існуючої раніше системи державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності призводили до створення перешкод для розвитку підприємництва в Україні [12, с. 71].

Тому в літературі неодноразово висловлювалися пропозиції, спрямовані на удосконалення правового регулювання державної реєстрації суб'єктів підприємництва. Так, Н. О. Саніахметова зазначала, що існування невиправданої множинності підзаконних нормативних актів, що регулюють питання державної реєстрації і ліцензування, нерідко на шкоду Закону України «Про підприємництво», а також відсутність їх взаємопов'язаності і погодженості, тобто системного зв'язку нормативних актів, викликає неповне і недостатнє регулювання процесу легітимації. Необхідна розробка єдиного нормативного акта, що б регулював усю процедуру легітимації підприємництва. Вирішення цього питання на законодавчому рівні дозволить усунути внутрішню суперечливість численних відомчих нормативних актів, що вводять ускладнені умови і вимоги подання додаткових документів [13, с. 172].

На думку А. С. Яблонської, нормативно-правове регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання протягом 1991–2003 років свідчив про: 1) відсутність єдиної державної політики розвитку вітчизняного підприємництва, зокрема щодо правових механізмів його легалізації, яка б відповідала Конституції України та була схвалена на парламентському рівні; 2) недооцінку важливості системи реєстрації (перереєстрації, ліквідації суб'єкта господарювання, скасування державної реєстрації); 3) недосконалість організаційної структури державних органів реєстрації, а саме відсутність єдиного методичного центру в Україні з питань реєстрації, що призводить до порушення систематичного підходу при вдосконаленні реєстраційних процесів; 4) відсутність відпрацьованої системи контролю і належної відповідальності посадових осіб органів державної реєстрації; 5) безсистемність та розпорошеність нормативно-правових актів, що регулюють процедури державної реєстрації [14, с. 115–118].

15 травня 2003 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [15].

На думку Н. Руденко, в законі [15] максимально сприймалися вимоги директив Європейського Союзу до процедур державної реєстрації. Доопрацювання здійснювалося на підставі аналізу переваг та недоліків застосування відповідного законодавства в країнах СНД. Новий закон закріплює існуючий, але вдосконалений порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, створює умови для поширення достовірної інформації про учасників цивільного обігу, встановлює заявочний порядок державної реєстрації, дещо

полегшує та робить прозорою процедуру припинення юридичних осіб і підприємницької діяльності фізичних осіб [16, с. 2–3].

Цей закон є принципово новим для держави. Він передбачає створення єдиної національної системи державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Безумовною перевагою закону є те, що він максимально гармонізований з відповідним європейським законодавством. Основна мета прийняття цього закону – спростити процедуру державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб, що бажають здійснювати підприємницьку діяльність, а найголовніше – створити Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, як зауважила О. Квасніцька [10, с. 38].

Зокрема, деякі конституційні норми також мають безпосереднє відношення до державної реєстрації суб'єктів підприємництва [17, ст. 42].

Так, 1 січня 2004 року набрали чинності Цивільний [18] та Господарський кодекси України [19, ст. 58, ст. 128], в яких містяться загальні норми про державну реєстрацію суб'єктів господарювання.

Відповідно до ст. 91 ЦК України [18] цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. Юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом [18, ч. 4 ст. 87, ч. 1 ст. 89].

Наряду із зазначеними статтями ЦК України [18] містить ряд норм, що вказують на необхідність державної реєстрації дій, які впливають на становище юридичної особи. Це, наприклад, «Вимоги до змісту установчих документів», «Припинення юридичної особи», «Порядок припинення юридичної особи шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення» та ін. [18, ст. 88, ст. 104, ст. 107].

Отже, Закон України [15] був прийнятий з метою подальшого впорядкування системи реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, гармонізації процедур реєстрації з європейським законодавством і приведення законодавства у відповідність з Цивільним [18] та Господарським кодексами України [19].

Як зазначає Н. Лисогор, що Закон України [15] забезпечує можливість створення простої, чіткої та прозорої системи державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Впровадження закону дозволить урегулювати відносини у сфері державної реєстрації законом прямої дії. Лише невелика кількість нормативно-правових актів технічного характеру має врегулювати питання формування та ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, затвердити форми реєстраційних карток й інших документів, вимоги до яких установлені цим законом. Він є принципово новим актом, який встановлює процедури реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності на рівні європейських стандартів, упорядковує систему органів державної реєстрації, вводить нові процедури вчинення реєстраційних дій при реорганізації суб'єктів підприємницької діяльності та припиненні їх діяльності, оптимізує процедури реєстрації і приводить до інших позитивних результатів [12, с. 71, с. 73].

На сьогодні питання про правове регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання становлять нормативно-правові акти різного рівня.

У літературі правильно зазначається, що у ЦК України [18] та ГК України [19] міститься декілька статей, присвячених державній реєстрації суб'єктам підприємницької діяльності,

причому якщо в ЦК України [18] лише констатується необхідність цього процесу як для фізичних осіб – СПД, так і для юридичних осіб – СПД, з відсиланням до спеціального закону, то у ГК України [19] загальна процедура державної реєстрації для більшості суб'єктів господарювання деталізується. Такий пріоритет норм щодо державної реєстрації ГК України перед нормами ЦК України є правильним і виправданим – усі СПД здійснюють господарську діяльність з метою одержання прибутку і діють у рамках відносин, що становлять предмет регулювання саме ГК України. Галузева належність таких норм – господарсько-правова, тому правильним є підхід, відповідно до якого норми, що регламентують державну реєстрацію СПД, містяться в нормативно-правових актах саме господарського, а не цивільного законодавства, як зауважив В. І. Марков [8, с. 11–12].

Норми, що передбачають державну реєстрацію, містяться також у законах, що регулюють відносини з приводу організації і діяльності різних організаційно-правових форм суб'єктів підприємництва. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» [20] відсутність відомостей, зазначених у ст. 4 закону [20], в установчих документах є підставою для відмови у державній реєстрації товариства. У ст. 6 Закону України «Про господарські товариства» зазначено, що товариство набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації [20].

Важливе місце в законодавстві про державну реєстрацію суб'єктів господарювання займає Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [21], який визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

Отже, серед нормативно-правових актів, що регулювали державну реєстрацію суб'єктів господарювання протягом 2000–2011 років, займали відомчі нормативно-правові акти: положення, правила, інструкції, затверджені наказами Держпідприємництва України.

Так, 06.04.2011 Президент України затверджує «Положення про Міністерство юстиції України» [22], тому значне місце серед нормативно-правових актів, що регулюють державну реєстрацію суб'єктів господарювання, займають відомчі нормативно-правові акти Міністерства юстиції України.

Отже, 26.11.2015 були внесені зміни до Закону України [15], які набрали чинності з 01.01.2016, з метою подальшого впорядкування системи реєстрації суб'єктів господарювання та громадських формувань, перевагами якими є: створення гармонізованої з європейською вітчизняної системи реєстрації суб'єктів господарської діяльності, підняття української системи реєстрації суб'єктів названої діяльності на європейський рівень, оскільки законом враховані вимоги певних Директив Ради Європи щодо реєстрації суб'єктів бізнесу, які адаптовані до сучасного стану України; застосування нових інформаційних технологій у боротьбі з правопорушеннями та корупцією у сфері державної реєстрації, щоб запобігти в більшості випадків створенню так званих «фіктивних» підприємств.

Таким чином, нормативно-правове регулювання державної реєстрації суб'єктів господарювання здійснюється законами, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України і відомчими актами, що містять відповідні норми про державну реєстрацію, які є переважно процесуальними (процедурними) нормами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Х. : Консум, 2008. – 656 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: словник / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: Перун, 2003. – 1440 с.

3. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 220 с.

4. Ситник О. М. Правова ідеологія складних механізму державно-правового регулювання [Текст] / О. М. Ситник // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – Випуск 56. – С. 9–14.

5. Шевчук В. Теоретико-правові засади дослідження адміністративно-правового регулювання фінансового забезпечення та матеріально-технічного постачання Державної податкової служби України [Текст] / В. Шевчук // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2012. – № 5. – С. 62–66.

6. Про підприємництво: Закон України: від 07.02.1991 № 698-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168 (втратив чинність 01.01.2004, крім ст. 4).

7. Про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності та про розмір плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємництва: Постанова Ради Міністрів УРСР: від 15.04.1991 № 99 // ЗП УРСР. – 1991. – № 5. – Ст. 37 (втратив чинність).

8. Марков В. І. Створення та реєстрація суб'єктів підприємництва недержавного сектору економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В. І. Марков. – Донецьк, 2004. – 20 с.

9. Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності та про реєстраційний збір за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України: від 29.04.1994 № 276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276-94. (втратив чинність).

10. Квасніцька О. О. Правове регулювання державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Ольга Олексіївна Квасніцька. – Одеса, 2006. – 199 с.

11. Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України: від 25.05.1998 № 740 // Збірник урядових нормативних актів України. – 1998. – № 11. – Ст. 256 (втратив чинність).

12. Лисогор Н. Зміни у законодавстві про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності [Текст] / Н. Лисогор // Право України. – 2004. – № 1. – С. 71–73.

13. Саниахметова Н. А. Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты [Текст]: монография / Н. А. Саниахметова. – Одесса: Одесская государственная юридическая академия, 1998. – 232 с.

14. Яблонська А. С. Реєстрація суб'єктів господарювання в Україні [Текст] / А. С. Яблонська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 2. – С. 114–120.

15. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України: від 15.03.2003 № 755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15.

16. Руденко Н. Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [Текст] / Н. Руденко // Вісник Центру комерційного права. – 2003. – № 13. – С. 2–3.

17. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254.

18. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

19. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15.

20. Про господарські товариства: Закон України: від 19.09.1991 № 1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1576-12.

21. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України: від 11.09.2003 № 1160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1160-15.

22. Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України: від 02.07.2014 № 228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/228-2014.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

Судоустрій, прокуратура та адвокатура

УДК 343.163

О. В. Сіренко,
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики,
А. Ю. Шелуханова,
магістр Університету державної фіскальної служби України

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розкриті проблемні питання, які виникають при здійсненні прокурорського нагляду за додержанням законів у місцях позбавлення волі. На основі аналізу вивченого матеріалу надано пропозиції щодо вдосконалення здійснення цього нагляду.

Ключові слова: *прокурорський нагляд, повноваження прокурора, додержання прав і свобод засуджених.*

В статье раскрыты проблемные вопросы, возникающие при осуществлении прокурорского надзора за соблюдением законов в местах лишения свободы. На основе анализа изученного материала даны предложения по совершенствованию осуществления данного надзора.

Ключевые слова: *прокурорский надзор, полномочия прокурора, соблюдения прав и свобод осужденных.*

The present article deals with the problem questions that arise during realization prosecutor supervision inhibition of laws in custodial setting. On basis of analysis of the studied material suggestions are given in relation to perfection realization of this supervision.

Keywords: *public prosecutor's supervision, plenary powers of public prosecutor, inhibition of rights and freedoms convict.*

Одна із основних функцій наглядової діяльності прокуратури є прокурорський нагляд за дотриманням закону при виконанні судових рішень у кримінальних справах. Слід звернути увагу на те, що, відповідно до п. 9 Перехідних положень Конституції України, «прокуратура продовжує виконувати, відповідно до чинних законів, функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також

функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій» [1].

Прокурорський нагляд виступає гарантом забезпечення прав та свобод засудженого. Дотримання законів у місцях позбавлення волі є предметом прокурорського нагляду.

Діяльність прокуратури України регламентується багатьма нормативно – правовими актами, основними з них є: Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України «Про прокуратуру», «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Потрібно звернути увагу на те, що у жодному нормативному акті, який визначає правові засади діяльності прокуратури України, не розкривається поняття прокурорського нагляду.

Поняття та терміни, які існують у теорії та практиці прокурорського нагляду і використовуються в науковій і практичній діяльності, вчені і практики розглядають неоднозначно, що негативно позначається на ефективності здійснення нагляду органами прокуратури.

Існує також проблема щодо ототожнення об'єкта і суб'єкта прокурорського нагляду. Ці два поняття тісно пов'язані між собою, хоча і суттєво відрізняються за змістом, тому як на практиці, так і в юридичній літературі нерідко трапляються випадки неправильного застосування кожного з них (коли об'єкт називають суб'єктом і навпаки) [12, с. 13].

Численні визначення умовно можна розподілити на дві групи: ті, що характеризують прокурорський нагляд як загальну специфічну та основну функцію прокуратури, та ті, що характеризують його як форму діяльності держави. Так, одні науковці під прокурорським наглядом розуміють врегульовану нормами права діяльність органів прокуратури, спрямовану на реалізацію завдань і функцій прокуратури [10, с. 9].

Інші дослідники, і їх більшість, схиляються до думки, що прокурорський нагляд є складовою частиною державної діяльності. Так, М. В. Косюта наголошує, що «прокурорський нагляд – не загальна функція прокуратури, а форма діяльності держави, спрямованої на виявлення, усунення і попередження порушень закону в діяльності суб'єктів права, на яких поширюється компетенція прокуратури, з використанням властивих органам прокуратури повноважень» [6, с. 129].

І. Є. Марочкін під прокурорським наглядом розумів «самостійний, специфічний вид державної діяльності, який повинен забезпечити виконання закону та його верховенство у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [11, с. 3].

Здійснення нагляду за додержанням законів у місцях позбавлення волі, а також його проблеми були предметом досліджень таких науковців, як: Л. Р. Грицаєнко, В. В. Долежан, Е. Ф. Іскендеров, П. М. Каркач, В. В. Клочков, М. В. Косюта, М. В. Руденко, Г. П. Середа, Г. С. Рибалко та багатьох інших.

Метою цієї статті є заповнення теоретичних прогалин, дослідження проблем та на основі цього надання пропозицій щодо здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів у місцях позбавлення волі.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

З метою удосконалення організації та підвищення ефективності наглядової діяльності органів прокуратури України, дотримання прав ув'язнених, відповідно до вимог Конституції України, кримінально-виконавчого законодавства, міжнародних норм та стандартів поводження з ув'язненими, засудженими, наказ Генерального прокурора України від 20 квітня 2016 р. № 178 «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» закріплює напрями діяльності органів прокуратури, які є пріоритетними у вказаній сфері.

Як зазначається у вищезгаданому наказі Генеральної прокуратури України № 178, прокурорам забезпечується нагляд шляхом проведення регулярних перевірок, які здійснюються самостійно або із залученням у встановленому порядку необхідних спеціалістів (комплексні перевірки), а також за зверненнями, іншими повідомленнями, зокрема у засобах масової інформації, мережі Інтернет, або які надійшли на телефони «гарячої лінії» щодо захисту прав в'язнів, за матеріалами органів державного нагляду (контролю) або з власної ініціативи за наявності даних про порушення закону [3].

Основними критеріями ефективності діяльності прокурорів на цьому напрямі вважається забезпечення об'єктивного, своєчасного і повного вжиття заходів щодо усунення порушень Конституції та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, поновлення прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, відшкодування завданої шкоди, притягнення винних до встановленої законом відповідальності.

Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян в органах та установах, шляхом проведення регулярних перевірок, а також у зв'язку з необхідністю належного реагування на відомості про можливі порушення законодавства, що містяться у скаргах, зверненнях чи будь-яких інших джерелах. У межах реалізації зазначеної функції прокурор має право залучати відповідних спеціалістів [2].

Відповідно до наказу Генерального прокурора України від 20 квітня 2016 р. «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» під час проведення перевірок прокурори усіх рівнів зобов'язані:

1) опитувати осіб, вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень;

2) перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їхнього скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії;

3) вживати заходи щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяли, притягнення до відповідальності винних посадових чи службових осіб (зокрема, за письмовою вказівкою), оскаржувати їхні рішення, дії чи бездіяльність;

4) здійснювати інші передбачені законодавством дії [3].

Як зауважує Р. В. Лемак, достатньо висока ступінь ефективності прокурорського нагляду зумовлена багатьма факторами:

1) кожен засуджений може письмово або усно особисто звернутися зі скаргою безпосередньо до прокурора, який здійснює нагляд у певній установі;

2) прокурор має можливість негайно вжити заходів для усунення порушень закону, що мають місце;

3) вимоги прокурора щодо усунення порушень закону є обов'язковими для органів виконання покарань [7, с. 77].

А. О. Волвенко у своїй праці, враховуючи положення Конституції України, зазначає, що певна обмеженість прав і свобод ув'язнених та неможливість повним обсягом відстоювати ними свої права породжує проблему їхнього захисту. На сьогодні прокуратура України становить єдину систему органів, на яку покладається нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [8, с. 96].

В. Г. Неділько, відповідно до міжнародно-правових документів, у своїй науковій праці стверджує, що усі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, про які йдеться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, а також іншими правами, викладеними в інших пактах Організації Об'єднаних Націй. Особливу увагу, на її думку, слід приділити додержанню законодавства, яке спрямоване на запобігання катування та іншому жорстокому поводженню із затриманими, взятими під варту, та засудженими [9, с. 133].

Взявши до уваги те, що Україна ратифікувала вказані вище міжнародні акти та прийняла на себе обов'язок дотримуватися положень, які вказані в них, дотримання положень конвенцій відбиватиметься у приведенні до відповідності міжнародних норм нормативних актів. Також це дотримання повинно втілюватися у життя суспільства, змінюючи ставлення до людини та її особистості. Якщо змінити ставлення до людини, що виступає процесом складним, повільним, торкається свідомості особи, суспільства, людської спільноти, то процес приведення нормативно-правових актів є, навпаки, керованим та передбачуваним.

Положення пп. 64, 65 Мінімальних стандартних правил поводження із в'язнями передбачає, що позбавлення волі вже само по собі вважається покаранням. Тому, відповідно до цього, умови ув'язнення та в'язничні режими не повинні посилювати страждання, за винятком, коли це виправдовується необхідністю ізоляції або підтриманням порядку [4].

Крім того, необхідно докладати зусиль для того, щоб в установах режими запроваджувалися з метою:

а) забезпечити відповідність умов життя вимогам людської гідності та нормам, прийнятим у суспільстві;

б) мінімізувати негативні наслідки ув'язнення та різницю між життям у в'язниці і на свободі, яка послаблює почуття особистої гідності та відповідальності в'язнів;

в) підтримувати та посилювати ті зв'язки з родичами та зовнішнім світом, які якнайкраще слугують інтересам в'язнів та їхніх родин; забезпечити в'язням можливості розвивати

професійні навички та здібності, які поліпшуватимуть перспективи їхньої успішної соціальної реінтеграції після звільнення [5, с. 247].

Правова доктрина, правозастосовча та правотворча діяльність України йде шляхом тотальної регламентації та врегулювання суспільних відносин. Саме цим пояснюється наявність у нашому законодавстві такої кількості нормативних актів, їхня суперечливість та неузгодженість. Дійсно, за умови існування такої кількості актів важко собі уявити, що весь цей масив законодавства можливо привести у єдність, узгодженість та несуперечливість. Крім того, саме у зв'язку з існуванням різниці в правових доктринах України та Європи процес приведення законодавства України у відповідність з міжнародними актами відбувається досить повільно та непослідовно. Приймаючи нормативний акт, який по духу відповідає міжнародним актам, ми зіштовхуємося з проблемою неможливості його реалізувати (оскільки принцип «розумності» у правозастосовчій діяльності в Україні не спрацьовує, а якщо йти іншим шляхом, то необхідно прийняти цілий ряд нормативних актів, які встановлюють механізм реалізації положень міжнародних актів). І саме на цій стадії з'являються протиріччя, невідповідності та складності [5, с. 249].

Отже, важливою умовою вдалого проведення прокурорського нагляду та інших функцій прокуратури є досконалі знання прокурорами України специфіки та властивостей роботи прокуратури. Знання своїх повноважень стосовно конкретних напрямів діяльності, вміння правильно та на підґрунті законодавства України організувати роботу, майстерно володіти тактикою та методикою проведення прокурорського нагляду.

Дотримання законів під час перебування осіб у місцях позбавлення волі, попереднього ув'язнення, закладах виконання покарань, а також заходи примусового характеру з дотриманням прав, які прописані у встановленому кримінально-виконавчому законодавстві. Органи прокуратури України, зважаючи на конституційні повноваження, повинні відстоювати законні інтереси засуджених осіб і ефективно реагувати на виявлені порушення законності.

Для вдосконалення прокурорського нагляду потрібно зважати на нові проблеми, які виникають в умовах трансформації українського суспільства. Ці проблеми необхідно теоретично осмислити та знайти практичне вирішення. Діяльність прокуратури із забезпечення законів для осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, пропонується розглядати як окремий функціональний напрям роботи органів прокуратури України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254 к/96-вр.

2. Про прокуратуру: Закон України: від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

3. Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян: наказ Генеральної прокуратури України: від 20 квітня 2016 р. № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://document.ua/pro-organizaciyu-dijalnosti-prokuroriv-z-nagljadu-za-doderzh-doc267875.html

4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН: Міжнародний документ: від 30.08.1955 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212

5. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права / М. В. Романов; «Харківська правозахисна група». – Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. – 256 с.

6. Косюта М. В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства : монографія / М. В. Косюта. – Одеса : Юридична література, 2002. – 376 с.

7. Лемак Р. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань : монографія / Р. В. Лемак. – Х., 2013. – 224 с.

8. Стратегічні пріоритети в XXI столітті : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., 19 травня 2016 р. – Київ : Пшонківський О. В., 2016. – 264 с.

9. Неділько В. Г. Значення прокурорського нагляду в протидії злочинності у пенітенціарній системі. Протидія злочинності: теорія та практика / В. Г. Неділько. – К.: Національна академія прокуратури України, 2013. – С. 133–134.

10. Прокурорський нагляд в Україні : підруч. / І. І. Когутич, В. Т. Нор, А. А. Павлишин, В. В. Луцик ; за ред. В. Т. Нора. – К. : Ін Юре, 2011. – 592 с.

11. Прокурорський нагляд в Україні : підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищ. навч. закладів / І. Є. Марочкін, П. М. Каркач, Ю. М. Грошевий та ін.; за ред. проф. І. Є. Марочкіна, П. М. Каркача. – 2-ге вид. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 240 с.

12. Сухонос В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: монографія / В. В. Сухонос; наук. ред. Ю. С. Шемшученко. – Суми: Університетська книга, 2008. – 448 с.

УДК 347.965

Т. Я. Цимбал,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
О. І. Олексієвець,
магістр Університету державної фіскальної служби України

НАСЛІДКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ МОНОПОЛІЇ НА ПРЕДСТАВНИЦТВО В СУДАХ

У цій статті розглянуто позиції науковців, практикуючих юристів і адвокатів щодо запровадження монополії адвокатури на представництво в судах. Посилаючись на міжнародний досвід, зроблено висновки щодо можливих позитивних та негативних наслідків такої реформи в Україні.

Ключові слова: *адвокатура, адвокатська діяльність, монополія, зарубіжний досвід, представництво.*

В этой статье рассмотрены позиции ученых, практикующих юристов и адвокатов о внедрении монополии адвокатуры на представительство в судах. Ссылаясь на международный опыт, сделаны выводы о возможных положительных и отрицательных последствиях такой реформы в Украине.

Ключевые слова: *адвокатура, адвокатская деятельность, монополия, зарубежный опыт, представительство.*

In this article the positions of scientists, lawyers and advocates to the implementation of the advocatory monopoly on representation in court were examined. Referring to the international experience, has made the conclusions of possible positive and negative effects of such a reform in Ukraine.

Keywords: *advocacy, advocacy, monopoly, foreign experience, representation.*

На сьогодні в Україні тривають реформи в основних сферах життєдіяльності. Значних результатів пересічний громадянин для себе ще не відчув, та влада запевняє, що стратегія є, зміни відбуваються й будуть завершені. Реформа не обійшла стороною й адвокатуру. 20 січня 2016 року були ухвалені зміни до Конституції України, що дозволяють запровадити монополію адвокатури на представництво в судах України. Зміни були розроблені Конституційною Комісією, створеною Президентом України. Зрозуміло, що однозначної думки з цього приводу нема. Також повстає питання щодо подальшої долі корпоративних юристів.

Дослідженням позитивних та негативних явищ монополії адвокатури на представництво в судах займалися такі науковці та юристи, як: С. О. Іваницький, І. Д. Сліденко, С. В. Сас,

М. М. Гультай, М. А. Кулакевич, А. Г. Писаренко, О. А. Спину, В. І. Чучаліна, Д. В. Поляновський та інші.

Метою цієї статті є дослідження позицій науковців та практикуючих юристів і адвокатів щодо запровадження монополії адвокатури на представництво в судах, визначення можливих позитивних та негативних наслідків такої реформи.

Сьогодні лише адвокат повинен захищати особу тільки у кримінальному провадженні. Така часткова монополія була запроваджена у 2012 році з прийняттям чинного Кримінального процесуального кодексу України. Наразі, громадяни вільні у виборі свого представника в суді у господарському, цивільному та адміністративному процесах: це може бути юрист, юрисконсульт підприємства або навіть сусід – доктор юридичних наук. Натомість, схвалені КСУ зміни у статті 131^2 Конституції України передбачають, що «…виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення…» [4].

У перехідних положеннях Конституції України зазначається поетапний перехід до адвокатської монополії, а саме в п. 11 зазначено, що представництво, відповідно до пункту 3 частини першої статті 131^1 цієї Конституції України, здійснюється лише прокурорами або адвокатами у Верховному Суді України та судах касаційної інстанції з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року.

Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах лише прокурорами або адвокатами здійснюватиметься з 1 січня 2020 року [1].

Прийнятий закон був розглянутий Венеціанською Комісією, яка є дорадчим органом Ради Європи з питань конституційного права, який надає висновки про відповідність проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям.

Так, 03.10.2015 на 104-му пленарному засіданні Венеціанської Комісії було ухвалено Остаточний висновок «Щодо проекту змін до Конституції України в частині правосуддя, затвердженого Конституційною Комісією 04.09.2015» (документ CDL-AD(2015)027), в якому зазначається, що «остання версія змін до Конституції України, підготовлена Робочою групою Конституційної Комісії з питань правосуддя, є досить позитивною і добре підготовленою та заслуговує повної підтримки».

Та, на жаль, комісія не враховувала реалії українського юридичного ринку, де високий гонорар та адвокатське свідоцтво не завжди свідчить про те, що фахівець буде належного рівня.

Відповідно, дані зміни введенні, опираючись на міжнародний досвід у діяльності адвокатури. У світі «монополія адвокатів» на представництво інтересів у судах існує досить давно, як правило, в країнах «сталих демократій» Європи та світу. Саме виникнення адвокатури як професії історично було зумовлене необхідністю виокремлення певної частини юристів, кваліфікація яких вважалася достатньою для здійснення професійного захисту особи в суді. Якщо ж говорити про Україну, це – новація для вітчизняного права, як і для права країн пострадянського простору. Пікантності додає те, що «монополія» є конституційною, чого немає в інших країнах, навіть найрозвиненіших [6].

Абсолютна адвокатська монополія на представництво в судах з мінімальною кількістю винятків практикується в Бельгії, Франції та Португалії. Монополія за наявності ряду винятків (наприклад, юрисконсульт, малозначні спори тощо) практикується в Литві, Німеччині та Нідерландах. У Польщі та Румунії представництво в судах здійснюється як діяльність кількох

професійних груп, що надають правову допомогу. А ось у Швеції та Нідерландах взагалі відсутня адвокатська монополія.

Розглянемо більш детально, яким саме чином діє монополія в певних країнах, де достатньо високий рівень демократії та правової культури. Німеччина, наприклад, має вже 50-літній досвід успішно діючої адвокатської монополії. Причому вона стосується не тільки представництва фізичних та юридичних осіб у суді, а й їхнього консультування.

Англія – країна з найбільш стабільною правовою системою – свого часу теж ввела адвокатську монополію та розділила адвокатів на баристерів (представництво в судах) та солісіторів (правова робота поза судами).

Як приклад, також можна навести практику функціонування адвокатської монополії серед азіатських країн: Гонконг, Тайвань, Республіка Корея і Японія. Дійсно, адвокати і лише адвокати в усіх розвинених країнах мають пріоритет здійснювати захист інтересів громадян.

У США також існує монополія на юридичну діяльність. Займатися нею може людина з відповідною підготовкою, освітою, досвідом. Крім того, не будь-який юрист може представляти інтереси інших осіб у суді. Це дозволено лише адвокатам. Щоб отримати відповідний статус, необхідно здобути освіту у ВНЗ, акредитованому Асоціацією американських юристів, скласти іспит, і якщо цього вимагає законодавство штату, постійно підвищувати свою кваліфікацію. Якщо ж юрист, який не має статусу адвоката, все ж представлятиме чиїсь інтереси в суді, то його звинуватять у «незаконній роботі за юридичною спеціальністю» [5].

На сьогодні єдиного погляду і думки щодо монополі не має, хтось вбачає в цьому позитивні моменти, хтось – негативні. Сама ж адвокатура вже досить давно наполягала на підвищенні професіоналізму представників у судах шляхом встановлення виключного права адвокатів на таке представництво, тобто запровадження так званої адвокатської монополії. Такої ж думки дотримується й С. О. Іваницький, який вважає, що слід з позитивного боку відзначити встановлення монополії адвокатів на представництво і захист у суді (т. зв. обмежена монополія). Це підвищить фаховий рівень надання правової допомоги й краще захистить інтереси клієнтів [3].

А ось думки деяких адвокатів та юристів щодо монополі:

1. Адвокат Андрій Писаренко вважає, що монополія стане механізмом, який перетворити незалежний інститут, метою якого є правова допомога, захист та представлення інтересів клієнта, в адміністративну вертикально інтегровану організацію, яка монопольно займатиметься «правничими» послугами. Він вважає, що монополія – це потенційна загроза професійній діяльності адвоката, яка юридичні послуги вводить у статус штучної монополії [7, с. 5].

2. Адвокат Олег Спину ставиться позитивно до адвокатської монополії та на сьогодні вважає її передчасною, адже для нормального функціонування і впровадження монополії повинні припинитися «війни» між регіональними радами адвокатів і НААУ. Також він вважає, що в органах адвокатського самоврядування повинно бути створене нормальне середовище, коли вони дійсно захищатимуть інтереси адвокатів, тоді і можна буде говорити про адвокатську монополію [7, с. 3–4].

3. Валентина Чучаліна, директор ЮФ «Профіт», піднімає питання про можливий «дефіцит» адвокатів та проблеми в діяльності і взаємодії між штатним юристом організації та адвокатом, а саме: на якій стадії справа переходить від юриста до адвоката. Також загострює увагу на

можливості втрати роботи багатьох корпоративних юристів, які є чудовими спеціалістами й мають значний досвід роботи в юриспруденції [7, с. 7].

4. Адвокат Віталій Поляновський повністю підтримує адвокатську монополії, пояснюючи це тим, що робота адвокатів досить складна й нелегка, яка потребує постійного вдосконалення, підвищення професійного рівня без перебільшення щодня, безперервного моніторингу законодавства, яке доволі часто змінюється. Також зазначає, що юрист, який не має адвокатського посвідчення, не контролюється в частині відповідності свого професійного рівня вимогам, що повинні ставитися до юристів загалом і «судових» зокрема [7, с. 2].

На нашу думку, запровадження адвокатської монополії на сьогодні передчасне і недоцільне, не дивлячись на те, що така реформа має «високу» мету – підвищення якості юридичних послуг у представництві в суді, а відповідно, й кваліфікації самих юристів.

Викликає обурення й те, що право на виключну монополію адвокати прописують саме в Конституції України – фундаменті, що закріплює права і свободи людини, а також обов'язки державних органів. По-перше, у разі закріплення монополії адвокатів саме у Конституції України це буде єдиний світовий приклад закріплення монополії недержавної самоврядної організації на рівні Конституції України. По-друге, обмеження є неприпустимим, оскільки зміни безпідставно звужують зміст та обсяг права на вільний вибір захисника, передбаченого статтею 59 Конституції України. КСУ раніше двічі тлумачив цю норму, зауваживши, що «особа має вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, яких вона потребує» та визначив «вільний вибір захисника як одну з конституційних гарантій». У свою чергу, своїм висновком від 20.01.2016, що дозволяє встановити монополію, КСУ відмовився від власної практики без будь-якого обґрунтування.

Отже, такі зміни не відповідають статтям 22 та 157 Конституції України, де імперативно зафіксовано, що не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав [4].

Так, зокрема, судді Конституційного суду України І. Д. Сліденко, С. Л. Вдовіченко та С. В. Сас вирішили скористатися своїм законним правом на висловлення окремої думки й зазначили, що виключне право адвоката на представництво у суді спричинить обмеження прав людини, а положення наданого висновку, які стосуються цього питання, не є достатньо обґрунтованими.

Наприклад, суддя С. В. Сас вважає: «Практичний аспект реалізації права на правову допомогу у варіанті, запропонованому законопроектом, полягає в недоступності послуг адвоката для широких верств населення. Запровадження монополії на представництво інтересів особи в суді лише адвокатами спрямоване на обмеження конституційного права особи на вільний вибір захисника своїх прав». Вищий адміністративний суд надіслав свій висновок Президенту України та Верховній Раді України, де висловив занепокоєння таким нововведенням [2]. Та, не дивлячись на це, законопроект був прийнятий.

Для більш повного розуміння, чому адвокатська монополія не надасть позитивних наслідків, як це було на Заході, на чию практику й спиралися представники Президента України, слід порівняти історичні аспекти становлення та реалії інституту адвокатури в Україні та за кордоном.

Розпочати таке порівняння можна було б 800-літньою історією Верховенства Права у Великій Британії, що відобразила вплив адвокатів на становлення держав та їх інститутів (професії праотців США, роль адвокатів у Великій французькій революції та безліч інших прикладів). На противагу цьому західному досвіду необхідно поставити вітчизняний – історію

адвокатури України. Розвиток цього інституту відображається в історії країни: перехід від кріпосного рабства, що завершилось у 1861 році, до нового комунного рабства. Останньому були властиві відсутність права власності як такого; номінальність прав людини, що супроводжувалась ігноруванням свобод пересування та слова; декларативність адвокатури та її толерантність до каральної машини держави протягом 70-ти років (хоча саме адвокатура має бути завзятим її антагоністом). У цей період стає сталим вираз «міліцейський адвокат».

Саме в цей час у кримінальних процесах над дисидентами адвокати за них визнають вину в суді. Тут варто згадати процес Василя Стуса, його адвокатом був В. В. Медведчук, і саме він у судовому засіданні визнав вину свого підзахисного. Після цього Медведчука чекала карколомна кар'єра номенклатурника в адвокатурі незалежної України (голова Шевченківської колегії адвокатів, Президент Спілки адвокатів України). Тому не варто порівнювати, а тим більше ототожнювати адвокатуру України та Європи. Розвиток не відбувається незалежно від історії, і на це потрібен час [4].

З вищенаведеного можна дійти висновків, що адвокатська монополія повинна мати в ідеалі такі наслідки, як: підвищення якості правових послуг та кваліфікації юристів, запровадження високих етичних стандартів та забезпечення прав і гарантій адвокатів, а також посилення їхньої відповідальності.

Але не потрібно забувати про реалії сьогодення й особливості правової системи саме нашої держави, яка ще не готова до переходу на остаточну монополію адвокатури, і ось чому:

1) відсутність запиту суспільства на заміну юрисконсульта адвокатом;

2) для представництва за окремими категоріями господарських та адміністративних справ не потрібно навіть юридичної освіти, це може зробити директор, головний бухгалтер, податковий консультант та ін.;

3) недоцільність закріплення такої норми на конституційному рівні, оскільки це не може бути завданням Конституції України як Основного закону;

4) проблеми професійного рівня юристів потрібно усувати не через реформування інституту судового представництва, а шляхом реформування системи освіти;

5) не потрібно й забувати, що стати адвокатом не дешево й трудомістко. Необхідно спочатку отримати вищу юридичну освіту, потім набути два роки юридичного стажу, в подальшому пройти стажування, яке триватиме не менше шести місяців;

6) не слід забувати, що монополія не є чинником, який спонукатиме до покращення юрпослуг, таким важелем впливу може бути лише жива конкуренція, яку за допомогою монополії значно послаблять.

Отже, прихильники монополії схильні до того, що надання послуг адвокатами гарантує їхню високу якість. Ті ж, хто проти, стверджують, що прийняття таких змін суттєво обмежує права людей. Проте у такій ситуації, як майже завжди, правда лежить десь посередині. Введення адвокатської монополії є можливим, проте для її ефективного запровадження необхідно передбачити ширше коло винятків, до яких, зокрема, треба віднести корпоративних юристів. А також важливо, щоб адвокатське самоврядування діяло ефективно, впорядковано та дійсно самостійно, а не призвело до того, що адвокатура стане ще однією маріонеткою в руках влади, адже саме тому адвокатура й не є державним органом, а самостійним і незалежним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/ show/254к/96-вр

2. Александров Д. І. Юридична газета. Всеукраїнське щотижневе професійне юридичне видання / Д. І. Александров, М. Г. Кулакевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// yurgazeta.com/publications/practice/inshe/monopoliya advokaturishchonanaschekae.html

3. Іваницький С. О. Реформування адвокатури: окремі зауваження щодо законопроектів № 1794, № 1794-1, № 2270 / С. О. Іваницький // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – № 2(27), том 8. – ст. 44–48.

4. Писаренко Д. А. Монополія Адвокатури як інструмент ліквідації її незалежності та як порушення прав на захист / Д. А. Писаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// voxukraine.org/2016/03/11/monipiliya-advokatury-ua/

5. Фещик Н. В. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? / Н. В. Фещик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html

6. Шепель Т. Г. Адвокатська монополія: закон як дишло [Електронний ресурс] / Т. Г. Шепель // Журнал «Новое Время». – Режим доступу: http://nv.ua/ukr/opinion/ shepel/ advokatska-monopolija-zakon-jak-dishlo-145187.html

7. Шульгіна А. В. Адвокатська монополія: що про це думають юристи? [Електронний ресурс] / А. В. Шульгіна // Газета «Закон і бізнес». – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/ 122942-advokatska_monopoliya_scho_pro_ce_dumayut_ yuristi.html

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 347.97/99

А. Б. Антонюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінального процесу
та криміналістики,
А. С. Товпига,
магістр Університету
державної фіскальної
служби України

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: КРОК ВПЕРЕД ДО ПРОФЕСІЙНОГО ТА СПРАВЕДЛИВОГО СУДОЧИНСТВА

Стаття присвячена значенню реформування судової системи в Україні. Обґрунтовано доцільність формування високопрофесійного суддівського корпусу та проведено аналіз запропонованим кваліфікаційним вимогам до кандидатів для зайняття відповідної посади.

Ключові слова: *судова реформа, судова система, професійний корпус суддів, кваліфікаційні вимоги, право, обов'язок.*

Статья посвящена значению реформирования судебной системы в Украине. Обоснована целесообразность формирования высокопрофессионального судейского корпуса и проведен анализ предложенным квалификационным требованиям к кандидатам для занятия соответствующей должности.

Ключевые слова: *судебная реформа, судебная система, профессиональный корпус судей, квалификационные требования, право, обязанность.*

This article is devoted to the value of judicial reform in Ukraine. The necessity of forming a highly professional judges and an analysis of the proposed qualification requirements for candidates to fill the respective positions.

Keywords: *judicial reform, the judicial system, professional corps of judges, qualifications, law, duty.*

Кожен громадянин України має право на справедливий та публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним, справедливим і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [5]. Але, на жаль, на сьогодні рівень довіри до суду в Україні досить низький.

У зв'язку з різного роду реформами відбуваються відповідні трансформації в усій системі державної влади, мета яких – створення в Україні умов для формування незалежної демократичної правової держави. Реалізація на практиці таких перетворень неможлива без зміцнення правового статусу органів правосуддя. У державі, що прагне стати правовою, суд

має бути авторитетним, незалежним, владним та самостійним, в якому люди бачили б не бюрократичну установу, а реального гаранта їхніх прав, надійного захисника їхніх інтересів.

Однією з передумов становлення України як правової держави є повага до свободи та недоторканності людини та громадянина, здійснення правосуддя відповідно до вимог чинного законодавства. Суд відіграє в житті будь-якої країни важливе значення.

Входження України в європейський і світовий простір викликає потребу у відповідних перетвореннях в усіх сферах суспільного життя, адаптації основних державних інституцій до найкращих світових зразків. Виконати це завдання неможливо без докорінних змін у сфері здійснення правосуддя, становлення його як дійсно незалежної, самостійної влади.

Так, майже для половини населення України (46 %) судова реформа є одним з найбільш актуальних та нагальних завдань. Поряд з цим ще 34 % населення вважають, що реформа є необхідною, але думають, що наразі є більш актуальні завдання. 11 % опитаних вважають, що зараз реформа не на часі, її можна й відкласти, і лише 1,5 % населення не бачать особливої потреби у проведенні реформи у сфері судочинства взагалі [6].

Громадянське суспільство є провідною рушійною силою цієї реформи. Саме завдяки громадським активістам реформа хоч і повільно, але відбувається. Так, влада не в усіх питаннях дослухається до напрацювань спеціалістів третього сектору, але можна однозначно стверджувати, що без тиску громадськості реформа судової системи була б здійснена на тому ж рівні, як реформа державної служби.

Необхідність проведення судової реформи більшістю опитаних суддів не заперечується, але одним з найбільш нагальних це завдання вважають лише 12 % респондентів, тоді як найбільш поширеною стала позиція, що реформа потрібна, але наразі існують більш актуальні завдання (51 %). Ще 16 % вважають, що реформа не на часі і її можна відтермінувати, а ось 19 % вважають, що особливої потреби проводити судову реформу немає взагалі [6]. Такі дані дещо дисонують з тим, що лише 10 % суддів вважають систему правосуддя повністю незалежною.

Першим важливим кроком судової реформи було схвалення Президентом України Стратегії реформування судоустрою та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [4].

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки серед першочергових реформ, які необхідно впровадити, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їхнього порушення – справедливого відновлення в розумні строки.

Стратегія встановлює пріоритети реформування судової влади – системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін, так і на рівні впровадження першочергових невідкладних заходів, які забезпечать необхідні позитивні зрушення у функціонуванні відповідних правових інститутів.

Другим кроком стало прийняття 2 червня 2016 року Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [3].

Судова реформа одна з найочікуваніших в Україні. Тому ухвалення нового закону про судоустрій і прийняття змін до Конституції України в частині правосуддя можна лише привітати. Згідно з цим законом було внесено багато змін, що стосуються формування професійного та справедливого суддівського корпусу.

Нині в Україні відбувається судова реформа, яка пов'язана зі змінами Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Цей новоприйнятий нормативно-правовий акт несе зміни до структури судової системи країни, процедури призначення, звільнення та притягнення до відповідальності суддів. Слід звернути увагу на положення, які стосуються деполітизації судової системи. Після набуття чинності цього закону політичні структури не матимуть можливості чинити вплив на просування суддів по службі.

Право Президента України та депутатів Верховної Ради України стосовно дозволів на арешт, звільнення, переведення суддів виконуватиме Вища рада правосуддя. Більше того, Президент України втрачає повноваження призначення та ліквідації судів за його указом.

За новою редакцією закону відбудеться перехід до трьохланкової системи судочинства, де встановлено, що Верховний Суд України є касаційним органом, в деяких ситуаціях він виступає судом першої або апеляційної інстанції. Більше того, у складі Верховного Суду України працюватиме Велика Палата, вона виконуватиме уніфікацію судової практики та залагоджуватиме юрисдикційні спори.

Ці положення є позитивними, оскільки зміна у структурі Верховного Суду України допоможе зміцнити єдність судової практики та однаково використовувати законодавство. Оновлений Верховний Суд України повинен розпочати свою роботу з першого кварталу 2017 року.

Відбір суддів відбуватиметься на конкурсній основі. На посаду судді Верховного Суду України зможуть претендувати вже як працюючі судді, так і кандидати зі стажем наукової роботи більше 10 років у сфері права або адвокатури.

Ймовірність призначення людини без досвіду роботи на посаду судді Верховного Суду України, що є найвищим органом і його завданням є дотримання стійкості та єдності судової практики, є невідповідним, адже усі претенденти проходять жорсткий відбір.

Закон передбачає також відповідні зміни і в місцевих судах. Районні, міжрайонні, міські суди замінять на окружні суди. За Законом України «Про судоустрій та статус суддів», місцеві загальні суди – це окружні суди, місцеві господарські – окружні господарські суди, місцеві адміністративні – відповідні окружні суди.

Апеляційні суди будуть утворені в апеляційних округах, де працюватимуть над цивільними та кримінальними справами. Апеляційні господарські та адміністративні суди займатимуться розглядом справ відповідних категорій, а також у складі апеляційного суду може бути утворена судова палата, яка розглядатиме окремі різновиди справ.

Судова реформа відбуватиметься повною зміною системи обрання суддів, що поліпшує та зміцнює процедуру кваліфікаційної оцінки суддів. Як наслідок цих змін, суди зможуть отримати більш професійний штат працівників і разом із цим рівень правосуддя зросте.

Згідно з цим законом на посаду судді зможе претендувати громадянин України, якому більше ніж 30 років, але менше 65, повинен мати вищу юридичну освіту і стаж роботи не менше 5 років у сфері права, володіти державною мовою та задовольняти критерії професійної компетентності і чесності.

Збільшення вимог щодо віку з двадцяти п'яти до тридцяти, а професійного стажу від трьох до п'яти років до претендентів на посаду судді направлене на підвищення якості правосуддя в Україні. Зміна вікових рамок кандидатів на посаду судді надасть можливість реальніше і з

більшим досвідом вершити правосуддя та керуватися своїм внутрішнім переконанням при здійсненні судочинства.

Призначення суддів на посаду буде безстроковим. Компетенція суддів, які були призначені строком на п'ять років до вступу в дію вже зазначеного закону, припиняється тоді, коли закінчується їх строк. Більшість змін стосуються управління і самоврядування судовою гілкою влади. Це логічно, оскільки українські суди, експерти, політики та самі громадяни дорікають не тільки в корупції, але і в політичній заангажованості.

Змінюється принаймні формально співвідношення сил впливу на судову гілку влади. Вищим органом самоврядування в судовій системі, згідно з правками до ст. 131, стає Вища рада правосуддя (далі – ВРП) замість Вищої ради юстиції (далі – ВРЮ), яка, крім іншого, представлятиме Президенту України кандидатури на посади суддів та звільняти їх. Таким чином, частина відповідальності глави держави за моральні і професійні якості суддів знімається. Формування ВРП обумовлено у нових пунктах 4–9 ст. 131 Конституції України: 21 особа (замість 20 членів ВРЮ), з них 10 членів (замість 2) обирає з'їзд суддів України, по 2 представники (замість 3-х) делегують Президент України, ВР, з'їзд адвокатів, з'їзд представників вищих навчальних закладів та наукових установ. Ще двох членів ВРП обирає Всеукраїнська конференція прокурорів. І голова Верховного Суду України входить до ВРП за визначенням. На відміну від попередньої редакції у новій немає згадки про членство щодо посади у ВРП, на відміну від ВРЮ, міністра юстиції і генерального прокурора. Таким чином, звужуються можливості впливати на суди з боку уряду і Президента України, зокрема і для політичного тиску.

Крім того, Президент України також втрачає право на формування професійного корпусу суддів, відповідна позиція (п. 23 ст. 106 Конституції України) поправками виключена. Глава держави, відповідно до нової редакції ст. 125, може вносити закон про створення суду, але тільки після консультацій з ВРП. Щоправда, і Верховна Рада України дещо втрачає. Зокрема, зникає п. 27 ст. 85, де зафіксовано право парламенту обирати суддів безстроково та звільняти третину складу Конституційного Суду України.

Поправками до ст. 126 Конституції України зазначається, що без згоди ВРП суддю не можна затримати, заарештувати або тримати під вартою до винесення судом обвинувального висновку. Раніше імунітет припускав згоду ВР на арешт або затримання судді. Імунітет судді звужується, оскільки його тепер можна затримати і заарештувати, якщо це сталося на місці або відразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Водночас в іншій частині суддівський імунітет розширено: ст. 126 доповнено позицією, що суддю можна притягнути до відповідальності за ухвалені ним судові рішення, крім злочину або дисциплінарного проступку. До речі, за такі діяння він може, відповідно до нових правок, позбутися посади.

Від суддів вимагається моральна і політична стерильність. Поправками до ст. 127 від них вимагають не бути членами партій та профспілок, не займатися політичною діяльністю, не обіймати представницькі посади. Призначає суддів на посади Президент України за поданням ВРП ст. 128 (нова редакція), винятково за конкурсом, крім випадків, визначених законом.

Ст. 129 змінює формулювання того, чим керується суддя у своїй діяльності. Так, стара редакція звучала: «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону». Прийнята поправка: «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежними і керується верховенством права».

Конституція України доповнюється статтею 129-1, якої не було в попередній редакції Основного закону. Так, у цій статті фіксується, що суд приймає рішення іменем України, ці рішення є обов'язковими до виконання [1].

«Небесною канцелярією» для суддів, згідно з доповненнями і поправками до ст. 131, є ВРП, яка, крім того, дає «добро» на переведення суддів, їхнє тимчасове відсторонення від посади та інші питання. У попередній редакції цієї статті функціонал ВРЮ позначався більш абстрактно, втім мав право представляти кандидатури на призначення та звільнення.

Новація ст. 131, на якій особливо акцентували увагу прихильники судової реформи, полягає у позиції про те, що, згідно із законом, у системі правосуддя створюються органи й установи для забезпечення підбору суддів, прокурорів, їхньої професійної підготовки оцінювання, розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності, фінансового й організаційного забезпечення суддів.

Рушійною силою оновлення кадрового складу судів стане спосіб обрання суддів на посади. Новим законодавством передбачено конкурсний відбір кандидатів, який, крім Вищої кваліфікаційної комісії, проводитиметься також представниками громадськості – Громадською радою доброчесності. Залучення останньої дозволить зробити процес відбору максимально публічним і підконтрольним громадянському суспільству. По суті, конкурс охоплюватиме три аспекти: професійний, антикорупційний та етичний. Доводитимуть свою професійну придатність як судді, що призначаються на посаду вперше, так і ті, хто продовжуватиме службу надалі. Суддівська атестація і переатестація є своєрідною альтернативою естонській моделі радикальної судової реформи, за якої одразу звільняються всі судді. Натомість, щоб запобігти колапсу вітчизняного судочинства, більш доцільно запровадити механізм, за якого судді не звільнятимуться тотально, а матимуть право довести власну професійну придатність і продовжити працювати. Адже немає сумніву, що в українських судах є чимало високопрофесійних кадрів, які можуть принести ще чимало користі суспільству.

Окремий блок новацій складають норми і механізми попередження корупції. Тепер судді будуть зобов'язані доводити законність не тільки власних доходів, але й доходів своєї сім'ї. Невідповідність способу життя законним доходам судді та членів його родини є підставою для звільнення працівника юстиції. Крім того, громадський контроль за суддями стане можливим завдяки запровадженню публічного доступу до їхніх досьє.

Посада судді стане привабливішою, якщо на посаду прийдуть найкращі правники з-поза меж системи правосуддя. У плани входить значно підвищити суддівську зарплату. Для діючих суддів зарплати буде підвищено лише після успішного проходження ними кваліфікаційного оцінювання. Суддів, які не складуть кваліфікаційне оцінювання на компетентність, доброчесність і дотримання правил етики, відразу звільнятимуть з посади, а не відправлятимуть до школи суддів. Так само звільнятимуть суддів, які не зможуть довести законність походження своїх статків. Нині це не є підставою для їхнього звільнення. Випадків звільнення суддів, засуджених за корупцію (попри поширеність цього явища), досить мало.

Громадськість зможе долучатися до процесів оцінювання і конкурсів не лише шляхом спостереження, а й через нову інституцію – громадську раду доброчесності. Її формуватимуть фахові громадські організації з числа правників і журналістів-розслідувачів. Така рада акумулюватиме інформацію щодо доброчесності суддів, їхньої поведінки і подаватиме до ВККС свої висновки, які включатимуться до відкритого (через Інтернет) суддівського досьє і

будуть предметом розгляду у ВККС. Нині ж суддівське досьє формують винятково державні органи, а доступ до його матеріалів має лише ВККС.

На полі реформи системи судоустрою судочинство представлене такими гравцями: громадськими організаціями, аналітичними центрами та експертною спільнотою, міжнародними організаціями та проектами. Кожен із цих гравців представляє свою групу інтересів, має свою позицію щодо реформи органів внутрішніх справ в Україні, використовує свої способи впливу на уряд та свої інституційні механізми для її просування. Громадські організації вже виробили ряд ініціатив, як змінити судову владу на краще. Є освітні програми, завдяки яким люди більше дізнаються про свої права в суді, організації, які здійснюють моніторинг очищення судової влади.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що Закон України «Про судоустрій та статус суддів» є позитивним для нашого суспільства, а його впровадження є необхідним кроком для становлення справедливої системи судочинства в Україні. Із впровадженням у реальність цих змін ми можемо сподіватися на професійне та справедливе судочинство в нашій незалежній та правовій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Загальна декларація прав людини: від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=82%3A1&catid=47%3Aun&Itemid=74&lang=ru

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20120519

4. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Схвалено Указом Президента України від 20 травня 2015 року №276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015

5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

6. Відомості сайту Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

УДК 343.9

О. В. Линник,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінального процесу
та криміналістики
В. В. Клименко,
магістр Університету
державної фіскальної
служби України

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ЯК ГАРАНТІЯ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються проблеми незалежності суду як гаранта захисту прав людини в Україні. Незалежність суддів як ознака правової держави, в якій кожен громадянин має право на судовий захист своїх прав і свобод, захищається взаємопов'язаною групою норм Кримінального кодексу України, а саме статтями 376–379 КК України.

Ключові слова: *суд, принцип незалежності суддів, право громадян, недоторканність суддів, кримінальна відповідальність.*

В статье анализируются проблемы независимости суда как гаранта зашиты прав человека в Украине. Независимость судей как признак правового государства, в котором любой гражданин имеет право на судебную защиту своих прав и свобод, защищается взаимосвязанной группой норм Уголовного кодекса Украины, а именно статьями 376–379 УК Украины.

Ключевые слова: *суд, принцип независимости суддей, право граждан, неприкосновенность суддей, уголовная ответственность.*

In the article there are analyzed the issues of the court's independence that grants human's rights protec-tion in Ukraine. Judge's independence as a feature of a legal state, where any person has a right to court trial and protection of his right and freedoms, is being protected by the inter-related group of norms, previewed by the articles 367–379 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *court, the principle of judicial independence, the right of citizens immunity of judges, criminal liability.*

Надзвичайно актуальним сьогодні є вирішення проблеми захисту судами України прав і свобод людини і громадянина. Конституцією України та чинним законодавством судам надано владні повноваження для захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, інтересів держави та відновлення порушених прав. Як наголошують науковці, найбільш

важливим гарантом додержання і захисту прав громадян є суд, який діє винятково на засадах законності в умовах незалежності й недоторканості [1, с. 25].

Відповідно до чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який було прийнято 02.06.2016, закріплено такі основні принципи незалежності суддів, як:

1. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання.

2. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом.

3. Суддя не зобов'язаний надавати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

4. Суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

5. Незалежність судді забезпечується:

1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;

2) недоторканністю та імунітетом судді;

3) незмінюваністю судді;

4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;

5) забороною втручання у здійснення правосуддя;

6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;

7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;

8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;

9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування;

10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їхнього правового захисту;

11) правом судді на відставку.

6. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їхні об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї.

7. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу, визначених Конституцією України та законом гарантій незалежності судді [3, с. 7].

Незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність суддів встановлена в Україні як конституційний прин-цип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий за-хист. Недоторканість суддів не є особистим привілеєм, а, як один з елементів статусу суддів, має публічно-правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом. Наведена позиція досліджена науковцями, вказана в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» та відображена в Європейській хартії про закон «Про статус суддів» (10.07.1998),

яка зазначає, що піклуючись про те, щоб сприяння незалежності суддів, яка є необхідною для зміцнення верховенства права і для захисту свободи особистості у демократичних державах, було більш ефективним, що є підтвердженням, що незалежність суддів – не самоціль [4, с. 38]. Таким чином, реалізація зазначених правових гарантій здійснення правосуддя є необхідною передумовою незалежного виконання судом своїх конституційних функцій із забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження і забезпечення яких є основним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

Слід також зазначити, що необхідність закріплення в законодавстві принципу незалежності суддів має історичні передумови. У недавньому минулому (як і сьогодні) були непоодинокі випадки грубого втручання у судову діяльність як партійних органів та органів виконавчої влади держави, так і деяких громадських організацій. На суддю намагалися впливати за допомогою засобів масової інформації, «мітингового права», були непоодинокі випадки впливу на суддів депутатів усіх рівнів, партій, рухів, посадових осіб. Втім, і у сучасній Україні протидіяти порушенням прав людини суддям важко саме через відсутність можливості незалежного виконання судом своїх конституційних функцій. У цьому можна переконатися із засобів масової інформації, де висвітлюються випадки стороннього прямого чи опосередкованого впливу на роботу суддів. Про це є свідчення і самих суддів, які зазначають, що такий вплив стосується більше посади судді, ніж народного засідателя, і може проявляться в різноманітних формах, а саме у вигляді безпідставних скарг на суддю, які не є процесуальними, організацій кампаній у засобах масової інформації щодо судді особисто, пікетування роботи суду, незаконних депутатських запитів щодо конкретного кримінального провадження, публічного обговорення судових процесів та критика стосовно судді до винесення остаточного вироку і набрання ним законної сили, вимагання прийняти те чи інше рішення, погроз фізичного впливу, подекуди вказівок та службового тиску, свавільного ненадання належних пільг тощо [10, с. 73].

Підтверджують ці слова й такі дані досліджень про здійснення тиску під час вирішення справ: 30,6 % опитаних суддів суб'єктом порушення їхньої незалежності назвали представників державних органів, 15,4 % – громадські організації, 10,8 % – засоби масової інформації, 23,4 % – громадян [11, с. 89]. Крім того, свідченням тиску на суддів також є результати Моніторингу незалежності суддів в Україні, який було проведено в 2015 році в рамках реалізації українсько-швейцарського проекту «Підтримка судової реформи в Україні. Сприяння зміцненню незалежності суддів». Відповідно до його результатів було зроблено невтішний висновок, що в Україні існують загрозливі тенденції порушення незалежності суддів [5, с. 8].

Слід звернути увагу, що сучасний період розвитку злочинності в Україні характеризується тим, що злочинці застосовують різні, часом досить витончені способи протиправного впливу на суд і його посадових осіб. Відомі численні факти застосування щодо таких осіб не тільки прямого, грубого насильства або шантажу, але і завуальовані способи – обіцянка неприємностей у роботі, родині, підрив репутації тощо. Ще у постанові Пленуму Верхов-ного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» було наголошено, що факти тиску на суддів і втручання в діяльність судів набули системного та відвертого характеру, зокрема при розгляді судами справ, формуванні суддівського корпусу, призначенні суддів на адміністративні посади, вирішенні питань про відповідальність суддів. Ряд важливих законодавчих положень з питань забезпечення діяльності судів не виконується. Водночас незалежність суду передбачає, що судді і судова влада як інститут є вільними від впливу і

втручання з боку інших гілок влади, так само як і від впливу приватних та політичних інтересів [13, с. 4]. Крім того, у сучасній Україні трапляються випадки посягань на життя суддів прямо у приміщеннях судів. Так, відомий випадок, що стався 7 липня 2015 року у Деснянському районному суді м. Чернігів, коли незадоволений рішенням суду О. Мельник взяв у заручники суддю і тяжко поранив сержанта міліцейської служби охорони суду.

Отже, неможливо не констатувати наявність загрози незалежності суддів в Україні, порушен-ня конституційної організації та функціонування судів, метою яких є протидія порушенням прав людини.

Як відомо, принцип незалежності суддів є загальновизнаним міжнародно-правовим принципом, який випливає із статті 10 Загальної декларації прав людини, що проголо-сила незалежність і неупередженість суддів, які гарантуються забороною впливу на суддів, неприпустимістю перегляду судових рішень в адміністративному порядку, особливим порядком призначення суддів та їхньою незмінністю, а також іншими засобами право-вого захисту.

Національне законодавство також містить принцип незалежності судової влади, який прямо передбачений стст. 126, 129 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У цих нормах йдеться про недопустимість втручання у професійну діяльність судді. Конституційний принцип належності суддів вважається найважливішим принципом правосуддя.

Науковці зазначають, що суд, вирішуючи правові конфлікти, завжди прагне до стабілізації соціальних відносин шляхом поновлення порушеного права, порушеної норми поведінки [6, с. 12].

Отже, якщо суд не є незалежним і постановлене ним під незаконним впливом рішення є неправосудним, то не досягається одна із цілей судової діяльності, а саме – охорона прав та свобод людини. Саме недотримання принципу незалежності суддів обумовлює нездатність суду протидіяти порушенням прав людини в Україні.

У сучасних умовах державотворення в Україні захист прав людини все більше стає однією з домінант суспільного прогресу, основою якого є загальнолюдський аспект, загальнолюдські цінності. Дійсний прогрес, стратегічна мета якого – кардинальне оновлення та розвиток українського суспільства, його економічних, політичних, ідеологічних, правових і моральних підвалин, неможливий без належної протидії порушенню прав і свобод людини. Про значущість категорії «права людини» наголошує і французький дослідник М. Ажі, який зазначає, що для того, щоб забезпечити гідність особистості, необхідно відкрито проповідувати релігію «прав людини», яка, будучи реалістичною утопією, надає можливість людині жити [12, с. 96].

На нашу думку, сьогодні жодна демократична, правова держава не може не забезпечувати належним чином судовий захист прав людини. У структурі соціальних зв'язків права людини знаходяться в центрі системи існуючих у суспільстві правовідносин.

Як відомо, на суддю як носія влади покладено надзвичайно важливе і відповідальне завдання – захист права. У свою чергу, найвищою формою захисту прав людини у країнах сталої демократії визнається право громадянина на судовий захист. У міжнародному праві також фундаментальними правами людини є право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права. Право на справедливий суд і право на доступ до нього передбачені рядом міжнародно-правових актів і тлумачаться практикою Європейського суду з прав людини [14, с. 31]. Ці права, зокрема, стали основою при укладанні розділу ІІ «Права,

свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод, але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені стст. 24, 25, 27–40, 47, 55–63 Конституції України. Йдеться про право на життя, свободу та особисту недоторканість, житло, захист судом та інші.

Право на судовий захист у правовій державі є дієвим універсальним засобом відстоювання людиною своїх прав у будь-якій життєвій ситуації, пов'язаній із незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади. Стандарти захисту прав людини на міжнародно-правовому рівні формувалися протягом десятиліть. Судовий захист визнається універсальним і найбільш ефективним засобом забезпечення прав людини. Усі інші права людини неминуче перетворяться на фікцію, якщо вони не забезпечені судовим захистом, а він, у свою чергу, стає беззмістовним, якщо не відповідає вимогам ряду стандартів, що забезпечують прийняття незалежним і неупередженим судом справедливого, законного й обґрунтованого рішення у справі [8, с. 49].

Також слід зауважити, що незалежність суду передбачає насамперед кримінально-правову охорону недоторканності і незалежності осіб, які здійснюють правосуддя, шляхом заборони протиправного втручання в їхню законну діяльність. Така охорона охоплює власне право на судовий захист з дотриманням відповідних процесуальних і матеріально-правових гарантій і те право, з метою захисту якого особа звертається до суду. Отже, слід визнати взаємозалежність категорій: права людини – право на судо-вий захист – незалежність суду – заборона втручання (впливу). На підтвердження цього можна навести твердження німецького вченого Г. Кельзена, який вважає, що судове рішення є продовженням, а не початком процесу створення права [9, с. 197].

Як уже зазначалося, право на захист для будь-якої особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи державними органами. Серед цих засобів захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина особливо відповідальна та ефективна роль належить правосуддю. Тому найважливішим завданням, метою судово-правової реформи в Україні є забезпечення права людини на правосуддя. Підтвердженням попередніх висновків є формула, застосована в главі 40 англійської Великої Хартії (Magna Carta) тексту 1215 року: «Ми не продаватимемо жодній людині, ми не відмовимо жодній людині чи не відстрочимо для жодної людини – ні правосуддя, ні відновлення права (справедливості)». Цією формулою король пообіцяв забезпечити три речі, три «Ні!», без яких і тоді, і нині не можна уявити належного, тобто справедливого, функціонування правосуддя як інституту захисту прав особи; Ні – продажу правосуддя; Ні – відмові в правосудді; Ні – зволіканню з правосуддям [7, с. 121].

У випадках порушення порядку здійснення правосуддя щодо конституційного принципу незалежності суддів таке втручання в законну діяльність суду повинно тягти за собою кримінальну відповідальність. Кримінально-правова охорона незалежності суду від протиправного втручання в його законну діяльність здійснюється взаємопов'язаною групою норм, передбачених у статтях 376–379 КК України. Протиправне втручання у законну діяльність судових органів, неприпустимість якого є однією з основних вимог дотримання незалежності суддів, передбачена статтею 376 КК України. Якщо «втручання в будь-якій формі у діяльність судді», відповідно до назви ст. 376 КК України, визнається законодавцем перешкоджанням законній діяльності судді щодо здійснення правосуддя, то і втручання в таку діяльність з тією ж метою у формі посягання на здоров'я, фізичну недоторканність (ст. 377), власність (ст. 378),

життя (ст. 379) осіб, що здійснюють таку діяльність, можна розглядати як спеціальні склади втручання у зазначену діяльність. Українські вчені, співвідносячи розглядувані норми, називають вказані злочини «способом (формою) такого втручання» [2, с. 877]. Тому ми притримуємось позиції, що всі перелічені норми можуть бути об'єднані, розглядатися спільно, оскільки являють собою різні форми протиправного втручання у діяльність судових органів. При цьому ст. 376 КК України являє собою ненасильницький вплив на суддю, водночас як інші розглядувані норми передбачають насильницький вплив на судові органи.

Умовою незалежності суддів є встановлена законом неприпустимість втручання у їхню діяльність щодо здійснення правосуддя і також встановлена кримінальним законом заборона «втручання в будь-якій формі у діяльність судді». Тому у законодавстві про кримінальну відповідальність у системі злочинів проти правосуддя особливу роль відіграє група злочинів, які посягають на незалежність органів, що здійснюють право-суддя, шляхом протиправного впливу на осіб, які беруть участь у відправленні правосуд-дя. Оскільки незалежність суду – це необхідна передумова винесення судом правосудного рішення і поновлення порушеного права, то, відповідно, недотримання принципу незалежності суддів обумовлює нездатність суду протидіяти порушенням прав людини в Україні.

Науковий аналіз кримінально-правових норм, що здійснюють охорону незалежності суддів, сприятиме підвищенню ефективності їхнього застосування, а отже, здатен посилити кримінально-правову охорону правосуддя в цілому та протидію порушенням прав людини в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К., 2003. – С. 1030.

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України: від 02.06.2016 № 1402-VIII. [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

4. Постанова Пленуму Верховного Суду України: від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади», Європейська хартія про Закон України «Про статус суддів» // Міжнародні стандарти незалежності суддів: збірка документів. – К: Поліграф-Експрес, 2015. – С. 91.

5. Алексєєва А. М. Моніторинг незалежності суддів в Україні / А. М. Алексєєва. – К., 2015. – С. 14–17.

6. Бойко В. Ф. Право людини на правосуддя : навч. посіб. / В. Ф. Бойко, В. О. Євдокимов, О. Х. Юлдашев. – К.: Варта; МАУП, 2013. – С. 28. – (Серія: Судове право України).

7. Головатий С. Верховенство права: монографія. – у 3-х книгах / С. Головатий. – К.: Фенікс, 2015. – С. 136–137.

8. Голубок С. А. Міжнародно-правові стандарти права на судовий захист / С. А. Голубок // Правознавство. – 2013. – С. 115.

9. Кельзен Ганс. Чисте правознавство / Кельзен Ганс; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2014. – С. 281.

10. Курило О. М. Гарантії незалежності суддів у кримінальному процесі України / О. М. Курило. – К., 2016. – С. 72–74.

11. Москвич Л. М. Незалежність суддів: соціальний та правовий аспект / Л. М. Москвич / / Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: матеріали Міжнарод. науково-практич. семінару. – Х.-К., 2015. – С. 145.

12. Мчедлова Е. М. Основные направления исследований зарубежных ученых по правам человека / Е. М. Мчедлова // Вестник Московского ун-та. – 2014. – № 1. – С. 108. – (Серия 12. Полит., науки).

13. Назаров В. В. Незалежність суддів: міжнародні стандарти та національна практика: навч.-практ. посіб. / В. В. Назаров. – К.: Поліграф-Експрес, 2014. – С. 19.

14. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гаранта його реалізації / О. М. Овчаренко. – Х.: Право, 2016. – С. 55.

Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 2 (4) 2016

Теорія та історія держави і права, міжнародне право

УДК 34.01

А. Є. Шевченко,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії права та держави Університету державної фіскальної служби України

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ (ЧАСТИНА 2)

Досліджено питання методології історії діяльності органів внутрішніх справ України, простежено теоретичні напрацювання відомих вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері державотворення, визначено завдання працівників міліції, які виникають у процесі адміністративної діяльності.

Ключові слова: *органи внутрішніх справ, методологія історії, державотворення, адміністративна діяльність.*

Исследован вопрос методологии истории деятельности органов внутренних дел Украины, прослежены теоретические наработки известных отечественных и зарубежных ученых в сфере создания государства, определены задания работников милиции, которые возникают в процессе административной деятельности.

Ключевые слова: *органы внутренних дел, методология истории, государства, административная деятельность.*

The question of the methodology of the history of the activities of the internal affairs of Ukraine, traced the theoretical achievements of famous domestic and foreign scientists in the field of creation of the state, certain tasks police officers, which arise in the course of administration.

Keywords: *law enforcement bodies, methodology of history, state and administrative activities.*

Адміністративно-наглядова діяльність є засобом впливу на формування суспільних відносин, моделей поведінки та діяльності людей, що орієнтуються на посилення відповідальності й самоконтролю громадян і посадових осіб за свої вчинки.

Адміністративно-розпорядча діяльність міліції ґрунтується на використанні засобів державно-владного впливу на суспільні відносини та виявляється у компетенції ОВС видавати учасникам адміністративних правовідносин (приватним структурам, громадським

організаціям і окремим громадянам) обов'язкові до виконання розпорядження й висувати законні вимоги. Їхнє невиконання у певних випадках створює склад самостійного адміністративного правопорушення.

Конкретними виявами адміністративно-юрисдикційної діяльності є такі форми, як складання протоколу про адмінпорушення, затримання правопорушника, його огляд, вилучення документів і речей, що стали знаряддям протиправних дій, передача матеріалів з конкретної справи у відповідний орган, оскарження, перегляд чи виконання рішення у визначених інстанціях.

Не можна обійти увагою і тривалу дискусію довкола тлумачення дефініції «адміністративний процес». Апологети «юрисдикційної концепції» трактують названу дефініцію як регламентовану законом діяльність стосовно розв'язання спорів між сторонами (які не перебувають у відносинах службового підпорядкування), що передбачає застосування заходів адміністративного примусу. Розвиваючи цю концепцію, А. Самойленко стверджує, що «адміністративний процес повинен бути сконструйований за подібністю до вже сформованих схем цивільного та кримінального процесів. Рамки адміністративного повинні логічно замикатися порядком застосування заходів адміністративного покарання та адміністративного примусу» [1].

Група інших фахівців: А. Шергін, А. Михайлов, В. Рефілова, С. Скворцов – вважає, що адміністративний процес – це правозастосування, іншими словами, – владна діяльність державних органів, законодавчо наділених відповідними повноваженнями. Ця діяльність спрямована на досягнення заздалегідь визначеного правового ефекту через вирішення адміністративно-правових спорів та справ про правопорушення, а також припинення протиправних діянь, які не становлять значної суспільної небезпеки [2].

Опоненти цієї теорії висувають солідну аргументацію на користь власної позиції. На їхню думку, такі підходи ігнорують тісний зв'язок адміністративного процесу з державним управлінням, юридичним відображенням якого він насправді є. Адміністративний процес є частиною адміністрування, тобто управління в широкому розумінні цього слова. Отже, термін «адміністративний процес» необхідно виводити не з цивільного чи кримінального процесу, а з державного управління як його різновид. На думку Д. Бахраха, адмінпроцес охоплює не лише юрисдикційну діяльність з розгляду спорів і застосування примусу, а й регулятивні заходи [3]. В. Манохін вважає, що в полі адміністративного процесу перебуває не тільки і не стільки розв'язання індивідуальних спорів та справ у сфері держуправління, скільки і насамперед реалізація адміністративно-правових норм [4].

Різні аспекти функціонування адміністративної системи розглядаються теорією соціального управління. Згідно з класичним афоризмом існування державної влади знаходить своє відображення саме в її чиновниках, поліції, армії, адміністрації, суддях. За висловлюванням Г. Гоббса, вони уособлюють «тіло держави» [5, с. 107]. Тому має рацію П. Рабінович, визначаючи орган держави як структурно організований колектив державних службовців чи одного державного службовця, які володіють відповідними ознаками [6, с. 51].

Радянська наукова традиція дистанціювалася від незаангажованого в ідеологічному плані висвітлення гуманітарного фактора функціонування адміністративної системи. На думку А. Оболонського, управлінці-вчені аналізували, як правило, систему органів управління, нормативно-юридичні підстави їхньої діяльності, інформаційні потоки та комунікативні канали, процедури ухвалення рішень і контролю за їхнім виконанням, засади, на яких конструюються

і діють різні елементи апарату, компетенцію органів та посадових осіб, ієрархію підрозділів та субординаційні відносини, а не мотивацію та реальні моделі поведінки людей у сфері управління [7, с. 7].

Упродовж кількох останніх десятиліть у науковій літературі жваво дискутується питання про статус людей, задіяних в адміністративній системі. Біля витоків дискусії стояв французький учений Л. Дюгі, який трактував проблему державної служби в контексті загальної теорії держави [8, с. 591–671]. У вітчизняній правовій науці тезу про необхідність звернення теорії держави і права до проблематики державної служби висловили та обґрунтували В. Горшеньов і О. Петришин [9, с. 9–16].

У світлі розгляду заявленої проблеми особливе значення має питання про юридично сформовану площину, в якій діяли органи внутрішніх справ. У цьому розумінні концептуального звучання набуває цікаве твердження Р. Халфіної про дві форми «накладання» права на систему управління: по-перше, насамперед має йтися про загальну нормативну систему, яка впливає на систему управління; по-друге, право відіграє істотну роль в організації самої системи управління [10, с. 90–91]. Водночас О. Петришин застерігає, що суто управлінська інтерпретація права може відтіснити на другий план більш фундаментальні пласти їх взаємодії. Він звертає увагу також на те, що «правове опосередкування управлінських зв'язків перетворює людину з об'єкта на суб'єкт управління» [11, с. 113].

У фундаментальному онтологічному розрізі, за словами В. Нерсесянца, повинно йтися про інтерпретацію індивіда як правової істоти, хоча і не в розумінні природної притаманності його правової сутності, оскільки її становлення та виникнення правових явищ відбуваються в рамках єдиного процесу [12, с. 40–43].

Згідно з традиційними підходами до теорії та історії держави і права завдання адміністративних органів полягають у плануванні відносин між повноваженнями (функціональними обов'язками), виконавцями та середовищем; юридичному забезпеченні діяльності певних підрозділів; контролі за виконавською дисципліною та ефективністю їх роботи, тобто у широкому сенсі – в раціоналізації й виробленні дійового зв'язку між засобами і цілями. Способи розподілу праці на кожному рівні організації визначаються відповідними нормативними актами. Критеріями планування та юридично-організаційного регулювання органів, покликаних виконувати правоохоронні завдання, виступають усталені засади: єдність керівництва, субординаційна підпорядкованість, обсяги та регулярність контролю, однорідність завдання. Ці принципи втілені в мережу компетенції та відповідальності, систематизовану в цілісну вертикальну ієрархію.

Автор запропонованої статті розглядає органи внутрішніх справ ще й через призму теорії синергетики. Закон синергії – основний закон організації управління – проявляється в тому, що властивості і можливості організації як структури і єдиного цілого перевищують суму властивостей і можливостей її окремих елементів, що обумовлюється їх взаємодоповненням, взаємопідтримкою, взаємовпливом [13].

З методологічних позицій принципово важливим є визначення місця та ролі управління внутрішніми справами в загальній адміністративній системі. Колектив російських авторів під керівництвом В. Кикотя у спеціальному курсі «Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ» для слухачів навчальних закладів МВС РФ стверджує, що управління внутрішніми справами – це «діяльність повноважних державних органів у притаманних їм формах і властивими їм методами забезпечення громадського порядку та безпеки, боротьби зі

злочинністю та подоланням причин і умов, які її породжують». За їх визначенням, «управління внутрішніми справами – це особлива галузь адміністративно-політичної діяльності держави, значення якої обумовлене її роллю у зміцненні суспільних відносин, подоланні багатьох факторів, що гальмують розвиток суспільства. … Управління внутрішніми справами здійснюється від імені держави, через її виконавчий механізм, з використанням наданих їм засобів примусу. Специфіка цієї галузі управління обумовлена необхідністю використання державно-владних повноважень, видання актів управління, здійснення контрольно-наглядових функцій, ліцензування, заборони й припинення окремих дій, застосування інших засобів державного примусу» [14, с. 14–15]. Управління внутрішніми справами – це виконавча і розпорядча діяльність, що обґрунтовує тезу: органи внутрішніх справ – це самостійна спеціалізована система державного управління.

Органи внутрішніх справ є підсистемою цілої правоохоронної системи, а отже, виступають одним з елементів управлінської системи та виконують відповідні державні функції. В. Плішкін розглядає управління ОВС у двох аспектах: а) як об'єкт управління з боку держави; б) як внутрішні управлінські зусилля всередині підсистеми, за яких об'єктом є працівники, служби, окремі підрозділи, а суб'єктом – керівники різних рівнів та управлінські апарати. У цілому ж він визначає «управління органами внутрішніх справ» як «особливий вид діяльності спеціально створених апаратів та спеціально призначених посадових осіб з упорядкування системи органів внутрішніх справ, забезпечення її оптимального функціонування і розвитку з метою ефективного вирішення завдань боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку, які поставлені перед нею» [15, с. 22].

Специфіка предмета вивчення історії адміністративної діяльності органів внутрішніх справ України обумовлює пізнавальний інтерес до визначення та класифікації їх завдань і функцій, які належать до мілітаризованого сегмента державної служби й здійснюють охоронні повноваження. Змістовним елементом мілітаризованої державної служби є можливість і реальність застосування примусу. Монополія на легальне застосування насильства є однією з найбільш суттєвих особливостей держави. Однак функція примусу має чітко регулюватися відповідними нормативними актами, які ідеально виключають свавілля й перевищення міри необхідного застосування сили. Мілітаризовану державну службу здійснюють спеціально сформовані озброєні групи людей, покликані в необхідних випадках реально забезпечити виконання її рішень.

Служба у мілітаризованих інституціях базується на авторитарній моделі відносин влади й підпорядкування, суворої ієрархії командного й особового складу, безумовної обов'язковості наказів вищих органів для нижчих, що забезпечується стрункою системою посад і звань, уніформою, знаками розрізнення, спеціальними службовими статутами.

Нарешті, службовці мілітаризованих органів володіють специфічним правовим статусом, мають спеціальні пільги, притягуються до відповідальності, передусім до адміністратив-ної й матеріальної юридичної [16, с. 142–14].

Вітчизняний вчений О. Бандурка стверджує, що правоохоронними органами вважають діючі у суспільстві й державі інституції, основними завданнями яких є створення умов для дотримання законності, боротьби з правопорушеннями та злочинами [17].

На думку В. Божева, правоохоронні органи формують певним чином відособлену за професійними ознаками самостійну групу органів держави, які мають власні, чітко визначені та юридично оформлені завдання. Для К. Гущенка і М. Ковальова підставою для відокремлення

правоохоронних органів є те, що саме на них покладається завдання забезпечення правопорядку.

Формулюючи визначення правоохоронної функції адміністративних органів, В. Осадчий наголошує, що вона зводиться до гарантування суспільних відносин, урегульованих юридичною атрибуцією [18].

У дослідженні І. Бондаренка зазначається, що у межах одного виду правоохоронних органів домінуючим у їх побудові є організаційний критерій, який поєднується з принципом територіальності. Правоохоронні органи одного виду є однією з підсистем цілої системи правоохоронних органів, що має організаційно-правову самостійність, створюється у законодавчому порядку, здійснює свою профільну діяльність за допомогою специфічних форм і методів від імені держави та у межах компетенції, обсяг і характер якої визначаються місцем цієї структури в системі правоохоронних органів. Дослідник обстоює думку, що на відміну від інших державних органів система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови (як, скажімо, система органів виконавчої влади), а є цілісною сукупністю, системоутворювальним чинником якої виступає не структурний (організаційний), а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність. Правоохоронні органи одного виду сформовані з урахуванням адміністративно-територіального поділу держави, отже, компетенція того чи іншого підрозділу, відповідно, поширюється на певну територію держави [19, с. 8–9].

О. Тюріна також вважає, що домінуюче значення у побудові системи правоохоронних органів мають функціональні зв'язки, які об'єднують їх в єдине ціле [20].

Отже, можна зробити висновок, що система правоохоронних органів характеризується певною ієрархічністю, зумовленою функціональним характером системоутворення та співпідлеглості правоохоронних органів. Предмет адміністративної діяльності визначає її мету, завдання, функції, методи, які, в свою чергу, перерозподіляються між різними правоохоронними органами, що утворюють внутрішньодиференційовану, але цілісну систему. При цьому система правоохоронних органів існує у навколишньому середовищі, яке репрезентоване певною правовою системою.

Значний сегмент функціонування органів внутрішніх справ становить адміністративна діяльність. За визначенням П. Веденкіна, А. Калегіна, А. Черепанова, адміністративна діяльність міліції охоплює: а) керівництво (управління) вищими органами та посадовими особами діяльністю підпорядкованих органів, підрозділів, служб та окремих працівників міліції (внутрішній аспект адміністративної діяльності); б) забезпечення адміністративно-правовими засобами особистої безпеки громадян, охорони громадського порядку та вирішення інших завдань, які постають перед міліцією [21, с. 5–7].

Згідно з концепцією дослідників зовнішня адміністративна діяльність органів внутрішніх справ здійснюється у формі адміністративного нагляду, пов'язаного з постійним наглядом працівниками міліцейських структур за точним і неухильним дотриманням усіма громадянами й посадовцями законів та підзаконних актів, які регламентують громадський порядок, застосування заходів щодо запобігання та припинення порушень, а також здійснюється у формі адміністративно-юрисдикційної діяльності, що полягає у розгляді справ про адміністративні правопорушення й ухвалення рішень за ними в установленому законом порядку. Крім оперативної діяльності, дізнання та адміністративного нагляду, адміністративно-юрисдикційна діяльність міліції покликана забезпечувати захист від протиправних зазіхань на

громадський порядок і безпеку та інші суспільні відносини, охорона яких здійснюється міліцією. Адміністративно-юрисдикційна діяльність регулюється нормами матеріального та процесуального права, закріпленими у відповідних адмінкодексах, законах і постановах, а також у нормативних документах НКВС–МВС.

У процесі адміністративної діяльності перед працівниками міліції постають такі завдання:

– своєчасне, всебічне, повне та об'єктивне з'ясування обставин кожної справи;

– вирішення справи у точній відповідності із законодавством;

– забезпечення виконання ухваленої постанови;

– виявлення причин та умов, які призвели до здійснення адмінпорушень;

– запобігання правопорушенням;

– виховання громадян у дусі дотримання законів;

– зміцнення законності та правопорядку.

Адміністративно-юрисдикційна діяльність міліції передбачає виконання охоронної, виховної та регулятивної функцій.

Охоронна функція реалізується за допомогою застосування санкції, передбаченої нормою адміністративного права за здійснення конкретного правопорушення. Виховна функція покликана впливати на свідомість і поведінку правопорушників та інших громадян з метою профілактики й запобігання порушенням законності. Нарешті, регулятивна функція адмінюрисдикції полягає в тому, що вона є одним із засобів правового регулювання суспільних відносин, які охороняються міліцією. Завдяки адміністративній юрисдикції нормативні приписи переводяться в конкретні правовідносини.

Адміністративні функції здійснюються згідно з певними принципами. Основним серед них є принцип законності – жорсткої відповідності вимогам, викладеним в юридичних нормах. Принцип гласності передбачає відкритий розгляд справ про адміністративні порушення. Принцип рівності громадян потребує паритетних підходів до вирішення долі громадян, які скоїли адміністративні порушення, незалежно від походження, соціального й матеріального становища, расової і національної приналежності, статі, мови, віросповідання, характеру заняття, місця проживання та інших обставин. Принципи об'єктивності та презумпції невинуватості базуються на тому, що до з'ясування всіх обставин справи і провини конкретної особи не може бути винесено ухвали про її притягнення до відповідальності. Крім того, сучасна адміністративно-юрисдикційна діяльність ґрунтується на таких засадах, як самостійність в ухваленні рішень та персональна відповідальність посадових осіб міліції за результат, індивідуалізація покарання, гуманність та інші [22, с. 7–9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Самойленко А. В. Административные штрафы милиции как средства охраны советского правопорядка : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук / А. В. Самойленко. – К., 1981.

2. Процессуальные формы административно-юрисдикционной деятельности органов внутренних дел / А. П. Шергин, А. А. Михайлов, В. Ф. Рефилова, С. М. Скворцов. – М., 1985.

3. Бахрах Д. Н. Советское законодательство об административной ответственности / Д. Н. Бахрах. – Пермь, 1979.

4. Манохин В. М. Советский административный процесс / В. М. Манохин. – М., 1978.

5. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс ; пер. с лат. и англ., сост. В. В. Соколов. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. : Философское наследие. – 1989. – С. 107.

6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П. М. Рабінович. – К., 1995. – С. 51.

7. Оболонский А. В. Человек и государственное управление / А. В. Оболонский. – М., 1987. – С. 7.

8. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Леон Дюги. – М., 1908. – С. 591–671.

9. Горшенев В. М. Природа статуса должностного лица / В. М. Горшенев, А. В. Петришин // Проблемы социалистической законности. – 1988. – Вып. 22. – С. 9–16.

10. Халфина Р. О. Право как средство социального управления / Р. О. Халфина. – М., 1988. – С. 90–91.

11. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки. Сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ / А. В. Петришин. – Х., 1998. – С. 113.

12. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. – М., 1997. – С. 40–43.

13. Буличин Ю. Е. Организация социального управления (основные понятия и категории) : словарь-справочник / Ю. Е. Буличин. – М., 1999.

14. Административная деятельность органов внутренних дел. Общая и особенная части : учебник / под ред. В. Я. Кикотя. – М., 2003. – С. 14–15.

15. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ / В. М. Плішкін. – К., 1999. – С. 22.

16. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки. Сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ / А. В. Петришин. – Х., 1998. – С. 142–144.

17. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення / О. М. Бандурка. – Харків: Вид-во «Основа», 1996. – 398 с.

18. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності / Національна академія внутрішніх справ України / В. І. Осадчий. – К.: Вид-во «Атіка», 2004.

19. Бондаренко І. В. Органи внутрішніх справ в системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І. В. Бондаренко. – К., 2004. – С. 8–9.

20. Тюріна О. В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Тюріна. – К., 2001. – 18 с.

21. Веденкин П. П. Административно-юрисдикционная деятельность милиции : учебное пособие / П. П. Веденкин, А. П. Калегин, А. В. Черепанов. – Челябинск, 1998. – С. 5–7.

22. Веденкин П. П. Административно-юрисдикционная деятельность милиции : учебное пособие / П. П. Веденкин, А. П. Калегин, А. В. Черепанов. – Челябинск, 1998. – С. 7–9.

УДК 342.924:340.111.5(470)(=411.16)(477) «18»

О. С. Кальян,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
правознавства
Полтавського інституту
економіки і права
ВНЗ ВМУРоЛ «Україна»

НОРМОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА ЩОДО ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ (XIX СТ.)

Стаття присвячена розгляду актуальних правових питань нормотворчої діяльності російського самодержавства щодо врегулювання правового статусу єврейської національної меншини в Україні (XIX ст.).

Ключові слова: *правове регулювання, законодавчий акт, правовий статус, національна меншина.*

Статья посвящена рассмотрению актуальных правовых вопросов нормотворческой деятельности русского самодержавия по урегулированию правового статуса еврейского национального меньшинства в Украине (XIX в.).

Ключевые слова: *правовое регулирование, законодательный акт, правовой статус, национальное меньшинство.*

The article deals with urgent legal matters of legal regulations with acts of Russian autocracy of legal status of Jewish national minority in Ukraine (19 century).

Keywords: *legal regulations, law act, legal status, national minority.*

Необхідність дослідження нормотворчої діяльності російського самодержавства щодо єврейської національної меншини обумовлена декількома чинниками: по-перше, саме в цей час євреї були однією з найчисельніших етнічних груп в Україні; по-друге, внаслідок специфічних умов розселення, занять євреї значною мірою визначали характер і структуру економічних та правових процесів в Україні; по-третє, зміна правових норм привела до суттєвих зрушень у соціально правовому житті єврейства, до появи радикальних суспільно-правових змін, що впливали на зміну правового статусу єврейського населення в Україні в цей період.

Слід зазначити, що окремі питання правового регулювання статусу єврейської національної меншини актами російського самодержавства досліджували у своїх працях такі науковці, як Г. Бєкон, Ф. Кандель, С. Резник, І. Самарцев, Д. Мордухай-Болтовський та інші. Однак необхідність комплексного аналізу правового регулювання статусу єврейського населення в контексті нормотворчого процесу на підросійських та українських землях за часів російського самодержавства зумовлена необхідністю сучасної неупередженої правової оцінки темпоральних змін їхнього становища в Україні.

Мета і завдання дослідження полягає у проведенні аналізу наукових праць та нормативно-правових актів російського самодержавства щодо єврейської національної меншини у XIX ст.

Законодавство зламу XVIII – початку XIX століть відображає процес поступового формування смуги осілості. Спочатку до неї увійшли Катеринославська, Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Таврійська, Чернігівська, Полтавська, Мінська, Віленська, Бессарабська, Астраханська та Кавказька губернії, а також Курляндія.

Надалі смуга трансформувалася, але визначилася основна тенденція: влада бажала зосередити євреїв переважно у західних регіонах, місцях традиційного розселення, а також у південних регіонах (зокрема, в Україні) та прагнула запобігти проникненню євреїв у великоруські губернії [11, с. 122]. З цією метою російським самодержавством було прийнято ряд законодавчих актів, якими обмежувалися права й інтереси єврейської національної меншини.

У листопаді 1802 р. царем Олександром I (1801–1825) був започаткований «особливий комітет» з «благоустрою євреїв». Показово, що прихильники ліберальної течії, як зазначав С. Дубнов, у його межах вважали, що в єврейському питанні варто дотримуватися простого правила: якомога менше заборон, якомога більше свободи [10, с. 33].

Комітет здійснив ряд обмежувальних заходів щодо євреїв (цілком у дусі Г. Державіна): відповідно до «Положення про євреїв» [7] від 09.12.1804, до розробки якого доклали руку й штадлани – «хлопотальники», які діяли від імені єврейських громад та намагалися запобігти кардинальним змінам у статусі єврейства [1, с. 223], було обмежено використання івриту в документах, до євреїв висувалися додаткові вимоги для обрання їх на посади в містах: обраними могли бути ті євреї, які носили німецький чи російський одяг, могли читати і писати російською, польською чи німецькою мовами; встановлювалася залежність євреїв від поміщиків на тих землях, на яких вони проживали; скорочувалися повноваження кагалів і рабинів; євреї виселялися із сіл і їм заборонялася торгівля міцними напоями. Втім, насильницьке переселення єврейства було замінене програмою заохочення добровільного поселення. Не було створено, як передбачалося, й релігійної організації євреїв на чолі з протектором, а кагали отримали визнання.

Отже, можна стверджувати, що початок XIX ст. ознаменувався посиленням основ для конфліктогенності відносин по лінії влада – євреї. Рішення комітету свідчили не тільки про те, що євреї сприймаються владними колами тільки як об'єкт (а не суб'єкт) політики, «матеріал» для політики. Ці рішення послужили і своєрідним сигналом щодо того, що на організацію єврейського життя в імперії на компромісній чи тим більше консенсусній основі в подальшому сподіватися не варто.

Водночас слід звернути увагу на те, що у «Положення...» був включений окремий параграф, відповідно до якого євреї, які проживали в Росії, як і ті, що тільки прибували на її територію на поселення чи у справах комерції, проголошувалися вільними і мали знаходитися під захистом законів так само, як і всі інші цареві піддані [8, с. 59].

За часів Миколи I (1825–1855) той, хто згадував про емансипацію євреїв, підозрювався в державній зраді [6, с. 132]. То був час, коли ідея «перевиховання» євреїв реалізовувалася шляхом прийняття нових дискримінаційних законів.

«Положення...» 1835 року підтверджувало існування смуги осілості [9]. В Україні до неї увійшли Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська (крім Києва), Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя та Ялти), Полтавська (крім козацьких та державних

сіл), Чернігівська губернії. У другій половині XIX століття влада неодноразово (наприклад, у січні 1858 року, у лютому 1865, у березні 1866, червні 1868, у жовтні 1873 та ін.) вдавалася до незначної корекції смуги осілості. Тож, з незначними змінами вона проіснувала до 1917 р. Смуга обмежувала єврейство фактично 5 % території імперії, але ці 5 % відповідали приблизно території Франції.

У 1843 р. з'явилися постоялі двори для поліційного нагляду за євреями, які приїздили до міста. У тому ж році Микола I своїм указом заборонив євреям селитися ближче 50 верст до західного державного кордону (щоб не було контрабанди), їм дозволялося перебратися у внутрішні губернії. Однак навіть за п'ятнадцять років цей указ не був виконаний.

Після того, як на престол зійшов Олександр II (1855–1881), у житті підросійського єврейства відбулися зміни. Так, у 1856 р. було припинено вербування єврейських військових кантоністів. У свідомості євреїв цей та й інші заходи самодержавства, зокрема надання євреям-купцям першої гільдії (1859), особам з вченим ступенем (1861) чи вищою освітою (1879), ремісникам (1865), армійським ветеранам (1867) права повсюдного розселення в Росії, закріпили, як стверджував С. Дубнов, образ Олександра II як образ «царя-визволителя» [4, с. 567]. До того ж, як зазначали сучасники, Олександр II не був антисемітом. З'являлися закони, в яких права євреїв, порівняно з іншим населенням, ніяк не обмежувалися. Найбільш вагомими були судова й університетська реформи 1864 року та військова 1874-го. Закони фактично не містили традиційного для імперії словосполучення «крім євреїв».

М. Алданов писав: «У законах про судову реформу, що була здійснена у 1864 р., не було жодних обмежень для євреїв. В училища та гімназії євреї тоді приймалися на рівних правах з іншими учнями. Євреї мали право тримати іспити й отримувати офіцерські чини.

Відповідно до Городового положення 1870 р. євреї могли бути гласними міських дум, але кількість гласних нехристиян не повинна була перевищувати одну третину загальної кількості гласних, до того ж євреї не могли бути обраними на посаду міського голови.

Початок 1880-х ознаменувався зміною царя на престолі: російським правителем став Олександр III (1881–1894), який замінив на престолі страченого народовольцями Олександра II. Зовсім скоро стало зрозуміло, що цар є «злобливим антисемітом» [10, с. 95].

У 80-х роках у смузі єврейської осілості прокотилася хвиля антиєврейських погромів (про які детальніше йтиметься нижче). Міністр внутрішніх справ Н. Ігнатьєв зауважив, що погроми є протестом народу «проти єврейської експлуатації, та розпорядився створити в кожній губернії особливі комісії, які б розібралися з «єврейським питанням», з тим, яких конкретно збитків завдають євреї місцевому люду і Російській державі. Крім того, метою діяльності губернських комісій, які були створені уже в серпні 1881 р., була розробка рекомендацій, спрямованих на покращення цього становища. Щодо реакції єврейства на цей урядовий крок, то ця реакція була красномовною: представники єврейства назвали комісії «слідчими».

У наступному, 1883 році, запрацювала «Верховна комісія для перегляду чинних законів про євреїв» (паленський «єврейський комітет). Її очолив міністр юстиції К. Пален (для якого у 1883 р. відомий російський письменник Н. Лесков написав записку «Євреї в Росії: кілька зауважень з єврейського питання», про яку говоритимемо нижче). Наслідком же кількарічної праці комісії став висновок про те, що все зло – в антиєврейській дискримінації.

Відтак, з'являлися нові обмеження щодо євреїв. Наприкінці 80-х для юдеїв було введено відсоткову норму при прийомі у середні й вищі навчальні заклади, згодом – обмежено доступ в адвокатуру. У 1891–1893 рр. підросійське єврейство сколихнув факт виселення із Москви

євреїв-ремісників, торговців, родин відставних солдатів. Як і «новинка в єврейському середовищі» [3, с. 224] – проведення політичних обшуків і арештів.

У «Статуті про службу за визначенням уряду» (1896) говорилося про заборону приймати на цивільну службу євреїв, крім тих, які отримали вчену ступінь (доктора, магістра, кандидата) чи диплом лікаря [13, с. 3].

У 1899 р., визначивши у «Зводі законів про стани» євреїв як інородців (про що говорилося вище), російський законодавець присвятив їм окрему главу, яка мала назву «Про євреїв». У ній були регламентовані права і обов'язки єврейства [12, с. 88].

Загалом за Олександра III було видано шістдесят п'ять анти-єврейських законів (за його наступника – Миколи II – п'ятдесят) [5, с. 163]. Політика царя була вкрай негативно сприйнята більшою частиною єврейської інтелігенції.

Аналізуючи царське законодавство, сучасник зауважував, що, з одного боку, законодавство було ворогом єврейської відокремленості, з іншого – воно продовжувало тримати євреїв у смузі осілості; законодавець нібито виступав проти єврейської виняткової економічної діяльності, але водночас для євреїв була закритою велика кількість галузей промисловості; він бажав просвіти єврейської маси, але тримав носіїв просвітництва у «чорному тілі», зачиняючи перед ними двері до більшої частини державних посад [2, с. 243].

Нормотворча діяльність російського самодержавства зумовила формування смуги осілості, сприяло поставлене на особливий контроль «єврейське запитання», сутність якого зводилася до пошуку відповіді на питання «Чи урівнювати євреїв у правах з російським народом?» і «Як нейтралізувати економічну шкідливість єврейства?» Нерівність єврейства у правах не перешкоджала владі урівнювати його в обов'язках з російськими масами. Постання «єврейського питання» засвідчило факт сприйняття єврейства винятково як об'єкта політики.

Царське самодержавство, з одного боку, ретельно обмежувало канали інтеграції єврейства в імперське суспільство, з іншого – намагалося знищити єврейську автономію, інститути єврейського самоуправління, прив'язати єврейство до станової структури «корінного» населення. Така насильницька соціальна інженерія призводила до порушення укладу традиційного єврейського життя і, зокрема, сприяла закладанню конфліктного підґрунтя у взаєминах єврейської нації з владою. Євреї поступово відходили від узвичаєної для них настанови підтримки заходів та політики офіційної влади в країні проживання.

У цілому нормотворча діяльність царського самодержавства стосовно євреїв характеризувалася непослідовністю, безсистемністю, про що може свідчити як «пом'якшення» чи, навпаки, посилення дискримінаційного законодавства з посіданням престолу кожним наступним російським самодержавцем (що стосувалося передусім питання звуження чи розширення для єврейства прав громадянства і міщанства), так і, власне, визнання цього безпосередньо представниками влади. Крім того, невизначеність упродовж десятиліть статусу євреїв («інородці», «народ», «плем'я», «віросповідання», «стан», «становище» чи зрештою «нація») зумовила відносність однозначної оцінки їхнього соціального та правового статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бэкон Г. Положение евреев в России после разделов Польши / Г. Бэкон // Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы; Открытый университет. Израитль. – Части 5–6. – Телль-Авив: Издательство Открытого университета, 1995. – С. 177–308.

2. Дубнов С. Какая самоэманципация нужна евреям / С. Дубнов // Восход. – 1883. – С. 243. – Май-июнь.

3. Дубнов С. М. Книга жизни. Материалы для истории моего времени. Воспоминания и размышления / С. М. Дубнов. – Иерусалим : Гешарим, 5765; М.: Мосты культуры, 2004. – 799 с.

4. Дубнов С. М. Краткая история евреев / С. М. Дубнов. – 2-е изд. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 2003. – 576 с.

5. Кандель Ф. Очерки времен и событий. Из истории российских евреев (Часть третья: 1882–1920 годы) / Ф. Кандель; науч. ред. М. Кипнис. – Ч. 3. – Иерусалим : Ассоциация «Тарбут», 1994. – 337 с.

6. Нетаниягу-отец Б. Предтеча (Иегуда-Лейб Пинскер, 1821–1891) / Б. Нетаниягу-отец // Двадцать два. Общественно-политический и литературный журнал еврейской интеллигенции из СНГ в Израиле. – 2006. – № 140. – С. 132.

7. О устройстве евреев [Электронный ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. – Т. 28, 1804–1805. – СПб., 1830. – С. 731–737. Режим доступу: http://www.hrono.info/dokum/ru_zid1804/html

8. Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев, от Уложения царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649–1873 гг.: Извлечение из полных собраний законов Российской империи / сост. изд.: В. О. Леванда. – СПб.: Тип. К. В. Трубникова, 1874. – 1184 с.

9. Положение о евреях [Электронный ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. 10. Отделение первое. – 1835. – СПб., 1836. – Режим доступа: http://www.hrono.info/dokum/ru_evr1835/html

10. Резник С. Е. Вместе или врозь? Судьба евреев в России. Заметки на полях дилогии А. И. Солженицына / С. Е. Резник. – 2-е изд., доп. – М.: Захаров, 2005. – 704 с.

11. Самарцев І. Євреї в Україні. XIX – початок XX століть. Історико-економічний аналіз / І. Самарцев // Віче. – 1993. – № 11. – С. 120–132.

12. Свод законов о состояниях / под ред. и с примеч. И. Д. Мордухай-Болтовского; составили Н. П. Балканов, С. С. Войт и В. Э. Герценберг // Свод законов Российской империи. Издание неофициальное. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними предложениями, постановлениями, изданными в порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими указаниями: в пяти книгах. – Кн. третья. – Т. VIII, ч. II–XI, ч. I. – СПб. : Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. – Різна пагінація. – С. 88.

13. Устав о службе по определению правительства / под ред. и с примеч. И. Д. Мордухай-Болтовского; составили Н. П. Балканов, С. С. Войт и В. Э. Герценберг // Свод законов Российской империи. Издание неофициальное. Полный текст всез 16 томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими указаниями: в пяти книгах. – Кн. первая. – Т. I–III. – СПб. : Русское книжное товарищество «Деятель», 1912. – С. 3.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК АНТОНА ВОЛОДИМИРОВИЧА СТОЛІТНЬОГО «ЕЛЕКТРОННЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»

Сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства актуалізують потребу підвищення інноваційної активності у сфері кримінальної юстиції.

Монографія А. В. Столітнього «Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку» присвячена питанню електронної процесуальної діяльності на досудовому провадженні, що є особливо актуальним у світлі нового витка еволюції цивілізації, пов'язаного з повсюдним впровадженням інновацій.

Відповідні питання також відображені в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленій Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, на виконання положень якого спрямована рецензована робота.

На основі сучасних методологічних підходів автором вирішено актуальні проблеми кримінальної процесуальної діяльності на досудовому провадженні через призму вдосконалення та розширення електронних правореалізаційних засобів.

Автор монографії пропонує цілісний та систематизований матеріал, який повноцінно розкриває порушені актуальні та проблемні питання.

На основі детального аналізу теоретичних положень та практики правозастосування в рецензованій роботі запропоновано конструкцію системи кримінального процесу, утворену десятьма стадіями.

Детально прослідковано еволюцію досудового провадження, його фіксацію від глиняних таблиць (Давня Месопотамія) та спеціальних посудин (Афінська держава) до сучасного паперово-електронного формату. Автором обґрунтовано сучасну перехідну модель процесу від паперового провадження до електронного. Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР) визначено електронним сегментом досудового розслідування, який виступає інноваційною моделлю фіксації процесуальних рішень.

У монографії сформовано важливі теоретичні положення електронної кримінальної процесуальної діяльності. Разом з тим детально описано та проілюстровано практичні аспекти використання під час досудового провадження, передбачених чинним КПК України та застосовуваних на практиці електронних кримінальних процесуальних процедур та інструментів. Описані в дослідженні можливості електронної фіксації доказів, їх надійного зберігання та ефективного використання мають значну практичну цінність для практики правозастосування.

Автором обґрунтовано, що існуюча модель фіксації даних в електронній системі є передумовою до автоматизації їх обробки та аналізу, що створює унікальні можливості електронного процесуального контролю.

Варто позитивно зазначити авторську класифікацію суб'єктів кримінального провадження та їх дослідження як структурно-системного утворення, що має ромбовидну конструкцію. Описано унікальні для кожної групи обумовлені процесуальним статусом принципи

внутрішньої взаємодії. Проаналізовано роль суб'єктів в електронному процесі та їх електронний правореалізаційний інструментарій. На основі цього сформовано алгоритм переходу взаємодії суб'єктів в електронне інформаційне поле шляхом створення в ЄРДР системи «електронного діалогу».

До позитивних сторін рецензованої роботи варто віднести ґрунтовне дослідження міжнародно-правового досвіду електронної кримінальної процесуальної діяльності.

Необхідно зауважити на обґрунтованість пропонованих автором змін кримінального процесуального законодавства, сформованих на основі кримінальних процесуальних норм правових систем демократичних держав та міжнародних стандартів.

У монографії доведено необхідність впровадження в кримінальний процес ефективних інноваційних процесуальних процедур ведення досудового провадження, очищених від бюрократичних рудиментів.

Автором представлено системну та несуперечливу концепцію інноваційного удосконалення кримінальної процесуальної діяльності, що передбачає перехід до електронної форми ведення досудового розслідування – «електронного досудового розслідування», основна ідея якої полягає у формуванні кримінального провадження у вигляді електронного файла.

Автором запропоновано алгоритм переведення паперових процесуальних документів в електронну форму та з'єднання електронних систем органів кримінальної юстиції, систем електронного врядування (державних органів), загальнодержавних реєстрів та баз даних за принципом «електронних мостів», що в online режимі забезпечить швидкий, ефективний та економічно вигідний обмін інформацією, а також автоматизує здійснення кримінальних процесуальних процедур, створивши електронне кримінальне провадження.

Акцентовано увагу на тому, що організація ефективного ділового процесу передбачає залучення до електронної системи всіх спеціалізованих суб'єктів кримінального провадження – надання доступу до ЄРДР адвокатам, слідчим суддям, при розгляді справи по суті – суддям, іншим учасникам кримінального провадження. Одним з ключових завдань визначено інтеграцію відокремлених електронних систем усіх суб'єктів кримінального провадження для організації обміну даними в режимі online.

Необхідно також позитивно оцінити пропонований автором інноваційний підхід до модернізації відомчого та позавідомчого контролю (нагляду).

Особливу увагу варто звернути на описані в роботі алгоритми автоматичної обробки даних ЄРДР за допомогою розробленої автором монографії (у співавторстві) інформаційно-аналітичної системи обробки заздалегідь згенерованих баз ЄРДР за допомогою готових наборів функцій Excel (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір 57773 від 23.12.2014), що генерує дані за більш ніж 30 видами порушень кримінального процесуального законодавства, в тому числі обліково-реєстраційної дисципліни, допущених суб'єктами кримінального провадження під час досудового розслідування.

Наведені автором дані щодо можливості повної заміни за допомогою вказаного програмного продукту 784 працівників наглядових відділів органів прокуратури з одночасним підвищенням швидкості та якості обробки даних й усунення корупційних ризиків вказують на широкі можливості практичного застосування результатів рецензованого дослідження для системного реформування органів прокуратури.

Цікавими є розроблені автором алгоритми логічних та графічних виражень у формі графічної інформаційно-аналітичної системи, що надає можливість для візуального представлення кримінальної процесуальної інформації за допомогою різного роду діаграм та карт.

У роботі висвітлені оригінальні ідеї щодо фрактальної структури ЄРДР як системи самоподібних математичних алгоритмів. Зазначене має наслідком утворення при прийнятті незаконного рішення у фракталі ЄРДР процесуальної аномалії, яку легко виявити за допомогою електронного процесуального контролю.

На думку рецензента, важливим та цікавим є описаний у монографії автоматизований алгоритм забезпечення електронно-контрольних заходів до недопущення процесуальних порушень замість їх виправлення.

Таким чином, автором належно обґрунтовано потребу сьогодення щодо запровадження електронного процесуального контролю та превентивного автоматизованого (електронного) процесуального контролю.

У рецензованому монографічному дослідженні на основі системного аналізу кримінального процесуального законодавства України, практики правозастосування та міжнародного досвіду автором розроблено алгоритм створення на основі ЄРДР як найсучаснішого програмного продукту, що використовується під час кримінального провадження, Корпоративної інформаційно-аналітичної автоматизованої (електронної) системи кримінальної юстиції, що охопить усі стадії кримінального провадження та всіх суб'єктів кримінального переслідування й максимально інтегрує електронні інформаційні ресурси держави.

Відповідно до сформованої автором концепції за допомогою «глобального» об'єднання електронних систем державний правоохоронний апарат за рішенням суду отримує можливість автоматичного блокування-розблокування в рамках визначеної КПК України належної правової процедури: банківських рахунків, можливості відчуження майна (реєстри прав власності), виїзду за кордон; розшуку осіб, що переховуються від слідства та суду, інші; також буде створено фундамент для автоматичного розкриття злочинів шляхом збігу баз даних електронних систем.

Запропоновані в рецензованій роботі шляхи переходу кримінальної процесуальної діяльності в електронне інформаційне поле, створення сучасного технологічного механізму здійснення кримінального переслідування та процесуального контролю варто визначити глобальними та визначальними для окресленого автором сучасного перехідного етапу кримінального процесу. Безумовно, позитивного характеру дослідженню надає масштабність та комплексність запропонованих змін. Конкретні приклади з практичної діяльності логічно переплетені з теоретичними положеннями. Та найголовнішим, на думку рецензента, є фундаментальна дещо футуристична ідея якісного перетворення існуючого на сьогодні бюрократичного механізму у високотехнологічну систему кримінального процесу майбутнього, що протягом усієї роботи детально описана, алгоритмізована, послідовно теоретично та практично обґрунтована та головне – вже частково реалізована й ефективно застосована на практиці.

Висновки і пропозиції, що містяться у монографії, можуть використовуватися у законотворчій, правозастосовній діяльності, в навчальному процесі юридичних вищих навчальних закладів України, а також у науково-дослідній сфері.

Важливе значення для науки кримінального процесу, на думку рецензента, мають: сформовані автором понятійний апарат, класифікації, зокрема система стадій кримінального провадження, етапів досудового провадження, суб'єктів процесу, засад; дослідження правової природи електронного сегмента кримінального провадження, конструкція структури суб'єктів кримінального провадження, їх внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії тощо.

Для практики правозастосування цінними є конкретні рекомендації й пояснення щодо практичного використання доступних уже сьогодні електронних процесуальних процедур та інформаційних систем. Цінність для потенційного практичного впровадження в кримінальну процесуальну діяльність має описана та застосована в досліджені запатентована автором інформаційно-аналітична система обробки заздалегідь згенерованих баз Єдиного реєстру досудових розслідувань за допомогою готових наборів функцій Excel. Ця розробка якісно вирізняє рецензовану монографію з інших подібних досліджень, акцентуючи на результативному вирішенні автором актуальних проблемних практичних питань за допомогою інноваційних інструментів.

За своєю структурою монографія складається з п'яти логічно побудованих і пов'язаних між собою розділів, які містять двадцять чотири підрозділи, висновків і списку використаних джерел. Опрацьований автором та представлений у списку використаних джерел значний обсяг теоретичного та практичного матеріалу свідчить про ґрунтовне теоретичне дослідження. Проаналізовано значний об'єм офіційних та отриманих автором самостійно за допомогою інформаційно-аналітичної системи статистичні відомостей. Протягом усієї роботи широко використані таблиці, схеми, діаграми, карти тощо. При цьому використано таблиці та діаграми, сформовано автоматично за допомогою запатентованої автором інформаційно-аналітичної системи обробки заздалегідь згенерованих баз Єдиного реєстру досудових розслідувань за допомогою готових наборів функцій Excel. Ілюстраційний матеріал у вигляді зображень функціоналу електронних інформаційних систем та візуалізовані аналітичні дані варто зазначити надзвичайно доцільними та ефективними для роз'яснення особливостей порушуваних питань.

Сформовані автором монографічного дослідження наукові положення та отримані результати можуть бути використані у законотворчій і нормотворчій діяльності, передусім у частині внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства.

Рецензовану роботу рекомендовано для прочитання та використання в практичній діяльності працівникам органів кримінальної юстиції, науковцям, викладачам, аспірантам і студентам вищих навчальних закладів юридичних напрямів підготовки, законотворцям.

ПАМЯТИ ВСЕМИРНО ИЗВЕСТНОГО УЧЕНОГО-КРИМИНАЛИСТА, ДОКТОРА ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОРА ВЛАДИМИРА ПЕТРОВИЧА БАХИНА ПОСВЯЩАЕТСЯ

17 августа 2016 года в возрасте 83 лет после продолжительной болезни ушел из жизни выдающийся ученый-криминалист, человек с большой буквы, талантливый педагог, доктор юридических наук, профессор Бахин Владимир Петрович.

Родился Владимир Петрович 23 сентября 1932 года в г. Ленинград в семье служащего. Судьба его семьи была похожа на судьбы многих других семей военнослужащих, которых постоянно переводили по месту службы «от Москвы до самых до окраин», а иногда и в более дальние военные гарнизоны и городки. В этих переездах Володя увидел Дальний Восток и даже Китай, поскольку военная служба отца бала связана с инженерно-строительным делом. Школьные годы он заканчивал в г. Благовещенске на Амуре, не зная, что будущая жизнь еще возвратит его на просторы Сибири.

Колебания в выборе будущей профессии между архитектурой (по стопам отца) и гуманитарными науками – географией и историей – привели молодого человека к решению получить юридическое образование.

После окончания средней школы Владимир Бахин поступил на юридический факультет Ростовского-на-Дону университета. Студенческие годы всегда остаются наилучшими в жизни, когда сокровищница человека наполняется не только физическими качествами, но и духовными, и интеллектуальными ценностями и, бесспорно, – любовью. В 1954 году у него родился сын Сергей, а позже, в 1964 году, – дочь Ирина.

В университете В. П. Бахин почувствовал тягу к практике, заинтересовавшись под влиянием руководителя местной криминалистической лаборатории экспертной работой и даже хотел перевестись на заочную форму обучения. Однако декан убедил его завершить образование на стационаре. И он имел основание, поскольку, как вспоминал Владимир Петрович, в то время наиболее основательную подготовку юристов в Союзе обеспечивали Свердловский и Харьковский юридические институты, и достичь их уровня, обучаясь в другом вузе, можно было только посвятив себя полностью учебе.

В 1955 году после окончания университета Владимир Петрович связывает свою судьбу со службой в органах внутренних дел. Это желание сформировалось при общении со старшими товарищами, которые уже познакомились со спецификой работы в правоохранительных органах. Первоначальную подготовку для овладения милицейской профессией он получил на стажировке в средней школе милиции в г. Таллин. Сегодня среди авторитетных ученых-криминалистов трудно найти специалиста, имеющего в своем арсенале разнообразный опыт

деятельности, который объединяет оперативно-розыскную, процессуальную и экспертную функции. Но именно так складывался профессиональный путь В. П. Бахина в милиции, где он занимал должности оперуполномоченного БХСС, следователя и эксперта-криминалиста в УВД Ростовского облисполкома, приобретая практический опыт, необходимый для будущей научной деятельности в сфере борьбы с преступностью.

Потребность в реализации творческих способностей на более высоком уровне закономерно привела его к преподавательской деятельности в системе образования и науки органов внутренних дел. К этому выбору его также подтолкнуло проводимое в этот период сокращение кадров в военных и правоохранительных структурах (ликвидация общесоюзного МВД, увольнение более 1 млн 300 тыс. военнослужащих в 1959–1960 гг.). Стечение этих обстоятельств помогло принять правильное решение, которое определило весь дальнейший смысл его жизни. Именно тогда В. П. Бахин получает предложение продолжить служебную карьеру на педагогической работе в должности преподавателя Республиканского учебного центра МВД РСФСР в г. Новочеркасск Ростовской области, которое он принимает. Такие центры были очень нужны для подготовки будущих работников милиции. Поскольку научно-педагогическая работа требовала специальной подготовки, было принято решение подняться на новую ступеньку к вершинам науки. Поэтому не случайно в 1961 году он принимает решение поступить в адъюнктуру Московской высшей школы МВД СССР на кафедру криминалистики, где знакомится с ее руководителем, выдающимся советским криминалистом, доктором юридических наук, профессором Рафаилом Самуиловичем Белкиным. В. Бахин хорошо понимал, что это единственный шанс реализовать свою мечту, поскольку он не допускал возвращения домой побежденным. Пробиться в науку в условиях жесткой конкуренции среди столичных коллег и представителей других союзных республик, которые уже ранее нашли «дорогу» на кафедру и успели сдать кандидатские экзамены, было очень сложно. Несмотря на это, он избрал правильную тактику борьбы, использовав свой очередной отпуск для изучения ситуации и обстоятельной подготовки к экзаменам, приложив необходимые усилия для закрепления знаний иностранного языка. Относительно своей специальной подготовки сомнений у Владимира не было, поскольку в его творческом багаже уже были начатые им собственные научные исследования. «Зачислить» – огласил решение приемной комиссии по результатам сдачи экзаменов профессор Р. С. Белкин. Это была победа! Ведь совсем недавно он сомневался в возможностях провинциала.

Не каждый молодой соискатель открывает дверь в сокровищницу научных знаний под руководством выдающегося ученого, каким для Владимира Бахина был Абрам Ильич Винберг – известный советский криминалист, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки РСФСР. Ученый-практик, который возглавлял крупные коллективы специалистов в области криминалистики, в частности Институт Прокуратуры СССР, предоставил возможность ученику унаследовать положительные черты своего учителя.

В 1965 году В. П. Бахин успешно защитил кандидатскую диссертацию «Расследование угонов автотранспортных средств» (специальность 12.00.09). Необходимо отметить, что постепенное развитие автомобилизации в стране уже показывало повышение уровня этих общественно опасных деяний. Поэтому, выбирая тему исследования, соискатель не колебался, актуальность проблемы была подсказана жизнью, практикой. Правильность такого выбора получила свое подтверждение, когда из пяти защищенных диссертаций, направленных на научную экспертизу, работа В. П. Бахина была вне конкуренции. Ведь законодатель именно в

это время принимает решение об установлении уголовной ответственности за угон автомототранспорта.

В. П. Бахин получает назначение на должность преподавателя отделения заочного обучения Московской высшей школы МВД СССР (г. Орел). Однако амбициозные планы молодого ученого требовали большего простора для их реализации. При этом он получал различные предложения относительно места продолжения своей научно-педагогической деятельности, но не видел необходимости соглашаться с теми из них, которые лишь формально решали качественный кадровый некомплект для руководителей кадровых служб.

Поводом, который удовлетворил его интересы на перспективу, было предложение о дальнейшей перестройке системы подготовки милицейских кадров Сибирского региона. В августе 1965 года В. П. Бахин был направлен в Омскую высшую школу МВД СССР на должность доцента, где впоследствии возглавил новосозданную кафедру криминалистики. Руководящая должность открывала для молодого кандидата наук, образно говоря, некий «криминалистический полигон» для организации и внедрения жизненных, профессиональных и научных наработок. Можно только представить серьезные и сложные проблемы, и особенно связанные с «человеческим фактором», когда речь шла о преобразовании подразделений средней специальной школы (циклов) в соответствие с требованиями, которым должны соответствовать кафедры высшего учебного заведения. Жизнь показала, что молодой руководитель успешно преодолел эти проблемы, о чем свидетельствует история кафедры криминалистики – теперь Омской академии МВД России.

Под руководством В. П. Бахина совершенствовалась научно-исследовательская работа, были созданы учебно-методические кабинеты, сформирован коллектив кафедры квалифицированных ученых и практиков. Его дальнейшая деятельность на должности заместителя начальника школы по научной работе способствовала повышению авторитета Омской высшей школы.

С февраля 1979 В. П. Бахин продолжил службу в органах внутренних дел, занимая должность начальника кафедры криминалистики Киевской высшей школы МВД им. Ф. Э. Дзержинского, где начался новый этап его научно-педагогической деятельности. Киевская высшая школа в то время была одним из самых мощных высших учебных заведений системы МВД. На базе школы осуществлялась подготовка высококвалифицированных специалистов оперативно-руководящего состава для органов внутренних дел, в том числе работников системы исполнения наказаний, а также повышение их квалификации. Признанием авторитета киевской школы является предоставление права подготовки специалистов для органов милиции (полиции) в зарубежных странах (Афганистан, Вьетнам, Йемен, Куба). В школе повышают квалификацию руководящие работники милиции Республики Болгарии. Очевидно, что все это не только обогащает возможности приобретения преподавателями разнообразного опыта, но и требует высокого уровня квалификации научно-педагогического состава. Именно здесь становится полезным опыт Владимира Петровича Бахина как ученого-практика, осведомленного в многогранной криминалистической проблематике, овладение которой крайне необходимо для повышения эффективности борьбы с преступностью, которая не знает границ.

Кроме осуществления организационно-руководящих функций начальника кафедры криминалистики, Владимир Петрович читал лекции по криминалистике, а также разработанным им спецкурсам, ведет семинарские и практические занятия, руководит

научным проблемным семинаром слушателей по методике расследования преступлений. Его лекции отличаются научной содержательностью, высоким методическим уровнем и педагогическим мастерством преподавания. Он разработал методические рекомендации по нормативным курсам, спецкурсам, возглавлял работу в области организации и методики раскрытия и расследования преступлений, повышения профессиональной подготовки следователей.

В. П. Бахин после ухода на пенсию по выслуге лет в звании полковника милиции в течение 1985–1996 гг. занимает должность доцента, профессора кафедры криминалистики Киевского государственного университета им. Тараса Шевченко и эксперта Киевского научно-исследовательского института судебных экспертиз Министерства юстиции Украины.

В 1991 году В. П. Бахин защитил докторскую диссертацию «Следственная практика: проблемы изучения и усовершенствования» (специальность 12.00.09). Нет сомнений, что это событие могло произойти по времени гораздо раньше. Как рассказывал Владимир Петрович, вскоре после защиты кандидатской диссертации он поделился своим мнением о желании подготовки докторской диссертации с Р. С. Белкиным. Для другого это было бы большой дерзостью, однако учитель отреагировал предложением сформулированной им темы диссертационного исследования. Это был кредит высокого доверия. Но В. Бахин, как настоящий исследователь, всегда глубоко проверял научность гипотез, пришел к избранию собственной проблемы исследования, которая красной нитью проходит через всю его научную деятельность – это практика, что составляет сущность лучшей теории.

В марте 1993 года он получил ученое звание профессора по кафедре криминалистики.

С сентября 1996 года В. П. Бахин работал на должности профессора кафедры криминалистики Национальной академии внутренних дел Украины, а с 2000 года – профессора кафедры уголовного права, процесса и криминалистики Национального университета государственной налоговой службы Украины (г. Ирпень), сегодня – Университет государственной фискальной службы Украины.

Владимир Петрович Бахин талантливый педагог высшей школы более 55 лет. За многолетний труд и значительный вклад в развитие юридической науки, подготовку высококвалифицированных специалистов, активную общественную деятельность в марте 2000 года ему присвоено ученое звание академика Международной славянской академии наук.

На особое внимание заслуживает большой творческий талант ученого. За более чем пятьдесят лет научно-педагогической деятельности В. П. Бахин создал собственную научную криминалистическую школу, подготовив 11 докторов и более 40 кандидатов юридических наук в области криминалистики. Сфера его научных интересов способствовала развитию общей теории криминалистики, в частности исследования проблем следственной практики и совершенствования следственной деятельности. Он привлек к научной работе и осуществил научное руководство подготовкой кандидатских диссертаций А. В. Ищенко, Ю. П. Машошина, В. С. Кузьмичева, И. Х. Турсунова, А. А. Садченко, П. В. Цымбала и многих других представителей творческой молодежи. Его последовательность как ученого в поиске новых знаний, воспитания в учениках потребности не останавливаться в научном поиске, личный пример активности в науке способствовали росту до уровня докторов, профессоров в области криминалистики Л. И. Аркуши, И. В. Горы, Г. П. Власовой, А. В. Ищенка, Н. С. Карпова, В. С. Кузьмичева, В. А. Колесника, Е. Д. Лукьянчикова, В. В. Лысенка, П. В. Цымбала, С. С. Чернявского.

Следует отметить, что В. П. Бахин, объединив в своей деятельности разноплановый практический криминалистический опыт и классическую теоретическую подготовку московской криминалистической школы, являлся последовательным сторонником соблюдения высокого уровня научных исследований и подбору будущих научных кадров. Ему не была присуща погоня за любыми показателями в этой сфере, что, в первую очередь, вредит делу и загромождает науку невеждами.

Принципиальность в отстаивании своих научных взглядов, критичность оценки результатов научных исследований, привлечения внимания творческой молодежи на необходимость формирования доброкачественной эмпирической базы, придание приоритетного значения практической составляющей в диссертациях своих учеников и работах, составляющих предмет его научной экспертной оценки, безусловно, создают позитивные предпосылки при подготовке научных работ надлежащего научного уровня, полезных для теории и практики современной криминалистики.

Богатый опыт научной деятельности Владимира Петровича создал ему непререкаемый авторитет специалиста в области аттестации научных кадров в специализированных ученых советах юридического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Национальной академии внутренних дел Украины, Национальной академии Службы безопасности Украины, Национального университета государственной налоговой службы Украины (сегодня – Университет государственной фискальной службы Украины). Он выступал официальным оппонентом при защите около 50 кандидатских и докторских диссертаций, среди авторов которых такие ныне известные ученые, как: Ю. П. Аленин, В. Д. Басай, А. Ф. Волобуев, В. И. Галаган, В. А. Журавель, М. Ч. Когамов, И. И. Когутич и много других.

Очевидным является значительный вклад В. П. Бахина в разработку проблемы использования достижений криминалистики в оперативно-розыскной деятельности, организации и тактики оперативного поиска и розыска при раскрытии преступлений. Он являлся активным сторонником реформирования уголовного и уголовно-процессуального законодательства и приведения последнего в соответствие с международно-правовыми стандартами.

Характерным примером этого являлось участие В. П. Бахина в авторском коллективе разработчиков проекта Уголовного кодекса Украины, подготовленного по заданию Комиссии Верховной Рады Украины по вопросам правопорядка и борьбы с преступностью в 1994 году, где предложено введение в УК Украины уголовных проступков. Хотя такое положение, безусловно, содержало существенную новизну кодекса, в то время уголовно-правовая доктрина Украины не признала их целесообразными для обработки. Однако впоследствии криминалисты вернулись к этой идее, которая и вошла в Концепцию реформирования криминальной юстиции Украины, утвержденной Указом Президента Украины от 08.04.2008 № 311 и нового УПК Украины 2012 года.

В. П. Бахин всегда придирчиво относился к предложениям своих учеников по реформированию законодательства Украины, критически оценивая их целесообразность и обоснованность, а также возможность криминалистического обеспечения в правоохранительной деятельности при раскрытии и расследовании преступлений.

Именно поэтому среди воспитанников В. Бахина много известных юристов-правоведов, ученых, работников правоохранительных органов.

Основная область научных исследований ученого – проблемы криминалистики, криминалистической тактики и методики, судебной экспертизы. В. П. Бахин является автором более 200 научных работ, из которых 3 монографии, 12 глав в учебниках криминалистики, 18 учебных пособий, среди которых: «Опыт практики – ключ к раскрытии и расследованию преступлений» (сборник рекомендаций), Свердловск, 1980; «Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования», Киев, 1991; «Как раскрываются преступления», Москва, 1996; «Тактика допроса», Москва, 1997; «Полицейский допрос», Алма-Аты, 1997; «Тактика – профессионализм и мастерство в общении», Москва, 2006; «Тактика преступников (тактические приемы противодействия преступников следствие)», Москва, 2009 и многие другие.

В. Бахин активно участвовал в рецензировании научных статей, пособий, монографий и другой научной продукции, входил в состав редакционной коллегии многих научных изданий, в том числе Международного юридического вестника Университета государственной фискальной службы Украины, ведомственных научных изданий МВД и СБУ.

За выдающиеся заслуги в развитии криминалистики и судебной экспертизы Совет общественных наград ООН Российского отделения, Московское отделение наградил В. П. Бахина «Почетной серебряной медалью Р. С. Белкина».

Тропами отца, унаследовав его творческий талант, движется его сын Сергей, который в 1982 году окончил юридический факультет Ленинградского государственного университета (теперь – Санкт-Петербургский государственный университет), получил степень кандидата, а в 2003 году – доктора юридических наук и занимает должность заведующего кафедры международного права этого славного учебного заведения. Имеет значительные достижения и признание в разных направлениях международного частного и публичного права, стажировался в США (Хастингс-центр, Нью-Йорк). Дочь Ирина получила высшее педагогическое образование и в свое время занималась преподавательской деятельностью.

Многолетняя плодотворная научная деятельность В. Бахина, его фундаментальные знания в области права и криминалистики свидетельствуют о том, что он принадлежит к плеяде выдающихся ученых-криминалистов современности.

Владимир Петрович ушел из жизни, но останется жить в наших сердцах до тех пор, пока мы будем его помнить.

П. В. Цымбал, заведующий кафедры уголовного процесса и криминалистики Университета государственной фискальной службы Украины, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины;

А. В. Ищенко, профессор кафедры криминалистики и судебной медицины Национальной академии внутренних дел, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины.

ПАМ'ЯТІ ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА, ЗАСЛУЖЕНОГО ДІЯЧА НАУКИ І ТЕХНІКИ УКРАЇНИ, ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ ВАСИЛЯ ДМИТРОВИЧА БЕРНАЗА ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

14 березня 2016 року передчасно, на 67 році, пішов із життя доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії правових наук, полковник міліції Василь Дмитрович Берназ.

Василь Дмитрович Берназ народився 4 липня 1949 року в с. Іванівка Велико-Михайлівського району Одеської області.

Після закінчення середньої школи в 1968 році зі срібною медаллю працював зварювальником-арматурником на Дніпропетровському домобудівельному комбінаті.

У період з травня 1968 року до червня 1970 року проходив строкову службу в Збройних силах.

У 1975 році закінчив юридичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова та здобув кваліфікацію «правознавець».

З 1975 року Василь Дмитрович пов'язав свою долю зі службою в органах внутрішніх справ, де тривалий час працював спочатку на практичній, а потім на науковій роботі.

У 1975–1977 роках працював слідчим Управління внутрішніх справ Одеського міськвиконкому.

У 1977–1979 роках, поєднуючи практичну роботу з науковою, працював за сумісництвом асистентом кафедри криміналістики, кримінального права і процесу Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

У 1979 році Василь Дмитрович розпочав свою трудову діяльність в Одеській спеціальній середній школі міліції МВС СРСР (нині – Одеський державний університет внутрішніх справ) на циклі криміналістики і спецтехніки на посаді викладача криміналістики, де пропрацював більше 30-ти років.

Під час проходження служби в Одеській середній спеціальній школі міліції разом з курсантами брав участь у забезпеченні громадського порядку на Олімпійських іграх 1980 року. У 1986 році забезпечував громадський порядок на Іграх Доброї волі. Крім того, з курсантами Одеської школи міліції брав участь у забезпеченні громадського порядку на Кавказі за часів міжнаціональних конфліктів у Вірменії, під Варденісом.

До 2008 року працював в Одеському державному університеті внутрішніх справ на посадах викладача, старшого викладача, доцента, професора, начальника кафедри криміналістики.

У 1982–1986 роках навчався в ад'юнктурі на заочній формі навчання кафедри криміналістики Київської вищої школи МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського.

У 1986 році Василь Дмитрович Берназ під керівництвом доктора юридичних наук, професора Михайла Васильовича Салтевського, в Київській вищій школі МВС СРСР захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Методика розслідування крадіжок народно-господарчих вантажів на морському транспорті».

У 1995 році Василь Дмитрович отримав вчене звання доцента по кафедрі криміналістики, кримінального права і процесу Одеського державного університету імені І. І. Мечникова.

Працюючи начальником кафедри криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ, Василь Дмитрович у 2004 році захистив докторську дисертацію на тему: «Теорія та практика використання психологічних знань у здійсненні та удосконаленні слідчої діяльності». Захист дисертації проходив у спеціалізованій вченій раді Національної академії внутрішніх справ України за науковим консультуванням доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, академіка Національної академії правових наук України, генерал-полковника міліції у відставці Олександра Марковича Бандурки.

У 2006 році В. Д. Берназу було присвоєно вчене звання професора кафедри криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ.

Після виходу на пенсію за вислугою років у спеціальному званні полковника міліції протягом 2008–2010 років Василь Дмитрович працював професором кафедри криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ.

З 2010 року працював проректором з наукової роботи та міжнародних зв'язків Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса), а пізніше створив там же та очолив кафедру кримінального права, процесу та криміналістики, де працював до останніх років свого життя.

За дорученням Міністерства освіти і науки України, Василь Дмитрович брав неодноразово участь в організації та проведенні всеукраїнських олімпіад з правознавства: експерт олімпіади (Київ, 2008); заступник голови журі (Миколаїв, 2007); голова журі (Ужгород, 2006; Херсон, 2009).

Тривалий час був головою спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій Одеського державного університету внутрішніх справ, заступником голови спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій Міжнародного гуманітарного університету, членом спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій Національного університету «Одеська юридична академія» та Харківського національного університету внутрішніх справ.

Василь Дмитрович Берназ був відповідальним редактором «Наукового вісника Міжнародного гуманітарного університету» (Серія: Юриспруденція), членом редколегій наукових журналів «Південноукраїнський правничий часопис», «Митна справа» і «Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України». Під його науковим керівництвом було успішно захищено 14 кандидатських дисертацій. Василь Дмитрович був автором та співавтором понад 160 наукових праць.

За вагомий особистий внесок у боротьбу зі злочинністю, зміцнення законності та правопорядку, зразкове виконання службового обов'язку, високий професіоналізм Указом

Президента України від 17 грудня 2010 року № 1132/2010 професору Василю Дмитровичу Берназу було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

6 березня 2012 року у м. Харкові загальними зборами Національної академії правових наук України Василя Дмитровича було обрано членом-кореспондентом НАПрН України (відділення кримінально-правових наук).

Основні наукові праці були присвячені проблемам, пов'язаним з юридичною психологією і тактикою слідчої діяльності.

Василь Дмитрович усе своє практичне, наукове, творче життя присвятив справі боротьби зі злочинністю, зміцненню правопорядку в країні, підготовці висококваліфікованих фахівців як для органів внутрішніх справ, так і для інших сфер практичної і наукової діяльності.

Такі люди, як доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії правових наук України Василь Дмитрович Берназ, не йдуть унікуди. Вони завжди поруч із нами й прикладом усього свого життя надихають нас на продовження справи сумлінного служіння українському народові.

П. В. Цимбал, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

А. В. Іщенко, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

ПАМ'ЯТІ КАНДИДАТА ЮРИДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА, ВИДАТНОГО УЧЕНОГО-КРИМІНАЛІСТА ВІКТОРА КАЗИМИРОВИЧА ВЕСЕЛЬСЬКОГО ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

24 серпня 2016 року несподівано і передчасно пішов з життя кандидат юридичних наук, професор, полковник міліції у відставці, начальник кафедри криміналістики та судової медицини (2004–2015 роки), професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Віктор Казимирович Весельський.

Віктор Казимирович народився 3 листопада 1961 р. у с. Сарнівка Дзержинського району (нині – Романівський) Житомирської області. Був шостою дитиною у багатодітній сім'ї лісника, мав трьох братів та трьох сестер. Після закінчення Биківської загальноосвітньої середньої школи працював збиральником деталей та виробів з деревини виробничого об'єднання «Південьмедскло» у селищі міського типу Биківка Дзержинського району (нині – Романівський) Житомирської області.

У 1979–1981 роках проходив строкову службу у Збройних силах. Після демобілізації із армії працював черговим слюсарем-ремонтником Гостомельського склозаводу Київської області.

У жовтні 1982 року розпочинає службу в органах внутрішніх справ, поступає на навчання у Дніпропетровську спеціальну середню школу міліції МВС СРСР. Після закінчення у 1984 році з відзнакою Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР Віктор Казимирович працював оперативним уповноваженим Жовтневого РВВС УВС м. Київ. З 1988 по 1991 роки навчався у Київській вищій школі МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського. Після отримання вищої юридичної освіти Віктор Казимирович пов'язав своє життя з науково-педагогічною діяльністю. З 1991 по 1994 роки навчався в ад'юнктурі Київської вищої школи МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського.

Після закінчення ад'юнктури з 1994 року працював на кафедрі криміналістики (нині – криміналістики та судової медицини) Національної академії внутрішніх справ. Обіймав посади викладача (1994–1998), старшого викладача (1998–2000), заступника начальника кафедри (2000–2004), начальника кафедри (2004–2015). Віктор Казимирович бездоганно відслужив 33 роки в органах внутрішніх справ. 2015 року за вислугою років звільнився на пенсію і був призначений на посаду професора кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, де пропрацював до останніх хвилин свого короткого життя.

Активні наукові пошуки дали йому всі підстави у жовтні 1999 року успішно захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова

діяльність за темою «Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти)». У червні 2001 року В. К. Весельському було присвоєно вчене звання «доцент» кафедри криміналістики. Наполегливість та визнаний авторитет у науковій і педагогічній галузях дозволили йому отримати 23 грудня 2008 року вчене звання професора кафедри криміналістики, як виняток, без захисту докторської дисертації.

Віктор Казимирович користувався визнаним авторитетом у колективі академії. Входив до складу Вченої Ради Національної академії внутрішніх справ, науково-методичної секції та науково-методичної ради академії.

Як науковець та керівник кафедри, постійно підтримував творчі й особисті дружні зв'язки практично з усіма колективами та керівниками кафедр криміналістики, кримінального права, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності провідних юридичних вишів держави, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, Генеральній прокуратурі України, Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України та іншим відомствам. Завдяки своєму науковому авторитету був запрошений для роботи у спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій Університету державної фіскальної служби України.

Був вимогливим до себе та підлеглих керівником. При цьому переймався усіма радощами та негараздами своїх колег. Не залишав без належної уваги та піклування співробітників, у яких траплялися життєві труднощі.

Плідно працював на науковій ниві. Самостійно та у співавторстві підготував більше 80 публікацій загальним обсягом понад 130 друкованих аркушів, з них 59 наукового та 21 навчально-методичного характеру, у т.ч. 56 публікацій у фахових виданнях. Основними напрямами його наукових розробок були проблеми криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів. Серед питань тактики слідчої діяльності основна увага приділялась основам тактики слідчих дій та сучасним проблемам допиту, слідчого огляду, призначення і проведення судових експертиз. Стосовно методики розслідування окремих видів злочинів професор В. К. Весельський розробляв шляхи вдосконалення протидії найбільш суспільно небезпечним, складним та резонансним злочинам: торгівлі людьми, кіберзлочинності, наркобізнесу.

Віктор Казимирович вніс вагомий вклад у підготовку науково-педагогічних кадрів. За час керування кафедрою криміналістики та судової медицини (2004–2015 роки) близько 150 ад'юнктів та здобувачів захистили кандидатські дисертації, чому він постійно сприяв у своїй повсякденній роботі. За кількістю це становить майже половину від загального числа робіт, захищених за всю історію діяльності кафедри (1964–2016 роки).

Безпосередньо під науковим керівництвом В. К. Весельського підготовлено більше 30 кандидатів юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Тематика робіт його учнів досить різноманітна. Основну увагу своїх здобувачів він зосереджував на проблемах методики розслідування окремих видів злочинів. Йдеться, зокрема, про розробку методик розслідування таких резонансних злочинів, як: вбивство (В. І. Перкін, 2003; Ю. Б. Комаринська, 2010; Д. М. Тимчишин, 2014; С. В. Яковчук, 2014); торгівля людьми (В. В. Пясковський, 2004; В. С. Філашкін, 2012); злочини, вчинені у місцях позбавлення волі (М. М. Сербін, 2006); терористичний акт (В. В. Літвін, 2007); порушення правил безпеки дорожнього руху (П. П. Луцюк, 2007); злочини, пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв (Т. М. Бульба,

2009; В. В. Поліщук, 2013); розбійні напади (В. І. Оперук, 2010; О. М. Завадський, 2014); фальшивомонетництво (А. М. Тимчишин, 2011; А. В. Мировська, 2012); шахрайство (Т. В. Охрімчук, 2011); інші корисливі злочини (Ю. А. Шевченко, 2014); злочини проти довкілля (Ю. М. Туровець, 2012); злочини, вчинені з використанням службовою особою своїх повноважень (А. Б. Балонь, 2015). Крім того, ад'юнкти та здобувачі професора В. К. Весельського досліджували основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів (І. Г. Галдецька, 2011); механізм вчинення злочину (Н. А. Сьоміна, 2012); криміналістичні засади розслідування інсценувань злочинів (А. А. Саковський, 2013); питання взаємодії слідчих і оперативних підрозділів (І. М. Єфіменко, 2014).

Як провідний науковець, постійно залучався до опанування дисертацій. Тематична спрямованість робіт, за якими професор В. К. Весельський виступав експертом, досить різноманітна, що також свідчить про його широку наукову ерудицію, фундаментальну криміналістичну та кримінально-процесуальну обізнаність. Він висловлював свою професійну думку про роботи, присвячені проблемам методики розслідування різноманітних злочинів: шахрайства (О. Л. Мусієнко, Харків, 2007; С. В. Головкін, Харків, 2008; А. І. Анапольська, Харків, 2011); незаконних діянь з отруйними, наркотичними та сильнодіючими речовинами (О. В. Кузнєцова, Київ, 2008; О. А. Вовчанська, Дніпропетровськ, 2014; З. Р. Сулейманова, Київ, 2011); злочинів, вчинених у банківській системі (В. Д. Поливанюк, Київ, 2008; С. О. Удовіченко, Харків, 2011); ухилень від сплати податків та внесків (Г. Г. Філоненко, Київ, 2014; Н. В. Гоч, Київ, 2015); майнових злочинів (А. Г. Солодовніков, Одеса, 2008; І. В. Клинчук, Ірпінь, 2013; О. Р. Лужецька, Ірпінь, 2015; В. В. Самсонова, Дніпропетровськ, 2015); нападів на інкасаторів (О. П. Ващук, Одеса, 2012); порушень законодавства про захист рослин (А. І. Виноградова, Київ, 2013); хуліганства (М. М. Єфімов, Дніпропетровськ, 2015); підробок нотаріальних документів (А. О. Мілевська, Ірпінь, 2016) та інші дисертації.

Перспективні пропозиції висловлював В. К. Весельський щодо дисертацій з криміналістичної тактики. Йдеться про роботи, які присвячені слідчим помилкам та шляхам їхнього подолання (А. Б. Марченко, Київ, 2007); теоретичним основам класифікації запитань у криміналістиці (О. В. Фунікова, Харків, 2007); тактиці судового слідства (М. Й. Вільгушинський, Харків, 2009); застосуванню компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування (І. В. Паризький, Київ, 2011); особливостям допиту різних категорій осіб (Т. П. Матюшкова, Харків, 2006; Н. В. Павлюк, Харків, 2011).

Фахівці у галузі кримінально-процесуальної науки позитивно сприймали роздуми професора В. К. Весельського стосовно робіт, де розглядалися питання зловживань у сфері кримінального процесу (О. Ю. Хабло, Київ, 2008); охорони лікарської таємниці в кримінальному процесі (Є. В. Кузьмічова, Ірпінь, 2012); заочного провадження в кримінальному судочинстві України (Р. Г. Пєсцов, Ірпінь, 2012); участі прокурора на стадії досудового розслідування злочинів (К. С. Тітков, Запоріжжя, 2014).

Як офіційний опонент щодо кандидатських робіт, виступав на засіданнях майже усіх спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно розшукова діяльність. Йдеться про спеціалізовані вчені ради в Академії адвокатури України, Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ МВС України, Донецькому державному інституті внутрішніх справ, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Класичному

приватному університеті (м. Запоріжжя), Національній академії внутрішніх справ, Національному університеті «Одеська юридична академія», Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (м. Харків), Університеті державної фіскальної служби України, Харківському національному університеті внутрішніх справ МВС України.

Постійно брав участь у підготовці відгуків на автореферати дисертацій, у яких висловлював слушні пропозиції та зауваження, які позитивно сприймалися здобувачами.

Систематично долучався до розробки пропозицій щодо вдосконалення вітчизняної правової системи в галузі експертно-криміналістичної діяльності, розкриття, розслідування та попередження злочинів, реформування кримінально-процесуального законодавства.

Докладав багато зусиль в організацію та проведення чисельних міжнародних, загальнодержавних та регіональних науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, на яких виступав з перспективними пропозиціями щодо оптимізації протидії злочинності, вдосконалення діяльності правоохоронних органів, покращення наукового супроводження боротьби зі злочинністю.

У складі різноманітних делегацій, зокрема і як член Міжнародної Поліцейської Асоціації, перебував у службових відрядженнях у країнах близького зарубіжжя та Європи, де прискіпливо вивчав позитивний досвід протидії правопорушенням, який розповсюджував та наполегливо впроваджував у практичну діяльність вітчизняних правоохоронних органів. Неодноразово керував стажуванням курсантів Національної академії внутрішніх справ у поліцейських підрозділах Федеративної Республіки Німеччини.

За роки служби в органах внутрішніх справ більше шістдесяти разів заохочувався керівництвом Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР, Жовтневого райвідділу внутрішніх справ УВС м. Києва Головного управління внутрішніх справ у м. Києві, Міністерства внутрішніх справ України, Національної академії внутрішніх справ України, Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації, Міністерства освіти та науки України, Київського міського голови. Серед них медалі «За сумлінну службу» 3, 2 та 1 ступенів, «За відзнаку в службі» 2 та 1 ступеня, «10 років МВС України», «15 років МВС України», «90 років карному розшуку України», «Почесний знак МВС України», пам'ятна відзнака МВС України «15 років боротьби з економічною злочинністю», відзнака МВС України «За заслуги в боротьбі зі злочинністю II ступеня», відзнака ГУМВСУ в м. Києві «Знак пошани», ювілейний пам'ятний знак «90 років НАВС».

Віктор Казимирович був турботливим батьком, дбайливо піклувався про доньок Марину (1987 р.н.), яка отримала дві вищі освіти, вийшла заміж і виховує доньку Анастасію, та Ольгу (1996 р.н.), яка навчається у Вінницькому медичному університеті і теж має свою сім'ю.

Його людяність і чуйність добре пам'ятають земляки. Крім близьких і рідних, односельці вдячні Віктору Казимировичу за постійну турботу щодо забезпечення усім необхідним футбольної команди, у якій і сам він часто грав.

Попри вагомі здобутки у планах В. К. Весельського були перспективні задумки. Безжальна смерть завадила реалізації багатьох сподівань шановного науковця та педагога. Завмерли сторінки незакінченої докторської дисертації, присвяченої нагальним проблемам криміналістики, майбутніх монографій, підручників, посібників, лекцій, статей.

Сумуючи за колегою, соратником і другом, з оптимізмом впевнено думаємо про те, що його друзі, колеги, учні продовжать справу Віктора Казимировича Весельського – знаного

юриста-практика, відомого вченого-правознавця, принципового керівника, досвідченого педагога, професора, чуйну і турботливу людину, та берегтимуть про нього світлу пам'ять.

А. В. Іщенко, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

П. В. Цимбал, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

До авторів:

Шановні колеги!

Просимо вас дотримуватися наступних вимог до матеріалів, що надсилаються до редакції:

1. Редакція приймає до друку статті українською або англійською мовами.

2. До друку приймають статті, що відповідають наступним вимогам:

– авторські рукописи мають бути оформленими відповідно до державних стандартів і відповідати вимогам Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р.

– папір формату А4; параметри сторінки: верхній і нижній береги – 20 мм, лівий – 30 мм, правий – 15 мм; шрифт – Times new roman, 14 pt.; інтервал між рядками – 1,5.

– обсяг авторських рукописів. Обсяг статті – 10 стор. (максимально до 20 стор.); наукових повідомлень, рецензій тощо – до 7 стор.

3. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад, [1, с. 12]. Список використаних джерел подається наприкінці статті в алфавітному порядку відповідно до стандартів бібліографічного опису (див.: стандарт «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. ДСТУ 8302:2015».

4. Стаття повинна містити наступні елементи: номер та назву спеціальності, УДК, анотації та ключові слова українською, російською та англійською мовами, переклад назви статті на англійську мову.

5. До статті необхідно додати реферат (резюме) англійською мовою (обсяг – 1 сторінка без виділення розділів або 250 слів) для розміщення на сайті журналу, який має висвітлювати такі структурні питання: автор, тему статті, мету, результати дослідження, наукову новизну результатів дослідження, практичну значущість результатів дослідження, ключові слова. Переклад реферату (резюме) англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

6. Для осіб, які не мають наукового ступеня, обов'язковим є подання рецензії на статтю, за підписом особи, що має науковий ступінь (підпис рецензента повинен бути засвідчений в установі, де рецензент працює).

7. Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам редакція не розглядатиме з метою публікації.

Над випуском працювали:

Редактор-коректор **Грабарчук М. М.**

Технічне редагування та комп'ютерне верстання **Лисенко О. В.**

Підп. до друку 03.10.2016 р.
Тираж 300 прим. Зам. № 395
Видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201
Тел 38(098)878-46-91
e-mail: in_yur_visnuk@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 5104 від 20.05.2016 р.